

Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Korkut Ata Journal of Studies in Turcology

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı: 3 Tarih: 2020
ISSN: 2687-5675

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Korkut Ata Journal of Studies in Turcology

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ/ INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL

ISSN: 2687-5675

Sayı 3/ ARALIK 2020

Issue 3/DECEMBER 2020

OSMANİYE

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Korkut Ata Journal of Studies in Turcology

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

ISSN: 2687-5675

Kuruluş Tarihi: 2019

Sayı 3 / ARALIK 2020 Issue 3/ DECEMBER 2020

Editör/ Editor:

Doç. Dr. Yunus KAPLAN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye/Türkiye)

Editör Yardımcıları/ Vice-Editors:

Arş. Gör. Zahide EFE (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye/Türkiye)

YAYIN VE DANIŞMA KURULU / Aditorial and Advisory Board

- Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi, Sakarya/Türkiye)
Doç. Dr. Yakup POYRAZ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş/Türkiye)
Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye/Türkiye)
Doç. Dr. Yakup YILMAZ (Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli/Türkiye)
Doç. Dr. Osman ÜNLÜ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Bandırma/Türkiye)

ARALIK 2020 SAYININ HAKEMLERİ / Referees of 19th Issues (December 2020)

- Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi, Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Ebru Burcu YILMAZ (İnönü Üniversitesi, Malatya/Türkiye)
Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep/Türkiye)
Prof. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi, Sakarya/Türkiye)
Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Batman Üniversitesi, Batman/Türkiye)
Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Doç. Dr. Erdem UÇAR (Friedrich-Schiller-Universität Jena, Jena/Almanya)
Doç. Dr. Hasan KAYA (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ/Türkiye)
Doç. Dr. Hasan ŞENER (Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA (Çukurova Üniversitesi, Adana/Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet Korkut ÇEÇEN (İnönü Üniversitesi, Malatya/Türkiye)
Doç. Dr. Nuh DOĞAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa/Türkiye)
Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Doç. Dr. Sema Çetin BAYCANLAR (Çukurova Üniversitesi, Adana/Türkiye)
Doç. Dr. Yakup Poyraz (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş /Türkiye)
Doç. Dr. Yakup YILMAZ (Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli /Türkiye)
Doç. Dr. Yılmaz IRMAK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş /Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Hamza KOÇ (Giresun Üniversitesi, Giresun/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail TAŞ (Karabük Üniversitesi, Karabük/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Özkan UZ (Munzur Üniversitesi, Tunceli/ Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer SARAÇ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Resul ÖZAVŞAR (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Sadi GEDİK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş/Türkiye)
Dr. Şebnem Şerife ÖRDEK (Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Neveşehir/Türkiye)

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Zahide EFE (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)

YÖNETİM MERKEZİ ve POSTA ADRESİ/ Management Center and Post Address

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Karacaoğlan Yerleşkesi Osmaniye/Merkez

YAYIN TÜRÜ/ Type of Publication

Uluslararası Hakemli Süreli (yılda 2 sayı) Yayındır.

İLETİŞİM BİLGİLERİ/ Correspondence Address

E-Posta: korkutataturkiyat@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/korkutataturkiyat>

Telefon: 0 328 827 10 00 / 3023

Korkut Ata Türkiyat Dergisi'nin Tarandığı İndeksler

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

Scientific Indexing Services (SIS)

Türk Eğitim İndeksi (TEİ)

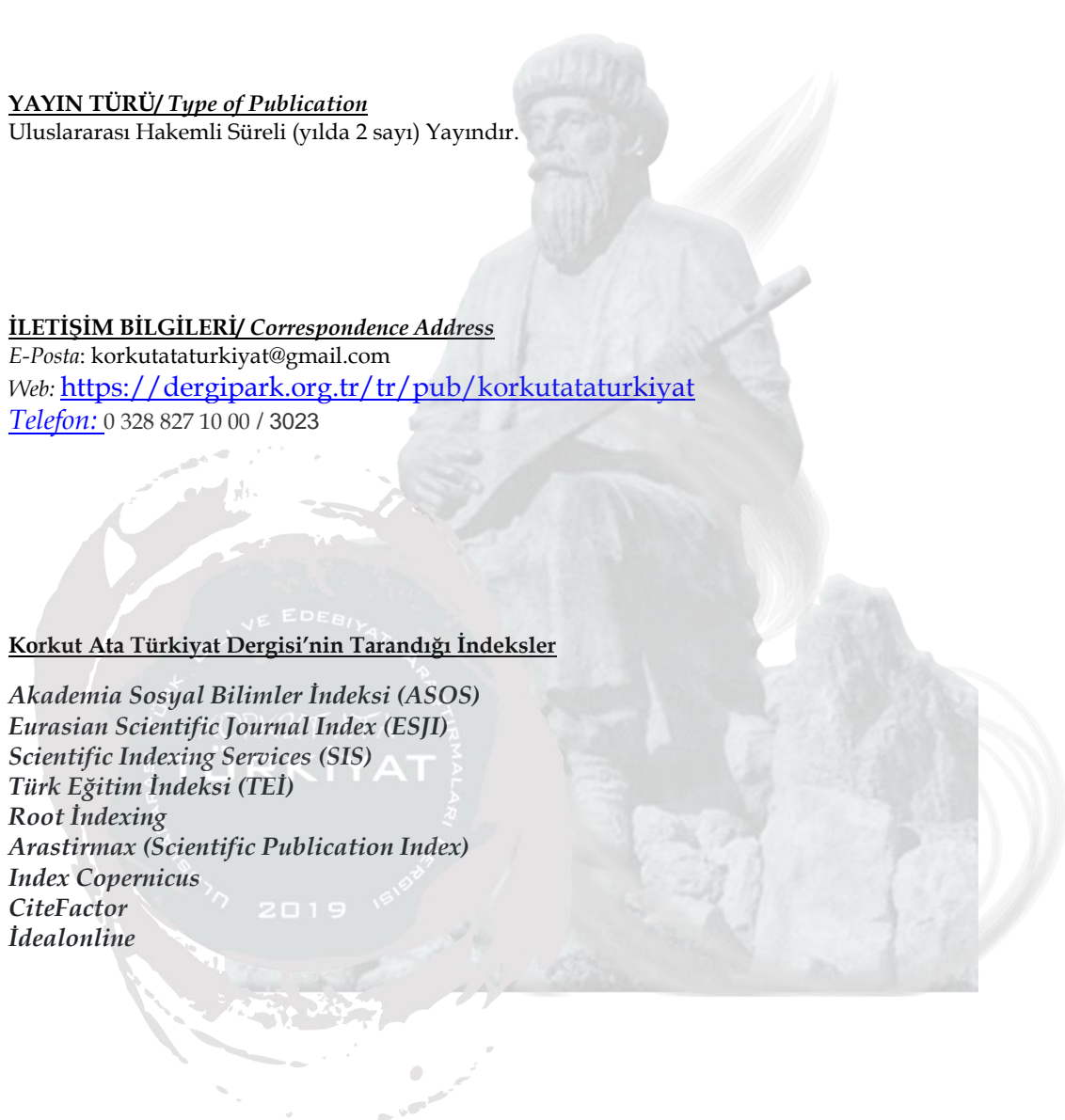
Root Indexing

Arastirmax (Scientific Publication Index)

Index Copernicus

CiteFactor

İdealonline

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Türkçülük Düşüncesinden "Millî Edebiyat"a: Ömer Seyfettin'in 'Nakarat' Adlı Öyküsünde Millî Bilincin Uyanışı

*From Turkism Thought to "National Literature":
The Awakening of National Consciousness in the Story of Omer Seyfettin 'Chorus' (Nakarat)*

Sema ÖZHER KOÇ

1-9

Süleyman Şâdî'nin Yayınlanmamış Türkçe Şiirleri
Suleyman Shadi's Unpublished Turkish Poems

Ahmet İÇLİ

10-21

Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarında Yer Alan İnkilemeler Üzerine Bir İnceleme
An Investigation On The Bilaters In The Course Books Used For Teaching Foreigners In Turkish Teaching

Hülya YAZICI&Tuğba HAYRAN

22-40

Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Bülgatü's-Sıbyân
Whose Author and Copyright Date Are Unknown an Unknown Arabic-Turkish Poetic Dictionary: Bulgatu's-Sıbyân

Yunus KAPLAN

41-70

Türkçede "Tengri / Tanrı" Kavramı Bir Örtmece Midir?
Is The Concept of "Tengri / God" a Euphemism in Turkish?

Ferhat KARABULUT&Yusufhan GÜZELSOY

71-79

Kağızmanlı Hıfzı'nın Şiirlerinde Ağızbilimsel Unsurlar
Dialectical Elements in Poems of Kağızmanli Hifzi

Salih DEMİRBİLEK

80-92

Füfül ile Yapılan Büyünün Divan Şiirindeki Akisleri
Reflections of Magic Performed with Fülful on Divan Poetry

Osman Kufacı

93-102

Menâkıbnâmelerde ve Sözlü Kaynaklarda Yer Alan Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri
Belief Motifs Which Bases On Shamanism In Menakibnames And Oral Sources

Haktan KAPLAN

103-122

Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Ahvâl-i Kıyâmet
A Work Written in Old Anatolian Turkish: Ahval-i Kıyâmet

Mutlu Melis ÖZGERİŞ

123-148

Varlık Dergisi'nin 1933-1981 Yıllarına Dair Dış Kapak Biyografisi
The Cover Page Biography Of Varlık Journal On Years 1933-1981

Çiğdem ÖZAY

149-168

Feridüddin-i Attâr'ın Gazellerinde Teşbih ve Teşbih Sanatı
Art of Simile in Ghazaliyat of Fariduddin Attar

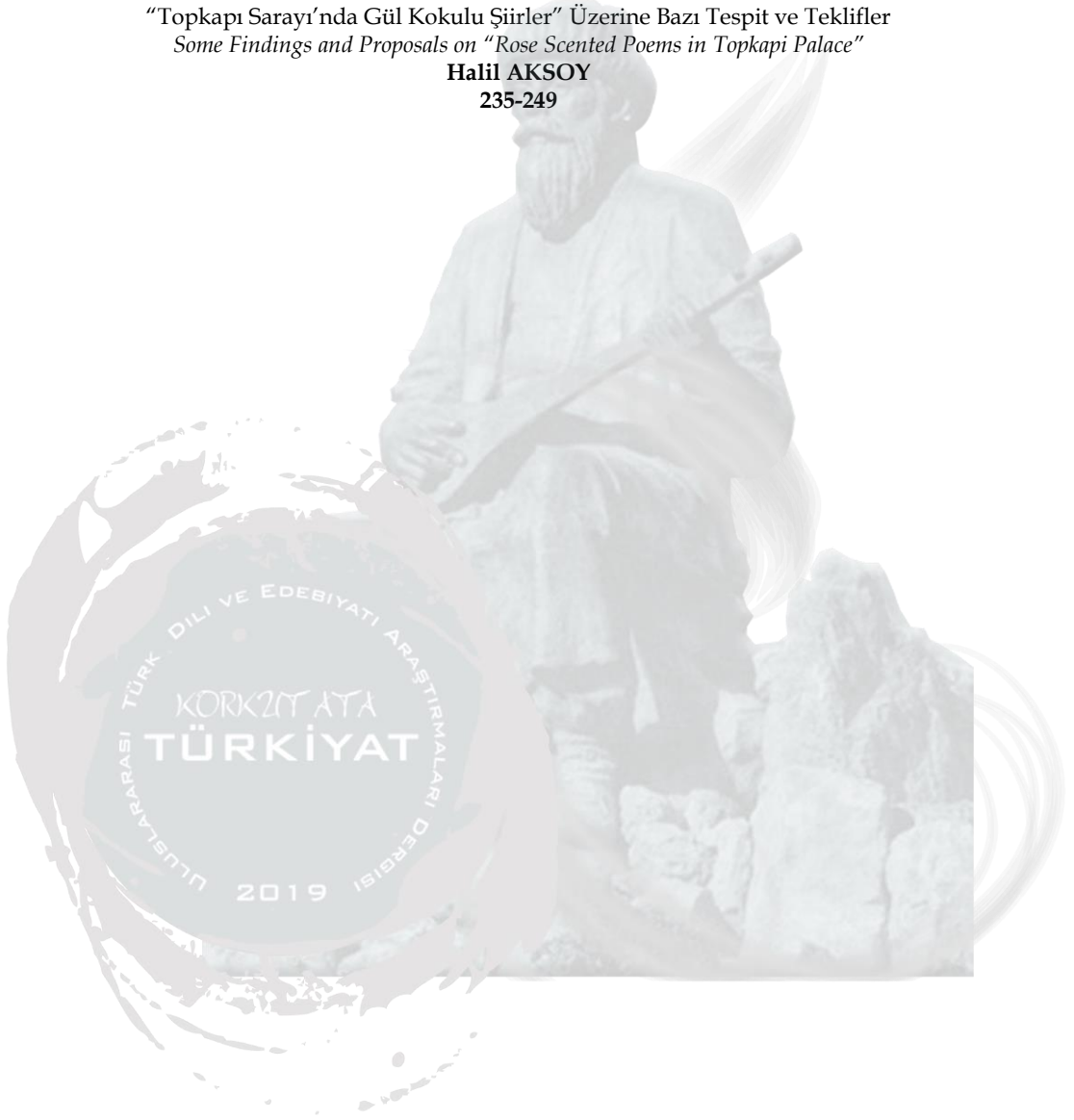
Esengül UZUNOĞLU SAYIN

169-185

Kutadgu Bilig’de Eş Anımlı Meslek ve Unvan Adlarının Anlam ve Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme
Semantic And Morphological Analysis On Synonymous Nouns Of Profession And Title in Kutadgu Bilig
Yeşim TEKİN
186-198

İçinde El ve Ayak Organ İsimleri Geçen Deyimlerde Söz Dizimi
The Names Of Hand And Foot Organ Inside Words
Kübra ÇOLAK
199-234

“Topkapı Sarayı’nda Gül Kokulu Şiirler” Üzerine Bazı Tespit ve Teklifler
Some Findings and Proposals on “Rose Scented Poems in Topkapı Palace”
Halil AKSOY
235-249

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 3 (Aralık/ December 2020), s. 1-9.
|| Geliş Tarihi-Received: 22.10.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Türkçülük Düşüncesinden "Millî Edebiyat"a: Ömer Seyfettin'in 'Nakarat' Adlı Öyküsünde Millî Bilincin Uyanışı

From Turkism Thought to "National Literature": The Awakening of National Consciousness in the Story of Omer Seyfettin 'Chorus' (Nakarat)

Ölümünün 100. Yılında Ömer Seyfettin'e saygıyla...

Sema ÖZHER KOÇ*

Öz

Ömer Seyfettin, 11 Nisan 1911 tarihinde *Genç Kalemler* dergisinde yayınladığı "Yeni Lisan" adlı makaleyle edebiyat tarihlerine Millî Edebiyat (1911-1923) cereyanı olarak kaydedilecek edebiyatın yönünü halka çevirme, Türklük düşüncesi etrafında millî bir kimlik inşa etme hareketine dilin sadeleşmesi boyutunda çok önemli katkılar sağlayan bir düşünce adamıdır. Hatta Ali Canip Yöntem'e gönderdiği 28 Ocak 1910 tarihli mektupta *Arapça ve Farsça terkiplerin süsünden dolayı edebiyattan nefret ettiğini*, bu nefretinin iğrenç ve tiksindirici olduğunu söyleyerek ona *edebiyatta, lisanda bir ihtilâl vücuda getir(me)*¹ çağrısında bulunur. Ali Canip, Ömer Seyfettin'in çağrısına olumlu cevap verir. Daha sonra Ziya Gökalp'in onlara katılmasıyla büyüyecek olan Millî Edebiyat anlayışı, İttihat ve Terakki'nin de desteğini alarak güçlenecektir.

Bu yazının konusu olan "Nakarat" adlı öyküde anlatılan olaylar Makedonya'da geçer. Öyküde bir Osmanlı subayının bir Bulgar kızından millî bilinç/millî kimlik ile ilgili aldığı ders ve sıradan bir insana kadar inen Bulgar milliyetçiliği düşüncesi karşısında yaşadığı millî bilinçten yoksun olmanın neden olduğu buhran okuyucuya sunulur.

Bu çalışmada önce 19. yüzyıla gelinceye kadar dünya tarihinde yaşanan bazı önemli olaylardan hareketle millet kavramının doğuşu, Osmanlı'nın çağı yakalamak amacıyla gerçekleştirdiği ıslahatlar, Osmanlı'da 19. yüzyılda görülen fikir cereyanlarından biri olarak Türkçülük düşüncesinden söz edilecek ve millî kimlik ile millî lisan arasındaki ilişki irdelenecek daha sonra "Nakarat" adlı öykü çözümlenecektir.

Anahtar Sözcükler: Ömer Seyfettin, Millî Edebiyat, Yeni Lisan, öykü, "Nakarat".

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye/Türkiye, e-posta: sozherkoc@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8428-7763.

¹ Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul 1968, s. 48. (Bu alıntı, Müjgan Cunbur, "Ömer Seyfettin'in Hayatı ve Eserleri", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 10'dan nakledilmiştir.)

Abstract

With his article titled "Yeni Lisan (New Language)" published in Genç Kalemler magazine on April 11, 1911 which is recorded as National Literature's movement in the history of literature, Ömer Seyfettin having contributed significantly to deflecting literature into the public, and building a national identity around the thought of Turkishness in terms of simplification of language is a thinking man. Indeed, in the letter he sent to Ali Canip Method on January 28, 1910, he said that he hated literature because of the ornament of Arabic and Persian phrases, and said that he hates literature, and that his hatred is disgusting and sickening, and he told him that "Those who does not have any idea to show and display have used them a lot. I cannot achieve this by myself: Come on Canip Bey, let's bring a revolution to the body in literature and language." Ali Canip responds positively to Ömer Seyfettin's call. Later, National Literature understanding that will grow after Ziya joins them will get stronger by getting the support of the Committee of Union and Progress.

The events described in the story "Nakarat (Refrain)", that is the subject of this article, take place in Macedonia. In the story, the lesson learnt by an Ottoman officer from a Bulgarian girl about national consciousness/national identity and the depression he experienced because of the lack of national consciousness in the face of the idea of Bulgarian nationalism that goes down to an ordinary person is presented to the reader.

In this study, firstly the birth of the concept of the nation based on some important events in the history of the world until the 19th century, the reforms carried out by the Ottoman Empire in order to catch up with the age, and the idea of Turkism as one of the idea movements seen in the 19th century in the Ottoman Empire and the relationship between the national identity and the national language will be examined, then the story called "Nakarat" will be analyzed.

Key Words: Ömer Seyfettin, National Literature, New Language, story, "Yeni Lisan (Refrain)".

Giriş: Türkçülük Düşüncesine Doğru Adım Adım

"Milliyetçilik tarih şuurudur."

Hilmi Ziya Ülken

Ortaçağ'da toplumsal, siyasal ve ekonomik yapıyı belirleyen kilise, Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağının ortaya çıkardığı kazanımlarla devletler üzerindeki gücünü yitirir. Coğrafi keşiflerle dünya ticaret yollarının değişmesi; Sanayi Devrimiyle hammadde ve insan iş gücüne duyulan ihtiyacın artması; kilisenin artan baskısına karşı Martin Luther ve Calvin gibi öncülerle kilisenin mutlak otoritesine karşı durulabileceğinin halka gösterilmesi; Montesquieu, Rousseau, Diderot, Bacon, Kant gibi düşünürlerin öne sürdüğü fikirlerle aklı merkeze alan bir bilinçle bilinçlenmiş "yeni bir insan tipi"nin doğuşu dünya tarihinde köklü değişimleri başlatır. Bunlara ilaveten Fransız İhtilali, dünyada doğmakta olan "yeni insan tipi"nin millet bilinci kazanmasında önemli bir etki sağlar. Yukarıda sözü edilen değişimler aynı zamanda çok uluslu imparatorlukların yıkılıp yerine ulus devletlerin kuruluşuna zemin hazırlar. 1789 yılında yayınlanan İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesinin 3. Maddesine göre; "Her türlü hâkimiyetin kaynağı yalnızca Ulustur. Hiçbir kurum ya da kişi, kaynağını esasen Ulustan almayan bir yetkiyi kullanamaz." Kilit kelime değişmiş olsa da, 1793 Anayasasındaki benzer hükmü de yine milliyetçi söylem şekillendirmiştir: 'Hâkimiyet halkındır. Tektir, bölünemez, kaynağını kendinden alır ve devredilemez.' (Calhoun 2009: 108). Avrupa'da ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyecek olan bu yeni insan tipi ulus/vatan/hürriyet/kişisel haklar/hukukun üstünlüğü gibi kavramlarla kendisini var edecek değerler dizgesini kuracak ve tüm dünya kültür ve medeniyetinde evrensel güce dönüşecektir.

İngiltere, Fransa ve Almanya'da başlayan değişimler Balkanlar'ı da etkisi altına alır. Osmanlı hâkimiyetindeki topraklarda geçen bu milliyetçilik hareketleri Osmanlı siyasi tarihinde Mora isyanı, Eflak-Boğdan hadisesi, Sırbistan hareketi, Mısır'da Mehmet Ali Paşa, Arnavutluk'ta Tepedenli hareketleri gibi adlarla anılır. Balkanlar'daki

bağımsızlık mücadelelerinin “büyük bir kısmı Garp milletlerinden yardım görerek inkişaf eden hareketlerdi.” (Ülken 2013: 139). Balkan uluslarının devlete karşı giriştiği isyan hareketlerinde iki şeyin etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan ilki İngiltere, Fransa ve Almanya’nın 19. yüzyıla gelinceye kadar oluşturduğu bir yenedünya algısını ifade eden “Batı”yı Doğu’ya karşı korumak adına Balkanlar’ı bir “ön cephe” (Zizek 2003: 20) olarak görmesi; ikincisi Rusya’nın Pan-Slavizm denilen Slav birliğine dayanan bir ideolojik görüşle Balkan ulusları üzerinde hüküm kurma düşüncesi (Sarıay 2005: 45).

Tüm dünyada böylesine köklü değişimler yaşanırken kendini dünyaya kapatan Osmanlı yenilebilir bir güç olduğunu ancak 1699 Karlofça Anlaşmasıyla fark edecektir. Osmanlı Batı karşısındaki geri kalmışlığını öncelikle askerî alanda yaptığı ıslahat faaliyetleriyle (Nizam-ı Cedit ve Sekban-ı Cedit ocaklarının kurulması, Yeniçeri Ocağının lağv edilmesi, Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla modern ordunun kurulması, Avrupa’dan subay getirtilip eğitim alınması vs.) gidermeye çalışacak ancak bunlar Osmanlı’nın hızla gerilemesini durdurmaya yetmeyecektir. Bu çöküşü durdurabilmek adına ordunun modernleştirilmesi için Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ile daha çok sivil halkın eğitim alması için modern tarzda eğitim veren (Mektep-i Sultani, Mektep-i Tıbbiye, Mektep-i Mülkiye, Darü’l Muallimin, Darü’l Muallimat vs.) okulların açılması; Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856)’nın ilanı, Birinci Meşrutiyet (1876) ile İkinci Meşrutiyet (1908)’in ilanları Osmanlı’nın orduyu merkeze alarak başlattığı ıslahat faaliyetlerini ordunun yanı sıra hukuk ve eğitim gibi yaşamın diğer alanlarına da yayma gayreti gösterdiğini işaret eder. Avrupa’da Gutenberg’in 1455’te yaptığı ilk basımdan aşağı yukarı üç yüz yıl sonra İbrahim Müteferrika’nın 1726’da ilk Türk matbaasını kurması bir yandan çağı yakalama konusunda Osmanlı’nın ne kadar gecikmiş olduğunu gösterirken diğer yandan ilk tercüme ve telif eserlerle ayrıca hikâye, roman, tenkit, makale gibi modern yazı türlerinin edebiyatımızda ilk örneklerinin verilmeye başlanması Osmanlı aydınlanmasına katkı sağlar. Burada matbaanın bir başka kazanımı olarak gazetecilik faaliyetlerinden de söz etmek gerekir. Takvîm-i Vekayi (1831) ile ilk resmî gazetenin, William Churchill adlı bir İngiliz tarafından çıkarılan Ceride-i Havadis (1840) adıyla ilk yarı resmî gazetenin ve Ağâh Efendinin Şinasi ile birlikte çıkardığı Tercüman-ı Ahval (1860) ile Şinasi’nin çıkardığı Tasvir-i Efkâr (1862) gazeteleri -zamanla sayıları artacak olan gazete ve ardından dergicilik faaliyetlerinin ilkleri olarak- toplumsal aydınlanmanın basın yoluyla tüm sivil halka doğru bir açılım kazandığının göstergesidir.²

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı kitabında Osmanlı’nın çağı yakalama/çağın gereklerine ayak uydurma amacıyla giriştiği bu çağdaşlaşma sürecinin bir zorunluluk olduğunu şöyle ifade eder:

“Batı kültürü önce ekonomik-siyasi alanda, sonra bütün değerler alanında dünya görüşü olacak kadar genişlediği zaman, 16. Yüzyıldan sonra onun gelişme hızına ayak uyduramayan başka kültürler için tek yol kalıyordu: Modernleşmek. Çünkü bu artık, Batı veya Doğu’nun karşılaşması, kapalı eski kültür çevrelerinin alışverişi değil, dünya ölçüsünde (oecumenique) karakteri olan yeni kültüre katılmadan başka bir şey olmayacaktı.” (Ülken 2014: 5).

Ülken’e göre tarihte pek çok kez gerici faaliyetlerle engellenen çağdaşlaşma sürecinde başarıya ulaşmanın yolunu Osmanlı bürokrat ve aydınları Avrupa’nın bilim ve teknolojisini ifade eden “Avrupa medeniyeti”ni almak; kültürünü almamakta bulmuşlardır. Ancak Hilmi Ziya Ülken bu ayrımla çağı yakalama konusunda başarılı sonuçlar elde edileceğine ihtimal vermez. Zira “... gerçek kültürde sanatı, hukuku, ahlakı,

² Osmanlı modernleşmesi konusunda ayrıntılı bilgi için Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyas), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012 adlı yayından faydalanılabilir.

felsefeden ve ilimden ayırmaya imkân yoktur. Onların hepsi millî ve hepsi milletlerarasıdır. Bir Akdeniz veya Avrupa kültüründe bütün bu kurumlar bu çevrenin milletleri tarafından işlendiği için bu kültür ve çevreye göre milletlerarası, milletlerden her birine göre millîdir.

Sanatçının ahlâkçısını, hukukçusunu, filozofunu millî, âlimini milletlerarası sayan bir kültür çevresi olamaz. Yaradılışın çağdaş kültürde üstün ve birleşik bütün işlemleri milletlerarası, bu seviyeye erişen milletlerden her birinin ona katılış tarzı millîdir.” (Ülken 2014: 9).

Ülken’in sözünü ettiği Avrupa medeniyetini kabul edip Avrupa kültürünü reddetmek ayırımı Tanzimat dönemi ile başlayan eskinin yanında yenin varlığını sürdürmesi; Doğu-Batı, alaturka-alafranga, medrese eğitimi-modern eğitim kurumları gibi pek çok alanda karşımıza çıkan bir karşıtlıklar silsilesini beraberinde getirir. Bu, düalizm olarak da adlandırılır.

Dünyadaki yeni insan tipinden etkilenen Osmanlı aydını Fransız İhtilali’nin de etkisiyle “hürriyet”, “millet”, “vatan”, “kanun” ve “medeniyet” gibi yeni fikirlerle kendini kurmaya başlar. Bu dönemde Türkçülükten söz etmenin devletin bekasına zarar vereceğini düşünen aydınlar Yeni Osmanlılar Cemiyetinin de savunduğu Osmanlılık ve imparatorluğun ömrünü uzatmak için savunulan İslâmcılık düşüncesi etrafında toplanırlar. İstiklâl Harbi’nin kazanılması ve bugünkü Cumhuriyet Türkiye’sinin kurulmasında önemli bir görev üstlenecek olan Türkçülük anlayışı daha sonra sistemli bir düşünce hareketi olarak ortaya çıkacaktır.

Türkçülüğün ilk savunucuları Tanzimat sanatçıları arasında çıkmıştır.³ Şinasi’nin eserlerini sade bir lisanla yazması; Ziya Paşa’nın “Şiir ve İnşa” makalesinde Osmanlı’nın şiiri olarak “halk şarkıları ve taşrada çöğür şairleri arasında deyiş, üçleme ve kayabaşı denen nazımlar”ı göstermesi; Ahmet Vefik Paşa’nın “Lehçe-i Osmanî” adlı eserinde Türkçeyi Osmanlıcadan ayrı bir bütün olarak ilk defa ele alış ve Türk tarihinin Osmanlılarla başlamadığını, bütün Türk kavimlerini içine alması gerektiği fikrini ileri sürmesi; “Şıpkı kahramanı” diye tanınan Süleyman Paşa’nın askeri okullar nazırı olduğu sırada yazdığı ders kitaplarında Türk tarihine geniş yer ayırması ve ilk defa “sarf-ı Osmanî” yerine “Türkçe sarf” yazması; Ali Suavi’nin *Muhbir* ve *Ulum* dergilerinde Türkçülüğü ve Türkçe yazmayı gündeme getirmesi; Şemsettin Sami’nin *Kamus-ı Türkî* adlı sözlük çalışması; Necip Asım ve Ahmet Cevdet’in çıkardığı *İkdam* gazetesindeki yazıları; Cemalettin Efganî’nin tesiriyle sade dille yazmaya teşvik edilen Mehmet Emin’in yazdığı *Türkçe Şiirler*’i Türkçülük düşüncesinin sistemli bir yapı kazanmasında sayılabilecek önemli gelişmelerden bazılarıdır (Ülken 2014: 291-306).

1908’de Ahmet Mithat, Mehmet Emin, Ahmet Hikmet, Yusuf Akçura, Âkil Muhtar gibi isimlerden oluşan bir heyetle “*Türk Derneği*”nin kurulması, 1911’de aynı adla -ancak yedi sayı çıkabilecek olan- dergi çıkarılması ve daha sonra bu derginin *Türk Yurdu*’na dönüşmesi; 1914’te Türk Ocağı’nın kurulması, Selanik’te “*Hüsün ve Şiir*” (Haziran 1909-29 Eylül 1910) adıyla çıkan derginin başyazar Ali Canip’in teklifiyle “*Genç Kalemler*” adını alması yukarıda sözü edilen Türkçülük düşüncesinin aydınlar arasında teşkilatlandığının göstergesidir. Hüseyinzâde Ali’nin *Hayat* ve *Füyuzat* adıyla neşrettiği mecmualarda ilk defa “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak*” fikrini müdafaa etmesinin ardından Ziya Gökalp’in bu fikirlerden etkilenerek yazılar yazması ve *Genç Kalemler*’e katılmasıyla Türkçülük hareketi İttihat ve Terakki’nin de desteğini alarak hızlı

³ “Turan” kelimesi ilk defa Macarlar arasında 1839’da Türk kavimlerine kök araştırma yolu olarak kullanılmıştır. V. Minorsky, kelimenin ilk önce Macarlar arasında “büyük Türk vatanı” olarak 1839’da kullanıldığını söylüyor. 1911’de Budapeşte’de “*Turanische Gesellschaft*” (Turan Cemiyeti) kuruldu. (Enzyklopedia des Islam’dan aktaran Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. bs., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 291)

büyür. "Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan/ Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan" dizeleriyle sona eren Ziya Gökalp'in "Turan" şiirinin *Genç Kalemler*'de yayınlanmasıyla Türkçülüğün coğrafyası (Ziya Gökalp daha sonra sınırları belirsiz bir coğrafyayı işaret eden Turancılık düşüncesinden Anadolu Türkçülüğüne yani sınırları belirli bir coğrafya anlayışını kabul edecektir.); Ömer Seyfettin'in yazdığı "Yeni Lisan" makalesiyle millî edebiyatın dil anlayışı ilan edilmiş olur. Burada şunu da eklemek gerekir ki "Millî Edebiyat kavramını sadece vezin, sade dil gibi şekli meselelere indirgemek son derece yanlıştır. Yeni Lisan yeni insana ve yeni hayata açılan kapıdır. Bu yeni hayat ve yeni insan da sahip olduğu kültür mirası ve birikimle, zamanın ideolojisiyle uyum içinde imparatorluktan millî devlete, başka bir söyleyişle ümmetten millete geçişi gerekli kılar ve hatta hazırlar. İşte Millî Edebiyat, bu geçiş ve hazırlığın gerçekleştiği dönemin edebiyatıdır." (Aktaş 2007: 189).

Balkan Savaşlarındaki yenilgiyle bir uyanış yaşayan Türk aydınının millî kimliğine sarılması ve bu bilinçle Çanakkale Cephesindeki savunmayı bir diriliş ruhuyla gerçekleştirmesi -bu aynı zamanda İstiklâl Harbi'nin de nüvesini oluşturacaktır- Şerif Aktaş'ın belirttiği biçimde Millî Edebiyat anlayışının getirdiği sonuçlardandır.

Uyan Türk: "Nakarat"

"Ve lisan öyle bir vatandır ki bozulursa artık ne millet kalır ne devlet."

Ömer Seyfettin

Ömer Seyfettin'in "Ashab-ı Kehfimiz", "İrtica Haberi", "Harem", "İlk Düşen Ak", "Niçin Zengin Olmamış" hikâyeleri gibi hatıra defteri biçiminde kurgulanmış olan "Nakarat"⁴ adlı öykü, ilk kez 3 Ekim 1918 tarihli *Yeni Mecmua*'da yayımlanır. Ömer Seyfettin'in *İrtica Haberi*, *Tuhaf Bir Zulüm*, *Nakarat*, *Bomba*, *Beyaz Lâle* adlı öykülerini Makedonya'da sınır boylarında subay olarak geçirdiği yılların ürünleri arasında sayan Olcay Önertoy, "Bu öykülerinde Türkiye'nin parçalanacağı düşüncesinin verdiği üzüntüyü, yazarın düşüncesini, milliyetçiliği geç kavramış olmamızın karamsarlığını, Türkleri yabancıların değerlendirmesinden duyduğu üzüntüyü, kendi kendimizi eleştireyi, içinde bulunulan durumdan kurtulabilmek için çıkar yol aramanın verdiği tedirginliği buluyoruz." (Önertov 1992: 75) diyecek ve Ömer Seyfettin'in *Nakarat*'in konusunu arkadaşı Aka Gündüz'ün anlattığı bir olaydan aldığını ekleyecektir.⁵

"Gençliğini Makedonya'da geçirmiş eski bir subayın hatıra defterinden" epigrafıyla başlayan *Nakarat*'in tamamı bir günlük biçiminde kurgulanmıştır. Bu anlatım tekniği metin ile okuyucu arasındaki mesafeyi en aza indirerek metinde anlatılanların inandırıcılığını arttırmıştır.

Öyküde anlatılan olaylar dizgesinin başlangıcı "30 Teşrinisani 1319 (1903), Pirbeliçe" olarak belirtilir. Tarih ve mekânı vurgulayan bu not, zaman-uzam-varlık arasındaki yadsınmaz ilişkinin önemine işaret eder. Zira "mekânı zamansız düşünemeyiz. Oluş'tan ayrı bir varlık yoktur." (Ülken 2013: 237). Aşağıda verilen öykünün ilk paragrafı bu anlamda yorumu muhtaçtır:

⁴ Çalışmada Ömer Seyfettin, *Bütün Hikâyeleri* 6, Üç Harf Yayınları, İstanbul 2009 basımı kullanılmıştır.

⁵ Aka Gündüz on iki yaşındayken Makedonya'da bir Bulgar kızına aşık olduğunu, kendisini milliyetçi edenin bu kız olduğunu söyler. "... Bir gün herkes çay kenarına toplanmış havaya bakıyordu. Biz de gittik. Gündüz havada bir yıldız görünüyormuş. Güzel Bulgar kıızı ellerini çırparak: 'Oh, oh!' diye sevindi. 'Ne seviniyorsun?' dedim. 'Ben mi, dedi, ne zaman güpe gündüz havada bir yıldız görünmüşse, Türklerin başına bir felâket gelir, ona seviniyorum.' O anda, o yıldız, bütün cüssesiyle, bütün ateşten satvetile beynime indi. O saniyeden itibaren Osmanlılıktan Türklüğe aadet ettim." (Mecdi Sadrettin, Akay'ı Herkes Tanır, Fakat Hayatını?, Yeni Kitap, s. 13, Mayıs 1928. (Olcay Önertoy, a.g.e., s. 76'dan nakledilmiştir.)

"Bu sabah şiddetli bir baş ağrısı ile **uyandım**. Hava çok soğuk... Islanmış keten çadırın üzerine düşen yağmur damlaları, **gizli ayak sesleri** gibi tuhaf bir gürültü çıkarıyor, bana **düzensiz adımlarla sisler içinde ilerleyen perişan bir tabur tahayyül** ettiriyor. Okumak istiyorum. Bavulu açmaya üşeniyorum. Masa **yok**. Sandalye **yok**..." (s. 54)

Osmanlı ordusu 2 Ağustos 1903'te Makedonya'da baş gösteren isyan hareketleri sebebiyle çeteleri takip etmektedir. Öykü zamanı bu tarihî gerçekliğe işaret eder. Yine öyküde geçen Pirbeliçe ve Babina'nın Manastır civarındaki yerleşim yerleri olması bu tespiti destekler. Yazarın öyküye başlarken zaman ve mekânı vurgulaması varlığı o zamana yerleştirme, varlığın o zaman içerisindeki değişimini izleme olanağı sağlar okuyucuya. Bu bağlamda öykünün ilk cümlesinde geçen "**uyanmak**" fiili adeta Osmanlı aydınının yüzlerce yıl süren laterjik (çok derin ve patolojik bir uyku durumu) bir uykudan uyanışını imler. Yağmur damlalarının "**gizli ayak sesleri**"ne benzetilmesi bir yandan legal olmayan bir eylemi çağrıştırırken diğer yandan "**düzensiz adımlarla sisler içinde ilerleyen perişan bir tabur**"un askerî disiplin ve düzenden yoksun, uykusuz, yorgun ve aç bir biçimde verilen görevi yerine getirmeye çalıştığına dikkatleri çeker. Ordunun içinde bulunduğu şartlardan söz ederken yazarın "**yok**" sözcüğünü iki kez tekrarlama metinde kast edilen yokluğun, fizikselden daha çok tinsel şeylerin yokluğu olduğunu akla getirir. Bu bağlamda subayın bir Bulgar'dan kiraladığı odanın duvarına daha önce burada konaklayanlar tarafından yazıldığı anlaşılan aşağıdaki cümlelere uzun uzun yer verilmesi "**yok**"la nelere gönderme yapıldığı konusunda okuyucuya bir fikir verir:

"Söke kasabasının Cami-i Atik Mahallesi'nden Mehmet oğlu Recep üç gece bu **kâfir yerde** yatmıştır."

"Bunu yazan bir **muhalif rûzigâr** / Kendi gitti, ismi kaldı yadigâr."

"Sekiz sene sonra hava değişim tezkerelerimiz geldi. **Yolunu unuttuğum köyüme** dönüyorum. Darısı hemşehrilerimin başına."

"Dar- ı dünya bir müzeyyen hanedir/ Nakşına **aldanmamak** merdanedir."

"**Bu da geçer yahu...**"

"Dün gece **Çakalarof**'u sardık. Yine elimizden kurtuldu."

"Tuna'da çırpar bezini/ Kim sarmaz **Bulgar kızını**."

"**Kible** ocağın sağ köşesidir. Burada misafir kalacak din kardeşlerimin malumu olsun."

"Dün Kavaklı Orman'da **göğsünden vurulan** teğmenimiz İrfan Efendi bugün saat üç buçuğu on gece burada vefat etmiştir. Doktor yetişemedi. Allah rahmet eylesin."(s. 59-60)

Yukarıdaki cümlelerde geçen "**kâfir yer**", "**muhalif rûzigâr**", "**yolunu unuttuğum köyüm**", "**aldanmamak**", "**Bu da geçer**", "**Çakalarof**", "**Bulgar kızı**", "**kible**", "**göğsünden vurulan**" sözcük ve sözcük gruplarının "**bura**" / "**olanlar**" - "**ora**" / "**olması gerekler**" biçiminde bir karşıtlığı veya çatışma değerlerini işaret ettiği kanısındayız. Bu durumu bir tablo biçiminde şöyle gösterebiliriz:

"bura"/"olanlar"	"ora"/"olması gerekler"
"Kâfir yer" (Makedonya/gurbet)	"yolunu unuttuğum köyüm"(vatan)
"Muhalif rûzigâr"	aldanmamak
"Bulgar kızı"(milliyet)	(milliyet) ????
"Çakalarof"	asker
"göğsünden vurulmak"	kible

“Bura” “kâfir yer”dir, Makedonya toprağıdır. Bu adlandırma, metinde örtülü olarak Osmanlı'nın imparatorluk sınırları içerisinde olmasına rağmen bu toprakların artık yurt/vatan olmadığını imler. “*Vatan, içtimaî hafıza veya tarihin maddî sembolüdür. Her ocak, her şehir gibi, bütün milletin de müşterek hatıraları, iftiharları, gururları; müşterek acıları, kusurları, ibret dersleri vardır. Bütün bunlar sınırları belirli bir toprak üzerinde toplanır ve içtimî hafızanın bütün bu izleri onun üzerine kazılır ki; bu toprağa yurt diyoruz.*” (Ülken 2013: 192) 20. Yüzyıla gelindiğinde Makedonya topraklarında içtimaî hafızanın müşterek hatıralarından söz etmek mümkün değildir. “Bura”da artık “muhalif zaman” işlemekte, Osmanlı iktidarına muhalif eylemler gerçekleştirilmektedir. “Çakalarof” bu muhalif rüzgârın simge-değeridir. “Bura”, çeteler tarafından devletin askerinin “göğsünden vurulduğu” yerdir. “Bura”da millî bilinç toplumun bütün fertleri tarafından benimsenmiş bir değerdir. Köylü Bulgar kızı, bu bilinçlenmenin toplumun en tabanına dahi yayıldığına göstergesidir.

“Ora”, hasreti çekilen yerdir. “*Yolunu unuttuğum köyüm*” yalın söylemi vatana duyulan koşulsuz sevgiyi işaret eder. “Bura”da insanı baştan çıkaracak bazı şeyler olsa da aldanmamak gerekir. Çünkü dönüş daima vatanadır. “Kible”, milletin ortak dinî inancını simgeler. “*Bu da geçer yahu...*” cümlesi Müslümanların yaşanan sıkıntılar karşısında takındığı sabır ve metanetin en yalın halidir. Yukarıdaki tabloda “Bura”/“olanlar” sütununda yer verdiğimiz “Bulgar kızı”nın karşısına “ora”/“olması gerekler”e yerleştirilecek bir kavram/değer’in belirtilmemiş olması manidardır. Soru işareti (?) ile gösterilen bu durum, Osmanlı İmparatorluk sınırları içerisinde Türklük bilincinin diğer uluslardan çok sonra ortaya çıkmış olmasıyla açıklanabilir.

Duvara yazılan bu cümlelerin *Nakarât* adlı öykünün tematik kurgusunda açılımcı bir değere sahip olduğu düşüncesindeyiz. Öykünün temel çatışma değerlerini yaratan bu ikili karşıtlıklar, bireyselden toplumsala doğru genişleyen bir düşünce sistemini ortaya koyar. Duvara yazı yazan her bir kişi bireysel macerasını anlatırken bu yazıların toplamı aynı zamanda içtimaî macerayı oluşturur: zaman şuuru, millet olma bilinci, din algısı, vatan sevgisi gibi.

Öykünün başkışisi de Georges Courteline’in romanlarından esinlenerek kurguladığı bir askerlik düşüncesiyle Makedonya’ya gelmiştir. Bütün amacı kısa zamanda terfi edip rahat yaşamaktır. Bu ruh hali ile geldiği görev yerindeki şartlar, beklentileriyle örtüşmese de zabıt, kaldığı odanın penceresi önünde “*Naş, naş, Çarigrad naş...*” diye bir şarkı söyleyen Bulgar kızına âşık olur. Bulgarca bilmeyen zabıt, bir aşk şarkısının nakaratı olduğuna kesin kanaat getirdiği bu şarkının tamamını zihninde şöyle tercüme eder:

“*Seni çok seviyorum, / Seni çok seviyorum.
Balkanlar’dan Şıpka’dan / Aşıp geldim sana.
Meriç bak olamadı / Bir set yoluma.
Seni çok seviyorum, / Seni çok seviyorum.*” (s. 66)

Zabıt, köyden ayrılacağı sırada konakladığı yerin sahibi Bulgar’dan “*Naş, naş, Çarigrad naş...*” nakaratını çevirmesini istediğinde Bulgar, telaşa kapılır. Zabıtın ısrarı üzerine bu nakaratın “*Bizim olacak, bizim olacak, İstanbul bizim olacak...*” (s. 74) anlamına geldiğini söyler. Bunu öğrenen zabıt, büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Muvazzaf bir subayın karşısında bu cümleleri söyleyebilmek, öncelikle milletine yapılmış büyük bir hakarettir. Zabıt bunları düşündükçe kendinden nefret eder: “*İşte bir haftadır Velmeççe Ormanları’nda, kendince mukaddes bir fikir için ölen komite papazın o cesur kızıyla aramdaki farkı düşünerek yatıyorum.*” (s. 77). Bu cümleler, Bulgarlar arasında millet olma bilincinin Türklerden çok daha önce yayılmış olduğunu göstermektedir.

Öyküde başkişinin yaşadığı aşk ve hayal kırıklığı onun bireysel macerasıdır. Ancak millete hakaret edildiğini düşünerek tavrı alması toplumsal ve millî olana katılmasıdır. Tıpkı duvara yazı yazan her bir ferdin kendi bireysel tecrübesini aktardığı gibi bireysel; duvardaki yazıların tamamı bir araya geldiğinde gibi toplumsal ve millî bir kimliği oluşturmaya hizmet eder. Başkişiyi yaşadığı hayal kırıklığından kurtaracak şey, Harp Okulu'nda Ceza Hukuku dersine giren hocasının söylediği şu sözlerdir: "Faziletli olmak insanın elinde değildir. Fakat kim isterse namuslu olabilir. Bu, tercihe bağlı bir şeydir!" (s. 61) Millî değerlere bağlı olmayı namuslu yaşamın bir gereği kabul eden başkişi, yeni hayatında yüzünü halka dönecektir. Bu durum, öykünün başında çok kısa bir yer tutan Agâh Usta ile okuyucuya ihsas ettirilir. "Taşralarda otura otura değişmiş garip lügatlı bir İstanbul şivesiyle" konuşan ve rakı içen Agâh Usta, taburun tüfekçisidir ve başkişi ona Karagöz adını vermiştir. Türk aydınını halkın lisanını ve hayatını anlamaya çağıran bu yeni insan tipi, Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında belirttiği Türk aydınının yönünü halka dönmesi düşüncesiyle benzerdir. "Nakarat" adlı öykünün başkişisi, çalışmanın giriş bölümünde Şerif Aktaş'tan alıntılarımız imparatorluktan millî devlete yani ümmetten millete geçişi hazırlayacak yeni insan tipinin estetik bir formda görüntüsü olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

"Türkçe bizim manevi ve mukaddes vatanımızdır."

Ömer Seyfettin

Rönesans'la beraber kapalı toplum yapısından sıyrılan Avrupa, Ortaçağ'a ait kilisenin hâkim olduğu devlet ve toplum yapısından uzaklaşarak Reform hareketleri, Aydınlanma Çağı, Sanayi İnkılabı ve Fransız İhtilali ile yeni bir insan tipinin doğuşuna tanıklık etti. Bu yeni insan tipi hürriyetperver, bilinçli, bilimin aydınlattığı zihinle dünyayı yorumlayan, millî hassasiyetleri olan insandır.

Osmanlı'nın dünyadaki değişimlere kendini kapaması, yeniliklere ayak uyduramamasına neden olmuş; milliyetçilik hareketleri ile sarsılan Osmanlı başarısızlıkla sonuçlanan ıslahat çalışmaları neticesinde toprak kaybetmiştir. Osmanlı'nın yönetimi altındaki uluslardan milliyetinin farkına en geç varan Türkler olmuştur. Millî Edebiyat'ın beyanamesi olarak kabul edilebilecek Ömer Seyfettin'in yazdığı bilinen "Yeni Lisan" makalesi Avrupa'da başlayan ve Balkan ulusları ile Araplara yayıldığı için Osmanlı İmparatorluğunun varlığını tehdit eden bağımsızlık hareketlerine karşı Türkçülük anlayışını savunan aydınların başlattığı bir yenedünya algısını işaret eder.

Millî Edebiyat döneminin edebiyat, dil ve sanat görüşünü yansıtan "Nakarat" adlı öykü, Ömer Seyfettin'in Makedonya'da sınır boylarında subay olarak görevli bulunduğu zamanlardaki gerçekçi gözlemlerden izler taşır. Müjgân Cunbur, öyküde hatıra defterinden söz ettiği eski zâbitin sanatçının kendisi olduğunu öne sürer (Cunbur 1992: 9). Sanatçının Balkan Savaşları sırasında tuttuğu ve yayınlanan not defteri bu iddia ile örtüşür.⁶

⁶ Yazarın bu döneme ait not defteri 10 Ekim 1912 tarihiyle başlar. 23 Ekim'den sonraki bazı notlarda tarih yoktur. Aşağıdaki alıntılar bu deftere aittir:

"Ayın kaç, bugün ne? Bilmiyorum. Benimle beraber kimse de bilmiyor. Ne felâket yarabbi, ricatin, inhizamın en çirkinini gördüm. Bugün burada Köprülü'nün önündeyiz. İki fırka kaçtı. Yalnız bizim nizamiye fırkası kaldı. Birden ricat emri verildi Hep kendimizi galip sanıyorduk. Meğerse müthiş surette mağlup imişiz. Toplar filan hep kaçtı. En nihayet bizim tabur kalmıştı. Biz de çekildik. Bütün gece tam on iki saat yürüyerek, sabaha yakın Kiliseli'ye geldik. Oradan dün sabah kalktık. Buraya döküldük. Yolda uzun bir muhacir kafilesine tesadüf ettik. Oh ne felâket... Kadın, çoluk, çocuk, tam beş bin ev imiş." Tahir Alangu, *age.* s. 217. (Bu alıntı, Müjgan Cunbur, *age.*, s. 11'den nakledilmiştir.)

Öykünün temel çatışma değerleri “bura”/“olanlar” ile “ora”/“olması gerekler” arasında geçen karşıtlıklar üzerine kuruludur. Olması gereklerin mekânı olarak “ora”, vatandır. Olanların yaşandığı “bura”, gurbettir. O nedenle gurbeti yaşayanların edindiği tecrübeler elem doludur. Öyküde bireysel tecrübelerin toplumsal ve millî olana evrildiği dikkati çeker. Pencere duvarına notlar yazan her bir kişi gibi başkişinin yaşadığı aşk ve hayal kırıklığı da bireysel bir tecrübedir. Ancak duvara yazılanlar ile başkişinin tecrübesi bir araya geldiğinde toplumsal ve millî olan teşekkül etmiş olur.

Öykünün sonunda başkişinin yeni prensiplerle yönünü halka dönme kararı alması, millî edebiyatın ortaya koyduğu “yeni insan tipi” ile örtüşür.

Kaynaklar

- Aktaş, Şerif (2007). Milli Edebiyat (1911-1923). *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 3, (Edt. Talat S. Halman, Osman Horata, Yakup Çelik...). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 183-268.
- Berkes, Niyazi (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyas). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Calhoun, Craig (2009). *Milliyetçilik*, (Çev. Bilgen Sütçüoğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cunbur, Müjgân (1992). Ömer Seyfettin’in Hayatı ve Eserleri. *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1-18.
- Önertoy, Olcay (1992). Ömer Seyfettin’in Milliyetçilik Düşüncesi. *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 73-85.
- Sarınay, Yusuf (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Seyfettin, Ömer (2009). *Bütün Hikâyeleri 6*. İstanbul: Üç Harf Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (2013). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (2014). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

27 Ekim 1912 tarihli notundan:

“İşte şimdi hareket emri verildi. Nereye kimse bilmiyor. Niçin? Kimse bilmiyor. Gözlerini kaybetmiş bir kör sürü gibi bocalayıp gidiyoruz. Ortada ne kumandan var, ne kumanda...”

Ortada mekkâreler yok. Mekkâreciler yok. Cephaneler siperlerin içinde kaldı. Herkes şaşırmış. Hal ve mevki o kadar tahammül olunmaz derecede ki...

Şimdi Otuzsekinci alaydan Şevki Efendi isminde bir yüzbaşının intihar ettiğini haber aldık.

Hemen herkes intihar etmek istiyor.

Yazık, namusa bir kıymet ve ehemmiyet verenlere.” Tahir Alangu, a.g.e., s. 218. (Bu alıntı, Müjgan Cunbur, a.g.e., s. 12’den nakledilmiştir.)

29 Ekim hatrasından bir cümle:

“Demek Türklerin yaşama hakkı yokmuş.” Tahir Alangu, a.g.e., s. 219. (Bu alıntı, Müjgan Cunbur, a.g.e., s. 12’den nakledilmiştir.)

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 10-21.
|| Geliş Tarihi-Received: 17.10.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Süleyman Şâdî'nin Yayınlanmamış Türkçe Şiirleri

Suleyman Shadi's Unpublished Turkish Poems

Ahmet İÇLİ*

Öz

Süleyman Şâdî, divan edebiyatının 19. yüzyıl temsilcilerinden biridir. H. 1246/M. 1830 yılında doğmuş, H. 1318/M.1900 yılında vefat etmiştir. İyi bir eğitim alan Şâdî, rüştiyelerde ders vermiş, birçok devlet görevinde bulunmuş ve çeşitli memuriyetlerde başkâtiplik yapmıştır. Kaynakların verdiği bilgilere göre Süleyman Şâdî, Karlı olup Nakşibendî tarikatının halifelerindedir.

Süleyman Şâdî'nin, eldeki verilere ve bugüne kadar yapılan araştırmalara göre *Dîvân*'ının yanı sıra kaleme aldığı biri Türkçe biri de Farsça iki mesnevisi vardır. *Dîvân*'ında dînî-tasavvufî konularla birlikte klasik Türk edebiyatı geleneğinde yazılmış birçok şiiri bulunmaktadır. Ayrıca Şâdî'nin *Dîvân*'ında, vatan temalı şiirlerini görmek de mümkündür. Şiirlerinde dönemin ruhunu yansıtan terennümler görülür. Bunlar arasında kahramanlık duygusunu ön plana çıkaran, savaş meydanlarındaki çarpışmaları gözler önüne seren, yaşadığı döneme ayna tutan şiirler vardır. *Dîvân*'ı Arap harfleriyle İstanbul'da basılmıştır. Bu nüsha daha sonra Latin harflerine aktarılacak suretiyle de neşredilmiştir. Şairin *Dîvân*'ının farklı ve yeni bir yazma nüshası ise tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu eser, 71 yaprak olup talik hat ile kaleme alınmıştır.

Süleyman Şâdî'nin yeni yazma nüshası, matbu olan nüsha ile benzerlik gösterdiği gibi birçok farklılık da taşımaktadır. Yazma nüshada matbu nüshada bulunmayan 12 yeni Türkçe ve 4 Farsça şiir yer almaktadır. Bununla birlikte matbu nüshada bulunan bazı şiirler, yazma nüshada yoktur.

Çalışmamız, *Süleyman Şâdî Dîvân*'ının matbu nüshasında bulunmayan yeni Türkçe şiirlerinin tespiti ve Latin harflerine aktarımından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şâdî, Kars, Dîvân, yazma eser, matbu eser.

Abstract

Suleyman Shadi is one of the 19th century representatives of divan literature. He was born in 1830 and died in 1900. Having received a good education, Shadi taught in junior high schools, held many government positions and served as chief clerk in various public offices. According to the information given by the sources, Suleyman Shadi was from Kars and was one of the caliphs of the Nakşibendî order.

Suleyman Shadi has two mesnevi, one in Turkish and one in Persian, in addition to his divan (a book of his poems), according to the available data and the researches done so far. He instantly has many poems written in the tradition of Classical Turkish literature along with religious-mystical subjects. It is also possible to see Shadi's poems with homeland themes. There are chants reflecting the spirit of the period in his poems. Among these are poems that

* Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ve Sanatları Bilim Dalı, Batman/Türkiye, e-posta: ahmet.icali@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7478-7518.

emphasize the sense of heroism. There are poems that mirror the period that reveal the battles on the battlefields.

His divan, a book of poems, was printed in Istanbul in Arabic letters. This copy was later printed by transferring it to Latin letters. A different and new manuscript of the poet's divan was determined by us. This work has 71 sheets and was written in talik calligraphy. The new manuscript divan copy of Suleyman Shadi is similar to the printed one as well as contains many differences. There are 12 new Turkish and 4 Persian poems in the manuscript that are not available in the printed version. However, some of the poems found in the printed copy are not included in the manuscript.

Our study consists of the determination of Suleyman Shadi new Turkish poems that are not included in the printed version and their transfer to Latin letters.

Keywords: Suleyman Shadi, Kars, divan/a poetry book, manuscript, printed.

Giriş

Türk edebiyatında manzum ve mensur birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden birçoğu bugün elimizde olmakla birlikte bir kısmı halen keşfedilmeyi beklemektedir. Bazı eserlerin birden fazla farklı nüshaları/kopyaları bulunurken bazılarının sadece bir nüshası bilinmektedir. Birçok eser gün yüzüne yeni çıkarken bilinen bazı eserlerin de yeni nüshaları tespit edilmektedir. Elde edilen her yeni veri, Türk edebiyatı tarihine yeni bilgiler sunarak edebiyat tarihinin güncellenmesine katkıda bulunmaktadır.

Klasik Türk edebiyatının önemli kaynaklarından biri de divanlardır. Bu eserler, şairlere ait manzum metinleri barındırması açısından dikkate değerdir. Şairler, kendi şiirlerini söylerken veya kaleme alırken divanlara kaydedebilirler. Ayrıca, tüm şiirlerini daha sonra toplayıp bir divana yazabilirler. Bazen şairler, divanlarını tertip edemeden öldükleri için şiirlerini başkaları derleyip toplayarak bir divan oluşturmuşlardır. Bir başka deyişle bir kısım divanlar, şairler henüz hayattayken oluştuğu gibi bir kısmı da şairlerin ölümünden sonra teşekkül etmektedir. Hatta şairler, oluşturdukları divanlarından sonra da şiir yazdıkları için, yeni şiirleri başka divan nüshalarına kaydedilebilmektedir. Bazen de bu şiirler kaydedilmeden çeşitli eserler ve mecmualar arasında kaybolup gitmektedir. Bunların bir kısmı yapılan araştırmalar sonucu gün yüzüne çıkmakta, diğerleri de gün yüzüne çıkarılıp incelenmeyi beklemektedir.

Şairlere ait divanların birden fazla nüshaları olabilmektedir. Farklı kişilerce çoğaltılan divanın hem şairden hem müstensihinden hem de eldeki nüshalardan kaynaklı olarak farklılık arz etmesi mümkündür. Nüshalarda öncelikle şiir sayısı bakımından değişiklik görülebilir. Fakat dil özellikleri ile kelime tercihleri, özellikle fonetik ve morfolojik hususiyetler divan nüshalarında farklılaşmaya örnek olabilir.

Şairlerin, şiir söyleme ve yazma ölçütleri değişebilmektedir. Şairler, bazen bir arkadaşına gönderdiği şiiri divanına kaydedememiş veyahut bir şiir meclisinde okuduğu şiirini kayıt altına alamamıştır. Başkaları ona ait şiiri mecmuaya veyahut bir eserin başka bir noktasına kaydetmiş de olabilir.

Bir şairin divanının birden fazla nüshasının olması, tek ölçüt olmamakla birlikte, eserinin beğenilmesi anlamına gelebilir. Birden fazla nüshanın varlığı araştırmacılar açısından ayrıca önemlidir. Eserin barındırdığı metinlerin nicel analiz yöntemleri ile incelenip sayısal verilerin sunulması araştırma sahalarından biridir. Yeni nüsha, varlığından haberdar olunmayan şiir(ler), beyit veyahut mısraların tespitinde önemli rol oynayabilir.

Bilimsel araştırma yöntemleri ve teknikleri arasında karşılaştırmanın önemli bir rolü vardır. Karşılaştırma yapılırken yazar, eser hatta varlık âlemindeki tüm nesnelere

konu olarak seçilebilir. Bundan dolayı aynı eser, farklı varyantları yönüyle de incelemeye tabi tutulabilir. Çalışmamız, Karşı divan şairi Süleyman Şâdî'nin *Dîvân*'ının yeni bulunan yazma nüshasının kısa bir tanıtımı ve tespit edilen yeni şiirleri ekseninde olacaktır. Bu bağlamda her iki eser karşılaştırılmış yazma nüshada bulunup matbu nüshada bulunmayan şiirler tespit edilmiş ve bu çalışma vesilesiyle ilim âleminin istifadesine sunulmuştur.

Süleyman Şâdî'nin *Dîvân*'ının 2018 yılına kadar tespit edilen ve bilinen tek nüshası bulunmaktaydı. Bu nüsha Arap harfleriyle matbu olarak basılmıştır. Nüsha, esas alındığı yazma nüshaya ait herhangi bir bilgi taşımamaktadır. Ancak şairin ailesinin elinde olan şiirlerinin matbaada basıldığı izlenimini vermektedir. Çünkü başka şiirleri olsaydı onları da basılı metinde görmek mümkün olurdu. Ya da ellerinde olan bazı şiirleri bilerek yayımlanmamışlardır. Nihayetinde *Dîvân*, baskı kaydına göre oğlu tarafından yayımlanmıştır.

Şâdî'nin *Dîvân*'ının matbu olan bu nüshası üzerinde, Latin harflerine aktarma (transkripsiyon) bağlamında bir çalışma yapılmış olup eser yayımlanmıştır. Bu çalışmalardan sonra, 2018 yılında şairin *Dîvân*'ına ait yeni bir yazma nüsha tespit edilmiş ve matbu nüsha ile yayımlanmış hali olan metin üzerinde karşılaştırması yapılmıştır. Bildiri olarak sunulan bu çalışmada yeni nüshada bulunup matbu nüshada bulunmayan bazı şiirlerin tespit edildiği görülmüştür. Bununla birlikte matbu nüshada olup yazma nüshada olmayan bazı şiirler de söz konusudur. Çalışmada benzer şiirlerin beyit sayıları ile dize farklılıkları açısından da değerlendirmeler bulunmaktadır.

Çalışmamız, Süleyman Şâdî'nin yeni tespit edilen *Dîvân* nüshasında bulunup matbu *Dîvân* nüshasında bulunmayan şiirlerinin yayımından oluşmaktadır. Bu bağlamda bugüne kadar şair ve özellikle *Dîvân*'ı üzerinde yapılmış olan çalışmalar incelenmiştir. Bu eserler kaynakçada belirtilmiştir.

1. Süleyman Şâdî: Hayatı

Süleyman Şâdî, 19. yüzyılda eser yazmış şahsiyetlerinden biridir.¹ Eğitim seviyesi yüksek bir ailenin ferdi olarak H. 1246/M. 1830 yılında Kars'ta doğmuştur. Babası devrin âlimlerinden Hacı Mahmut Efendi'dir. Dönemin önemli hocalarından Farsça ve Arapça dersler alan şair, Kars'ta rüştiyelerde ve kalemlerde görev almıştır. M. 1858 yılında Kars İdare Meclisi kalemine girmiştir. M. 1865 yılında Kars Rüştiye Mektebi ikinci öğretmeni olarak çalışan şair, belli bir süre sonra Kars Tahrirat İdaresi muavinliğinde bulunmuştur. M. 1877'de ise Bursa müderrisliğine atanmıştır. M. 1881 yılında Erzurum Rüşumat/Gümrük İdaresi Başkâtipliğine M. 1883'te de aynı idarenin yazı işleri birinci yardımcılığına atanmıştır. Devlet memuriyetleri ve müderrislik gibi görevlerin yanında tasavvufi bir şahsiyeti olan Şâdî'nin Nakşibendî tarikatının müstahleflerinden/halifelerinden biri olduğu bildirilmektedir. Süleyman Şâdî, M. 1900 yılında vefat etmiştir.

¹ Şair hakkında verilecek bilgiler için aşağıdaki kaynakların ilgili sayfalarından yararlanılmıştır. Abdulkerim Abdulkadiroğlu ve Ömer Demirbağ (1993). *Divan, Süleyman Şâdî (Karşı)*. Ankara, s. 3-5; Ayşegül Celepoğlu, (2013). *İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri*. C. V. Ankara: AKM Yay. s. 2211-2212; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, (1970) *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz 10, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, s. 1717-1718; Ahmet İçli, (2018). "Karşı Süleyman Şâdî'nin Divanının Yeni Bir Yazma Nüshası Üzerine" *Uluslararası Kars Âlimleri Sempozyumu*, 20-21 Ekim 2018, Kars. Kars Âlimleri Sempozyumu Tam Bildiriler Kitabı, (Ed. Alparslan Kartal, Ahmet Ekinci) 2018, 89-106; Süleyman Şâdî (H. 1325), *Divan-ı Süleyman Şâdî*, (Neşr. Ahmed Ramiz), Dersaadet, 68. syf.

2. Eserleri

Divan şiirinin son temsilcilerinden biri olan Süleyman Şâdî'nin şiirlerinin toplandığı *Dîvân'ı* ile *Muzaffernâme* ve *Bahru'l-Ma'ânî* olmak üzere üç eserinin olduğu kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır.

2.1. Dîvân

Şâdî'nin bilinen bir *Dîvân'ı* vardır. Bu eserde ona ait Farsça şiirler de bulunmaktadır. Eserin biri matbu diğeri de yazma olmak üzere tespit edilebilen iki nüshası vardır.

Süleyman Şâdî'nin bilinen matbu *Dîvân* nüshasında Türkçe ve Farsça toplam 229 şiir vardır.² Bu eserin iç kapağında şairin Osmanlı'daki devlet görevleri hakkında bilgiler bulunur. Şairin *Dîvân'ı*'nın bu nüshası, H. 1325/M. 1907 yılında İstanbul'da vefatından yedi yıl sonra mahdumu/oğlu Ahmet Ramiz tarafından 68 sayfa hâlinde basılmıştır.

Şâdî'nin *Dîvân'ı*'nın yeni bir yazma nüshası daha bulunmaktadır. Bu çalışma ile şaire ait *Dîvân* hakkında bilgi verilecek ve yayımlanmamış yeni şiirleri tanıtılacaktır.

2.2. Muzaffernâme

Şairin kaleme aldığı iki mesnevisinden biridir.³ *Muzaffernâme*, Şâdî'nin, Kars'ın Rus işgaline uğradığı 93 Harbi etrafında gelişen olayları anlattığı Türkçe bir eserdir. Eserde savaşın başlangıcı ve Kars direnişi konuları işlenmiştir. *Muzaffernâme* 26 başlık kullanılarak kurulmuş toplam 297 beyit ve bir dizeden müteşekkil bir metindir. Aruzun *mefâilün mefâilün feülün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserde bir murabba, bir muhammes bir de müseddes bulunur. *Muhammes* 7 bent olup aruzun *feilâtün feilâtün feilâtün feilün* kalıbıyla yazılmıştır. *Murabba* 6 bent olup aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmış mütekerrir bir manzumedir. Mütekerrir dize Arapça, diğer dizeler ise Farsçadır. Müseddes 3 bent olup aruzun *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin yazım yılı, Şâdî'nin iki farklı Farsça tarih şiirinde belirtilmiş olup H. 1273/M. 1856-57 yılını göstermektedir.

2.3. Bahru'l-Ma'ânî

Süleyman Şâdî'nin ideal insan hakkında değerlendirmelerinin olduğu mesnevisidir.⁴ Farsça kaleme alınan eserin kalıbı *fâilâtün fâilâtün fâilün*'dür. Eserde 25 başlık vardır. 303 beyitlik manzumenin methiye bölümünde Sultan Abdülaziz, Sadrazam Fuat Paşa ve dönemin Kars Mutasarrıfı Muhammed Emin Fehim Paşa'nın övgüsü yer almaktadır. Eser, H. 1280/M. 1864 yılında tamamlanmıştır.

3. Şâdî Dîvânı'nın Yazma Nüshası

Süleyman Şâdî Dîvânı'nın; oğlu tarafından İstanbul'da baskısı yapılan bir matbu nüshası⁵ bulunmaktadır. Bu nüsha Latin harflerine aktarılarak yayımlanmıştır.⁶ Ayrıca *Dîvân'ı*'n tarafımızdan tespit edilen yeni bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁷

² Süleyman Şâdî (H. 1325), *Divan-ı Süleyman Şâdî*, (Neşr. Ahmed Ramiz), Dersaadet, 68. s. Bu nüsha Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Ömer Demirbağ tarafından 1993 yılında yeni harflere aktarılarak yayımlanmıştır.

³ Mesnevi hakkındaki değerlendirmeler, İçli'nin yaptığı yayından alıntılanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ahmet İçli, 2018.

⁴ Mesnevi hakkındaki değerlendirmeler, İçli'nin yaptığı yayından alıntılanmıştır. Bkz. Ahmet İçli, 2018

⁵ Süleyman Şâdî (H. 1325), *Divan-ı Süleyman Şâdî*, (Neşr. Ahmed Ramiz), Dersaadet, 68. syf.

⁶ Abdulkadiroğlu ve Demirbağ, 1993.

⁷ Çalışmamızda şairin basılan *Dîvân'ı* için "Matbu"; yazma nüshası için ise "yazma" tabiri kullanılacaktır.

Tespit edilen yazma nüsha, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları arasında olup 1011 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Bu kayıtlara göre, eserin müstensihî/kâtibi Mahmud b. Mehmed Halidî, istinsah/kopya tarihi ise H. 1284/.1867'dir. Talik hat ile istinsah edilen *Dîvân*, 77 yapraktan müteşekkildir. Nüshanın başlık yazılarında kırmızı, diğer yazılarda ise siyah mürekkep kullanılmıştır. Şiirlerin tamamı kırmızı çerçeve içine alınmış olup her sayfada 15 satır bulunur. Yazmanın 18a, 29a ve 42a yapraklarının kenarlarına Şâdî'ye ait üç şiir eklenmiştir.

Dîvân, yazma nüshada 2b-47a yaprakları arasındadır. *Dîvân*'daki şiirler, beyit ve bent birimli aynı kafiyeli şiirlerden oluşmaktadır. Bu nüshada çok kafiyeli şiire rastlanmamıştır. *Dîvân*'ın ilk şiiri Farsça-Arapça bir tevhit metnidir. *Dîvân*'ın ilk beyti aşağıdaki gibidir:

Hüdâyâ İzedâ Âmurzgârâ
Tüyi Hallâk-ı Yektâ Zü'l-âţâyâ

Dîvân'ın son manzumesi ise murabba-şarkı olup son iki dizesi ise şöyledir:

Şâdî-i dil-ḥaste(y)i gūyâ ki dil-şâd eyledüñ
Hece tebdîl eyledüñ şubḥ-ı vişâl-i yâr çarḥ

Kütüphane kaydında eserin H. 1280/M.1863 yılında telif alındığı, istinsahın/kopyalamanın ise H. 1284/M. 1867 yılında yapıldığı belirtilmektedir.⁸

3.1. Tespit edilen Yazma Nüshanın Rolü

Her yeni eser, çeşitli açılardan edebiyat tarihinin aydınlanmasına katkı sunar. *Şâdî Dîvânı*'nın yeni yazma nüshasının bulunması da birçok açıdan yarar sağlamaktadır. Öncelikle matbu nüsha ile karşılaştırılması sonucu ona ait yeni şiirlerin varlığından haberdar olunmuştur. Ayrıca matbu nüshada bazı şiirlerin dizelerinin veya kelimelerinin yazma nüshaya göre eksik veya farklı olduğu görülmektedir.

Nüshaların karşılaştırılması farklı açılardan yeni bilgilere ulaşma imkânı sunmaktadır. Şiirlerdeki kelime eksikliği, yazımdaki tercihler yahut değişiklikler karşılaştırıldığında yeni nüshanın tespit edilmiş olması doğru ve anlamlı olanın tercih edilmesi noktasında da katkı sağlamıştır. Aynı durum yeni bir nüshanın tespit edilmesi ile daha da yeni ve doğru bilgiye ulaşma imkânı sağlayabilecektir.

Matbu *Dîvân* nüshası üzerinde metin neşri yapan akademisyenler, manzumelerin okunup yeni yazıya aktarılmasında ve şiirlerdeki beyit sayılarının durumu ile alakalı aşağıdaki açıklamaları yapmıştır. Bu ifadeler, yeni yazma nüshanın tespitini ve katkısının ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü matbu nüshada beyit, mısra eksiklikleri söz konusudur:

"Bazı manzumelerde fazla ve eksik hece vardır. Mürettip hataları da bulunan bu matbu nüshada zaman zaman metin tamiri yaptık. Birkaç gazel üç beyitle tamamlanmaktadır; birkaç yerde de makta beyti tek musradır. Bunların tamamı için "na-tamam" gazeller diyebileceğimiz gibi basım işi esnasında sehven veya bilemediğimiz diğer bazı mülâhazalarla atlanmış olabileceğini de söyleyebiliriz." (Abdulkadiroğlu ve Demirbağ 1993: 4).

Yukarıda belirtilen "nâ-tamâm" gazellerin tam gazel olduğu yeni nüsha ile sabit olmaktadır. Matbu nüshada bazı şiirlerin ilk beytinin kendi içinde kafiyeli olmadığı görülür. Bu durum bu şiirlerin gazel olmayıp kıta olduğunu gösterir. Kıta olarak görülen şiirlerin ilk/matla beyitlerinin tespiti ile gazel oldukları saptanabilir. Böylece şiirlerin nazım şekillerinin tespitine önemli katkılar sağlar.

⁸ <http://yazmalar.gov.tr/eser/divan/121446>

Bazı dizeler/beyitlerin tespiti özellikle de mahlas/makta beyti, metnin tamamlanması açısından önemlidir. Kelime eksiklikleri ve hece eksik-fazlalığı gibi bazı metinlerin düzeltilmesi ve tamir edilmesi noktasında da yeni nüshanın faydaları görülmektedir.⁹

3.2. Yazma Nüsha ile Matbu Nüsha'nın Şiir Sayısı Bakımından Karşılaştırılması

Yazma nüshada 205; matbu nüshada 229 şiir bulunmaktadır. Yazma nüsha şiir sayısı bakımından az olmakla birlikte şaire ait 16 yeni şiiri barındırmaktadır. Bunların 12'si Türkçe 4'ü ise Farsçadır.

Matbu nüshada ise yazmada bulunmayan 40 şiir vardır. Her iki nüshada bulunan ortak şiirlerin sayısı 189'dur. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla şairin tarafımızdan tespit edilen *Dîvân'*ının yazma nüshası haricinde en azından başka bir yazma nüshanın ya da şairde veya (ailesinde) bulunan ilk örnek nüshanın varlığı söz konusudur.

3.3. Süleyman Şâdi'nin Yayımlanmamış Türkçe Şiirleri

Yazma Nüshada Şâdi'ye ait 12 yeni Türkçe şiir bulunur. Bunların 9'u gazel, 3'ü murabba-şarkı nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

İncelememizin bu bölümünde tespit edilen şiirler yazma nüshadaki sırayla sunulmuştur. Hangi nazım şekli ve aruz kalıbı ile yazıldıkları, şiirlerin geçtikleri yapraklar/sayfalar şiirlerin üzerinde belirtilmiştir.

1. Gazel-Yk. 4a

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

1. Zâhidâ olmak dilerseñ mazhar-ı esrâr-ı Hû
Bâğ-ı 'âlemden geçüp ol bülbül-i gülzâr-ı Hû
2. Bî-ķarâr ol derd-i 'aşķ-ı hû ile mânend-i şu
Maķşadın olmak ise ger vâşıl-ı dîdâr-ı Hû
3. 'Âşık oldur kim kıla kendin ğarîķ-i baħr-ı 'aşķ
'Ârif oldur kim ola ezķâr-ı hû efķâr-ı Hû
4. Dîde-i ķalbe gerekmez mihr-i 'âlem-tâb-ı çarķ
Ta münevverdür gönül bâ-mihr-i pür-envâr-ı Hû
5. Çeşme-i ħayvâna aşlâ dilde yoķdur ârzû
Olmuşam Şâdi çü mest-i sâğar-ı ser-şâr-ı Hû

2. Gazel-Yk. 4a-4b

mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

1. Gönül ol bülbül-i gülzâr-ı Lâ-mevcûde illâ Hû
Dilerseñ ger gül-i bî-ķâr-ı Lâ-mevcûde illâ Hû
2. Alur mı dîde-i derrâke mihr-i 'âlem-ârâyı

⁹ Bu konuda birçok tespit İçli (2018) tarafından yapılmıştır. Geniş bilgi için ilgili çalışmaya bakılabilir.

Görenler matla^ç-ı envâr-ı Lâ-mevcûde illâ Hû

3. Geçüp kesretten oldum vâşıl-ı meyhâne-i vaḥdet
Olup mest-i mey-i ser-şâr-ı Lâ-mevcûde illâ Hû
4. Yok añlar yok bilür cümle vücûd-ı mâsiva'llâhı
Bilenler nükte-i esrâr-ı Lâ-mevcûde illâ Hû
5. Bi-ḥamdi'llâh Şâdî feyz-pîrâ-yı zebânumdur
Be-her dem her seḥer her bâr Lâ-mevcûde illâ Hû

3. Gazel-Yk. 5b-6a

mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün

1. Şeh-i evreng-i “Evḥâ”dur Muḥammed
Meh-i eflâk-i “İsrâ”dur Muḥammed
2. Odur revnaḡ-dih-i bâḡ-ı risâlet
Hezâr-ı râḡ-ı ma' nâdur Muḥammed
3. Ḥabîb-i Ḥazret-i İzed Te'âlâ
Şefî'-i rûz-ı ferdâdur Muḥammed
4. Ğubâr-ı pây-ı kuḥl-ı 'ayn-ı rif'at
Der-i ḥâcet-pezirâdur Muḥammed
5. Degüldür zâtını temdîḡ mümkün
Ḥoşâ memdûḡ-ı Mevlâdur Muḥammed
6. Serîr-i “ḡâbe-ḡavseyn” üzre Şâdî
Şehinşâh-ı mu' allâdur Muḥammed

4. Gazel- 5 Beyit-Yk. 7b

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. Göñül tefhîm kııl kûy-ı Ḥıdîv-i Enbiyâdur bu¹⁰
Mekân-ı Sidre 'unvân-ı Cenâb-ı Muştafâdur bu
2. Bu dergâh-ı risâlet iktinâha ferş-rû ile
Ne bir dergâh-ı rif'at-dâde-i seb'-i semâdur bu
3. Bu ḡâk-i tâc-ı eflâke yüzüñ sür yüz niyâz ile
Ne ḡâk-ı 'âlem-ârâ kuḥl-ı çeşm-i aşfiyâdur bu
4. Şal ol ḡabl-i niyâzı ḡalkâ-i bâb-ı temennâya

¹⁰ Şiir Nâbî'nin aynı redifli gazeline nazire özelliği taşımaktadır. Geniş bilgi için bkz. Ali Fuat Bilkan (2017), *Nabi Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt 2, s. 952.

‘Uşāt-ı ümmete me’vā maḳām-ı mültecādur bu

5. Yüzüñ қо āsitāna istifāza eyle ey Şādī
Huzūr-ı feyz-i mevūr-ı Hābīb-i Müctebādur bu

5. Gazel-Yk. 29a

mef’ülü mefā’ ilü mefā’ ilü fe’ülün

1. Dil māyil-i mey-hāne-i didārdur ancaḳ
Ser-mest-i mey-i sāğar-ı ser-şārdur ancaḳ
2. Dil-ḥaste kılan ‘āşık-ı bī-tāb u tüvānı
Mestāne-edā nergis-i bī-mārdur ancaḳ
3. Sāḳī çıkarın her gice peymāne(y)i devre
Ol ḥ’āhiş-i būs-ı leb-i dildārdur ancaḳ
4. Gīsü-yı siyeh-fāmını gör genc-i ḥüsünde
Perçem dime her tār birer mārdur ancaḳ
5. Ben Şādī nazīre diyemem nazm-ı Ferīde
Ol Ḥusrev-i iḳlīm-i süḥan-kārdur ancaḳ

6. Gazel-Yk. 30a

fā’ ilātün fā’ ilātün fā’ ilātün fā’ ilün

1. Ben nice āh etmeyem her şeb şabāḥ (tā) ḥaşre dek¹¹
Dönmedüñ bir dem murādum üzre ey kec-rev felek
2. Murğ-ı göñlüm şem’ a-i ruḥsār-ı yāri yād idüp
Āteş-i ḥarmāna dā’im cān yaḳar pervāne tek
3. Söz ile ey ḥ’āce taḥsīl-i rızā mümkün mi ya
Dā’imā kūy-ı ‘ubūdīyetde dil ber-pā gerek
4. Ger görüp bilmek dilerseñ n’oldıḡın dünyā-yı dün
Tütüyā-yı ‘ibreti ol dīde-i derrāke çek
5. Çeşm-i dikḳatle gören añlar ‘ayār-ı nazmumı
Şādī nazm-ı zer-‘ayārum istemez aşlā mehek

7. Gazel-Yk. 30a-b

fā’ ilātün fā’ ilātün fā’ ilātün fā’ ilün

¹¹ İlk dizede kalıba uymayan bir kullanım görülmektedir. “şeb” ve “şabāḥ” kelimelerinin yeri deḡiştiginde veya kelimeler arasına “ü” bağlacı getirildiğinde okuma düzelir. Şabāḥ kelimesi “şabbaḥ” veya “şubḥ u” şeklinde de okunup şeb ile yer deḡiştirebilir.

1. Āh efendüm hâl-i zârundan haberdâr olmaduñ
N'eyleyem aġyâra yâr olduñ baña yâr olmaduñ
2. Na' ra-i ŧeb-gîr-i feryādum uyardı ' âlemi
Sen o h'âb-ı nâzdan bir laħza bîdâr olmaduñ
3. Lâzım-ı tab' uñ iken sâķî kerem lutf u himem
Eyleyüp inşâf ber-re 'yümce devvâr olmaduñ
4. İhtiyâr itmez mi eyler deşt ü küh-ı vaħŧeti
Olmaduñ Leylâ enîs-i Kays-ı pür-zâr olmaduñ
5. Şâdiyâ Manşûr-ı ' aşķ oldum deyü lâf eyleme
Tâ kemend-i kâkül-i dildâra ber-dâr olmaduñ

8. Gazel- 5 Beyit-Yk. 34b

mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

1. Ben ol Manşûr-ı ' aşķam dâr-ı zülf-i yâra ber-dâram
Ene'l-Ĥaķ cür' asıyla mest ü maħmûram ne hüŧyâram
2. Kaçarken murġ-ı dil çengâl-ı gîsü-yı dil-ârâdan
Tutulduñ çün kebüter ġamzesi ŧebbâza dūçâram
3. ŧaķın ey ŧüfî benden sorma ezvâķ-ı ŧeker-h'âbı
Ümid-i ŧubĥ-ı vaŧl-ı yâr ile bî-h'âb u bîmâram
4. ' Aceb mi kılmasam iķbâl men ey h'âce miħrâba
Teveccüh-kerde-i peyġüle-i ebrü-yı dil-dâram
5. Eger tesķin-i sūziŧ kılmasaydı dem-be-dem eŧķüm
Yaķardı safĥa-i evrâķ(ı) ŧâdî sūz-ı eŧ' ârum

9. Gazel-Yk. 45b-46a

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

1. Pây-bend-i zülf-i ' anber-bâr olaydum kâŧķî
Dâr-ı ' aşķ-ı dil-bere ber-dâr olaydum kâŧķî
2. Görmeyeydüm ey gül-endâmum seni aġyâr ile
Külbe-i hecrüñde dâ'im zâr olaydum kâŧķî
3. Ölmeden ser-tîz-i tiġ-i ŧa' ne-i aġyârdan
Küşte-i ŧemŧîr-i ' aşķ-ı yâr olaydum kâŧķî
4. Çarpılırsam çarpılaydum dest-i ġadr-ı ŧâneye
Rüy-ı yâre ŧarķmıŧ bir târ olaydum kâŧķî

5. ‘Arz iderdüm ol hüceste-ṭab‘-ı rahmı Hâzrete
Şâdiyâ nazm-ı dūr-i şehvâr olaydum kâşķı

Şarkıyyât

1. Murabba Şarkı-Yk. 46b

mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün

I

Ezelden tâ-ebed teşne-i şahbâ-yı dîdâram
Tehî ‘arz eyleme zinhâr sâķı câm-ı gülgünü
N’ola mest-i şarâb-ı vaşl kııl bâ-âh-ı hüşyâram
Tehî ‘arz eyleme zinhâr sâķı câm-ı gülgünü

II

Ḥayâl-i şem‘-i ruhsârûnla çün pervâne sūzânam
Hevâ-yı kâkülûnle şorma ḥâlüm pek perîşânam
Şorup la‘l-i lebûn ḥâşiyetûn ser-mest-i ḥayrânam
Tehî ‘arz eyleme zinhâr sâķı câm-ı gülgünü

III

Gönül Şîrîn-edâlu Kûhken-i kûhsâr-ı hayretdür
Yerim çün Qays-ı Leylâ deşt ü hâmun-ı melâmetdür
Bi-ḥamdi’llâh Şâdî mest-i câm-ı bezm-i vaḥdetdür
Tehî ‘arz eyleme zinhâr sâķı câm-ı gülgünü

2. Murabba Şarkı-Yk. 46b-47a

fâ‘îlâtün fâ‘îlâtün fâ‘îlün

I

Âh elinden çarḥ-ı kec-reftâr âh
Baḥtumı kılduñ siyâh-ender-siyâh
Virmeduñ ol Qa‘be-i maqşûda râh
Âh elinden çarḥ-ı kec-reftâr âh

II

Yaqmasun mı sūz-ı âhum ‘âlemi
Ḥâre maqrûn eyleduñ ol gül-femi
Yeryüzüñ tıtdı yine çeşmüm nemi
Âh elinden çarḥ-ı kec-reftâr âh

III

Şâdî-i şeydâyı pür-zâr eyleduñ
Dâr-ı ‘aşķ-ı yâre ber-dâr eyleduñ
Pençe-i bî-dâda dūçâr eyleduñ
Âh elinden çarḥ-ı kec-reftâr âh

3. Murabba Şarkı-Yk. 47a

fâ‘îlâtün fâ‘îlâtün fâ‘îlâtün fâ‘îlün

I

Cânâ yetdi dâ'imâ cevruñ cefâ-girdâr çarḥ
 Dönmedüñ hergiz murâdum üzre ey devvâr çarḥ
 Yağmasun mı dūd-ı âhum seb' a-i seyyâr çarḥ
 Hecre tebdîl eyledüñ şubḥ-ı vişâl-i yâr(i) çarḥ

II

Gül dilerken eyledüñ ḥayfâ esîr-i ḥâr-zâr
 Dem-be-dem kan ağlarum ol bülbül-i şūrîdevâr
 Olmasun mı âh-ı dil encüm-şümâr-ı intizâr
 Hecre tebdîl eyledüñ şubḥ-ı vişâl-i yâr(i) çarḥ

III

Bir leb-i şîrine tâ men zâr(i) Ferhâd eyledüñ
 İtmedüñ inşâf esîr-i dest-i bî-dâd eyledüñ
 Şâdî-i dil-ḥasteyi güyâ ki dil-şâd eyledüñ
 Hecre tebdîl eyledüñ şubḥ-ı vişâl-i yâr(i) çarḥ

Sonuç

Süleyman Şâdî, divan edebiyatının son temsilcilerinden biridir. Şâdî'nin üç eseri bulunmaktadır. Bunlar *Dîvân*, *Muzaffernâme* ve *Bahru'l-Ma'anî*'dir.

Şaire ait *Dîvân*'ın bilinen tek matbu nüshası akademisyenlerce yeni yazıya aktarılmıştır. Tarafımızdan yapılan araştırmalar sonucu *Dîvân*'ının yeni bir yazma nüshası tespit edilmiş ve çeşitli yönlerden incelenmiştir. İncelemede bulunurken matbu nüsha ile bazı karşılaştırmalar yapılmıştır. Buna göre;

Dîvân nüshası, Yapı Kredi Sermet Çifter Yazma Eser Kütüphanesinde 1011'e kayıtlıdır. Kütüphane kaydına göre, yazmanın kâtibi Mahmud b. Mehmed Halidî, yazım tarihi ise H. 1284/ M.1867'dir. Eser talik hat ile yazılmış olup 77 yapraktan müteşekkildir. Her sayfada 15 satır bulunur.

Tespit edilen yeni yazma nüshadaki bazı metinler ve şiir örnekleri, şairin hayatı ve çevresi ile şiir sanatı hakkında yeni ve katkı sağlayıcı değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır. Bu *Dîvân* nüshasında dönemin Kars Mutasarrıfı Emin Fehim Paşa ve Kars Hâkimi Mustafa Rasih Efendi'nin Şâdî'nin şiir sanatı için yazdıkları iki şiir bulunmaktadır.

Yazma *Dîvân*'da, Şâdî'ye ait 205 şiir bulunur. Matbu nüshada ise 229 şiir vardır. Yazma nüsha sayesinde şaire ait yayımlanmamış 16 (on altı) yeni şiire ulaşılmıştır. Bunların 4'ü Farsça gazel, 9'u Türkçe gazel, 3'ü Türkçe murabba-şarkıdır. Bu makalede Şâdî'nin 12 (on iki) Türkçe şiiri yeni yazıya aktarılmıştır. Matbu *Dîvân* nüshasındaki 40 şiir ise yazmada yoktur. Bu şiirlerin 5'i Farsça 35'i Türkçedir. Nüshalardaki ortak şiirlerin sayısı 189'dur.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim ve Demirbağ, Ömer (1993). *Divan-ı Süleyman Şâdî Divan (Karslı)*. Ankara: Özel Yayın.
- Celepoğlu, Ayşegül (2013). *İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri*. C. V. Ankara: AKM Yay.
- Bilkan, Ali Fuat (2017). *Nabi Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal (1970). *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz 10. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

İçli, Ahmet (2018). Karslı Süleyman Şâdî'nin Divanının Yeni Bir Yazma Nüshası Üzerine. *Uluslararası Kars Âlimleri Sempozyumu*. Kars: Uluslararası Kars Âlimleri Sempozyumu Tam Bildiriler Kitabı, (Ed. Alparslan Kartal, Ahmet Ekinci) 20-21 Ekim 2018, 89-106.

Süleyman Şâdî (1325). *Divan-ı Süleyman Şâdî*. (Neşr. Ahmed Ramiz). Dersaadet.

Süleyman Şâdî, (1284). *Divan*. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1011, 77 yk.

<http://yazmalar.gov.tr/eser/divan/121446> [Erişim Tarihi: 14.10.2020].

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 22-40.
Geliş Tarihi-Received: 30.11.2020
Kabul Tarihi-Accepted: 14.12.2020
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675

Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarında Yer Alan İkilemeler Üzerine Bir İnceleme

An Investigation On The Bilaters In The Course Books Used For Teaching Foreigners In Turkish Teaching

Tuğba HAYRAN*
Hülya YAZICI*

Öz

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde ikilemelerin öğretimi diğer söz varlığı öğelerinin öğretimine göre daha güçtür. Çünkü ikilemeler, yapısal ve anlamsal olarak somut gerçekliğin dışına çıkmakta; gündelik dilde karşılığı olmayan bazı sözcüklerle oluşturuldukları ve soyut duygu durumlarını ya da olayları ifade etmek için kullanıldıkları için dili öğrenme sürecinde zorluk yaşanmaktadır. Bu çalışmanın amacı yabancılar Türkçe öğretiminde kullanılan çeşitli ders kitaplarındaki ikilemelerin belirlenmesi ve incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* (A1-A2-B1-B2C1-C2), *Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti* (A1/A2-B1-B2/C1) ve *Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti* (A1-A2-B1-B2-C1) oluşturmuştur. Araştırma kapsamında on dört ders kitabında incelenen ikilemeler hem yayınlar çerçevesinde hem düzeyler arasında hem de kendi içinde sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen veriler tablolar hâlinde ortaya konmuştur. Araştırmanın sonunda *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* (%48) ve *Yeni Hitit Türkçe öğretim seti* ders kitaplarında ikilemelere daha fazla yer verildiği (%27) belirlenmiştir. Bu oran *Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti* ders kitaplarında %25'tir. İkilemeler sınıflandırılması açısından değerlendirildiğinde ise en fazla aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulmuş olanların (%70) ve zıt anlamlı sözcüklerle oluşturulanların (%41) ders kitaplarında daha çok yer aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yabancılar Türkçe öğretimi, ders Kitapları, söz varlığı, ikilemeler.

Abstract

In the process of teaching Turkish as a foreign language, teaching reduplications, dual phrases that are formed repeating a word or a phone in the word, is considered more difficult in comparison to the teaching of other vocabulary items. This is mainly due to the fact that reduplications in Turkish are more abstract in nature and the individual words that form the reduplication lose their literal meaning when used in reduplications. Some are formed with words that do not have any practical use and meaning in daily language and used to express some abstract emotional states or phenomena, which poses a challenge while learning Turkish. The purpose of this study is to identify and analyze the reduplications in the various

* Öğretmen, Özel Bandırma Final Akademi Okulları, Bandırma/Türkiye, e-posta: tugba.hayran@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4445-7112.

Bu makale *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarında Söz Varlığı Öğretimine Yönelik Bir İnceleme* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Burdur/Türkiye, e-posta: hokuyan@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6824-6427.

textbooks used for teaching Turkish as a foreign language. For this particular aim, the textbooks "Yedi İklim" Turkish Teaching Set (levels A1-A2-B1-B2C1-C2), "Yeni Hitit" Turkish Teaching Set (levels A1/A2-B1-B2/C1), and "Gazi" Turkish Teaching Set for Foreigners (levels A1-A2-B1-B2-C1) were selected as samples and the reduplications identified in these fourteen textbooks were analyzed and categorized in accordance with the publication types, course levels, and types of reduplications and the data gathered through this analysis have been reported in this article. Results of this study revealed that "Yedi İklim" Turkish Teaching Set (%48) and "Yeni Hitit" Turkish Teaching Set (% 27) textbooks include reduplications more than those of "Gazi" Turkish Teaching This rate is 25% in the textbooks of Turkish Education Set for Gazi Foreigners. When considered in terms of the classification of reduplications, it was seen that created with the most repetitions of the same word (70%) and created with antonyms (41%) take more place in textbooks.

Keywords: Teaching Turkish to foreigners, textbook, vocabulary, reduplications.

Giriş

Çağımızda bilgi ve teknolojinin hızla gelişmesi toplumları birbirine daha da yakınlaştırmış; ekonomi, turizm ve eğitim gibi karşılıklı ilişkiler daha da gelişmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak çok kültürlü bir toplum kavramı birçok ülkede kabul görmeye başlamıştır. Küreselleşen çok kültürlü bir toplumun çok dilli bir toplum olması kaçınılmazdır (Putatunda 2010; akt. İşcan 2011). Bu bağlamda yabancı bir dilin öğrenilme gereksinimi doğmuş ve bunu karşılamak günümüz eğitiminin amaçlarından biri haline gelmiştir.

Demircan (2005), dünyada geçerli olan başka bir dilin öğrenilmesinin insanların her alandaki gereksinimlerini karşılamada ve karşılıklı ilişkilerin yürütülmesinde önemli olduğunu söyler. Bireylerin anadili dışında başka bir dili öğrenmeye başlaması yabancılar dil öğretiminin de başlangıcı olmuştur. Günümüzde ikinci bir dil bilmenin gerekliliği Türkçenin de yabancı dil olarak öğrenilmesine yönelik bir talebi artırmıştır.

Yabancılar Türkçe öğretimi sürecinde söz varlığı öğretimi bu sürecin önemli bir alanını oluşturmaktadır. Sözvarlığı öğrenimiyle elde edilen sözcük dağarcığı bireye, dilin işleyiş kurallarını bilmeseyse de okunanı ve dinlenileni anlayabilme veya kendini bunlar aracılığıyla anlatabilme olanağı sunmaktadır (Karatay 2020). Sözvarlığı denince yalnızca o dilin sözcükleri düşünülmemelidir. Bir dilin sözcükleri, terimleri, yabancı dillerden gelme ögeleri, atasözleri, deyimleri, insanlar arasındaki ilişkilerde kullanılması gelenek olmuş kalıp sözleri ve kalıplaşmış birtakım özdeyişler, bir bütün olarak sözvarlığı adı altında ele alınır. Bu terimle anılan varlık, aynı zamanda, o dili konuşan ulusun maddi ve manevi kültürünü, dünya görüşünü, yaşam koşullarını ve deneyimlerini de yansıtır (Aksan 2015). Bu tanımdan yola çıkarak dil öğretiminin aynı zamanda bir kültür öğretimi olduğunu da söylemek yanlış olmaz. Çünkü öğrenilen dil, toplumun kültürü ve yaşayışıyla ilgili bilgi verdiğinden hedef dile ve topluma uyumu da kolaylaştırmaktadır (Er 2006). Diğer bir deyişle söz varlığı ögeleri içerisinde değerlendirilen deyimler, atasözleri, kalıp (ilişki) sözler ve ikilemeler söz varlığının sosyal hayata taşınmış olan göstergeleridir (Okuyan 2012).

Aksan (2015), bu çalışmanın da konusunu oluşturan ikilemelerin bir dilin sözvarlığı içinde yer aldığını ve Yunanca hendiadyoin terimiyle adlandırıldığını belirtir. İkilemeler, diğer dünya dillerinde de -Türkçeye yaklaşan oranda - Korecede ve bir ölçüde Japoncada kullanılmaktadır.

Alanyazın çalışmalarında ikilemelere yönelik birçok tanım yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlardan en bilinenleri şöyledir:

Aksan (2015)'a göre ikileme bir sözcüğün ya da yansımali bir birimin tamamının ya da bir kısmının yinelenmesi; ya da sözcüğün anlam özellikleri açısından eşanlımlı, zıt anlamlı, anlam açısından ilişkili olabileceği başka bir sözcükle birlikte kullanılmasıyla oluşturulan bir anlatım biçimidir. Hengirmen (2009), anlatımı daha güzel ve etkili duruma getirmek için aralarında ses benzerliği bulunan yakın, aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılması olarak tanımlamıştır ikilemeleri. Korkmaz (1992) ise ikilemeleri "Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi" olarak tanımlamaktadır. Hatiboğlu'na (1971) göre ikileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır. İkilemeler, Vardar'a (2007) göre, anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma yoluyla oluşturulmuştur. Karahan (1999), ikilemelerin bir nesneyi, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubu olduğunu söyler. Grupta yer alan kelimeler arasında, şekil ve anlamca bir ilişki olduğunu da dile getirmektedir.

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi ikilemelerin kullanımı anlamı güçlendirmektedir. Ancak ikilemeler, yalnızca anlamı güçlendirmez, farklı anlamlar da oluştururlar. Bunlar "abartma, çoğaltma, sıralama, açıklama, küçümseme, sonsuzluk, tahmin, her yer, devamlılık, kızgınlık, acıma, telaş/sabırsızlık, kesinlik, belirsizlik, birliktelik/bütünlük, alaycılık, yaklaşma, azaltma, üzüntü/pişmanlık, gizleme, şaşırma, bıkmama, sahip olma, sahip olmama, uyarma, tezlik" olarak sıralanabilir (Çürük 2016).

Türkçede ikilemeler oluşturulurken pek çok türetme yolundan yararlanılır. Yerli ve yabancı sözcükler ve sözcük köklerinden yepyeni kavramlar oluşturulur. Hatiboğlu (1981), anlam bakımından kuruluş özelliklerine göre ikilemeleri şöyle sınıflandırmıştır:

- 1) Aynı sözcüğün yinelenmesiyle oluşanlar; uslu uslu, demet demet, çeşit çeşit, yavaş yavaş... gibi sayısız sözcüğün bir araya getirilerek tekrarıyla oluşan ikilemelerdir.
- 2) Eş anlamlı sözcükler ile oluşanlar; ses seda, kılık kıyafet, it köpek, deli divane...
- 3) Yakın anlamlı sözcükler ile oluşanlar: hısım akraba, doğru dürüst, akıl fikir, eş dost, sağ salım, yalan yanlış... gibi.
- 4) Zıt (Karşıt) anlamlı öğelerle oluşanlar; aşağı yukarı, ileri geri, er geç, içli dışlı, güle ağlaya, bata çıka...
- 5) Biri anlamlı biri anlamsız başka bir sözcükle oluşanlar; çoluk çocuk, yemek memek, para mara, eğri büğrü, cümbür cemaat vb. örnekler çoğaltılabilir. Genellikle birbirleriyle ses yakınlığı olan iki öğenin eşleştirilmesi tercih edilmektedir.
- 6) İkisi de anlamsız sözcüklerle oluşanlar; abuk subuk, ıvır zıvır, abur cubur, eciş bücüş, apar topar... Bu gibi ikilemeler oluşturulurken Türkçenin ses açısından uyumuna önem verilir. Buna bağlı olarak alliteration denen ses yinelemelerine başvurulabilir.
- 7) Yansıma sözcüklerle oluşanlar: şırl şırl, horul horul, vızır vızır, lıkır lıkır, gümbür gümbür... gibi doğadaki sesleri karşılayan sözcüklerden doğmuş ikileme kalıplarıdır.

Görüldüğü üzere Türkçeye olağanüstü bir anlatım gücü ve zenginliği kazandıran, anadilimizin biçim, sözdizimi, sözcükbilim ve anlambilim bakımından önemli bir özelliğini oluşturan ikilemelerin söz varlığı içerisinde önemli bir yeri vardır (Aksan 2002) ve diğer söz varlığı öğelerinin öğretimi gibi ikilemelerin öğretimi de yabancılara Türkçe öğretimi sürecinde önemlidir. Çünkü her yabancı dil öğrenenin temel hedefi, ilgili yabancı dilde olabildiğince tam bir iletişim edinci kazanarak duygu ve düşüncelerini o

dilin anadil konuşucusu gibi ifade etmektir. Bu da öncelikle o dilin dil bilgisel yapılarını öğrenmekten çok, o dilde iletişimsel edincin olmazsa olmazı olan sözcük dağarcığının, kalıplaşmış sözcük öbeklerinin, olabildiğince zenginleştirilmesiyle gerçekleştirilebilir (Serindağ 2018).

Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitaplarında yer alan ikilemelerin belirlenmesi ve incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt sorulara yanıt aranmıştır:

1- İncelenen tüm kitaplarda yer alan ikilemelerin kitaplara göre genel dağılımı nasıldır?

2- *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* ders kitaplarında yer alan ikilemeler düzeylere göre nasıl bir görünüm sergilemektedir?

3- *Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti* ders kitaplarında yer alan ikilemeler düzeylere göre nasıl bir görünüm sergilemektedir?

4- *Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti* ders kitaplarında yer alan ikilemeler düzeylere göre nasıl bir görünüm sergilemektedir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelmesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi Yıldırım ve Şimşek (2011)'e göre, "araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Dokümanlar nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu tür araştırmalarda, araştırmacı ihtiyacı olan veriyi, gözlem ve görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilir. Yani nitel araştırmalarda doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olarak da kullanılabilir." Bu araştırmada doküman olarak *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* (A1-A2-B1-B2-C1-C2), *Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti* (A1/A2-B1-B2/C1) ve *Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti* (A1-A2-B1-B2-C1) kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 öğretim yılında farklı yabancı dil öğretim merkezlerinde yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılan on dört ders kitabı oluşturmaktadır. Ders kitapları seçilirken öğretim kurumlarında en fazla tercih edilen kitaplar olması ve yaygın kullanılması göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda belirlenen yayınlar şunlardır: Yunus Emre Enstitülerinde hazırlanan ve kullanılan *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* (A1-A2-B1-B2-C1-C2 düzeyindeki tüm ders kitapları); TÖMER ve DİLMER'lerin birçoğunda kullanılan ve üniversite bünyesinde hazırlanan Gazi Üniversitesi Yabancılar İçin Türkçe A1-A2 (Temel Düzey), B1-B2 (Orta Düzey), C1 (İleri Düzey) kitapları; Ankara Üniversitesi Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe A1-A2, B1 (Orta), B2-C1 (Yüksek) öğretim setlerine ait ders kitapları. Ders kitaplarında yer alan tüm metinler ve metin dışı alıştırmalar ikilemeler bağlamında değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Veriler, doküman analizi yoluyla elde edilmiştir. Veri toplama aşamasında, ders kitaplarındaki okuma, yazma, konuşma ve dinleme metinlerinde ve metin dışı etkinliklerde yer alan söz varlığı öğelerinden olan ikilemeler kendi içinde sınıflandırılarak işlenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında on dört ders kitabında incelenen ikilemeler hem yayınlar çerçevesinde hem düzeyler arasında hem de kendi içinde sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen veriler tablolar hâlinde ortaya konmuştur.

Bulgular

Bu bölümde araştırma bulguları araştırmanın alt sorularına bağlı kalınarak verilmiştir. Araştırmanın ilk alt sorusu olan “İncelenen tüm kitaplarda yer alan ikilemelerin kitaplara göre genel dağılımı nasıldır? sorusuna yönelik bulgular Tablo 1. de verilmiştir:

Tablo 1: İncelenen Kitaplarda Yer Alan İkilemelerin Kitaplara Göre Genel Dağılımı

İncelenen Kitaplar	İkilemelerin Kuruluş Özellikleri								Toplam	
	Aynı sözcüğün yinelenmesi	Eş anlamlı	Zıt Anlamlı	Yakın Anlamlı	Biri Anlamlı Diğeri Anlamsız	Her ikisi de Anlamsız	Yansıma sözcükler	f	%	
Yedi İklim Türkçe Öğret. Seti	127	7	18	15	8	-	6	181	48	
Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğret. seti	61	3	10	8	7	6	-	95	25	
Yeni Hitit Türkçe Öğret. Seti	74	1	13	6	6	-	-	100	27	
f	262	11	41	29	21	6	6	376	100	
%	70	3	11	8	6	2	2	100		

Tablo 1'in de yansıttığı gibi, incelen tüm kitaplarda toplam 376 ikileme belirlenmiştir. Kitaplar içinde en fazla ikilemenin yer aldığı setin *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* (%48) olduğu görülmektedir. Bunu %27 oranıyla *Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti* ve %25 oranıyla *Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti* izlemektedir. Kitaplarda daha çok aynı sözcüğün yinelenmesiyle oluşturulan ikilemeler kullanılmıştır (%70). Bunu %41 ile zıt anlamlı, %29 ile yakın anlamlı ve %21 ile biri anlamlı diğeri anlamsız sözcüklerden oluşan ikilemeler takip etmektedir.

Araştırmanın 2. Alt sorusuna yönelik bulgular Tablo 2.'de sunulmuştur.

Tablo 2: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Ders Kitaplarında Yer Alan İkilemelerin Düzeylere Göre Dağılımı

Kitap Düzeyleri	İkilemelerin Kuruluş Özellikleri								Toplam	
	Aynı sözcüğün yinelenmesi	Eş anlamlı	Zıt Anlamlı	Yakın Anlamlı	Biri Anlamlı Diğer Anlamsız	Her ikisinde Anlamsız	Yansıma sözcükler	f	%	
A1	6	-	1	-	-	-	-	7	4	
A2	18	-	4	1	-	-	1	24	14	
B1	20	2	1	1	-	-	-	24	14	
B2	23	2	2	4	1	-	-	32	18	
C1	23	2	4	2	3	-	1	35	19	
C2	37	1	6	7	4	-	4	59	32	
f	127	7	18	15	8		6	181	100	
%	70	4	10	8	5	-	3	100		

Tablo 2. incelendiğinde *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti'*nde, tüm düzeyler kapsamında toplamda 181 ikileme tespit edilmiştir. En fazla ikileme sözcüğün bulunduğu ders kitabı 59 ikileme ile C2 düzeyidir. Onu takiben C1 düzeyinde (35); B2 düzeyinde (32); B1 ve A2 düzeyinde (24) ikileme bulunmaktadır. En az ikileme A1 düzeyindedir (7). Anlamsal özelliklerin sınıflandırılması açısından değerlendirilecek olursa en çok aynı sözcüğün yinelenmesi yoluyla oluşturulmuş (127) ikilemeler kullanılmıştır. Sırasıyla zıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuş ikilemeler (18), yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemeler (15), biri anlamlı diğeri anlamsız iki sözcüğün bir araya getirilmesiyle oluşturulan ikilemeler (8), eş anlamlı sözcüklerle oluşturulmuş ikilemeler (7), yansıma sözcüklerden oluşan ikilemeler (6) çoğunluktadır. En az yer verilen ikileme türü ise her ikisi de anlamsız sözcüklerden oluşturulmuş ikileme (1) örnekleridir.

Tablo 2.'de görüldüğü gibi *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti*'nin A1 düzeyinde toplam 7 ikileme tespit edilmiştir. Bu 7 ikilemenin 6'sı aynı sözcüğün tekrarıyla (Uzun uzun, yan yana, bol bol, tek tek, doya doya, yüz yüze), 1'i de zıt anlamlı sözcülerin (gece gündüz) bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur.

Yedi İklim Türkçe Öğretim seti A1 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

"Bunun için *gece gündüz* adres yazıyor." (s. 149)

"Yürüyüş bitti, *bol bol* su içtik ve kıyafetlerimizi değiştirdik." (s. 158)

"Süt içtim *doya doya*." (s. 163)

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti'nin A2 düzeyi ders kitabındaki 24 ikilemenin 18'i aynı sözcüğün tekrarıyla (zaman zaman, milim milim, sık sık, yavaş yavaş, öde öde, geze geze, okuya okuya, zıplaya zıplaya, baka baka, bekleye bekleye, dura dura, bol bol, Allah Allah, sabah sabah, hızlı hızlı, uzun uzun, kolay kolay), 4'ü zıt anlamlı (düşe kalka, soldan sağa, iniş çıkış, sabah akşam), 1'i yansıma (cıvıl cıvıl) ve 1'i de yakın anlamlı (ara sıra) sözcüklerle oluşturulmuştur.

Yedi İklim Türkçe Öğretim seti A2 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

"*Sabah akşam* karınca gibi çalışıyor." (s. 36)

"Ben *ara sıra* okula bisikletle giderim." (s. 52)

"Hatice Hanım: Ankara'dayız ama *sık sık* yurt içi gezilere gidiyoruz." (s. 72)

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti'nin B1 düzeyi ders kitabında toplam 24 ikileme belirlenmiştir. Bu 24 ikilemenin oluşturulduğu sözcüklerin türü bakımından dağılımı ise şu şekildedir; aynı sözcüğün tekrarı ile oluşturulan 20 (yüz yüze, garip garip, kat kat, tek tek, yavaş yavaş, minik minik, sürte sürte, böyle böyle, boncuk boncuk, bol bol, çok çok, yok yok, kendi kendine, zaman zaman, sık sık, küp küp, öve öve, bir bir, yan yana, boğum boğum), eş anlamlı sözcüklerle oluşturulan 2 (sağ salim, doğru dürüst) , zıt anlamlı sözcüklerden oluşturulan 1(iniş çıkış) ve yakın anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuş 1 ikileme (ara sıra) bulunmaktadır.

Yedi İklim Türkçe Öğretim seti B1 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

"Gün içinde küçük *iniş çıkışlar* yaşandı." (s. 14)

"Bu nedenle sosyal paylaşım siteleriyle iletişim kurmak yerine *yüz yüze* iletişim kurmak gerek." (s. 23)

"Aslında bütün gece *doğru dürüst* uyuyamadı." (s. 48)

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti'nin B2 düzeyi ders kitabında toplam 32 ikileme belirlenmiştir. Bu ikilemelerin 23'ü aynı sözcüğün tekrarı edilmesiyle (evet evet, tabii tabii, sık sık, uzun uzun, yavaş yavaş, haydi haydi, güzel güzel, yer yer, damdan dama, çabuk çabuk, seve seve, hayran hayran, teker teker, çıkara çıkara, çakmak çakmak, olmazsa olmaz, olursa olsun, baştanbaşa, dört dörtlük, zaman zaman, yerli yersiz); 4'ü yakın anlamlı sözcüklerin bir araya getirilmesiyle (kayıtsız şartsız, ara sıra, kimim kimsem); 2'si zıt anlamlı sözcüklerle (gece gündüz, ine çıkı); 2'si eş anlamlı sözcüklerle (koruyup

kollamak, doğru dürüst) ve 1'i de biri anlamlı biri anlamsız (ufak tefek) sözcüklerle oluşturulmuştur.

Yedi İklim Türkçe Öğretim seti B2 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

“Polat: *Evet evet*, bilmez miyim, hatta siz onunla epey bir yakındınız da!” (s. 11)

“Eserleri, araştırmaları ve buluşlarıyla dünyanın gelmiş geçmiş en büyük sanatçı ve dehalarından biri olarak kabul edilir.” (s. 25)

“Murat Evren: Sevgi, bir kişiyi *kayıtsız şartsız* kabul etmektir.” (s. 36)

“Anne: *Doğru düzgün* bir lokma bile yemedin.” (s. 66)

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti'nin C1 düzeyi ders kitabında toplam 35 ikileme belirlenmiştir. Bu ikilemelerin 23 'ü aynı sözcüğün tekrarıyla (elden ele, kaç kaç, yarı yarıya, durup dururken, yavaş yavaş, sık sık, yan yana, çekine çekine, bucak bucak, lapa lapa, hemen hemen, türlü türlü, karşı karşıya, karşıdan karşıya, üst üste, zaman zaman, baştanbaca, ayrı ayrı, adım adım, siz siz, uzun uzadıya, tek tek, gele gele); 2'si yakın anlamlı sözcüklerin bir araya getirilmesiyle (şöyle böyle, görmüş geçirmiş); 2'si eş anlamlı sözcüklerle (ak pak, göğüs bağı); 4'ü zıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla (sağdan sola, yukarıdan aşağıya, sağa sola, yaka paça); 3'ü biri anlamlı biri anlamsız iki sözcüğün bir araya getirilmesiyle (sus pus, iri yarı, kaba saba) ve 1'i de yansıma sözcüklerden oluşturulmuş (tir tir) ikilemelerdir.

Yedi İklim Türkçe Öğretim seti C1 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

“Meşale, yolculuğun büyük bölümünde sporcular, sanatçılar, öğrenciler gibi pek çok kişi tarafından *elden ele* geçirilerek taşınır.” (s. 11)

“Çocukluğum *şöyle böyle* geçti.” (s. 62)

“Bir pınar serinliğinde, küçücük ve *ak pak ...*” (s. 67)

“*Sağdan sola* doğru yazılan Arap alfabesi, MS 2-4. yüzyıllar arasında Nebati yazısından gelişmiş olmakla birlikte günümüze ulaşabilen en eski örnekleri MS 6. yüzyıla aittir.” (s. 96)

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti'nin C2 düzeyi ders kitabında yer alan 59 ikilemenin 37'si aynı sözcüğün tekrarıyla (çeşit çeşit, kendi kendime, aşa aşa, dağ dağ, yayla yayla, gıcım gıcım, kendi kendine, tuhaf tuhaf, kırgın kırgın, alev alev, dolu dolu, adım adım, uzun uzun, doğrudan doğruya, nesilden nesle, kişiden kişiye, başlı başına, körü körüne, perde perde, ayrı ayrı, beyit beyit, asır asır, sene sene, halka halka, bacak bacak, ağaçtan ağaca, tekrar tekrar, sık sık, yaprak yaprak, yavaş yavaş, birer birer, gide gide, şu şu, uzun uzun, ballandıra ballandıra, açık açık); 1 eş anlamlı sözcüklerin bir araya gelmesiyle (doğru dürüst); 6 zıt anlamlı sözcüklerle (baştan ayağa, İrili ufaklı, sağda solda, uzak yakın, İyi kötü, sağa sola); 7 yakın anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla (eninde sonunda, ses seda, dursuz duraksız, ara sıra, güç bela, kırık dökük, telli pullu); 4 biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerle (yazar mazar, karga burga, ufak tefek, yamru yumru) ve 4 yansıma sözcüğün kullanılmasıyla (takır takır, gıcım gıcım, şırl şırl, hıçkır hıçkır) oluşmuştur.

Yedi İklim Türkçe Öğretim seti C2 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

“Yunus baştan ayağa ‘aşk’, Yunus baştan ayağa ‘teslim’, Yunus baştan ayağa ‘sabr’ dı gayrı. (s. 12)

“Aşk nefsini yakıp kül etmiş, Yunus yürüdükçe, çeşit çeşit insanlarla tanış oldukça, bu küller dağılıp savrulmuştu.” (s. 12)

“Gülnehal başını kocasının göğsüne koyar, hıçkırır hıçkırır ağlar.” (s. 17)

“Çevrede irili ufaklı birkaç ev ve köy meydanında beyaz küçük bir cami vardı.” (s. 22)

Araştırmanın 3. alt sorusuna yönelik bulgular Tablo 3.'te verilmiştir.

Tablo 3: Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti Ders Kitaplarında Yer Alan İkilemelerin Düzeylere Göre Dağılımı

Kitap Düzeyleri	İkilemelerin Kuruluş Özellikleri							Toplam	
	Aynı sözcüğün yinelenmesi	Eş anlamlı	Zıt Anlamlı	Yakın Anlamlı	Biri Anlamlı Diğer Anlamsız	Her ikisinde Anlamsız	Yansıma Sözcükler	f	%
A1	3	-	1	1	-	-	-	5	5
A2	9	-	2	-	-	-	-	11	12
B1	7	-	2	1	-	1	-	11	12
B2	24	1	5	2	4	2	-	38	40
C1	18	2	-	4	3	3	-	30	31
f	61	3	10	8	7	6	-	95	100
%	65	4	11	7	7	6	-	100	

Tablo 3. incelendiğinde *Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti*'nde, tüm düzeyler kapsamında toplamda 95 ikileme tespit edilmiştir. Ders kitapları arasında en fazla ikileme sözcüğün bulunduğu (38) B2 düzeyidir. Onu takiben C1 düzeyinde (30); B1 ve A2 düzeyinde (11) ikileme bulunmaktadır. En az ikileme (5) A1 düzeyindedir. Anlamsal özelliklerin sınıflandırılması açısından değerlendirilecek olursa en çok aynı sözcüğün yinelenmesi yoluyla oluşturulmuş (61) ikilemeler kullanılmıştır. Sırasıyla zıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuş ikilemeler (10), yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemeler (8), biri anlamlı diğeri anlamsız iki sözcüğün bir araya getirilmesiyle oluşturulan ikilemeler (7), her ikisi de anlamsız sözcüklerden oluşturulmuş ikilemeler (6), eş anlamlı sözcüklerle oluşturulmuş ikilemeler (3) çoğunluktadır. Yansıma sözcüklerden oluşan ikileme türüne ise yer verilmemiştir.

Tablo 3. değerlendirildiğinde *Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti*'nin A1 (Temel Düzey) ders kitabında toplam 5 ikilemenin kullanıldığı görülecektir. Bu 5 ikilemenin 3'ü aynı sözcüğün tekrarıyla (bol bol, küçük küçük, çeşit çeşit); 1'i zıt anlamlı sözcüklerle (gidiş dönüş) ve 1'i de yakın anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla (ara sıra) oluşmuştur.

Gazi Yabancılar için Türkçe A1 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

"Yaz tatilinde *bol bol* yüzüyorum ve geziyorum." (s. 26)

"Soğanı, biberleri, domatesleri *küçük küçük* doğrayın." (s. 38)

"Görevli: Yok ama *gidiş-dönüş* yetmiş lira." (s. 46)

Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'nin A2 (Temel Düzey) ders kitabında toplam 11 ikilemeye yer verilmiştir. Yer verilen 11 ikilemenin 9'u aynı sözcüğün tekrarıyla (yavaş yavaş, sık sık, kendi kendine, bol bol, çeşit çeşit, renk renk, iç içe, sınıf sınıf, tek tek); 2'si zıt anlamlı sözcüklerin bir araya gelmesiyle (büyük küçük, git gel) oluşmuştur.

Gazi Yabancılar için Türkçe A2 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

"Her gün işe *gidip gelmek* insanı çok yoruyor." (s. 30)

"Bu ekip *sınıf sınıf* gezerek öğrencilere fuar hakkında ayrıntılı bilgiler verdi." (s.40)

"Broşürdeki bilgileri *tek tek* açıkladılar." (s. 40)

"Tebriz'deki arkadaşlarıma *sık sık* sizi anlatıyorum." (s. 61)

Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'nin B1 (Orta Düzey) ders kitabında yer alan 11 ikilemenin 7'si aynı sözcüğün yinelenmesiyle (sık sık, hemen hemen, dört dörtlük, dilden dile, pırıl pırıl, gizli gizli, başlı başına); 1'i yakın anlamlı sözcüklerle (zor bela); 2'si zıt anlamlı sözcüklerin bir araya gelmesiyle (dere tepe, enine boyuna; 1'i her ikisi de anlamsız sözcüğün (derme çatma) bir arada kullanılmasıyla oluşmuştur.

Gazi Yabancılar için Türkçe B1 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

"Bu *derme çatma* salla büyük ve heyecanlı bir maceraya atıldılar." (s. 7)

"Bana *sık sık* e-posta gönder." (s. 10)

"Kendime *sık sık* şu soruyu soruyorum: "Tiyatro için daha ne yapabilirim?" (s. 72)

"Bu devreye gelinceye dek bir kitabın yazılması kadar çoğaltılması da *başlı başına* bir iş ve sanattı." (s. 12)

Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'nin B2 (Orta Düzey) ders kitabında toplamda 38 ikilemenin yer aldığı görülecektir. Bu ikilemelerin 24'ü aynı sözcüğün tekrar edilmesiyle (kişiden kişiye, bol bol, derece derece, hızlı hızlı, tek tek, üst üste, iç içe, yüz yüze, arka arkaya, zaman zaman, olmazsa olmaz, baş başa, bile bile, yer yer, koca koca, yavaş yavaş, hızlı hızlı, bir bir, uzun uzun, ağır ağır, içli içli, kolay kolay, ordan oraya, inceden inceye); 1'i eş anlamlı sözcüklerle (doğru dürüst); 5'i zıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla (gece gündüz, az çok, iyi kötü, aşağı yukarı, sağa sola); 2'si yakın anlamlı sözcüklerle (iri yarı, para pul); 4'ü biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerle (yalan

dolan, zar zor, ufak tefek); 2'si her ikisi de anlamsız sözcüğün bir arada kullanılmasıyla (apar topar, ordan burdan) oluşmuştur.

Gazi Yabancılar için Türkçe B2 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

“Bir kısmı ise bu yardımları alamadığından *apar topar* ülkelerinden kaçıyor ve mülteci oluyor.” (s. 52)

“*Ufak tefek* sokak sergileri, fuarlar derken bugünlere ulaştık.” (s. 48)

“ -Böylece çizeceğim resimle *baş başa* kalabiliyorum.” (s. 48)

“Dünyanın birçok yerinde insanlar hala *zar zor* yaşıyor.” (s. 52)

Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'nin C1 (İleri Düzey) ders kitabında toplam 30 ikilemeye yer verilmiştir. Yer verilen bu ikilemeler 18'i aynı sözcüğün tekrarıyla (nesilden nesile, buram buram, boydan boya, tek tek, teker teker, yok yok, sık sık, zaman zaman, kendi kendine, ayrı ayrı, bile bile, dost dost, uzun uzun, ayrı ayrı, yavaş yavaş, rahat rahat, oda oda); 2'si eş anlamlı sözcüklerle (sessiz sedasız, sağ salım); 4'ü yakın anlamlı sözcüklerin bir araya getirilmesiyle (doğru düzgün, ezelden ebede, ardı arkası, ağır aksak); 3'ü biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerle (yalan dolan, zar zor, zil zurna); 3'ü her ikisi de anlamsız sözcüklerle (abur cubur, tıka basa, allak bullak) oluşturulmuştur.

Gazi Yabancılar için Türkçe C1 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

“*Ezelden ebede* var olacakmış gibi köklü bir geçmişe sahip bu karnavalın kökeni aslında 11. yüzyıla dayanmaktadır.” (s. 17)

“Gençlerin kanını kaynatacak dansların *ardı arkası* kesilmedi.” (s. 21)

“Özellikle de *abur cubur* yemek bana büyük keyif veriyor.” (s. 38)

“Tabanda *boydan boya* yapılan uzun hava kanalcıklarıyla pervanenin ayakkabının topuk kısmına, ürettiği hava tabanın üzerindeki küçük deliklerle ayakkabının içine verilmektedir.” (s. 42)

Araştırmanın 4. alt sorusuna yönelik bulgular Tablo. 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti Ders Kitaplarında Yer Alan İkilemelerin Düzeylere Göre Dağılımı

Kitap Düzeyleri	İkilemelerin Kuruluş Özellikleri								Toplam	
	Aynı sözcüğün yinelenmesi	Eş anlamlı	Zıt Anlamlı	Yakın Anlamlı	Biri Anlamlı Diğer Anlamsız	Her ikisinde Anlamsız	Yansıma sözcükler	f	%	
A1/A2	13	-	2	1	-	-	-	16	16	
B1	25	1	5	1	1	-	-	33	33	
B2/C1	36	-	6	4	5	-	-	51	51	
f	74	1	13	6	6	-	-	100	100	
%	74	1	13	6	6	-	-	100		

Tablo 4. incelendiğinde *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'*nde, tüm düzeyler kapsamında toplamda 100 ikileme tespit edilmiştir. Ders kitapları arasında en fazla ikileme sözcüğün bulunduğu (51) B2/C1 düzeyidir. Onu takip eden B1 düzeyinde (33) ikileme bulunmaktadır. En az ikileme sözcüğün bulunduğu (16) A1/A2 düzeyidir. Anlamsal özelliklerin sınıflandırılması açısından değerlendirilecek olursa en çok aynı sözcüğün yinelenmesi yoluyla oluşturulmuş (74) ikilemeler kullanılmıştır. Sırasıyla zıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla oluşturulan (13), yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulan (6), biri anlamlı diğeri anlamsız iki sözcüğün bir araya getirilmesiyle oluşturulan ikilemeler (6) çoğunluktadır En az yer verilen ikileme türü ise eş anlamlı sözcükler ile oluşturulmuş ikilemeler (1) dir. İncelenen kitaplarda her ikisi de anlamsız sözcükten oluşturulmuş ikileme türlerine ve yansıma sözcüklerden oluşturulan ikilemelere yer verilmemiştir.

Tablo 4. incelendiğinde Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti A1/A2 düzeyi ders kitabında toplam 16 ikilemenin yer aldığı görülecektir. Bunların 13'ü aynı sözcüğün tekrarıyla (sık sık, bol bol, ıslıl ıslıl, yavaş yavaş, çeşit çeşit, zaman zaman, gizli gizli, tane tane, sıra sıra, bıcır bıcır, kolay kolay, lapa lapa, yürüye yürüye); 2'si zıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla (sağa sola, gündüz gece) ve 1' de yakın anlamlı sözcüklerden (ara sıra) oluşturulmuştur.

Yeni Hitit Türkçe öğretim seti A1/A2 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

“Kebabın yanında a *çeşit çeşit* baharat, yoğurt ve nohut oluyor.” (s. 68)

“Düzenli spor yapın ya da *zaman zaman* çıkın, yürüyün.” (s. 70)

“*Ara sıra* işten birkaç dakika uzaklaşın.” (s. 70)

“Fotoğrafçı: *Sağa sola* çevirmeyin.” (s. 73)

Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'nin B1 (Orta Düzey) ders kitabında 33 ikilemenin ter aldığı belirlenmiştir. Yer verilen bu 33 ikilemenin 25'i aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulmuş (boş boş, zaman zaman, şaşkın şaşkın, sık sık, yuvarlana yuvarlana, hemen hemen, renk renk, desen desen, yavaş yavaş, baş başa (2), karşı karşıya, günden güne, kol kola, bol bol, boşu boşuna, uç uç, cıvıl cıvıl, çeşit çeşit, farklı farklı, cins cins, saniye saniye, cümle cümle, adım adım, soluk soluğa);1'i eş anlamlı (itişe kakışa); 5'i zıt anlamlı (sağ sol, gelmiş geçmiş, baştan aşağı, yaz kış, enine boyuna); 1'i yakın anlamlı (doğru düzgün); 1'i de biri anlamlı biri anlamsız (saçma sapan) iki sözcüğün bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

Yeni Hitit Türkçe öğretim seti B1 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

“27 Kasım 1940, dövüş sanatının *gelmiş geçmiş* en büyüğü, dövüş makinesi, büyük usta Bruce Lee dünyaya geldi.” (s. 24)

“Bir tarafta yiyecek ve bayrak satıcıları, bir tarafta gazeteciler ve televizyonların spor muhabirleri, bir tarafta ise *itişe kakışa* stadyuma girmeye çalışan seyirciler vardı.” (s. 26)

“Bizim futbolcular bu duruma bir anlam veremeyip *şaşkın şaşkın* bakiştılar.” (s. 26)

“Maç ortamı çok gergin bu yüzden taraftarlar arasında *sık sık* yumruklaşmalar oluyor.” (s. 27)

“Neden *sık sık* bu sözcüğü duyarız?” (s. 43)

“Dış görünüşünüzde *sık sık* sıradışı değişiklikler yapmayın.” (s. 52)

“Turistler *sık sık* Sultan Ahmet Camisi'nin nerede olduğunu soruyorlar.” (s. 119)

Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'nin B2/C1 (Yüksek Düzey) ders kitabında toplamda 51 ikileme kullanılmıştır. Bunların 36'sı aynı sözcüğün tekrarıyla (koşa koşa, sık sık, peltek peltek, kıs kıs, köy köy, kucak kucak, ağır ağır, yüze yüze, istemeye istemeye, tatlı tatlı, zaman zaman, hemen hemen, küt küt, günden güne, tek tek, farklı farklı, sakın sakın, olmazsa olmaz, yeni yeni, karşı karşıya, kısa kısa, bacak bacak, geçire geçire, şakır şakır, yaz yaz, harıl harıl, yavaş yavaş, peş peşe, bangır bangır, renk renk, iç içe, ufak ufak, dilden dile, uzun uzun, el ele); 6 tanesi zıt anlamlı sözcüklerle (baştan sona, gece gündüz, yukarı aşağı, iyi kötü, baştan aşağı); 4 tanesi yakın anlamlı sözcüklerle (yaşna başına, köşe bucak, iş güç, usta çırak) ve 5 tanesi de biri anlamlı biri

anlamsız iki sözcüğün bir araya getirilmesiyle (şaka maka, şen şakrak, zar zor, çoluk çocuk, gezip tozmak) oluşturulmuştur.

Yeni Hitit Türkçe öğretim seti B2/C1 düzeyi ders kitabından doğrudan alıntılanan ikileme örnekleri:

“Alman ikide bir ‘Ulan Kenan Bey’ dedikçe, öbür üyeler de *kıs kıs* gülüyorlarmış.” (s. 12)

“Durumu kurtarmak için, sesini yumuşatarak *zar zor* ‘Efendim kızım!... dedi.’ ‘Ulan baba be...’ (s. 12)

“Aşık Veysel bir dönem *köy köy* dolaşarak saz dersleri vermiş.” (s. 13)

“İnsanoğlunun hayatını *baştan sona* değiştirebilen güçlü duyguya sadece ‘aşk’ deyip geçemeyiz.” (s. 34)

“*Koşa koşa* üst kata çıkıp Necla Teyzelerin kapısını çaldım.” (s. 11)

Tartışma ve Sonuç

Araştırma kapsamında Yedi İklim Yabancılar İçin Türkçe (A1-A2-B1-B2-C1-C2), *Gazi Yabancılar İçin Türkçe* (A1-A2-B1-B2-C1) ve *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* (1-2-3) öğretim setleri kapsamında üç yayına ait 14 ders kitabındaki ikilemeler incelenmiştir. İncelenen ders kitaplarındaki tüm metinlerde ve metin dışı öğelerde yer alan ikilemeler saptanarak Hatiboğlu’nun (1981) sınıflamasına göre dağılımı belirlenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

İkilemelere en fazla yer verilen öğretim setleri %48 oranıyla *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* ve %27 oranıyla *Yeni Hitit Türkçe öğretim setidir*. Bunu %25 oranıyla *Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti* takip etmiştir. İkilemeler kuruluşları açısından değerlendirildiğinde ise en fazla aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulmuş olanlar (%70) ve zıt anlamlı sözcüklerle oluşturulanlar (%41) ön plana çıkmaktadır. Çünkü aynı sözcüğün tekrar edilmesiyle hem öğretimde kolaylık sağladığı düşünülmektedir hem de aynı sözcük pekişmiş olduğundan dile daha çabuk yerleşmektedir. Zıt anlamlı sözcüklerin tercih edilmesi de bir sözcüğün tam tersi olanla eşleştirilmesi kolay kavranacağından ve çok defa açıklanması gereken bir kavramın sınırlarını belirleme de kolaylık sağlayacağından gündelik yaşam içerisindeki kullanıma daha yakın bulunmuş ve diğerlerine göre daha fazla yer verilmiştir. Yine yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulmuş olanlar bu doğrultuda çoğunluktadır (%29). Biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerden oluşturulanlar (%21) ile ikisi de anlamsız sözcüğün bir arada kullanılmasıyla oluşmuş ikilemeler (%2) diğerlerine oranla daha az düzeydedir. Çünkü anlamsız sözcükleri karşılayan bir kavram olmadığından bu ikilemelerin hedef dili konuşan kişi tarafından anlamlandırılması ve öğrenilmesi daha güçtür. Fakat belirtmek gerekir ki ikilemelerin kullanım alanı ve çeşitliliği diğer dillere göre daha fazladır.

Dilek (2015), ikilemelerin, bir dilin sözvarlığı bilgisi ile bu bilgiyi kullanma yeteneği’ni kapsayan sözvarlığı öğelerinden biri olmakla birlikte, aynı zamanda toplumdilbilgisel yeterliklerden biri olduğunu belirtir. Bu bağlamda ikilemelerin, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’nde, bildirişimsel dil yeterliklerine ulaşmak için Yabancı Dil Olarak Türkçe derslerinde öğretilmesi gerektiğinin altını çizer. Bununla beraber ikilemeler, benzer yapıların gruplandırılarak bir arada öğrenilmesinin daha kolay olduğu göz önünde bulundurulduğunda öğrenilmesi en kolay olan sözvarlığı öğelerindedir.

Yedi İklim Ders kitaplarında yer alan ikilemeler seviyelere uygun olarak artış göstermiştir. A1 düzeyinde 7, A2 ve B1 düzeyinde 24, C1 düzeyinde 32, C2 düzeyinde 35

ikilemenin olduğu görülmektedir. Tüm düzeyler kapsamında toplamda 181 ikilemeye rastlanmıştır. Ders kitaplarındaki dağılımı düzenli artış göstermese de atasözleri ve deyimlere oranla ikilemelere daha fazla yer verilmiştir.

Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'ndeki metinler ikilemeler açısından değerlendirildiğinde ise düzeyler arasında düzensiz bir dağılım vardır. A1 düzeyinde 5, A2 ve B1 düzeyinde 11, B2 düzeyinde 39, C1 düzeyinde 30 ikileme olmak üzere toplamda 95 ikileme örneğine rastlanmıştır.

Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'ndeki ders kitaplarında yer alan ikilemeler seviye artışına paralel olarak artış göstermiştir. Birinci kitapta (A1-A2) 16 ikilemeye, ikinci kitapta (B1) 33 ikilemeye, üçüncü kitapta (B2-C1) 51 ikilemeye yer verildiği görülmektedir.

Arslan (2014), *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* ders kitaplarını sözcük varlığı öğeleri açısından değerlendirdiği araştırmasında birinci ve üçüncü kitapta birbirine yakın oranda ikileme kullanıldığını fakat ikinci kitapta diğerlerinden fazla sayıda ikilemeye yer verildiği belirtir. Okuma metinleri kapsamında yapılan çalışmada A1-A2 düzeyindeki birinci kitapta 8, B1 düzeyindeki ikinci kitapta 18, B2-C1 düzeyindeki üçüncü kitapta ise 7 ikileme örneğinin olduğu saptanmıştır. Yapılan çalışmada ele alınan düzeylerden A1-A2'de 16, B1' de 33, B2-C1'de 51 ikileme örneği bulunmuştur. Bizim çalışmamızda ise metin içi ve metin dışı olmak üzere ders kitaplarında yer verilen tüm ikileme örnekleri ve tüm beceri alanları dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır. Bu yüzden bulgular bahsedilen çalışma ile farklılık göstermektedir.

Göçen (2016), yabancılar için Türkçe ders kitaplarındaki öğretilmesi hedeflenen sözcük varlığı öğelerini çalıştığı çalışmada *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe*, *Gazi Yabancılar İçin Türkçe* ve *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe* setlerini incelenmiştir. Sözcük varlığı öğelerinden ikilemelere ait bulgular sonucunda *Gazi Yabancılar İçin Türkçe* ders kitaplarında A1 düzeyinde 11, A2 düzeyinde 13, B1 düzeyinde 25, B2 düzeyinde 45, C1 düzeyinde 54 ikilemenin öğretim sonunda kazandırılması hedeflendiği sonucuna ulaşılmıştır. *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* serisindeki ikilemelerin dağılımında ise A1-A2 birinci kitapta 60, B1 ikinci kitapta 79, B2-C1 üçüncü kitapta 112 ikilemenin öğretilmesi hedeflendiği görülmektedir. Bu bulgular sonucunda ikilemelerin her iki kitap serisinde de düzeyler arttıkça buna paralel olarak artış gösterdiğini saptamıştır. Elde edilen bu sonuç yapılan araştırma sonucu ile karşılaştırıldığında *Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti* için farklılaşmaktadır. Çünkü bu çalışmada aynı yayın serisi kapsamında incelenen ikilemeler A1, A2, B1, B2 düzeyine kadar kitaplardaki seviye artışıyla doğru orantılı olarak artış gösterirken C1 seviyesinde azaldığı görülmektedir.

Güvendik (2019) "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dil-Kültür İlişkisi Bağlamında Yazınsal Metinlerin Temel Söz Varlığı Açısından İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinde ders kitaplarında yer alan metinler bağlamında, Türkçenin söz varlığına ilişkin öğeleri (özel isimler, deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler, ünlemler, akrabalık kavramları vb.) belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Yunus Emre Enstitüsü tarafından hazırlanan *Yedi İklim Öğretim Seti* ve İstanbul Üniversitesi DİLMER tarafından hazırlanan *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti*, dil-kültür ilişkisi bağlamında yazınsal metinlerde temel söz varlığı kapsamında karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Ortaya konan bulgular sonucunda *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* A1 seviyesinde yer alan yazınsal metinlerde 3 adet ikileme kullanıldığı tespit edilirken, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti A1 seviyesinde yazınsal metin tespit edilememiştir. Bu sebeple sıklık dizini ve söz varlığı açısından inceleme yapılamamıştır. *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* A2 seviyesinde yer alan yazınsal

metinlerde 1 adet ikileme, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti A2 seviyesinde yer alan yazınsal metinlerde 6 adet ikileme kullanıldığı görülmüştür. *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* B1 seviyesinde yer alan yazınsal metinlerde 7, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti B1 seviyesinde yer alan yazınsal metinlerde 2 adet ikileme kullanıldığı tespit edilmiştir. *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* B2 seviyesinde yer alan yazınsal metinlerde 10 ikileme kullanılırken, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti B2 seviyesinde tespit edilen yazınsal metinlerde 1 adet ikileme kullanıldığı saptanmıştır. *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti* C1 seviyesinde yer alan yazınsal metinlerde 15 adet, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 seviyesinde yer alan yazınsal metinlerde 43 adet ikileme kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti*'nin incelenen tüm seviyelerinde (A1, A2, B1, B2, C1) tespit edilen 37 yazınsal metinde toplam 36 ikileme kullanıldığı, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti'nin incelenen tüm seviyelerinde (A1, A2, B1, B2, C1) tespit edilen 33 yazınsal metinde toplam 52 ikileme kullanıldığı görülmüştür. Güvendik (2019)'in çalışması ile bu çalışmada ele alınan ortak yayın seti olan *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti*'ne yönelik bulgular karşılaştırıldığında, kitaplarda ikileme kullanımının çalışmamızda daha fazla çıktığı görülmüştür. Bunun nedeni, kitaplarda yer alan bütün beceri alanları dâhilindeki metinlerin araştırma kapsamında incelenmiş olmasıdır. Güvendik (2019) ise sadece yazınsal metinlerdeki ikilemler üzerinde durmuştur. Bunun için aradaki fark anlaşılabilir görülmektedir.

Sonuç olarak Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde ikilemelerin öğretimi diğer söz varlığı öğeleriyle beraber önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü ikilemeler diğer kalıp sözler gibi Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere iletişim bağlamında araştırmanın girişinde de belirtilen birçok kolaylığı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan (2002). *Anadilimiz Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, Doğan (2015). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, Doğan (2015). *Türkçenin Sözcüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ankara Üniversitesi TÖMER (2019). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe A1/A2*. Ankara.
- Ankara Üniversitesi TÖMER (2019). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe B1*. Ankara.
- Ankara Üniversitesi TÖMER (2019). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe B2/C1*. Ankara.
- Arslan, Nazmi (2014). *Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Söz Varlığı Unsurlarının İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çürük, Yasemin (2016). İkilemelerin Dilbilgisel Anlamları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 48, 397-411.
- Demircan, Ömer (2005). *Yabancı-dil Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: DER Yayınları.
- Dilek, İbrahim (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçede İkileme Öğretimi: Örnek Alistirmalar. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, ISSN: 2198-4999, 1436-1452.
- Er, Kemal Oğuz (2006). Yabancı Dil Öğretim Programlarında Kültürün Etkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39 (1), 1-14.
- Ergin, Mustafa (2013). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Türkçe Dışı Yabancı Dil Kullanımı. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe"*, Cilt 2, Tiran/Arnavutluk, UDEK, 239-245.

- Gazi Üniversitesi TÖMER. (2019). *Yabancılar İçin Türkçe A1 Temel Düzey*. Ankara
- Gazi Üniversitesi TÖMER. (2019). *Yabancılar İçin Türkçe A2 Temel Düzey*. Ankara
- Gazi Üniversitesi TÖMER. (2019). *Yabancılar İçin Türkçe B1 Temel Düzey*. Ankara
- Gazi Üniversitesi TÖMER. (2019). *Yabancılar İçin Türkçe B2 Temel Düzey*. Ankara
- Gazi Üniversitesi TÖMER. (2019). *Yabancılar İçin Türkçe C1 Temel Düzey*. Ankara
- Göçen, Göçen (2016). *Yabancılar İçin Hazırlanan Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı ile Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Yazılı Anlatımlarındaki Söz Varlığı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.
- Güvendik, Tuğcihan (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dil-Kültür İlişkisi Bağlamında Yazınsal Metinlerin Temel Söz Varlığı Açısından İncelenmesi*. Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Hatiboğlu, Vecihe (1971). *İkileme*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkileme- Genişletilmiş İkinci Baskı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayıncılık.
- İşcan, Âdem (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Önemi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), 29-36.
- Karahan, Leyla (1999). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karatay, Halit (2020). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Söz Varlığı ve Geliştirilmesi*. H. Karatay (Ed.), *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi El Kitabı* (s. 253-270). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Serindağ, Ergün (2018). Yabancı Dil Olarak Almanca Derslerinde İkilemelerin Didaktiği Üzerine Bir Ders Modeli. *Social Sciences Studies Journal*, 4 (21), 3491-3500.
- Vardar, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yazıcı Okuyan, Hülya (2012). İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Bir Kültür Aktarımı Aracı Olarak Kalıp Sözlerin Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16 (2), 35-46.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2019). *Yedi İklim Türkçe Seviye A1*. Ankara.
- Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2019). *Yedi İklim Türkçe Seviye A2*. Ankara.
- Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2019). *Yedi İklim Türkçe Seviye B1*. Ankara.
- Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2019). *Yedi İklim Türkçe Seviye B2*. Ankara.
- Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2019). *Yedi İklim Türkçe Seviye C1*. Ankara.
- Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2019). *Yedi İklim Türkçe Seviye C2*. Ankara.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 41-70.
|| Geliş Tarihi-Received: 16.11.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 05.12.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

**Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe
Manzum Sözlük: Bülğatü's-Sıbyân**

*Whose Author and Copyright Date Are Unknown an Unknown Arabic-Turkish
Poetic Dictionary: Bulğatu's-Sıbyân*

Yunus KAPLAN*

Öz

Osmanlı'nın dil, kültür ve edebiyatının şekillenmesinde Arapça ve Farsçanın büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde hem edebî hem de ilmî olarak gelişim göstermek için bu dillerin öğrenimi ve öğretimi her zaman önem arz etmiştir. Bu öneme istinaden Arap ve Fars dillerinin daha çabuk ve daha iyi öğrenilmesi için kaynak niteliğinde birçok eser kaleme alınmıştır. Kelimelerin daha kolay öğrenilmesi ve hafızada daha kalıcı hâle gelmesi için hazırlanan manzum sözlükler de bu eserler arasında yer alır.

Özellikle Osmanlı tebaasını oluşturan farklı toplulukların dilleri için yazılmış olanları da olmakla birlikte manzum sözlüklerin büyük çoğunluğu Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilmiştir. Bu meyanda Arapça-Türkçe manzum şekilde hazırlanmış sözlüklerden biri de müellifi ve telif tarihi hakkında elde herhangi bir kayıt bulunmayan *Bülğatü's-Sıbyân*'dır. Şimdilik bilinen tek yazma nüshası bulunan ve 250 beyitten müteşekkil olan bu eserde, 1100 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir.

Bu çalışmada *Bülğatü's-Sıbyân*'ın şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak, çeviriyazılı metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Sözlük, Manzum Sözlük, Bülğatü's-Sıbyân.

Abstract

Arabic and Persian had a great influence in shaping the language, culture and literature of the Ottoman Empire. In this period, learning and teaching of these languages has always been important in order to develop both literary and scientific. Based on this importance, many works have been written as a source for learning Arabic and Persian languages faster and better. Poetic dictionaries prepared to make words easier to learn and to become more permanent in memory are among these works.

Although there are also those works written for the languages of different communities that constitute the citizens Ottoman Empire, the vast majority of the poetic dictionaries are written in Arabic-Turkish, Persian-Turkish or Arabic-Persian-Turkish. In this respect, one of the poetic dictionaries prepared in Arabic-Turkish is *Bulğatu's-Sıbyân*, whose author and date of copyright are not available.

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye/Türkiye, e-posta: yunuskaplan80@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2421-253X.

In this work, which is the only known manuscript and which has 250 couplets, Turkish meaning of around 1100 Arabic words are given.

Keywords: Classical Turkish Literature, Dictionary, Poetic Dictionary, *Bülgatü's-Sıbyân*.

Giriş

Sözlükler, canlı bir mefhum olan bir dilin tarih boyunca sahip olduğu kelime hazinesinin muhafazasında ve bu dildeki kelimelerin tarihî seyir içinde geçirmiş olduğu değişimleri kayıt almaları bakımından oldukça önemli eser türleridir. Genellikle farklı milletlere mensup olan fertlere kaynak dili öğretme amacıyla yazılan bu eserler, sadece dil öğreniminde başucu kaynağı olan bir eğitim aracı değil aynı zamanda yazılmış oldukları dilleri konuşan milletlerin sahip olduğu maddi ve manevi kültürel birikimleri yansıtan önemli yazılı vesikalardır. Yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde göstermiş oldukları başarılarla kendinden söz ettirmiş köklü ve kadim milletlerin edebî birikimlerinde bu türden yazılmış sayısız eserlere tesadüf edilmektedir.

İnsanlık tarihinin en eski milletlerinden olan ve tarih boyunca sayısız devletler kurarak dünya siyaset tarihinde önemli bir yere sahip olan Türkler de siyasi alanda sahip olduğu ihtişamı kültürel alanlara da aksettirmesini bilmiştir. Özellikle İslâmiyet'in kabulüyle birlikte İslam medeniyet havzasına dâhil olan bu necip millet, bu medeniyetin önemli iştirakçilerinden olan Araplar ve Farslarla hemen hemen hayatın her alanında yakın temas hâlinde olmuştur. Hâl böyle olunca birçok alanda olduğu gibi bu medeniyet dairesinde teşekkül eden çok zengin edebî ve ilmî birikime de kayıtsız kalınmamış ve bu birikimden azami seviyede istifade etme yoluna gidilmiştir. Bunun neticesinde de bir dil olarak Arapça ve Farsçanın öğrenilmesi zamanla önemli bir ihtiyaç hâlini almıştır. Bu gayeye matuf olarak da dil öğretiminde kullanılabilecek her türlü malzemeden istifade yoluna gidilmiştir.

Farklı dillerin öğretiminde kullanılan en önemli temel kaynakların başında sözlükler ayrı bir öneme haizdir. Farklı şekillerde ve muhtevalarda karşımıza çıkan dil öğretim malzemesi olan sözlükler, birçok toplumda olduğu gibi Türk kültür ve edebiyat tarihinin önemli eserleri arasında yer alır. Tarih boyunca farklı amaçlarla ve farklı şekillerde dillerinden en az biri Türkçe olan birçok sözlük kaleme alınmıştır.

Türk edebiyatında sözlükler şekil itibarıyla mensur ve manzum olarak karşımıza çıkmaktadır. Edebiyatımızda her ne kadar sayı olarak mensur sözlükler fazlaca olsa da az sözle çok şey anlatabilme; vezin, kafiye ve kullanılan nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge sağladığı katkılar vesilesiyle azımsanmayacak kadar manzum sözlük de kaleme alınmıştır. Farklı dillerde yazılmış olanları da olmakla birlikte manzum sözlüklerin büyük çoğunluğu Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilmiştir. Arapça-Türkçe manzum kaleme alınan sözlüklerden biri de müellifi ve telif tarihi hakkında şimdilik elde herhangi bir kayıt bulunmayan *Bülgatü's-Sıbyân*'dır. Bu çalışmada *Bülgatü's-Sıbyân*'ın sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra eserin çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

1. Manzum Sözlük Tarihçesine Kısa Bir Bakış

İlk manzum gramer kitabı ve sözlük yazımına XI. yüzyıldan itibaren rastlanır. Bu ilk örnekler, Arap dilciler tarafından kaside tarzında kaleme alınmıştır. Yemenli dilci ve şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î (öl. 1087)'nin *Kaydü'l-Evâbid* adlı eseri, Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*'indeki kelimeleri içeren kaside tarzında yazılmış Arapça bir sözlüktür. Ez-Zemahşerî'nin 513-514/1119-20 yılları arasında yazdığı *el-Mufasssal*'ı, İbn Mâlik adıyla meşhur Cemâlüddin Ebî Abdullâh Muhammed b. Mâlik bet-Tâci (öl. 1274)'nin *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmîlü'l-Makâsîd*'ı, öğrenciler için yazılmış Arapçanın temel

gramer kurallarını da işleyen önemli manzum eserlerdendir. Edîb Natanazzî (öl. 1106)'nin *Düstûru'l-Lüga ve Kitâbü'l-Halâs* adlarıyla bilinen eseri ise iki dilli manzum sözlük tarzının ilk ve kısmi örneğini teşkil eder (Öz 2016: 51).

İki dilli manzum sözlük geleneğinin ilk örneği, XIII. yüzyıl müelliflerinden Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd (Mahmûd) b. Ebi Bekr el-Ferâhî'nin *Nisâbu's-Sıbyân*'ıdır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarıyla nazmedildiği bu manzum sözlük, XIII. yüzyıldan sonra, Arapça öğrenmek ve öğretmek için mektep ve medreselerde okutulmuş ve ezberletilmiş; İran, Anadolu, Türkistan ve özellikle Hindistan'da büyük ilgi görmüştür (Öz 2016: 51-52).

Anadolu'da ilk manzum sözlük örneklerinin Arapça-Farsça şeklinde kaleme alınmış oldukları bilinmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da konuşma dili olan Türkçenin yanında Farsçanın resmî dil, Arapçanın ise ilim dili olarak ön plana çıkmış olması gösterilebilir. Bu iki dilin öğrenimi ve öğretiminin daha etkin yapılabilme ihtiyacına cevap vermek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük örnekleri zamanla çeşitlilik kazanarak Türkçe-Rumca, Türkçe-Ermenice, Türkçe-Boşnakça gibi farklı örneklerle de sahip olmakla birlikte daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde sözlük yazımı yaygınlık kazanmıştır (Kaplan 2018: 56).

Bu meyanda Anadolu'da Arapça-Farsça şeklindeki ilk manzum örnek, Isfahan kadısı Seyfüddîn Zekeriyâ'nın torunu Çemişgezek kadısı Şemsüddîn Ahmed'in oğlu Şükrullah'ın 1242-43 yılında kaleme aldığı *Zühretü'l-Edeb*'dir. Hüsameddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fıtyân* ve *Nesîbü't-Tıbyân*'ı, Abdülhamîd el-Engürî'nin 1356 yılında telif ettiği *Silkü'l-Cevâhir*'i, Germiyanlı şair Ahmedî'nin 1360-1377 yılları arasında nazmettiği tahmin edilen *Mirkâtü'l-Edeb*'i ve yine Germiyanlı şair Ahmed-i Dâî'nin Şehzade Murad'ın okuması için kaleme aldığı *Ukûdu'l-Cevâhir*'i bu tarzda yazılmış ilk manzum sözlüklerdir (Öz 2016: 48).

2. Manzum Sözlüklerin Genel Özellikleri

Daha çok ilim adamları ve şairler tarafından kaleme alınan manzum sözlüklerde yer alan kelimelerin feshate ve belagate uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşünülmüştür. Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesine ısrarla vurgu yapmışlardır. Manzum sözlüklerin yazımı "fenn-i hatîr" olarak görülse de bu tarz sözlükler, okuyanlar ve okutanlarca "hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay" eserler olarak nitelendirilmiştir (Öz 2016: 53).

Genellikle mesnevi nazım şekli ve aruzun kısa kalıplarının tercih edildiği manzum sözlükler, bir mukaddime ve eserin yazılma amacının açıklandığı sebeb-i telifle başlar. Daha sonra farklı beyit sayılarına sahip kıt'a adı verilen ve asıl sözlüğü teşkil eden bölümlerde öğretilmesi hedeflenen yabancı kelimelerin anlamları verilir ve hatime bölümüyle eser bitirilir (Kaplan 2018: 56).

Manzum sözlükler, daha çok küçük yaştaki çocuklara ve eğitime yeni başlayanlara ezber yoluyla önemli sayıda kelime ve gramer kurallarının öğretilmesi yanında; edebiyat ve aruz bilgileri de sunmaları bakımından nazmın talebeye daha hoş ve cazip gelmesi, vezin üzere kolayca okunmaları ve tekrar yoluyla kısa sürede ezberlenmeleri bakımından da ilgi görmüştür. Bu sözlüklerde bazı edebî sanatlar, bahir ve vezinler öğretilerek aruz konusunda bilgi edindirme amacı güdülmüş, şiire ve şairliğe yatkın olanların yeteneklerinin geliştirilmesi arzulanmıştır. Manzum sözlüklerde dili iyi kullanan şairlerin

ve ediplerin nazım ve nesirde kullandıkları kelimeler ile inşa sanatında kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler nazmedilmiş, nadir kullanılan kelimelere yer verilmemiştir (Öz 2016: 53).

3. Arapça-Türkçe Manzum Sözlükler

Çalışmamızın konusu olan ve hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilen *Bülgatü's-Sıbyân* dışında Türk edebiyatında Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınmış şimdilik 19 manzum sözlüğün varlığı bilinmektedir. Telif tarihleri dikkate alınarak bu sözlükler hakkında aşağıda özet mahiyetinde bilgiler verilmiştir.

3.1. *Lugat-ı Ferišteoğlu*: Abdullatif İbn-i Melek tarafından 1392 yılında kaleme alındığı tahmin edilen bu eser, Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınan manzum sözlüklerin ilkidir. İbn-i Melek'in torunu Abdurrahman'ın dil eğitimi ve Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için kaleme alınan eserde, 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Muhtar 1993: 21, 273).

3.2. *Mahmûdiyye*: Eserin müellifi ve telif tarihi hakkında elde kesin bir kayıt bulunmamaktadır. 957/1550-51 yılı veya öncesinde telif edildiği tahmin edilen eser, *Ferišteoğlu Lügati'*ne naziredir. 447 beyitten müteşekkil bu manzum sözlükte, 2073 Arapça kelimeye 1573 Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Ölker 2015: 31-33).

3.3. *Lugat-ı Visâlî*: Visâlî mahlaslı bir şair tarafından 1574 yılında huruf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olup toplam 488 beyitten müteşekkildir. 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilen bu manzum sözlük, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'adan oluşmaktadır (Kaplan 2018: 59-60).

3.4. *Cevâhirü'l-Kelimât*: Şemsi Ahmed Paşa tarafından yazılan eserin tanzim tarihi belli değildir. 643 beyit tutarındaki eserde, Arapça kelimelere Türkçe karşılık olarak verilen 1467 madde başı kelime mevcuttur. Bu sayı, tekrarlarla birlikte 2000'i bulmaktadır (İnce 2002: 179).

3.5. *Teşrih-i Tıbbâ'*: Cihâdî mahlaslı bir şair tarafından 1000/1591-92 yılında yazıldığı düşünülmektedir. 369 beyitten müteşekkildir (Doğan 2016: 18-21).

3.6. *Seb'atü Ebhur*: Abdücelîl bin Yûsuf el-Akhisarî tarafından 1026/1617 yılında yazılan eser, 51'i mukaddime ve 189'u sözlük olmak üzere toplamda 240 beyitten oluşmaktadır. Sözlük kısmı 22 kıt'a hâlinedir. Bu manzum sözlükte, yaklaşık 770 Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir (Fidan 2020: 379).

3.7. *İslâh-ı Merkezî*: *Ferišteoğlu Lügati'*ne nazire olan eser, Merkez-zâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. 381 beyit ve 22 kıt'adan müteşekkildir (Tanrıverdi 2008: 47).

3.8. *Tuhfe-i Fedâî*: Mehmed Fedâî tarafından 1634 yılında *Tuhfe-i Şâhidî'*ye nazire olarak kaleme alınmıştır. 401 beyit olan eserde, 1211 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Yakar 2007: 1019).

3.9. *Nazmu'l-Leâl*: Şeyh Ahmed tarafından 1641 yılında yazılmıştır. 664 beyitlik eserde 3000'den fazla Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Gülhan 2010: 209-10).

3.10. *Müfidü'l-Müstefidîn*: Tertip özelliği bakımından *Tuhfe-i Şâhidî'*ye benzeyen eser, 1643 tarihinde telif edilmiş olup müellifi belli değildir. Girişte 30 beyitlik bir mesnevi, 30 kıt'a ve sonda da 109 beyitlik bir mesnevi vardır. Metin kısmı 354 beyit olup yaklaşık 1500 Arapça kelimeye Türkçe karşılıklar verilmiştir (Eliaçık 2013: 84).

3.11. *Sübha-i Sıbyân*: 1063/1652-53 yılında telif edilen eserin müellifinin ismi yazma nüshalarda belli değildir. Matbu nüshalarda ise Mehmed b. Ahmed er-Rûmî,

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî ve Er-Rûmî Bosnavî Ebu'l-Fazl Muhammed Ahmed gibi farklı şekillerde verilmektedir. Eser, 460 beyit civarındadır (Kılıç 2006: 69-70).

3.12. *Nazmü'l-Ferâ'id*: Abdulmezîd-zâde Hâfız Efendi tarafından 1697-98 yılında yazılmıştır. 826 beyitten müteşekkil olan eserde 3273 Arapça kelimenin 2331 Türkçe kelimeyle karşılığı verilmiştir (Yakar 2009: 998-1001).

3.13. *Şehdî Elfâz*: Bozoklu Şâkir Osman tarafından 1204/1789-90 yılında yazılmıştır. 309 beyit tutarındaki eserde, 1001 Arapça kelimeye 899 adet Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Özkan 2013: 441-42).

3.14. *Tuhfe-i Âsım*: Mütercim Asım Efendi tarafından 1213/1798 yılında yazılmıştır. 1250 beyitten oluşan eserde 3402 Arapça kelimenin 3249 kelimeyle Türkçe karşılığı verilmiştir (Tiryakiol 2013: 15-18).

3.15. *Nuhbe-i Vehbî*: Sümbülzâde Vehbi tarafından 1214/1799 yılında kaleme alınmıştır. 1948 beyitten müteşekkil olan eserde 3800 Arapça kelimenin Türkçe karşılığının yanında 550 tabir ve deyim anamları verilmiştir (Yurtseven 2003: 29).

3.16. *Tuhfe-i Hâcibî*: Muhlis Halil Bey tarafından kaleme alınmıştır. Eldeki nüshasının 1223/1808 yılında istinsah edildiği dikkate alındığında bu tarihte veya öncesinde nazmedildiği anlaşılmaktadır. 13 beyitlik mukaddimeden sonra 122 beyitlik sözlük kısmından oluşan eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış olup Arapça 516 kelimenin Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir (Uz 2019: 4090-92).

3.17. *Lügat-ı Yûsuf*: Yahyâ Efendi tarafından 1241/1826 yılında yazılmıştır. 114 beyitten müteşekkildir (Ceviz ve Gündüzöz 2006: 213).

3.18. *Tuhfe-i Fevzî*: Edirne Müftüsü Fevzî Efendi'nin kaleme aldığı eser, 1048 beyittir. Eserde 3200 civarında Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir (Boran 2016: 88-91).

3.19. *Rûhu'l-Edeb*: Hayâtî-zâde Şeref Halil Efendi'nin kaleme aldığı bu Arapça-Türkçe manzum sözlük, bölümlerin başlatıldığı kıtaların kafiyesine göre elifba sırası dikkate alınarak tanzim edilmiştir. Sözlük kısmında toplam on üç harfin kafiye olarak kullanıldığı eser eksik olup sözlüğün bu kısmında çoğunluğu Arapça terkip olan 1599 adet yapının Türkçe karşılığı verilmiştir (Kılıçarslan 2020: 694-97).

4. *Bülgatü's-Sıbyân*

Biyografik ve bibliyografik kaynaklarda *Bülgatü's-Sıbyân* hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Eserin şimdilik bilinen tek nüshası, Berlin Devlet Kütüphanesinde "Ms Or 14408" numarada kayıtlı olan ve dil öğrenimiyle alakalı çeşitli metinleri ihtiva eden bir mecmuanın 37b-54b sayfaları arasında kayıtlıdır.¹ Eser, nesih hatla ve harekeli bir şekilde birkaç sayfa hariç tek sütun hâlinde kaleme alınmıştır. Türkçe karşılığı verilen Arapça kelimelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir.

¹ Güler Doğan Averbek'in verdiği bilgilere göre *Bülgatü's-Sıbyân* dışında bu mecmuanın 1b-16b arasında *Nazmü'l-Esâmî* adlı Türkçe-Farsça manzum sözlük; 17a-18a'da hatimesinde *Latîfe-i Surûrî* adını taşıyan, Farsça emsile hakkında başı eksik bir metin; 18b-28b arasında *Tuhfetü'l-Fürsi's-Sahîh* başlığı not edilen Farsça-Türkçe manzum sözlük; 29b-35a arasında Kerimî'nin Türkçe-Arapça-Farsça manzum sözlüğü; 55b-92a arasında gramerle alakalı Farsça-Türkçe bir eser ve 93b-122a arasında ise Farsça hakkında Türkçe bir metin yer almaktadır (2020: 30).

4.1. Telif Tarihi ve Müellifi

Bülgatü's-Sıbyân'ın telif tarihi bilinmemektedir. Çünkü hem müellifin eserinde telif tarihine dair bilgi vermemesinin yanında eserin herhangi bir yerinde de buna yönelik bir ibare bulunmaması hem de eserin kayıtlı olduğu mecmuanın tertip tarihinin belirsiz oluşu *Bülgatü's-Sıbyân*'ın telif tarihiyle ilgili bir çıkarımda bulunmayı imkânsız kılmaktadır.

Eserde telif tarihi gibi müellifinin kim olduğuna dair de herhangi bir ibare bulunmamaktadır.

4.2. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Arapça-Türkçe manzum bir sözlük olan *Bülgatü's-Sıbyân*, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 18 kıt'adan müteşekkildir. Mukaddime bölümü ve takti beyitleriyle birlikte eserdeki toplam beyit sayısı 250'dir.²

14 beyitlik mukaddime bölümü, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bu bölümde şair, birkaç beyitle Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e övgüde bulduktan sonra eseri kaleme alış sebebinin dile getirmiştir. Buna göre müellif bu manzum sözlüğü oğlu Ahmed için yazmaya başlamış; ancak eseri tamamlayamadan oğlu ölmüştür:

Tıfl-ı ma' nî bâliğ-i şî'r oldı çün
'Azm-i nazm itdi püser Ahmed için (b. 9)

Yidi kıt'a nazma bulmadın vuşul
Kevkeb-i heft-sâlûme irdi üfûl (b. 10)

Bu elim hadise karşısında eseri yazmaktan vazgeçmeyen şair, bu eserden istifade eden çocukların bir Fatıha okuyarak en azından onun ruhunu şad etmelerini ummaktadır:

Rûhını etfâl tâ kim ide şâd
Oğduqça Fâtiha ecr ile yâd (b. 11)

Müellif yine bu bölümde eserin isminin *Bülgatü's-Sıbyân* olduğunu ve 215 beyit ile 18 kıt'adan müteşekkil olduğu bilgisini vermektedir:²

Beyt-i kafla Bülgatü's-Şıbyân nâm
Buldı yah kıt'ada hüsn irtisâm (b. 13)

Eserin asıl sözlük bölümü, 18 kıt'adan oluşmaktadır. Beş ile yirmi beş arasında değişen beyit sayısına sahip olan kıt'alardaki toplam beyit sayısı ise 215'tir. Bu kıt'aların hepsi kıt'a nazım şekliyle yazılmıştır.

Manzum sözlüklerde kıt'aların sonunda, kıt'aların nazmında kullanılan bahir ve vezinlerin bilinip bu vezin üzere kolayca ezberlenmesi amacıyla aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılması çok yaygındır. Bu beyitlerde bahrin adı söylenir ve veznin tef'ileleri yazılır. Bir beyitlik takti beyitlerinde veznin tef'ilelerine ilk mısradan, iki beyit olanlarda ise üçüncü mısradan yer verilir (Öz 1996: 65).

Bülgatü's-Sıbyân'da da sözlük bölümünü oluşturan kıt'aların -tek beyitlik takti beytine sahip olan 16. kıt'a hariç- hepsinde ikişer takti beyti bulunmaktadır. Şair, manzum sözlüklerde karşılaşılan yaygın geleneğe uygun olarak kıt'aların başlarında bulunan bu

² Beyitte "beyt-i kafla" ibaresinin ebced hesabındaki karşılığı 215, "yah" kelimesinin karşılığı ise 18'dir. Bu hâliyle eldeki nüshanın tam olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü eldeki nüshadaki toplam beyit sayısı olan 250'den kıt'alardaki takti beyitleri (bir takti beytinin kullanıldığı 16. kıt'a hariç diğer kıt'alarda ikişer takti beyti bulunmaktadır) çıkarıldığında 215 sayısı elde edilmektedir.

taktilerin ikinci beyitlerinin ilk mısralarında veznin tef'ilelerine yer vermiş; ikinci mısralarda ise bahir adlarını ve bunların sahip oldukları özellikler hakkında bilgi vermiştir. Hezec, remel, recez, hafif, münserih, mütekârib, mütedârik, muzârî ve serî olmak üzere dokuz bahrin kullanıldığı bu kıt'alarda on sekiz farklı kalıp kullanılmıştır. Kıt'aların yazılmış oldukları bahir ve vezin dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Bahir	Vezin	Kıt'a Numarası
Hezec	<i>mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün</i>	8
	<i>mef'ülü mefâ'ilün mefâ'il</i>	6
	<i>mef'ülü mefâ'îlün mef'ülü mefâ'îlün</i>	12
	<i>mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün</i>	1
Remel	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	18
	<i>fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>	11
	<i>fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilât</i>	9
	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	2
Recez	<i>müstef'ilâtün müstef'ilâtün</i>	5
	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	10
	<i>müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün</i>	15
Hafif	<i>fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât</i>	7
	<i>fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün</i>	14
Münserih	<i>müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün</i>	13
Mütekârib	<i>fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül</i>	4
Mütedârik	<i>fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün</i>	16
Muzârî	<i>mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün</i>	17
Serî	<i>müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün</i>	3

Eserin mihver kabul edilen sözlük kısmını teşkil eden kıt'alarda 1100 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir. Anlamı verilen kelimelerde -öncelik sırası olarak- tertip düzeni gözetilmemiş olsa da karşılığı verilen kelimelerin büyük çoğunluğunda ilk sırayı Arapça kelimeler teşkil etmektedir:

Mişvâr et bâzârı vü şürâ meşûra danışık

Teşvîr utandırmağ durur çatı yaramazdur eşer (Kıt. 10/10)

Nehr ü tınba' u felc ü cedvel çaydur

Azrağ arı şu vü zürrağ ağ çoğan (Kıt. 12/13)

Manzum sözlükler, anlamı aranan bir kelimenin karşılığının bulunması için kaleme alınmadıklarından böyle bir amaca hizmet etmemişlerdir. Ayrıca bu eserler, mensur sözlükler gibi referans eserler de değildir. Bu eserlerdeki temel amaç, şiirin sağladığı imkânlardan faydalanarak talebenin yabancı kelime bilgisi kazanmasını temin etmektir (Averbek 2019: 72-73). Bu yüzden manzum sözlüklerin hemen hemen hepsinde anlamı verilen kelimelerde alfabetik bir sıralama gözetil(e)memiştir. Bunda vezin ve kafiyeye uyma mecburiyetinin etkisini de göz ardı etmemek gerekir:

Çirkin semicdür hüsna güzeldür
Nâzî **dilâl** u uymış **muvâfık** (Kıt. 5/6)

Hâcib kaç u 'ayn u bâşıra göz
Mâkî göz uci vü **bâkî** kalan (Kıt. 6/8)

Kıt'alarda karşılığına yer verilen kelimeler, birbirleriyle anlam münasebetinden yani tematik anlamda belli bir tertip düzeninden oldukça uzaktır. Ancak bazı kıt'alarda belli konular etrafındaki kelimelere yer verildiği görülse de bu durum kıt'aların geneline teşmil edilecek mahiyette değildir. "Ekin, ekmek, ekinci, tarla, saban, tohum, tane, kürek, arak, boyunduruk, heybe, ot, meyve" gibi kelimelere yer verilen sekizinci kıt'a bu minvalde tanzim edilmiştir. Aynı şekilde "ben, sen, ikisi, ikiniz, biz, siz, şu" gibi zamirlerin yer aldığı dokuzuncu kıt'a da bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Müellif her ne kadar kıt'alarda tematik bütünlüğü elde etmede zorlansa da beyit bazında birçok yerde buna muvaffak olmayı başarmıştır:

Yevm gündür leyl gice zebrekan
Ay u güneş **rûh** u **mehce nefis cân** (Kıt. 3/3)

Füfe vü beş tırnağün aķ noktası
Tüff tırnağün kiri **zuff** tırnaķ (Kıt. 3/17)

Sözlükte karşılığı verilen Arapça kelimelerin büyük çoğunluğu isim veya isim kökenli kelimelerden oluşmaktadır:

Füh u fem ağız kelâm sözdür
Lehya çeñe **cenb** ü **câniha** yan (Kıt. 6/9)

Netice vü semere mive temr hurmâ şu'ab budaķ
Kibâse hurmâ salķumı vü **zireklik kiyâsetdür** (Kıt. 8/9)

Türkçe karşılığı verilen bazı Arapça kelimelerin çoğul şekilleri de zikredilmiş ancak bu çoğul kelimelerin ayrıca anlamlarının verilmesine ihtiyaç hissedilmemiştir:

Urfe sinur nişanı cem' i uref esefdür
Kayğu vü alışıkdur **ilf** ü **elîf** ü mü 'lef (Kıt. 17/6)

Satr yazı yazmaķ u dizi vü cem' estur sütür
Seçmege naķd **intikâd** ü **intihâb** u **inticâb** (Kıt. 18/5)

Bülğatü's-Sıbyân'da Türkçe karşılığı verilen ibarelerin hemen hemen hepsi kelimelerden oluşsa da zaman zaman kısa cümle şeklindeki ibarelerin de karşılığına yer verilmiştir:

Yaramaz sözler esâtir ü biri ustüredür
Teñri bilür **toğrusın Allâhü a'lem bi's-şavâb** (Kıt. 18/6)

Bunda gel eyti hünâ semm anda
İshi ihan irak ol **mâye hamîr** (Kıt. 9/9)

Sözlükte bazı fiillere de rastlanmaktadır. Fiillerin genellikle mastar şekilleri tercih edilmiştir:

Hizr u hazer hizār şaķınmaķ u inmek inhidār
Hadr u hudūr u inhibāt inilecek yire hadūr (Kıt. 15/4)

İvmek zefif ü izlāf taķrib yaķın itmek
Zeyf ü züyüf geçmez aķçe vü ince mürhef (Kıt. 17/3)

Bu filler içinde az da olsa bazılarının çekimli ve emir kipli şekilleri de karşımıza çıkmaktadır:

Şah u meh söyleme itme da‘ u zar
Ķo lenā bize vü görici başir (Kıt. 9/8)

Bazı beyitlerde aynı kökten türeyen yani müştak hâldeki kelimeler bir arada verilmiştir:

Vüld ü veled vild ü şabiyy ü şibā
Meyl ü şefeh oĵlan u sevmek dudaķ (Kıt. 3/6)

Gidermek ü soyulmuş selb ü seleb ü meslüb
Müşhib söz uzadıcı sözüñ çoĵdur müsheb (Kıt. 16/8)

Yazılışları aynı anlamları farklı olan yani sesteş bazı kelimeler, aynı beyitlerde kullanılmıştır:

Şavb u şavāb yağmurun inmesi toĵru şavāb
Cem‘i şu ‘ābe bitüñ sirkesi iniş şabab (Kıt. 3/7)

Rāha vü rāh el ayası silsile
Zencir ü boĵaza şu ķomaķ selsele (Kıt. 16/2)

Sözlükte bazı özel isimler de karşımıza çıkmaktadır:

Ādem ü Havvā ata ana niķāk
Miñtaķa vü hils pelās u ķuşıaķ (Kıt. 3/3)

Zā vü hāzā şu er ü zi hāzi
Hāzihi şu dişi bir taĵ Sebīr (Kıt. 9/7)

Bazen Türkçe bir kelimeye karşılık gelen birden fazla Arapça kelime sıralanmıştır. Aşağıdaki beyitlerde Türkçe katı kocaya (yaşlı) karşılık “şeyh, yefen, fânî, hîm” ve “herim”, göz ucuna karşılık ise “mûk” ve “mâk” kelimeleri verilmiştir:

Şeyh ü yefen fāni vü hîm ü herim
Ķatı ķoca göz ucudur mûķ u mâķ (Kıt. 3/9)

Sevgülü hidn ü veli hibb ü habib ü vedid
Hilm ü hamim ü vedud hubb sevi dāne habb (Kıt. 13/4)

Bazı beyitlerde ise Arapça kelimelerin birden fazla Türkçe karşılığına yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte vezir kelimesinin “arka donu, suç, aĵırlık” ve “çekici”

olmak üzere dört farklı anlamına, bir sonraki beyitte ise hilfe kelimesinin “gün ve gecenin dönmesi, güz çayırı” ve “son yemiş” olmak üzere üç farklı anlamına yer verilmiştir:

Mizr taru bozası nezr az u vizr yarak
Arka tonı suç ağırlık çekici bile vezir (Kıt. 11/8)

Gün gice dönmesi güz çayırı soñ yemişdür
Hilfe vü hilf emcik geri kalan muhallel (Kıt. 17/11)

Müellif, birçok manzum sözlük yazarı gibi bazı kelime açıklamaları ve tamlamalarında vezin ve kafiye gereği birtakım tasarruflarda bulunmaktan geri durmamıştır. Bu kullanımlarda devrik yapılar karşımıza çıktığı gibi tamlayan ve tamlananın da yer değiştirdiği durumlar da görülmektedir:

Kılıç 'azb u şārim hūsām u cūrāz
Şoñ leşkerüñ sāka göldür gadir (Kıt. 14/8)

Hüdā dīn ü şerī'at toğrı yoldur
Dutucu dīn yolun müslim mukirdür (Kıt. 1/12)

Birçok yerde anlamlar aynı mısra içinde değil de ikinci mısradan verilmiştir. Müellifin bu tasarruflarını vezne uyma zaruretine hamletmek mümkündür:

Hizām u 'inān u divāl u seğar
Kolun dizgin ü kuskun u zift kır (Kıt. 4/16)

Had' ü hidā' ü hüd'a hadi'a
Aldamak akçe geçici nāfik (Kıt. 5/11)

Manzum sözlüklerin dilbilimi açısından taşımış oldukları önemlerden biri de yazılmış oldukları dönemde kullanılan; ancak günümüzde kullanımdan düşmüş olan bazı kelimeleri ihtiva etmeleridir. *Bülğatü's-Sıbyân'* da da “öt (Kıt. 2/15), kolak (Kıt. 4/5), üni (Kıt. 4/18), tasım (Kıt. 6/20), olar, egir (Kıt. 9/6), yap yap (Kıt. 11/6), yelmek (Kıt. 10/5), katı (Kıt. 10/10), gebin (Kıt. 10/11), ıssı (Kıt. 11/3), tağık, muştı (Kıt. 11/5), yarak (Kıt. 11/8), tamu (Kıt. 13/8), bezek (Kıt. 14/7), talak (Kıt. 15/10), degek (Kıt. 16/3)” gibi kelimeler bu türden kullanımlara örnek teşkil etmektedir.

Manzum sözlüklerde müellifler vezin kafiye zaruretinden dolayı arkaik kelimelere de yer vermişlerdir. Arkaik kelime bulmada sıkıntı çektiklerinde veya bunların anlaşılmayacağı endişesini taşıdıklarında ise bazen hedef dildeki kelimenin karşılığını Türkçe değil, Türkçeye yerleşmiş Arapça, Farsça veya sair dillere ait kelimelerle verdikleri müşahede edilmektedir (Averbek 2019: 74). *Bülğatü's-Sıbyân'* da da çok olmamakla birlikte birkaç Arapça kelimeye Türkçede yaygınlık kazanan başka bir Arapça veya Farsça kelimeyle karşılık verildiği olmuştur:

Berķ şimşek ra'd āvāz-ı felek
Cev hevā vü hōrluķ hevñ ü hevān (Kıt. 2/8)

Şücā' u mübāriz baṭaldur dilir
Vaķi'a vü heycā şavaş beg emir (Kıt. 4/3)

5. Bülğatü's-Sıbyân (Çeviriyazılı Metin)

Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

1. Nebtedî bi'l-ḥamdi fî-naẓmi'l-keḷâm
Ḥamd-i Feyyâzi'l-me'ânî li'l-enâm
2. Şümme nühdî bi's-şılâti'l-vâfiyât
Min şalâti'r-Rabbi şadri'l-kâ'inât
3. Şadr-ı Âdem bedr-i 'âlem Muştafâ
Nûrı nâr-ı küfre virdi inţifâ
4. Âl ü aşḫâb-ı kirâm-ı tayyibîn
Şalli yâ Rabbî 'aleyhim ecma'in
5. Pes bil ey baḥr-ı niẓâma âşinâ
Kim sefîne şî're düşdükde hevâ
6. İrdi bir âb-ı ḥayât-ı Hıẓr'a dil
Feyz-i sūdî kâ'inâtı müşt Emil
7. Rûḫına ide Ḥudâ 'adni maḳâm
Virdi manẓûm ile ṭab'a intizâm
8. Buldum evzân-ı luğât ile nişâb
Eyledüm mi'yâr-ı eş'âr iktisâb
9. Tıfl-ı ma'nî bâliğ-i şî'r oldı çün
'Azm-i naẓm itdi püser Aḫmed içün
10. Yidi kıṭ'a naẓma bulmadın vuşûl
Kevkeb-i heft-sâlûme irdi üfûl
11. Rûḫını eţfâl tâ kim ide şâd
Oḳudukça Fâtiḫa ecr ile yâd
12. Ğayr-ı lafz u ma'nî'vü 'atf u ḫaber
Bir edât zâ'id itmedin güzer
13. Beyt-i ḳafla **Bülğatü's-Sıbyân** nâm
Buldı yaḫ kıṭ'ada ḫüsn irtisâm
14. Nâẓımın her kim du'â ile añâ
Ola maḫşerde şefî'i enbiyâ

El-Ğıı' atü'l-Ülä Fî Bahri'l-Hezeci'l-Müseddesi'l-Mağzûf-ı 'Arûzuhü

mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün

1. Olur baır-ı ma'ânide şinâver
Luğatün her beyânın iden ezber
2. *Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün*
Hezec mağzûf tesdîs ile hoş-ter
3. **İlâh Allâh** Teñri **ferd** birdür
Ehad vâhid fûradâ biribirdür
4. **Vücûd** u **zât** varlık güçlü **kâhir**
Ğavî kâdir kâdir ü **muğtedir**dür
5. Görünmez **ğafî**vü **ğabî** vü **mağfî**
Ğafî vü **ğayr-ı mer'î** **müstedîr**dür
6. 'Alîm ü 'âlim ü 'allâm bilici
Eyü bilen **fağih** ü **muğtebirdür**
7. **Belâğ** u **rahmet** ü **tibyân** ü **fûrkân**
Nebî Ğur'an muşhaf gizlü **sırr**dur
8. **Nebî mürsel** haberci gönderilmiş
Elûke bîrî? iven **mübteldür**
9. **Muğammed Ağmed** ü **Mağmûd** öğülmüş
Eric hoş koğu tağık **münteşirdür**
10. Hışımlar **âl** ü aşğâb-ı yârân
Şahâbî yiri göben? **muntazırdur**
11. **Farîza farz** buyruğı Hüdâ'nuñ
Dutucı buyruğını **mü'temirdür**
12. **Hüdâ dîn** ü **şerî'at** toğrı yoldur
Dutucı dîn yolun **müslim muğirdür**
13. **Ğalâlet ğayy** u **tuğyân** egri gitmek
Veşen nid büt şınılmış **münkesirdür**
14. **Ğam** u **balbâl** tasa **bâl** kanat
Gönül **bâl** ü tarılğanmış **ğacardur**
15. Yeñi irmiş ü **ğañ bāküre bükre**
Bilinmez **tekre** tañcı **mübteldür**

El-Ḳıṭ‘atü’ş-Şāniyetü Fī Bahri’r-Remeli’l-Müseddesi’l-Maḳşūr-ı ‘Arūzuhü ve Żarbuḥü

fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

1. Ḳadrüñ ola tā felekde bī-miṣāl
‘İlm taḫşilinde ḳaddün ḳıl hilāl
2. *Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün*
Ḳaşr u tesdise remel buldı ḥiṣāl
3. **Yevm** gündür **leyl** gice **zebreḳān**
Ay u güneş **rūḥ** u **mehce** **nefs** cān
4. **Necm** ü **neyyir** **kevkeb** ü **dürri’** **şihāb**
Ṭālī’ ü **seyyāre** yıldız vaḳt **evān**
5. **Ṭavr** dürlü tağ **ṭavd** u **ṭurdur**
Ḳāf tağdur yiri çepçepre dutan
6. Yir ü göküñ ucu **ḳuṭr** **aḳṭār** cem‘
Ṭann sezmeḳdür **ḥaniyedür** kemān
7. **Bürcüme** barmağ boğunu **burc** necş?
Deyn borç u gözedici **dıdebān**
8. **Berḳ** şimşek **ra‘d** āvāz-ı felek
Cev hevā vü ḥörlük **hevn** ü **hevān**
9. **Cinn** periler bölügi **cinnī** biri
Ġül dīv ü cinnler atası **cān**
10. **Küvve** baca **küre** **kānüne** ocağ
Nār od **māric** yalıñ düttün **duḥān**
11. **Selm** ü **ğarb** u **secl** ü **mā** ḳoğa vü şu
Silm barışmağ u **süllem** nerdübān
12. **Bi’r** ü ‘**aylem** **ress** ḳuyı ip **resen**
‘**Azb** hoş şu **cārī’**vü **seyyāl** ağan
13. **Nehr** ü **ṭınba’** u **felc** ü **cedvel** çaydur
Azraḳ arı şu vü **zürraḳ** ağ toğan
14. İnce atlas **sündüs** ü **büzyündur**
Ḳalıñı **istebraḳ** ikiz **tev’emān**
15. **Dev** **devā** **vādī** ova öt u dere
Reml ḳumdur kehrübā ḳum **ḳahrabān**

El-**Ḳıṭ'** atü's-**Şâlişetü Fî Bahri's-Serî'î'l-Matvî**

müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün

1. **Ā**rifē baht u şerefidür kemâl
Ādem ider cāhili niteki māl
2. *Müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün*
Bahr-ı serî' matvîyi vezn ile al
3. **Ā**dem ü **Ḥ**avvā ata ana **niṭāk**
Mintāka vü **ḥ**ils pelās u kuşak
4. **İ**ns ü **e**nās u **e**nes ü **n**ās **e**nīs
Ādem oğulları vü bāğdur **viṣāk**
5. **B**āb u **e**b ü **v**ālide ata ana
İbn oğul binti kız **ū**hbe yarağ
6. **V**üld ü **v**eled **v**ild ü **ş**abiyy ü **ş**ibā
Meyl ü **ş**efeh oğlan u sevmek dudak
7. **Ḳ**āme vü **ḳ**ūmiyye vü **naḳzî'** ü **ḳ**ad
Boy u **b**eyāz **e**byağ u **b**eyzādur ağ
8. **C**irm ü **c**esed ü **c**ism **b**eden **ş**ağş ten
Cürm suç u **ḥ**aṭve adım ricl ayak
9. **Ş**eyḥ ü **y**efen **f**ān' vü **ḥ**īm ü **h**erim
Ḳatı ḳoca göz ucıdur **m**ūḳ u **m**āk
10. **Ş**ehle vü **d**erdā vü **'**acüz **ḥ**ayzbün
Zāl ḳoca **'**avret ü tükrük **s**übāk
11. Tāze yigit **ş**āb u **ş**ebīb ü **f**etiyy
Faḥl u **r**acül **ş**ıbyadur erkek uşak
12. **R**eḥḥa vü **b**a' le **r**acüle vü **n**isā
Zevc-i **z**en er **ā**rzūdur **i**ştıyāk
13. **K**ālim ere varmış u ṭul **s**eyyibe
'Irs gelin **m**ağca' u **m**erḳad yatak
14. **U**ḥt dişi ḳardaş u erkek **ş**aḳīḳ
Şüfeh uzağ yol u yarılmağ **ş**ikāk
15. **R**e's baş u **e**rā'is başı büyük
Faṛğ üzeri ayrılık büd **f**irāk

16. **Ṭaby** meme **zaby** geyik **risl** süt
Yed el ü ni' met güç ü uymak **vifāk**
17. **Fūfe** vü **beş** tırnağın aķ noktası
Tüff tırnağın kiri **zıfr** tırnak
18. **Raķķ** u **varaķ** kâğıd u bayraķ u māl
Ravķ kıl ev kapunun üsti **rivāk**
19. **Fevc** ü **ferīķ** ü **nefer** ü **ķavm** ü **raht**
Bir bölük ü **ğuşn** u **fetendür** budak

El-Ḳıṭ' atü'r-Rābi' atü Fī-Baħri'l-Müteķāribi'l-Müşemmeni'l-Maħzūfi 'Arūzuhü ve Żarbhü

fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül

1. Dilerse dilün miski' helvā-yı ter
Lügat fenni vezn ile helvā yiter
2. *Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül*
Teķārüb müşemmen çü nazm-ı durer
3. **Şücā'** u **mübāriz** baṭaldur dilīr
Vaķī'a vü **heycā** şavaş beg **emīr**
4. **Ketībe** vü **caħfel** **ħamīs** ceyš ü cünd
Çeri başı çokdur **sümeйда'** **ğazīr**
5. **Muķaddem** çeri öni **ķalb** ortası
Yesār u **yemīn** sol sağ āsān **yesīr**
6. **Ġazā** vü ' **azā** kaşd u zaḅr sekr
Ķanā **rumħ** u **keyyül** şaff-ı aħīr
7. Ulu **ķırm** u ' **ıṭrīf** **ħalāħil** re'īs
Livā **rāye** sancaķ ķulavuz **ħafīr**
8. **Ķılıç** ' **azb** u **şārim** **ħüsām** u **cürāz**
Şoñi leşkerün **sāķa** göldür **ğadīr**
9. Şırıķluya **rāmiħ** şırıķsız **ecem**
Şebā şırıķ ucı iñildü **zefīr**
10. **Şükā'a** vü **nezge** **rabi'a** vü **beyza**
Açık tolğa taḅtdur **erīke** **serīr**
11. **Dilāş** u **dulāmiş** **ħalaķ** **serd** ü **dir'**

- Demür gönlek ad **ism** ü sıklık **şafır**
12. Süñü **zâ'il** ü **elle** vü demreni
Kıatı gün dürür ' **âmil** ü **kamtarır**
13. **Darağ micnet** ü **türs** kalkanur
Oğa **zemhara nebl** ü aydın **karır**
14. **Hışân** u **cevād** u **Ebū Tālib** at
Gönülden geçen **rāy** u **fıkr** ü **zamır**
15. **Şekime** gem uyan **licām** u **likām**
Eger **serc** ü yağmurlu gündür **maṭır**
16. **Hızām** u ' **inān** u **divāl** u **seğar**
Kolan dizgin ü kuşkun u zift **kır**
17. Deve **nāka** vü ' **avd** ü **şārif** koca
Küçük **ferş** ü **efyel** dişisi **ba'ır**
18. **Teḳārüb** yakınlık **semāndur** sekiz
Gögercin ü üni **hamām** u **hedır**

El-Ḳıṭ' atü'l-Hāmisetü Fī-Baḫri'r-Recezi'l-Murabba' i'l-Müreffel

müstef' ilātün müstef' ilātün

1. 'İlm ü kitābet ol k'itdi ḫāşıl
İtdi vücūdın insān-ı kāmil
2. *Müstef' ilātün müstef' ilātün*
Oldı müreffel baḫri recez bil
3. Sevmek **kelef** ' ışık sevici ' **āşık**
' **Azrā** ' kızdur dīvāne **Vāmık**
4. **Leylī** vü **elyel leyl** ü **dücā cinḫ**
Ġayheb gicedür ḫırsuz **sāriḫ**
5. **Havrā** vü **aḫver** gözleri ḫara
El bir boyuna ḫoyan **mu'āniḫ**
6. Çirkin **semicdür ḫüsnā** güzeldür
Nāzī **dilāl** u uymış **muvāfiḫ**
7. **Ḳıṭ'** u **hezi'** ü **zelfe** vü **bürhe**
Pāre gice ṭañ yıldızı **ṭarıḫ**
8. **Kızb** ü **ḫilāf** u **firye** yalandur

Gerçek **şadâkat** idici **şâdık**

9. **Seb'** ü **sebû'** dür yidinci yidi
Tokluk **şiba'** dur gidici **zâhık**
10. **Riş** ü **riyâş** u bez **şevb** tondur
Ğaşş ü **semîndür** semüz ü arık
11. **Ĥad'** ü **ĥidâ'** ü **ĥüd'** a **ĥadî'** a
Aldamak aqçe geçici **nâfık**
12. **Ĥiz** yir ü söz yiñi **ĥadîş**
Ayrıcıdur **fârûk** u **fârik**
13. **Sâka şibâha** dîvâl? u ĥalka
Sâbig temâm u sürici **sâ'ik**
14. **Mikram duvâc** u **fers** ü **bisât**
Şaş u ' **imâme** döşek ü şarık
15. **Fâlîz** ü **mebtaĥ** büstân u oyuk
Ferrâ' a **mihzer sehrân** uyamık
16. **Râĥ** u **müdâme kâhve** sücidür
Sekrân ser-ĥoş **şâĥîdür** ayık
17. **Mu'naĥ muĥarrer** âzâd olunmış
Söz **ĥavl** ü kaçan ĥul ' **abd-i abık**

El-Ĥıţ' atü's-Sâdisetü Fî-Baĥri'l-Hezeci'l-Maĥbüzi'l-Müseddes

mef' ulü mefâ' ilün mefâ' il

1. 'İlm ü 'amel ile olur insân
Rif' atde melekler ile yeksân
2. *Mef' ulü mefâ' ilün mefâ' il*
Ĥabz ile hezedür aĥreb âsân
3. Yüz **vech** ü **ĥayâ'**? bebeddür **insân**
Bî-cân **cemâd** u cânlu **ĥayvân**
4. **Üñşâ** dişidür **zeker**dür erkek
Hünşâ dişi vü hem erkek olan
5. **Ĥul** vireni ögmege **şükür** di
Eylük sözi **ĥamd** ü **medĥ** ü **şükran**

6. Sözüñ yaramazı **hecv** ü **zemdür**
Şükr itmemege **künüd** u **küfrân**
7. **Cebhe** alın u **dimâğ** beyin
Ûff yeyni temel **esâs** u **bünyân**
8. **Hâcib** kaş u ' **ayn** u **bâşıra** göz
Mâkî göz ucu vü **bâkî** kalan
9. **Füh** u **fem** ağız **kelâm** sözdür
Lehya çeñe **cenb** ü **câniha** yan
10. **Ma' tis** burun u **muḥâṭ** şuyı
Râmik koku yâsemen **zayân**
11. ' **Irnîn** burunuñ dibi vü **nühre**
Öñi burunuñ **ḥarâb** vîrân
12. Dil **mikvel** ü lu' ce lehce **mishâl**
Sem' üzn kulağ u cem' i **âzân**
13. **Rev'** ü **ḥalid** ü fu'âd gönül
Perdesi **ḥaşâ** vü iş dürür **netân?**
14. **Yüsrâ** vü **şimâl** ü **eyser** el şol
Âned ü sağ ele **yemîn** ü **eymân**
15. Zeyrek **faṭm** u **zekî** vü **keyyis**
Kîs aqçe kesesi şimdi **el-ân**
16. Bıyıqları tâze **bâkı** u **târ**
Yigit bölüğine **şerḥ** u **şübbân**
17. **Haddâd** demürce vü kapucu
Şuç **işm** ü **cerîme zenb** ü ' **işyân**
18. ' **Uşba** bölük ü ' **ışâba** bâğdur
' Avret bölüğine **sirb** ü **nisvân**
19. **Rid'** ü ' **azud** u **ḥarîn ḥavârî**
Yâr u arusu **velîce ḥulşân**
20. **Ḳun rüdn** ü **ḳunen** yiñ ü taşım **ḳıd**
Düz yire **meḳadd** ü nâr **rümmân**
21. **Leff** şarmağ u **kedd** ü **cehd** kazanç
Mektüb başı **sihâ** vü ' **ulvân**

22. Bile içici **nedīm** ü **nedmān**
Cāhil gibi hiçe **hey** ü **hey**ān

El-Ḳıṭ' atū's-Sābi' atū Fī-Baḥri'l-Ḥafīfi'l-Müseddesi'l-Maḥbūni'l-Maḫşūr

fe' ilātün mefā' ilün fe' ilāt

1. Buldı nuṭḡ ile ādemi ikrām
Efşahı oldı şadr-ı cem' -i kirām
2. *Fe' ilātün mefā' ilün fe' ilāt*
Ḳaşr u ḥabn-i ḥafīfi eyle temām
3. Aylardur **ehille** ay **hilāl**
Nūri **ḳamrā** vü gibi **mişl** ü **mişāl**
4. 'Ām u ḥavı u sene vü **hicce** yıl
Cem' i a' vāmdur **sinün aḥvāl**
5. Ḳan alacak ṭamar **üseylim**dür
Ekḫal u **ibtihī selik** ü **ḳifāl**
6. Hefte **üsbū'** u **cum' a āzīne**
Ḥaşlet ü **ḥulḳ** ḥüy u cem' i **ḥişāl**
7. Cum' a irtesi **sebt eḫad** bāzār
Gölgelik **zulle zıll** u **zılāl**
8. **Yevm-i işneyn** irtesi bāzār
Hemm şelāşā tasa şalı didi **ḳāl**
9. **La'1** ü **yākūt** kıymetī ṭaşdur
İncü **lü'lü'** şatıcısı **le' 'āl**

El-Ḳıṭ' atū's-Şāminetü Fī-Baḥri'l-Hezeci'l-Müşemmeni's-Sālim

mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

1. Şadefdür gūş-ı insānī ma' ārif ebr-i nīsānī
Luḡatler baḥr-ı iḥsānı bitürür dūr-i ḥassānı
2. *Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün*
Hezec baḥrinün erkānı müşemmen ḥıfzuñ āsānı
3. Ekin **mezrū'** u **ḥarş** ekmek **zirā'** atle **ḥirāşet**dür
Küy örtmek **küfr** ü **kāfir** örtücü giñlik **refāhet**dür
4. İkinci **zāri'** ü **ḥāriş'** **aḳār** u **mezra' a zay' a**
Ekin yiri vü tāze **ḡazż** u tazelik **ṭarāvet**dür

5. Şaban **fiddân** u **mikreb** dâne **bezr** ü tarla **mekrebdür**
Tohum sürgisidir **meslâse** âsânlık **selâsetdür**
6. Kürekdür **micrefe şürrûf** u beş barmaqlısı **mizri**
Orak **mincel** boyunduruğ **nir** ü berkişmek **metânetdür**
7. Kazanmak **cerh** ü **kesb** ü **cürh** u **kelm** ü **qurhadur** yâre
Hegibe **hürç** u tarlıkdur **harac** yardım **i'ânetdür**
8. **Nebât** u **nebdür** ot u **betât** u **kite** azıkdur
Yazuğ **zelle** vü ekşizlik **bedihe** vü **büdâhetdür**
9. **Netice** vü **semere** mîve **temr** hurmâ **şu'ab** budak
Kibâse hurmâ salqumı vü zîreklik **kiyâsetdür**
10. Şusuz 'atşân u **zam 'ân** şuya kıanmış **nâhil** ü **reyyân**
Ṭavâ 'azsân? u **ṭayyân** açlık aç u tuhme **kezzatdur**
11. **Şerâ** vü **müsire** bay u **muķill** **miskîn** mu'îl yohsul
Denî ednâ vü **dünyâdur** yaķın olmak **denâvetdür**
12. 'Anâşır toprak âteş şu hevâ vü birisi 'unşur
Eyü iş işleyen **şâni'** işi **şun'** u **şanâ'** atdur

El-Kıṭ' atü't-Tâsi' atü Fî-Bahri'r-Remeli'l-Müseddesi'l-Maḥbûni'l-Maḫşûr

fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilât

1. Ṭaleb-i 'ilm ile iden ḥarekât
Emedi' 'ömrine irer berekât
2. *Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilât*
Ḥabn ü qaşır ile remel baḥr-ı ḥayât
3. **İnneni** vü **ene inni** ben bir
Bilici vü ańıcı öt **ḥabir**
4. **İnnenâ naḥnü** vü **innâ nâ** biz
Ente sen bir er ü şoń **âḥir aḥir**
5. **Entümâ** ikiñüz **entüm küm** siz
Ente sen bir dişi vü ḥaş **eşir**
6. **Künne entünne** niçe siz dişiler
Ḳamusı bağlu cemi' **esr** ü **eşir**
7. **Hüve** ol u **hiye** ol dişi **hümâ**
İkisi **hünne hüm** olar **vec** egir

8. **Zā** vü **hāzā** şu er ü **zī hāzī**
Hāzihī şu dişi bir tağ **Sebīr**
9. **Şah** u **meh** söyleme itme **da'** u **zar**
Ko **lenā** bize vü görücü **başīr**
10. Bunda gel **eyti hünā şemm** anda
İshi İhan ırak ol māye **hamīr**
11. **Rubbemā rubbe vü rubbeh** çok u az
Besleyen **rabb** ü yok itmek **tedmīr**
12. **Mā** ne vü **men** kim ü **mehlen** yap yap
Naḥ ü **vāhen** eyü hoş nağme **na'īr**

El-Ḳıṭ' atü'l-Āşir Fī-Baḥri'r-Recezi'l-Müşemmeni's-Sālim

müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

1. Sa'y ile ey cān-ı peder kesb eyle envā'-ı hüner
'Alemdede çün genc-i güher tā kim olasın mu' teber
2. *Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün*
Sālim sekiz erkān ile baḥr-i recez kān-ı güher
3. **Beytü'l-ḥarām** u **Ka'be** vü **kıble** yönülen ev **ḥacer**
Taş **esved** ü **sevdā** kara **ḥac** taş u ırmaqlar **neher**
4. **Mekke** vü **Bekke** Ka' benüñ şehri vü vādīsi ortası
Ma'lā mezārīstānidur on ikidür **işnā' aşer**
5. **Merve Şafā** iki maḳām **mes'ā** ikisi arası
Sa'y ü **remel** bürümek ü yelmek duracaḳdur **maḳar**
6. **Meş'ar müşā'ir** cem'idür a' māl-i ḥaccuñ yiridür
Taşuñ uvağı **ḥacredür** şıgıncacḳ **melcā' vezer**
7. **Nesk** ü ' **ibādet** ḳulluḳ u idici **nāsik 'ābid**
Ḳurbān nesike vü **zebīḥadur** deve yūñi **veber**
8. **Mensik** eyü yavuz iş ü **ḳurbān** idecek yiridür
Şehr ay u cem'idür **şühür** gice ḥikāyesi **semer**
9. Yan u yarumdur **şatr** u **sātır** şüh utanmaz kişidür
Yakzān u **sāhir** uyanıḳ uyumamacḳ **yakza seher**
10. **Mişvār** et bāzārı vü **şürā meşūra** danışıḳ
Teşvīr utandırmaḳ durur ḳatı yaramazdur **eşer**

11. **Mā'ün şevār** ev kumaşı **şāra** libās u şekldür
Hatun gebini **şebr** ü **mehr** ot koğları durur **şerer**
12. Bir yir ü uş kışrak **harām** **hicr** ü boğazdur **hancere**
Heçr ayrılık gün ortası yavuz söz ü yelde? **hecer**

El-**Ḳıṭ'** atü'l-**Hādiyētü** ' **Aşere Fī-Bahri'r-Remeli'l-Müşemmeni'l-Maḥbūni'l-Maḫşūr**

fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

1. **Ḳalemün** reşhası **rūh**-ı sūhana virdi **hayāt**
Gel e ey **ṭālib**-i le^b-teşne-i feyz-i reşehāt
2. *Fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün*
Ḳaşr u **ḥabn** ile **remel** **baḥr**-ı le'ālī-i **nikāt**
3. **Heçerān** ayrılık ıssı **günüñ** ortası **heçir**
Hācire **meksibe** vü **kisbe** **ṭaleb** **küsbe** **şecir**
4. **Şūr** u **nākūr** borı **nuḳre** **sebīke** vü **çukur**
Naḳar **üfürmek** ü **gitmek** **nefer** ü **nefr** ü **nefir**
5. **Nesr** bir **kuş** u **büt** **avcı** **kuş** u **burnı** **minser**
Neşr **hoş** **koğu** **neşer** **ṭağık** u **muştıcı** **beşir**
6. **Şınmak** u **za'f** iki **peygamber** arası **fetre**
Hilka vü **fiṭra** **yaradılış** u **çig** **tāze** **fatir**
7. **Kiriş** ü **tek** **veter** ü **vitir** **vetire** **yol** u **ḥüy**
Tāre vü **merre** vü **kerr** **bir** **ağaç** **köki** **neḳir**
8. **Mizr** **ṭaru** **bozası** **nezzr** **az** u **vizzr** **yarak**
Arka **ṭonı** **şuç** **ağırlık** **çekici** **bile** **vezir**
9. **Ḳasr** **ikrāh** u **esed** **ḳasvere** **ḳasver** **aşlan**
Ḳışr **ağaç** **ḳabı** vü **er** **ṭonı** **şoymak** **taḳşir**
10. **Ḳaşr** **ḥabs** ü **ḳışa** **itmek** **bez** **ağartmağ** u **köşk**
Ḳaşra **boyun** **dibi** **şoñ** **ḳışa** **ḳuşāri** vü **ḳaşir**
11. **Nağm** **gizlü** **söz** ü **nağme** vü **ne'am** **ses** ü **deve**
Cem i **nu'mān** **enā'im** ü **kiracıdur** **ecir**

El-**Ḳıṭ'** atü's-**Şāniyetü** ' **Aşere Fī-Bahri'l-Hezeci'l-Müşemmeni'l-Aḥrab**

mef' ulü mefā' ilün mef' ulü mefā' ilün

1. **Ey** **rāğib**-ı **hoş**-meşreb **ey** **ṭālib**-i feyz-i **Rab**

- Aķ Őu gibi rŭz u Şeb feyyāzi idin maṭlab
2. *Mef' ŭlŭ mefā' ilŭn mef' ŭlŭ mefā' ilŭn*
Baħr-ı hezec-i aħreb nazm-ı dŭrere enseb
 3. **Sıbb** at eşek ũ Őarıķ sŕgŭŐici sŕgmek **sebb**
Sārib gidici yoldur **sırb** ũ **sebeb** ũ **mezheb**
 4. **Tırb** ikiz ũ cem' i **etrāb** ıtoprak durur **tŭrbe**
Terbā vŭ **raĝām** u **tŭrb tevrāb** u **terī teyreb**
 5. Zireklik ũ ' ŭzv u ĥacet **ırb** ũ **erīb** uŐlu
Evb ivmek ũ dŕnmek yan ħurı yimiş otlu **eb**
 6. **Nuķbe** delik ũ cem' i **nuķb** u **naķab** u delĝiĝ
İldıracı **Őakıb** ālet-i delecek **miŐķab**
 7. Őek ĥādiŐe **reyb** ũ **zerb** baŐdıķ u **zerābī** cem'
Yoĝurd u maya **rā'ıb rŭ'be** vŭ binit **merkeb**
 8. Gidermek ũ ŐoyulmıŐ **selb** ũ **seleb** ũ **meslŭb**
Mŭshıb sŕz uzadıcı sŕzŭn ħoĝıdur **mŭsheb**
 9. Aĝlık **seĝab** aĝ **sāĝıb seĝbān** u yaķınlıķdur
Ķurb u **seķab Őu'be** budaĝ u ħula **eŐheb**

El-Ķıı' atŭ'Ő-ŐāliŐetŭ ' AŞere Fı-Baħri'ı-Mŭnseriħi'ı-Maṭviyyi'ı-MeķŐŭf

mŭfte' ilŭn fā' ilŭn mŭfte' ilŭn fā' ilŭn

1. Maṭla' -ı Şer' ũ ĥaseb maṭba' -ı ' ilm ũ edeb
Ĥıfz-ı lŭĝat-i ' Arab Őabt-ı nikāt-ı neseb
2. *Mŭfte' ilŭn fā' ilŭn mŭfte' ilŭn fā' ilŭn*
Mŭnseriħi ṭayy idŭp veznine ħekme ta' ab
3. **ManŐıb** u **naŐb** u **niŐāb** dikmek ũ zaħmet **naŐab**
NuŐb bŭt ũ **Şer** belā aĝrı **veca'** dur **vaŐab**
4. Sevgŭlŭ **ħıdn** ũ **velī ĥıbb** ũ **ħabīb** ũ **vedıd**
Ĥılm ũ **ħamım** ũ **vedŭd ĥıbb** sevi dāne **ħabb**
5. Ĥaṭ u yiği ĥayrsuz **ķaŐb** u **ķaŐıb** ũ **ķaŐı'**
Boysuz u baĝırsaķ u ħulħa mekiĝi **ķatab**
6. Ķapıcıdur **ĝāŐıb** u kesici **ķaŐŐābdur**
Durıcı **vāŐıb ĥıbe** baħŐıŐ ũ girdi **veķab**

7. **Şavb** u **şavāb** yağmuruñ inmesi toğru **şavāb**
Cem' i **şu'ābe** bitüñ sirkesi iniş **şabab**
8. **Şulb** u **şalīb** ü **şedīd** bil ü büt ü katıdır
Veyl ü **cahīm** ü **lezā** tamu vü yalñ **leheb**
9. **Şamış** u gümüş lüle kesmek ü kettān **kaşab**
Tāze budağdur **każīb każb** u kaķımaķ **gażab**
10. **Şavmüñ** ulusu **naķīb manķaba** ad eylūgi
Naķb delük delmek ü **nuğbe** şu cem' i **nuğab**
11. **Mühl** erimiş bakır zeyt dibi vü iriñ
Korķulu yirdür **mehīl** yok **helāk** ü ' **ateb**
12. **Şum** depesidür **keşīb** aķıcı kumdur **mehīl**
Gütmege **mehl** ü **maħal** kıtlık u bayur **ħadeb**
13. **Şa'b** u **ķabīle fasīle** vü ' **imāre feħaz**
Batn şoy u **şu'bedür** budağ u cem' i **şü' ab**
14. **Ĥā'it** ü **cedr** ü **cidār cezr** divār u aşıl
Vaşl ü **vüşül** u **şıla** irmek ü añsuz ' **aheb**

El-Ķıţ' atü'r-Rābi' atü' Aşere Fī-Baħri'l-Ĥafīfi'l-Müşemmeni'l-Maħbün

fe' ilātün mefā' ilün fe' ilātün mefā' ilün

1. Bu girān-māye ' ömrüñi telef itme hevā ile
' Amel ü ' ilme şarf idüp değış itme hebā ile
2. *Fe' ilātün mefā' ilün fe' ilātün mefā' ilün*
Bu ĥafīfi müşemmen it oķı ĥabnin edā ile
3. **Sefer** ü **naql** göç **nefel** doymı oldığıdır **şekal**
Kumaş ağır u yük **ħabel** tağ u gelmek **meci' cebel**
4. **Zemen** ü ' **aşr** u **dehr** ü **ħuķbe menün** bu zamānedür
Gögüsün altıdır **zever** üzeri **naħr** u bal ' **asel**
5. **Şavula** **tabl** u **mıķra' a** ağacı **debdebe veğā**
Naķara vü şavaşdur ķolağa **aķta' u eşel**
6. Teze ĥurmā durur **ruţab** dibidür **ka' r** u **bāsıķa**
Üzümün tāzesi ' **ineb** azacuğdur **ķalīl eķal**
7. Şaru lāle vü ırlayan boy oti **ħulbe fākihe**
Yimiş ü **ħilbedür** bezek ķonacaķ **menzil** ü **maħal**

8. Amuñ ağzına **mühbil** iç yanı **keyn** ü çük **eyr** ü **düb**
Rakeb ü **şekr** ü **buz'** u **ferc** ü **hıram** u **behıyy** güzel
9. Taşdır **zerneb isketān** iki yanı bir **iskedür**
Hāsefe başı **feyse hūsyē** taşak u **ümīd emel**

El-Kıf' atü'l-Hāmisetü ' Aşere Fī-Bahri'r-Recezi'l-Müşemmeni Cüz'ü Maṭviyyü vü Cüz'ühü
Maḥbūn

müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün

1. Şanma şeref ki māldur devlet-i ihtimāldür
Baht-ı ebed kemāldür ' izzet-i bi'-zevāldür
2. *Müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün*
Ṭayy ile ḥabn ile recez ziver-i hoş-maḳāldür
3. **Māhe** kuyı deve ile şuyı çekilene **cerūr**
Gündüzün ıssı yel **semūh** gicede ıssı yel **harūr**
4. **Hızr** u **hazer hızar** şakınmaḳ u inmek **inhidār**
Hadr u **hudūr** u **inhibāt** inilecek yire **hadūr**
5. **Harr** u **harāre** ıssı yer taşları kara **harredür**
Cübb kuyı **gayābedür** dibi göz otıdır **zerūr**
6. **Hazre** eyü oranlamaḳ **hazr** u dutam **huzmedür**
Sür' at ü **hazm** ivmek ü öli dirilmedür **nüşūr**
7. Göz bebegi vü şaklayan **nāzır** u bāḡ bekleyen
Nāzır u gibidür **nāzır** ivmeyici dūrür **şabūr**
8. **Hasret** ü **hasr** arzū yormaḳ u göz kamaşısı
Gözleri kamaşık **hasır** dişiye varmayan **haşūr**
9. Kible yeli dūrür **cenūb** gün toḡusu **şabā kabūl**
Kıblenūñ ardı vü batı yelleridür **şemel debūr**
10. Bal ṭalaḡı **küvāredür** **küre medīne** şehrdür
Kır körük demürciler ocaḡı vü palan **kūr**
11. Komaḳ **kehr** ü **qahr** u **zacr kevr** şarık dolaşması
Kāredür arḳa ṭonı vü **ekme** ile **zarır** kūr
12. **Kırra** vü **kurr** şovuḳ u **vakr** kulaḳ aḡırlıḡı
Hilm ü **rezāne** vü **veḳār** yapıyap aḡır kişi **vaḳūr**
13. **Bezz** kumaş u şoymaḳ u **bizze** vü **hey'e** şekldür

Bâzîvü **bâzdur** toğan yimegi az viren **katür**

14. **Hirr** kedi vü **hirredür** dişisi cem' idür **herer**
Hemr şu yaş dökmek ü yer yıkılması **hü'vür**

15. **Hirm** ü **harām** u **hurmedür** her ne ki olmaya helāl
Kine veħar zağinedür fā'idesiz helāk **būr**

El-Ḳıṭ' atü's-Sâdisetü 'Aşere Fî-Baħri'l-Mütedâriki'l-Müşemmeni's-Sâlim

1. *Fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün*
Dârek uydı bu baħre diyen **ķā'ilün**
2. **Râħa** vü **râħ** el ayası **silsile**
Zencir ü boğaza şu komaķ **selsele**
3. **Zâ'ine** koyun u **nâmiyedür** degek
Neb' yay ağacı kârvân **ķâfile**
4. **Bâħa buħbūħa** 'arşa vü **sâhat şaħn**
Evlerün ortası duldur **ermele**
5. **Ṭarf** u **ṭırf** u **ṭaraf** göz kula at kenâr
Zarf ķab nezçe yürümege **ğulgule**
6. **Mirved** ü **mîl** ü **memlül** u **işmid kuħul**
Sürme mîli vü sürme ķabı **mükħule**
7. **Ebheķân** söğüd ü **ķat** teze yoncadur
Ḳurısı **ķazb** u yüzerlige **ħarmele**

El-Ḳıṭ' atü's-Sâbi' atü 'Aşere Fî-Baħri'l-Muzâri'i'l-Aħrebi'l-Müşemmen

Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün

1. 'İlm ehliidür e'âlî şadr-ı sa'ide vâlî
Anlardan olma ħâlî tâ kadrün ola 'âlî
2. *Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün*
Baħr-ı muzâri' aħreb vezninde diye tâlî
3. 'Âlî şerîf yüce **eşraf** cem' i **meşref**
Yüce yir ü **ğani** bay ni' metlü ķişi **mütref**
4. **Ḳırfe** bir ot **ķaraf**dur bir yire yakın olmaķ
Ḳazanmaķ **iktirâf** u süci 'uķâr u **ķarķaf**
5. **Neyk** u **ķırâf** u **vaṭy'** u **cem'** ü **cimâ'** aşmaķ
Ĥatn u **Ĥitâne** sünnet itmek sünetsiz **aķlef**

6. **Urfe** sınır nişanı cem' i **uref esefdür**
Kaygu vü alışıkdur **ilf ü elif ü mü'lef**
7. **Sikkif** iti sirke **hurrif** iti nesne
Şakf u **şakıf**dür üstâd uzun añılmış **esşakf**
8. **Hatf** u **memât** u **sâm** ölüm **hatf** gizlü kapmak
Harf ü **şefâ** vü **hâfe** fî egridür **muharref**
9. **Ceff** ü **cefâf** kurı kem kimse **cilf** ü **câfi**
Cevf iç ü **cife** murdâr boş **ecvef** ü **mücevvef**
10. **Hıkf** egri kum u **ahşakf** cem' i vü ' Âd yiri
Zuhruf nazîr altun düzgünlüdür **müzahref**
11. Gün gice dönmesi güz çayırı soñ yimişdür
Hilfe vü **hîlf** emcik geri kalan **muhallef**
12. **Mu' sir** fakîr ü ' â 'il yoğsul u **rîf** ekinlik
Yüzde ziyâ **refif** ü yeşil libâs **refref**
13. İvmek **zefif** ü **izlâf takrib** yakın itmek
Zeyf ü **züyûf** geçmez aqçe vü ince **mürhef**

El-Kıf' atü's-Şâminetü ' Aşere Fî-Baħri'r-Remeli'l-Müşemmeni'l-Makşür

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

1. Bâ' iş-i âsâyiş ü hâl-i kemâl intizâm
Şuğl-i ' ilm ile ' ameldür ahsen-i miskî hitâm
2. *Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün*
Faqr ile baħr-ı remel erkânı buldı ihtitâm
3. **Sâfir** ü **kâtib** yazıcı yazılan **sifr** ü **kitâb**
Cem' i **esfâr** u **kütüb süfre** ta'âm u söz **hıtab**
4. **Miknese** vü **misfere** süpürge elçidür **sefir**
Barışık **şulh** u **sifâre** perde **sütire** vü **hicâb**
5. **Satır** yazı yazmak u dizi vü cem' **estür sütür**
Seçmege **naqd intikâd** ü **intihâb** u **inticâb**
6. Yaramaz sözler **esâtîr** ü biri **ustüredür**
Teñri bilür toğrusın **Allâhü a' lem bi's-şavâb**
7. Hâzretüñ sözi **hadîş** aşhâbınuñ âşâridur
Şallihim yâ Rabb şefi' hüm lenâ yevme'l-hisâb

Sonuç

Bir tür olarak manzum sözlükler, genellikle küçük yaşlardaki çocukların yabancı dil öğrenimini kolaylaştırmak üzere kaleme alınmış olan eserlerdir. Rumca, Ermenice, Arnavutça ve Boşnakça gibi farklı diller için yazılmış olan örnekleri olsa da bu türdeki eserler daha çok Arapça ve Farsça dillerinin öğretimi için kaleme alınmıştır. Osmanlı kültür ve medeniyet tarihinde Arapçanın ilmi, Farsçanın ise edebî anlamdaki rolüne istinaden Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilmiş onlarca manzum sözlük kaleme alınmıştır.

Bunlardan biri de Arapça-Türkçe şeklinde tertip edilen *Bülgatü's-Sıbyân* adını taşıyan manzum sözlüktür. Eserin şimdilik bilinen tek nüshası Berlin Devlet Kütüphanesinde "Ms Or 14408" numarada kayıtlı olan bir mecmuanın 37b-54b sayfaları arasında kayıtlıdır. Eserin müellifi ve telif tarihi gibi müstensihî ve istinsah tarihi de belli değildir. Ahmed adında bir çocuğun Arapça öğrenimine katkı sağlamak üzere kaleme alınan eser, 250 beyitten müteşekkildir.

1100 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilen *Bülgatü's-Sıbyân*, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 18 kıt'adan oluşmaktadır. Aruzun dokuz bahrinin kullanıldığı bu kıt'alarda on sekiz farklı vezin kalıbı tercih edilmiştir. Karşılığı verilen kelimelerin tanziminde herhangi bir tertip düzeninin gözetilmediği sözlükteki kelimelerin büyük çoğunluğunu isim ve isim kökenli kelimeler oluştursa da yer yer fiillere de tesadüf edilmektedir. Ayrıca Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları verilirken eserin yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtan ve bugün için arkaik özellik taşıyan birçok kelime de kullanılmıştır.

Müellif, eserin tanziminde vezin ve kafiye uyma mecburiyetinden dolayı bu türde kaleme alınan birçok eserde olduğu gibi birtakım tasarruflarda bulunmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden devrik cümle yapıları, tamlama öğelerinin yer değiştirmesi, kelime karşılıklarının farklı tertip ve mısralar içinde verilmesi gibi tasarruflar bu kabildendir.

Sonuç olarak bu çalışmayla şimdiye kadar varlığı bilinmeyen manzum bir sözlük daha gün yüzüne çıkarılarak ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. Böylece hem klasik Türk edebiyatı mahsullerinden kayıp bir halka daha gün yüzüne çıkarılmış hem de yüz civarındaki manzum sözlük hazinesine bir yenisi daha eklenmiştir.

Kaynakça

- Ahterî, Mustafa (1310). *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Boran, Uğur (2016). Sözlükçülük Geleneğimize Umumi Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Fevzî. *Şarkiyat Mecmuası*, 28, 73-154.
- Ceviz, Nurettin-Gündüzöz, Soner (2006). Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-ı Yûsuf. *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 10, 29, 211-30.
- Devellioğlu, Ferit (2011). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan Averbek, Güler (2016). Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 24, 1-40.
- Doğan Averbek, Güler (2018). Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 85-114.

- Doğan Averbek, Güler (2019). Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 23, 62-83.
- Doğan, Hasan (2016). Budinli Cihâdî ve 'Teşrîh-i Tıbbâ' İsimli Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü. *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, 2 (4), 16-32.
- Eliaçık, Muhittin (2013). Türkçe-Arapça Manzum Bir Lügat: Müfidü'l-Müstefîdin ve Büyük İstinsâhî Farklar. *Turkish Studies*, 8 (13), 81-93.
- Fidan, Zehra (2020). Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğüne Yaptığı Şerh: Şerh-i Seb'atü Ebhur. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 25, 373-88.
- Gülhan, Abdülkerim (2010). Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l Leâl. *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, 2 (2), 201-225.
- İnce, Yılmaz (2002). Manzum Sözlükler ve Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 175-182.
- Kaplan, Yunus (2018). Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lugat-ı Visâlî. *Dede Korkut, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7 (15), 54-75.
- Kaya, Hasan (2017). Kerîmî'nin Manzum Sözlüğü. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 18, 213-252.
- Kılıç, Atabey (2006). Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)*, 20, 65-77.
- Kılıçarslan, Orhan (2020). Hayâtî-zâde Şeref Halil ve Rûhu'l-Edeb Adlı Manzum Sözlüğü. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 25, 689-728.
- Mecmû'a*, Berlin Devlet Kütüphanesi, Hs. Or. 14408.
- Muhtar, Cemal (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Feriştioğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ölker, Perihan (2015). *Manzum Sözlük Geleneği ve Mahmûdiyye*. Konya: Palet Yayınları.
- Öz, Yusuf (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, Ferudun Hakan (2013). Bozoklu Osman Şâkir ve Şehdû Elfâz'ı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (26), 428-62.
- Öztürk, Tuncay (2012). Lebib Mehmed Efendi'nin Tuhfe ve Nuhbe'ye Tazmînâtı (Metin). *Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 197-220.
- Sarı, Mevlüt (2004). *El-Mevârid, Arapça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: İpek Yayınları.
- Solmaz, Süleyman (2005). *Ahdî, Gülşen-i Şu'arâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Şemseddin Sâmî (2001). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tanrıverdi, Eyyüp (2008). *Merkezzâde Ahmet Efendi Islâh-ı Merkezî: Feriştioğlu Lügati Tashih ve İkmal Çalışması*. Konya: Adal Ofset.
- Tiryakiol, Selim (2013). *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler (Tuhfe-i 'Âsım Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Uz, Özkan (2019). Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Hâcibî. *Turkish Studies*, 14 (7), 4087-4111.

- Yakar, Halil İbrahim (2007). Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâ'î. *Turkish Studies*, 2 (4), 1015-1025.
- Yakar, Halil İbrahim (2009). Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id. *Turkish Studies*, 4 (4), 995-1024.
- Yurtseven, Necmettin (2003). *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*. Ankara: Ankara Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 71-79.
|| Geliş Tarihi-Received: 23.10.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 01.12.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Türkçede “Tengri / Tanrı” Kavramı Bir Örtmece Midir?

Is The Concept of “Tengri / God” a Euphemism in Turkish?

Ferhat KARABULUT*
Yusufhan GÜZELSOY*

Öz

Hemen her dilde, hoş karşılanmayan, insanda iğrençlik veya korku uyandıran sözcükler vardır. Bu sözcükler, daha çok tabu kaynaklıdır ve kullanımı hoş olmayan yasaklı sözcüklerdir. Bu tür olumsuz çağrışımlı sözcüklerin yerine, insanlarda olumlu duygular uyandıran başka sözcükler kullanılır. Kötü çağrışımlı sözcüklerin yerine kullanılan bu sözcüklere “örtmece” veya “güzel adlandırma” denir. İnsanlar bazen çok fazla saygı duydukları varlığın adını ulu orta söylemenin endişesini taşırlar. Bu durum, saygı ile korku karışık bir duygudan ortaya çıkar. Toplumlar, bazen yüce varlıkların asıl adlarının verdiği yükten kurtulmak için, “örtmece” yoluna başvururlar. Saygı ile korkuyu birlikte yansıtan varlıkların başında ise “Tanrı” ve olağanüstü varlıklar gelir. Bu nedenle birçok toplum, Tanrı'nın gerçek adı yerine ya başka bir sözcük kullanırlar ya da adını söylemeden Tanrı'yı anarlar. Birçok toplumda “Tanrı” ve “gök” (üstte bulunan varlık) birbiriyle eşanlamlı olarak kullanılır ve birbirlerinin yerine geçerler. Türklerin bilinen en eski sözcüklerinden biri de “tengri”dir. Bu sözcük, eski dönemlerde hem “gök” hem de “Tanrı” anlamlarında kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Eski Türkçeden itibaren rastladığımız hem “gök” hem de “Tanrı” anlamına gelen “tengri” kelimesinin, örtmece (güzel adlandırma) olup olmadığını tartıştık.

Anahtar Sözcükler: Tanrı, Tengri, örtmece, güzel adlandırma, Türkçe.

Abstract

In almost every language, there are unwelcome words that arouse disgusting or fear to people. These words are mostly of taboo origin and are prohibited words that are unpleasant to use. Instead of such negative associative words, other words that evoke positive emotions in people are used. These words, which are used in place of bad associative words, are called “euphemism” or “beautiful naming.” People sometimes worry about saying the name of the being they respect so much. This situation arises from a mixed feeling of respect and fear. Societies sometimes resort to “euphemism” in order to get rid of the burden given by the real names of supreme beings. One of the beings that reflect respect and fear together are “God” and extraordinary beings. For this reason, many societies either use another word instead of God's real name, or speak of God without saying his name. In many societies “God” and “heaven” (the upper being) are used interchangeably as “synonymous” with each other. One of the oldest known words in Turkish is “tengri”. This word was used in ancient times to mean both “sky” and “God”.

* Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa/Türkiye, e-posta: ferhatkarabulut@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5039-9580.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa/Türkiye, e-posta: yusufhanguzelsoy@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9244-5175.

In this study, we discussed whether the word "tengri", which means both "sky" and "God", which we have come across since Old Turkish, is euphemistic (beautiful naming).

Keywords: God, Tengri, euphemism, beautiful naming, Turkish.

Giriş

Örtmece; korku, saygı, tikslenme gibi duygularla toplum tarafından kabul gören tabular nedeniyle bir sözcüğün açıkça ifade edilmemesi; bu nedenle hiç anılmaması ve yerine başka bir sözcüğün kullanılmasıdır. "İnsanlığın var oluşuyla var olan ve değişik boyutlarda her toplumda o toplumun hayat anlayışına bağlı olarak yaşamaya devam eden" (Karabulut ve Ospanova 2013: 124), örtmece, "anlam değişmediği hâlde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır" (Demirci 2017: 313).

Din ile ilgili sözcüklerin genelde korku ve saygıya neden olan tabulara dayandığını söylemek mümkündür. Birçok toplum inandığı yaratıcıdan var olduğuna inandığı varlıklara kadar saygı ve korkuya dayalı olarak örtmecelere başvurmuştur. Bunun bizim toplumumuzdaki en bilinen örneği "üç harfliler" veya "iyi saatte olsunlar" ifadeleridir. Bunlar birer örtmecedir ve korkuya dayalı olduğu bilinmektedir. Bu noktada isim ve varlık ilişkisine dikkat çekmek gerekir. İsimler varlıklarla özdeşleştirildiği için adeta büyü birer sözcük gibi görülebilir, korkulan bir varlığın, ismi anıldığında geleceğine inanılabilir.

Örtmece yapılırken "güzel adlandırma" veya "kötü adlandırma" yollarına başvurulmaktadır. Uluslararası literatürde güzel adlandırmanın karşılığı Yunanca kökenli "euphemismus" (iyi, uğurlu söz söyleme) sözcüğüdür (Aksan 2015: III. Cilt, 98). Bazı çalışmalarda güzel adlandırma veya euphemism, örtmecenin karşılığı olarak verilmektedir. Ancak örtmece sadece güzel adlandırma yoluyla yapılmamaktadır çünkü örtmece yaparken güdülen tek amaç sözcüğün daha güzel ifade edilmesi değildir. Tasvip edilmeyen ancak söylenmesi hoş olmayan davranış veya işlerden söz edilirken kötü adlandırmayla örtmece yapılabilir. Örneğin, Anadolu'nun bazı yerlerinde "orospu" yerine "eğri", "düşkün", "düşkün kadın" (Çelik 2011: 23) gibi ifadeler kullanılabilir ki bunları güzel adlandırma saymak pek doğru olmasa gerektir. Basit bir mantıkla eğer güzel adlandırma varsa kötü adlandırma da vardır, diye düşünebiliriz. Bu da "dysphemism" ve "cacophemism" kavramlarıyla karşılanmaktadır (Demirci 2017: 320).

Saygıyla ilgili olanlardaysa genellikle "güzel adlandırma" yoluyla örtmece yapılmaktadır. Yine olağanüstü varlıklarla ilgili olduğundan büyük veya olduğundan küçük gösterme yoluyla örtmecelere başvurulabilir. Aynı şekilde "ellipsis" yoluyla sözcük gizlenebilir. Söz gelimi, "(Allah) kazadan, saklasın" şeklinde dua edilebilir. Bireyin veya toplumun inandığı, saygı duyduğu bir varlığa karşı saygısızlık olmaması amacıyla örtmeceye başvurduğu düşünülebilir.

Yaratıcının adını boş yere anmak, bazı ülkelerde cinsel imalardan veya ırkçı lakaplardan daha ağır saygısızlık sayılmaktadır (Giampieri 2017: 64). Yine aynı şekilde tanrıya karşı küfürler "açık ara en ağır küfürler kabul edilmektedir" (Giampieri 2017: 81).

Demirci, Hristiyan İngilizlerin dilindeki din bağlantılı örtmeceleri yıllara göre derlemiştir. Örneğin, "god" (tanrı) sözcüğü yerine 1350'li yıllardan 1900'lere kadar "gog", "by George", "golly", "gosh" kullanılırken, 1528'den 1934'e kadar "Jesus" (İsa) yerine "gis", "jis", "jeez", "gee" gibi sözcükler kullanılmıştır (Demirci 2008: 24). İngilizlerin bu tarz örtmeceleri ses değişiklikleri yoluyla oluşturduğunu söyleyebiliriz.

1. "Tanrı" ve "gök" ilişkisi

Yaratıcı kavramına dair inanışlar ve mitolojik tasavvurlar çoğunlukla sonsuzluk, kusursuzluk, her yerde olma, her yere ve her duruma hâkim olma anlayışı taşıdığı için olsa gerek, pek çok milletin düşüncesinde yaratıcı ile gök ya da gök cisimleri daima ilişki içinde olmuştur.

Bu ilişkinin somut örneğinin çoğu toplumda görülen, tanrı ile konuşurken veya ona dua ederken yüzün genellikle gökyüzüne dönmesidir. Bunda tanrının gökyüzünde olduğu inancının dolaylı dolaysız etkisi olduğu, yine gökyüzünün kendisinin tanrı olduğuna dair inancın etkisi olduğu düşünülebilir. Özellikle eski toplumlar için gökyüzünün ulaşılmaz olması, bilinmezliğin getirdiği gizem, sonsuz gökyüzü-kâinat tasavvuru yaratıcı inancını şekillendirmiş olabilir.

Bu inancın yansımalarına birçok dilde rastlamak mümkündür. Hollandalıların eski gök tanrısının adı "tuw" dur, bu isim "tanrı, gök babası, ışığın ve doğruluğun tanrısı, Germen dininin eski en yüksek tanrısı" anlamlarına gelmektedir (Joannes Richter, "The Sky-God Names ant the (Correlating) Personal Pronouns, Web: https://www.academia.edu/35136439/The_Sky_God_Names_and_the_Correlating_Personal_Pronouns, erişim: 15.08.2020, GMT+ 23:49). Bu ismin aynı zamanda Latince "Deus", "Deu", Grekçe "Zeus", İspanyolca "Dios", Fransızca "Dieu" isimleriyle bağlantılı olduğu açıktır. Hemen her birinin anlamı "gök tanrı" dır. Sanskritçe "Deva", bu isimlerle ilişkili olabilir. Etrüsk dilinde "Dea" bu isimle ilişkili görünmektedir (Lindsay 1872: 254). "Tin" veya "Tinia" ise hem "Deu" hem de Türkçe "tin" ve "Tengri" ile bağlantılı olabilir. Alexander William Crawford Lindsay'ın "Etruscan Inscriptions" isimli çalışmasında "Tin" veya "Tinia", "Zeus" ile ilişkili gösterilmektedir (Lindsay 1872: 250).

Sümer dilinden "tingir" veya "diğir" olarak çevrilen sözcüğün anlamı da eril ve dişi fark etmeksizin tanrılar için kullanılmaktadır. "Büyük Sümerce Sözlük"te sözcüğün karşılığı "tanrı, ilâh, tanrıça" olarak verilmiştir (Aydın 2013: 1320). Ayrıca Sümerce "yaşamak" anlamına gelen "tin" (Aydın 2013: 696) ve Türkçe "ruh" anlamına gelen "tin" de bağlantılı olsa gerektir. Jean-Paul Roux, "tin" sözcüğünün karşılığını doğrudan "ruh" (Roux 2015: 131) olarak verirken Kaşgarlı da sözcüğü "tın" şeklinde yine "ruh" (nefs) anlamında vermektedir (Bozkurt 2012: 496). Çin dilinde "tian" ve Japon dilinde "ten" de ilişkili sözcükler arasında görülebilir.

Eski Maya metinlerinde geçen ilâhlar arasında "Tangaloa", "Tui tonga" (Guliyev 2011: 96) isimleri de "tengri", "deu" sözcükleriyle benzetilmektedir. Türk halklarından Sakalar "tangara", Şorlar da "tegor" sözcüğünü kullanmaktadır (Guliyev 2011: 68).

2. Tengri örtmece midir?

Kaşgarlı Mahmut ünlü eseri *Divân-ı Lügat'it-Türk'*te yer alan "tengri" maddesinde sözcüğün anlamını "Allah" olarak vermiş ve aynı maddede şu ifadeleri kullanmıştır:

"Kâfirler -Allah'ın gazabı üzerlerine olsun- göğe tengri derler; aynı zamanda azametli gördükleri her şeyi, örneğin bir dağı ya da bir ağacı da tengri olarak adlandırır ve önünde secde ederler. Bunlar bilge bir adama da tengriken derler. Bunların sapkınlıklarından kaçarak Allah'a sığınırız." (Bozkurt 2012: 484).

Buradan hareketle Türklerin o dönemde ve eski dönemlerdeki inançlarıyla ilgili şu iki yargıya varılabilir:

- 1- Kaşgarlı Mahmut döneminde Müslüman olmayan Türklerin inancı yozlaşmıştır. Jean Paul Roux, Türklerin normalde tek tanrılı inanca mensup

olduklarını, popüler düzlemde veya çözülme dönemlerinde tanrı sayısının arttığı şeklindeki düşünceyi dile getirmektedir (Roux 2015: 122).

- 2- Kaşgarlı Mahmut, Müslüman olmayan Türkleri her şeye "tengri" dedikleri için eleştirse de eski Türkler muhtemelen örtmece amaçlı olarak inandıkları yaratıcıya "tengri" demektedir. Bunun yanında şunu da belirtmek gerekir ki eski Türk yazıtlarında da "tengri" sözcüğünün hem yaratıcı hem de "gök" anlamında kullanıldığını biliyoruz.

Kül Tigin yazıtının doğu yüzündeki şu ifadeleri ele alalım: "Üze kök tengri asra yagız yer kılntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış. / Üstte mavi gök ve altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış." (Tekin 2014: 23-24).

Bu ifadelerde açıkça görüleceği üzere, "tengri" yani "gök", yağız yer ve insanoğlu gibi yaratılabilir bir unsurdur. Bu noktada ilâh yerine "gök" anlamı taşıdığı açıktır. Bir diğer ifade ise şudur: "Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kagan (...)". Talat Tekin, bu cümleyi şu şekilde çevirmiştir: "(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan (...)" (Tekin 2014: 20).

Muharrem Ergin aynı ifadeyi şu şekilde çevirmiştir: "Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan (...)" (Ergin 2015: 35). Hüseyin Nâmık Orkun ise "Göge benzer gökte (mevcut) olmuş Türk Bilge Hakan (...)" şeklinde çevirmiştir (Orkun 1994: 22).

Mehmet Levent Kaya, ilgili ifadeyi şu şekilde çevirmiştir: "Gök gibi, gökte olmuş Türk Bilge Kağan (...)" (Kaya 2018: 6). Kaya, ifadeyle ilgili yaptığı değerlendirmesinde "tengri" sözünün birkaç anlamda kullanılabildiğini belirtmektedir:

"(...) Kaşgarlı'nın *Divân*'ında belirttiği biçimde, 'tengri' formülüyle yazılan ve günümüzde 'tanrı' diye yaşayan sözün gökyüzü olma yanında, diğer inanışlardaki 'ilâh', 'deity' kavramına karşılık olarak kullanıldığını ama halk dilinin başka eğilimler gösterebildiğini anlıyoruz." (Kaya 2018: 8)

Bu ifadelerin farklı şekillerde anlaşılıp çevrilmesi yazıtlardaki ikili anlamdan kaynaklanmaktadır. Orhun yazıtlarında "tengri" sözcüğünün yaratıcı anlamında kullanıldığı ifadelerle birkaç örnek verilebilir. Kül Tigin yazıtının güney yüzünde, "Tengri yarlıkadukın için (...)" şeklinde bir cümle vardır ki Tekin bunu "Tanrı lütufkâr olduğu için (...)" şeklinde çevirmiştir (Tekin 2014: 23).

Tonyukuk yazıtının Batı yüzündeki ifadelerden yaratıcının lütfeden ve kıymet bilmeyeni cezalandıran özellikleri olduğunu görmekteyiz: "Tengri ança timiş erinç: Kan birtim, kanıngın konup içikding. İçikdiük için Tengri ölütmüş erinç. / Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür." (Ergin 2015: 96, 97).

Orhun yazıtlarından aktarılan örneklerde "tengri" kavramının çevrilmesinde araştırmacılar arasında bir ayrılık olduğu açıkça belli olmaktadır. Orkun'un, "Göge benzer, gökte (mevcut) olmuş Türk Bilge Kağan" çevirisinde belki de Tanrı'nın bir oğlu olamayacağı düşüncesi söz konusu olabilir. Tekin bu konuda farklı bir görüşte olmalıdır ki aynı cümleyi "(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan" şeklinde çevirmiştir. Ergin de aynı cümleyi "Tanrı'dan olma" değil de "Tanrı gibi gökte olmuş" şeklinde çevirmiştir.

Türk mitolojik sisteminde Tanrı'nın bir oğlu olması görülmemiş bir şey değildir. Fuzuli Bayat'ın bu konuda aktardığı bazı inanışlar örnek teşkil etmektedir:

“Abakan Tatarlarının bir mitinde ateş hamisi, Tanrı’nın küçük oğlu olur. Beyaz bir kayanın üstüne yerleşen, beyaz bir sarayda yaşayan Koca Yıldırım Tanrısı’nın üç oğlu vardır. Büyük oğlu Güneş, ikinci oğlu Ay, küçük oğlu ise Ateş’tir” (Bayat 2005: 75).

Murat Adji, Tanrı Han’ın oğullarından ve bunlardan biri olan Geser’den söz etmektedir: “Kıpçakların ve onların ruhbanlarının, Tanrı Han’ın oğullarının varlığından haberdar olduğu konusunda şüphe edemeyiz. Onlardan biri, Geser” (Adji 2019: 203).

Eski Türklerde hâkimiyeti meşrulaştıran “kut”u veren Tanrı’nın, Türk milletine de kağanı verdiğini ve kıymet bilmeyince cezalandırdığına dair örnek yukarıda verilmişti. Öyleyse Bilge Kağan’ın kendini Tanrı tarafından gönderilen ve Tanrı’dan olma bir varlık olarak görmesi ihtimâl dâhilinde olmalıdır. “Tengri tek tengride bolmuş törük bilge kagan” ifadesini Kaya şu şekilde değerlendirmiştir:

“Tarihin en başından beri Türk kağanlığı Çin kağanlığına denk olma ilkesi ile kurulmuştu. Yalnız aralarında, Çin kağanlarının kendilerini göğün oğlu olarak ifade etmelerine karşın Türk kağanları gökten aldıkları kut ile devlet yönetirler. Burada ‘tengride bolmuş’ sözünde gönderme ve hatırlatma var.” (Kaya 2018: 8).

Bazı görüşler dikkate alındığında “tanrı” anlayışının evrensel anlamda yalnız “gök” ile ilişkilendirilmediğini görmekteyiz. Osman Karatay, Arapçada “yönetim” anlamına gelen “mülk” ve “yönetici” anlamına gelen “melik” sözcüklerinden yola çıkarak Türklerdeki “idi / ede”, “edgü”; İngilizce olup Germen köklere dayanan “god” (tanrı), “good” (iyi), “goods” (mal, meta) sözcükleri arasında anlam ilişkisini incelemektedir. Böylece yaratıcının aynı zamanda “iyi”, “mal, zenginlik veren”, “sâhip olan”, “yöneten” yönleri ortaya çıkmaktadır (Karatay 2017). Burada Türklerdeki “kut” anlayışına dikkat çekmek doğru olacaktır. Yönetimin kaynağı olan “tengri”, Türk kağanlarına kut vermekte ve onların yönetimine meşru kaynak olmaktadır. Belki de “tanrı gibi gökte olmuş” ifadesi bu anlayışa bir gönderme olabilir, “tanrı gibi yöneten” anlamında ele alınabilir. “Gök gibi, gökte olmuş Türk Bilge Kağan”, “Tanrı gibi yönetici olmuş” olarak değerlendirilebilir.

Yusuf Has Hacıp’in *Kutadgu Bilig* isimli eserinde kut kavramını karşılayan kişinin adının “Ay Toldı”, töre kavramını karşılayan kişinin adının “Kün Togdı” oluşu göksel kavramların önemini gösteriyor olmalıdır. Örneğin, “Oğuz” adının Ay Tanrısı inancıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Bayat 2004: 72). Hasan Aksoy da Chou dönemindeki tanrı inancının daha çok Güneş Tanrısı ile ilgili olduğunu ifade etmektedir (Aksoy 2018: 276). Bu noktada *Kutadgu Bilig*’deki sembolik isimlerin göksel olmasını ve kut ile töre kavramlarının bu sembolik isimlerle temsil edilmesini -yazıtlardaki “tengri teg tengride bolmuş törük bilge kagan” ifadesini de hesaba katarak- tesadüf olarak görmeyebiliriz. Bilge Kağan, Orhun yazıtlarında tanrısından aldığı “kut”u bir gönderme yapmış olmalıdır.

Tengri sözcüğüne ilgili olarak ortaya çıkan bu karmaşanın temel nedeninin örtmece kavramının hesaba katılmayışı olabileceği görüşündeyiz. Yazıtlarda açıkça tengri sözcüğünün farklı şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Alıntılanan cümlelerden hem göğe hem de yaratıcıya rastlanmaktadır. İster “göğün oğlu”, ister “gökten olma” şeklinde anlaşılın, burada bir örtmece yapıldığı açıktır. Bu durumda da Türklerin yaratıcının adını saygısızlık yapmamak için anmadığı, ulaşılmaz, sonsuz gördüğü gökyüzü için kullandığı sözcüğü, adlarını bildiğimiz Ülgen, Kayra vb. isimler yerine kullanmış olabilir. Yazıtlardaki cümleler, yaratıcı yerine gökyüzü anlamında kullanıldığı yerleri anlamaya da müsaittir. Yazıtlara göre kişiöğlü gibi üstteki mavi gök de yaratılmıştır.

“Tengri” sözcüğünün birinci anlamının gökyüzü olduğunu düşünürsek yaratıcı anlamında kullanıldığında örtmece yapıldığını doğrulamış olabiliriz. Bunu

aydınlatabilmek için "tengri" sözcüğünün etimolojisini ele almak gerekir. Nitekim bu konudaki önemli bir görüş sözcüğün "değirmen" sözcüğüyle aynı kökten türediğiyle ilgilidir. Konuyu ele alan Eyup Sertaç Ayaz şu bilgileri vermektedir:

"İlk ve özgün anlamı 'gökyüzü, sema' olan tengri sözcüğü eski Türkçede 'tagirman' sözcüğünün de kendisinden türediği tagi- 'döndürmek, çevirmek, kuşatmak' daha eski bir türü olan *tanir- eyleminden -i eki ile türemiş türemiş bir ad olabilir: tanir- > tanri. İlk anlamı 'gök' olan tenri kelimesi 'kuşatan' anlamıyla her şeyi kuşatan, yüce ve aşkın anlamlarıyla kültle de bağlantılı olarak yaratıcı için kullanılmış olmalıdır." (Ayaz 2020: 223).

"Tengri" ve "değirmen" sözcüklerinin aynı kökten gelmesi şu şekilde açıklanabilir: Değirmenin çeşitleri vardır: Yel değirmeni, buğday değirmeni ve su değirmeni. Bunlar enerji üretir, su taşır ve buğday öğütür. Böylece en önemli konularda insanlara bir anlamda nimet verir, üretir. Eski Türklerin algısında yaratıcı sonsuzdur; kuşatandır; yaratan, nimet verendir. Sonsuzluk, kuşaticılık, ulaşılmazlık gökyüzüyle de ilişkilendirilebileceğinden böyle bir örtmeceye başvurulmuş olmalıdır. Yukarıda da anlatıldığı üzere birçok toplumda gereksiz yere tanrı / tanrıların adını anma saygısızlık olarak algılanmaktaydı.

Doerfer "tengri" sözcüğünün genellikle "ilâh" yerine kullanıldığını ancak başka tabiat unsurlarına da "tengri" dendiğini belirtmektedir (Bilgin 2005: 191). Doerfer'in görüşü akla Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı bilgileri getirmektedir. Çalışmanın başlarında da Divân'da tabiat unsurlarına "tengri" diyenlerin kâfir olarak adlandırıldığı ve Kaşgarlı tarafından kargışlandıkları aktarılmıştır. Doerfer bu anlayışa atfen böyle düşünmüş olmalıdır; ancak dağ, taş da birinci anlamı "gök" olan bir sözcükle nitelemiş olmak bir yozlaşmaya işaret ediyor olmalıdır.

Eski Türklerde gök aynı zamanda tanrının sarayı kabul edilmekteydi. Demir Kazık (Temür Kazguk), yaratıcının sarayı sayılıyordu (Esin 2001: 41). Gök olayları da inanılan tanrıyla ilişkilendirilmekteydi. Roux, Kaşgarlı Mahmut'tan yıldırım ve gök gürlemesi gibi olayların bizzat tanrı tarafından gerçekleştirildiğini aktarmakta ve bunların tanrının cezası gibi algılandığını belirtmektedir (Roux 2015: 73). Aktarılan inançlar, tanrı ile gök arasında sıkı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Gökyüzü ve tanrı ilişkisi başka dinlerde de kendini gösterebilmektedir. Aksoy, milâttan önceki kaynaklara bakıldığında Çinlilerin en büyük tanrısının Gök Tanrı olduğunu, Çin toplumunda ziraatla meşgul olan insanların bereket tanrılarına inanırken aristokrat kesimin gök diniyle ilgili fikirler taşıdığını belirtmektedir. Ayrıca Aksoy, Hunların Kansu'daki başkentleri Ku-ts'an'ta bir gök tapınağı bulunduğunu, yaratıcıyı hem gök hem tanrı anlamına gelen "Tengri" sözcüğüyle ifade ettiklerini kaydetmektedir (Aksoy 2018: 276).

Bilgin, "Tengri kelimesi Köktürk yazıtlarında 'gök, gökyüzü', göğün rengi (maviliği) ve 'tanrı' anlamlarında kullanılmıştır" derken eski Türklerde göğün ve yerin bir tane yaratıcısı olduğunu ancak adının verilmediğini; eski Türk düşüncesinde gök ike tanrı arasında kesin bir ayırım yapılamadığını belirtmektedir (Bilgin 2005: 190).

Şine Usu yazıtındaki şu ifadelerde de tanrı yerine gök sözcüğünün kullanıldığını görmekteyiz: "...gök, yer emretti. Gök tutuverdi." (Eroğlu ve Kılıç 2005: 759) Burada Kaşgarlı Mahmut'u doğrulayan bir ifade olduğunu söylemek de mümkündür. Açıkça görüldüğü üzere yazıtta yalnız göğün değil yerin de emrettiği anlaşılmaktadır. Böylece Kaşgarlı Mahmut'un, Türklerin belli dönemlerde göğe, yere tanrı demiş oldukları yönündeki ifadelerinin doğrulandığı söylenebilir.

Karakaş, Türklerin eski inançlarını oluşturan üç temel unsuru şu şekilde sıralamaktadır: Gök (tengri), Yer / Sular, Ata kültürü (Karakaş 2014: 464). Ayrıca Karakaş gök ve tanrı ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır:

“Türkler tanrı düşüncesinin ortaya çıkışı onların maddî gökyüzünü evrenin yaratıcısı yüce varlık şeklinde telâkki etmeleriyle başlamıştır. Orta Asya'nın bozkır Türk toplulukları hayat tarzları olan yarı göçebe atlı çoban kültürü içerisinde, yaşamlarını en çok etkileyen tabiat ve iklim şartlarının kaynağını gökyüzü addedip ona semavî bir yüce tanrı misyonu yüklemiş olmalıydılar. Türklerin (Gök Tanrı) adını verdikleri bu cismanî ilâhî güç ise zamanla soyuttan somuta bir tekâmül göstererek maddî gökten ayrılmış, her şeyde hâkim olan mutlak bir varlığa dönüşmüştür.” (Karakaş 2014: 465).

Eliade, eski Türklerin (ayrıca Samoyed, Çukçi, Tunguzların) inanışlarında bir büyük Gök Tanrısı tanındığını, ona tapıldığını, hatta bazı zamanlarda bu tanrının adının “gök” anlamına geldiğini ifade etmektedir (Eliade 1999: 27).

Bütün bu aktarılan görüşler de tanrı ve gök ilişkisine işaret etmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere gökyüzünün kendisine ilâh diye tapınma durumu söz konusu olabildiği gibi, tanrı ve gök birbirine ululuk ilişkisi bakımından benzetilerek “tengri” sözcüğü örtmece olarak da kullanılmış olabilir.

İslâm sonrası dönemde gök veya gök-tanrı düşüncesinin kendini “felek” sözcüğünde devam ettirdiği söylenebilir. Bu kavram edebiyatta gök, gökkubbe, gökyüzünü ifade etmekte ve çarh, asuman, sipihr, gerdün, fezâ sözcüklerini de karşılamaktadır. (Kurnaz 1995: 306). Edebî metinler incelendiği zaman başa gelen özellikle kötü olaylar sonrasında feleğe söylenme, isyan etme söz konusudur ki sanki felekle değil de tanrıyla iletişim vardır. İslâm dininde veya diğer dinlerde tanrıya isyan, söylenme ve onu kötüleme olumsuz karşılanabileceği için onun yerine eski inançların bir devamı olarak felek kullanılmış olmalıdır.

Büşra Karasu'nun, Amasyalı Münîr'nin mersiyesinden hareketle feleğe dair tespit ettiği bazı özellikler bunlardır:

1. “Felek vefasızdır.”
2. “Feleğin işleri doğru, düzgün ve akıl kârı değildir.”
3. “Felek, cihan halkını onların canını almak için sürekli gözetlemektedir.”
4. “Feleğin yüksek olmasının, yükseklerde bulunmasının sebebi insanlara cefa okları atmasıdır.”
5. “Felek, insan yiyerek yani onları öldürerek beslenir.”
6. “Felek, insanları zehirleyen bir akreptir.” (Karasu 2019: 141-143)

Bu özelliklere göre tanrı / tanrılar için artık gök yerine felek sözcüğü kullanılarak örtmece yapıldığı anlaşılmaktadır. İnsanların ölümüne, yaşamına, zehirlenmesine, vefasızlığına, akıl kârı işler yapmamasına bakılacak olursa bunun doğrudan gökyüzüne söylenmediğini düşünmek daha doğru olabilir. Demek ki burada aynı zamanda bir bağdaştırmacılık söz konusudur; eski inanışlar farklı sözcüklerle devam ettirilmiştir.

Sonuç

Örtmece ve tabu sözler, bütün dillerde örneklerine rastlanabilecek sözlerdir. Korkulan, saygı duyulan, iğrenilen, herhangi bir nedenle doğrudan anılması hoş olmayan varlık, olay ve durumların güzel veya kötü adlandırma yoluyla gizlenmesine ihtiyaç

duyulmaktadır. Saygı duyulan ve korkulan varlıkların başında gelen tanrı veya tanrıların isimleri de gizlenebilmektedir.

Eski Türkler inançları gereği bir yaratıcının, var edenin olduğuna inanır ancak adını zikretmekten kaçınırdı. Bunun yerine örtmeceye başvurmuş olması doğal karşılanabilir. Yüzyıllardan beri yozlaşma ve araştırmacıların farklılaşabilen algıları neticesinde toplumun inandığı ilâh "gökyüzü" olarak görülebilmiştir. Her ne kadar sonradan göğe, tabiat unsurlarına "tengri" denen dönemler olmuşsa da eski devirlerde örtmeceye başvurularak yaratıcının ismi yerine tengri kullanılmış olabilir. İslâm sonrası dönemlerde de bunun izlerine rastlamak mümkündür. Dua ederken başlarını göğe kaldıran, ellerini göğe doğrultan insanlar, yazdıkları şiirlerde de hoşlanmadıkları durumu Arapça bir sözcük olan "felek" (gökyüzü) kavramına yüklemişlerdir ki bu da ilâh yerine kullanılmış bir örtmece olmalıdır.

Kaynakça

- Adji, Murat (2019). *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti)*, (Çev. Zeynep Özer Bağlan). İstanbul: Doğu Kitabevi
- Aksan, Doğan (2015). *Her Yönüyle Dilbilim 1,2,3. Ciltler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Hasan (2018). İslâm Öncesi Dönem Türklerde Tanrı Anlayışı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4 (2), 275-288.
- Ayaz, Eyup Sertaç (2020). Köl Tigin (K 10) Yazıtındaki Öd T(e)ngri Yasar Kişi Oğlu Koop Ölg(e)li Törüm(i)ş Cümlesi Üzerine. *The Journal of Social Science*, 4 (7), 219-225.
- Aydın, Nafiz (2013). *Büyük Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayat, Fuzuli (2005). *Mitolojiye Giriş*. Çorum: Karam.
- Bayat, Fuzuli (2004). Uz, Ğuz, Oğuz Kavim Adının Etimolojisi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 3, 71-77.
- Bilgin, Azmi (2005). 'Gök Tanrısı' Terimi Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 189-197.
- Bozkurt, Fuat (2012). *Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügat-it-Türk, Türk Dili Divanı*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Çelik, Cengiz (2011). Türkiye Türkçesinde Örtmece ve Tabu Kelimeler. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Demirci, Kerim (2017). *Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*, (Çev: İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ergin, Muharrem (2015). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eroğlu, Türker ve Kılıç, Hatice (2005). Türk İnançları ve İnanışlar. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49, 749-770.
- Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş Toplu Eserler 1*. İstanbul: Kabcacı.
- Guliyev, Rehman (2011). Tanrıçılık ve Tanrı Kelimelerinin Leksik Anlamı. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, Temmuz-Aralık (Azerbaycan Özel Sayısı-II), 95-101.

- Giampieri, Patrizia (2017). Taboo Language and Censorship in the Italian Dubbing of 'Ted 2'. *Lingue e Culture dei Media, Milan: Rivista dell'Universita degli Studio di Milano*, 1 (2), 64-88.
- Karabulut, Ferhat ve Ospanova, Gulmira (2013). Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2 (2), 122-146.
- Karakaş, Selim (2014). Türklerin Orijinal Dilleri Meselesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 463-477.
- Karasu, Büşra (2019). Feleğe İsyân-Kadere Rıza: Amasyalı Müniri'nin Mersiyesinde Felek Feleğe Dair Söylem Biçimleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (1), s. 139-146.
- Karatay, Osman (2017). Türk ve Tanrı: Dilin Söyledikleri. *Prof. Dr. Salim Cöhce Armağanı*, Editör: Alpaslan Ceylan, Ankara: Berikan Yayınevi, 621-630.
- Kaya, Mehmet Levent (2018). *Bilge Yazıtlar Bilge Kağan ve Bilge Tonyukuk'un Yazdırdığı Yazıtların Bölgenin Yaşam Biçimi Bağlamında Yörüşü*. Ankara: Kitap Otağı.
- Kurnaz, Cemal (1995). Felek (Edebiyat). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 12, İstanbul, 306-307.
- Orkun, Hüseyin Nâmık (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Roux, Jean-Paul (2015). *Eski Türk Mitolojisi*, (Çev: Musa Yaşar Sağlam). Ankara: Bilge Su.
- Tekin, Talat (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.

Elektronik Kaynakça

- Lindsay, William Crawford (1872). "Etruscan Inscriptions". (WEB: <https://archive.org/details/etruscaninscript00crawrich/page/n3/mode/2up>, erişim: 15.08.2020, GMT+3 23:50)
- Richter, Joannes. "The Sky-God Names and the (Correlating) Personal Pronouns". (WEB: https://www.academia.edu/35136439/The_Sky_God_Names_and_the_Correlating_Personal_Pronouns, erişim: 15.08.2020, GMT+3 23:49).

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Ulusal ve Uluslararası Türk Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 80-92.
Geliş Tarihi-Received: 05.10.2020
Kabul Tarihi-Accepted: 1.12.2020
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675

Kağızmanlı Hıfzı'nın Şiirlerinde Ağzibilimsel Unsurlar*

Dialectical Elements in Poems of Kagizmanli Hifzi

Salih DEMİRBİLEK*

Öz

Kağızmanlı Hıfzı, her şair gibi yazdığı şiirlerine kendi ağız özelliklerini de katmıştır. Bu özellikler şiirlerinde kullanmış olduğu dilin aynı zamanda yapmacıksız bir dil olduğunun da göstergesidir. Kars yöresi ağızları günümüzde Türkiye'nin üç ana ağız grubundan Doğu grubu ağızları içerisinde gösterilmektedir.

Çalışmamızda Kağızmanlı Hıfzı'nın şiirlerinde yer alan ağızbilimsel özellikleri inceleyeceğiz. Şairimizin şiirlerinde ağız özellikleri taşıyan pek çok dilbilgisel ve anlambilimsel öge yer almaktadır. Örneğin bugün yazı dilimizde kullanılmayan -am /-em bildirme eki ve -anda / -ende zarf-fiili ekinin varlığının yanı sıra -ca /-ce yapım ekinin benzetme amaçlı kullanımları gibi morfolojik özelliklerin varlığı, sık sık ünlü uyumlarının dışına çıkılması, yokluk anlatan isimden isim yapım ekinin şiirlerde genellikle yuvarlak şeklinin tercih edilmesi gibi fonetik özellikler şiirlerinde ilk göze çarpan hususiyetlerdir. "Fatiha ver-, lal eyle-, çalkan-, çıgrış-..." gibi yöresel morfemlerin kullanımında da şiirlerinde bir zenginlik mevcuttur.

Kağızmanlı Hıfzı'nın şiirlerinde sık yer verdiği bu ağızbilimsel unsurları tespit ederek gerek şairimizin bu yönüyle bilimsel bir değerlendirmesini gerekse de onun verileriyle Kars-Kağızman ağzının küçük bir tasvirini sunmayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Kağızmanlı Hıfzı, Ağzibilimi, Kars ağzı, Kağızman ağzı, sapmalar.

Abstract

Like any poet, Kagizmanli Hifzi added his own dialect features to his poems. These features are indicative of the fact that the language used in his poems is also a sincere and unappealing language. The dialects of the Kars region are shown in the dialects of the Eastern group coming from Turkey's three main dialects.

In our article, we will study the verbal characteristics of the poems of Kagizmanli Hifzi. For example, the presence of the verb -am / -em indicative affix and the -anda / -ende gerundial suffix, which are not used in our written language today, also the presence of morphological features such as the use of the -ca / -ce derivational suffix for simulated purposes, as well as the absence of vowel harmony, phonological features such as the round shape of the derivational affix of noun from noun in poems are the first striking features in his poems. There are the richness in the poetry in the use of regional morphemes such as "Fatiha ver- lal eyle -, çalkan-, çıgrış -".

* Bu çalışma, 07-09 Nisan tarihlerinde Kağızman'da gerçekleşmiş olan "Ölümünün 100.Yılında Kağızmanlı Hıfzı Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan bildirinin gözden geçirilip genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/Türkiye, e-posta: salihd@omu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6000-7656>.

In this article, by determining these dialectical elements that Kağızmanlı Hıfzı frequently included in his poems, we aim to present both a scientific evaluation of our poet in this respect and a small description of the dialect of Kars - Kağızman with his data.

Keywords: Kagizmanli Hifzi, Dialectology, dialect of Kars, dialect of Kagizman, deviances.

Giriş

Her halk şairi şiirlerinde zengin imajların yanı sıra yöresine has dil özellikleri de bulundurur. Halk şairleri yörelerinin kültürlerini diğer zümre şairlerine oranla eserlerine daha çok yansıtırlar. Bu gerçeği bir dilbilimci olarak Doğan Aksan şu şekilde tasvir etmektedir: “Halk şiiri, dünyanın her ülkesinin yazınında doğal, zorlama ve yapmacıktan uzak ve halkın içten gelen duygularını yalın bir biçimde yansıtan örnekler olarak ayrı bir yer tutar. Ulusun kültürünün, yaşam biçiminin, dünya görüşünün, zevkinin ve içtenliğinin, birçok örneğiyle de toplumun ruhunun aynasıdır. Alman dilinin ve yazınının önemli kurucularından Jakob Grimm’in, dünyanın neresinde olursa olsun, halk şiirini “doğal şiir”, kültürlü kimselerin yazdıklarını da “yapma şiir” saymasının gerçek payı taşıdığı yadsınamaz” (Aksan 2005: 16). Kağızmanlı Hıfzı’nın şiirini de doğal şiir sınıfından sayabiliriz.

Kağızmanlı Hıfzı (1893–Nisan 1918) şehit edilmek suretiyle genç bir yaşta yitirmemizden ötürü kendisinden geriye az şiir kalmıştır. Eğer daha uzun yaşasaydı şüphesiz edebiyat tarihimizde hak ettiği değeri fazlasıyla alacaktı. Bu haliyle Şeyh Galip’i çağrıştırmaktadır.

Kağızmanlı Hıfzı, şiirlerinde samimi, akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Böyle olduğu içindir ki şiirlerinde zengin çağrışımların yanı sıra pek çok ağızbilimsel unsura da rastlanılmaktadır. Hıfzı’nın şiirlerini derleyen Sait Küçük, şairin dili hakkında bizzat şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “Hıfzı uzun soluklu bir şair olup yirmi beş kıtaya varan şiirleri mevcuttur. Hıfzı’nın dili gayet anlaşılır bir dildir. Halkın anlayabileceği dil ile yazdığı şiirlerin hemen hepsini sade kelimeler ile örmüştür. Arapça ve Farsçaya olan yakınlığı nedeniyle şiirine bu dillerdeki kelimelerde girmiştir. Ama bu kelimelerin çoğu anlaşılabilir kelimelerdir.” (Küçük 2007: 19).

Kars ili ve yöresi, üzerinde diyalektolojik çalışmalar yapıp yayınlanmış şanslı yörelerimizdendir. Daha 1942’de Ahmet Caferoğlu, *Doğu İllerimiz Ağızlarından Derlemeler* adlı eserinde Kars ilinden derlediği metinlere de yer vermiştir (Caferoğlu 1995). Daha sonraları ise yöre ağızlarının bilimsel incelenmesini konu edinen *Kars ili Ağızları -Ses Bilgisi-* (Ercilasun 1983) ve *Arpaçay Köylerinden Derlemeler* (Olçay, Ercilasun ve Aslan 1998) adlı eserler yayınlanmıştır.

Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi- adlı eserinde Ahmet Bican Ercilasun, bölgenin ağızları üzerine şu saptamayı yapmaktadır: “Kars ili sınırları içinde tek bir ağız değil, her biri ayrı yönden Kars sınırları dışına taşan beş ağız vardır. Biz bunları:

1. Kars yerli ağızı,
2. Ardahan-Posof yerli ağızı,
3. Hanak Türkmenleri ağızı,
4. Kars Azerileri ağızı,

5. *Kars Terekemeleri ağızı” olarak adlandırdık”* (Ercilasun 1983: 2). Leylâ Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı eserinde Kars ili ve yöresi ağızlarını *Doğu grubu’nun II. Alt grubu* ağızları içerisinde göstermektedir (Karahan 1996: 58).

Biz çalışmamızda Hıfzı'nın şiirlerinde yer alan ağızbilimsel unsurları: Fonetik unsurlar, morfolojik unsurlar ve semantik (leksik) unsurlar olmak üzere üç bölümde inceledik¹.

1. Fonetik Unsurlar:

1.1. Kimi Alıntı Sözcüklerde Uzun Ünlülerin Kısaltılması

Bugün bütün ağızlarda görülen ortak hususiyetlerden biri de alıntı sözcüklerdeki ünlülerin kısaltılması hadisesidir (Karahan 1996: 2-3). Bu özellik Kağızmanlı Hıfzı'da sistemli değildir.

Asla sevdiğinden *feragat* etmez

Mansur tek emrolsa bir dâra gönül (Gönül)

Ağlarım gözyaşım oldu *revane* (yar yar)

Saldı gözyaşımı *revane* gönül (Divane gönül)

1.2. Kapalı e'nin Varlığı

Tarihî lehçelerimizden itibaren varlığı tartışmalı olmuş bu sesin yazıda gösterildiği belirli bir harfi olmadığı için kimi metinlerde yer verilmiş; kimilerinde ise gösterilmemiştir (Timurtaş 2005: 35-42). İstanbul Türkçesi Rumeli göçmenlerin ağzına dayandığı için bu ses görülmez. (Ergin 2004: 57). Hıfzı, kimi sözcüklerde günümüzde /e/'li söylenen sözcüklerde /i/'li olmasından ötürü bu sesin varlığına hükmedilebilir.

Kimiler eynine elvan *geyinmiş* (çiçekler)

Öter her bağda *neceler* (ishak kuşları)

HIFZI'nındır Hakk'a *viridi* (Mevla bilir)

1.3. Ünlü Uyumlarında Görülen Özellikler

1.3.1. Dil Uyumunun Bozulması

Alıntı sözcüklerde büyük ünlü uyumunun bozulduğu örnekler fazladır:

Ne vereyim bu *gülşane* çiçekler (çiçekler)

Muhabbet ilminde kâfes-i *gamde* (Serimi sevdaya salan bu mudur?)

Bülbül-i *şivane* oldum nideyim (Nideyim)

Zülfünün *kastindeyim* (Kıyma canıma yar yar)

Kimi alıntı sözcüklerde uyum mevcuttur:

Âlem *rûşan* oldu vakt-i şafaktır (Uyan ey gözlerim)

Eller bilmez oldu yurdun *hanasın* (1915 Ağıdı)

1.3.2. Dudak Uyumunun Bozulması

Kaygı / *kaygısız* sözcükleri Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki gibi yuvarlak ünlülü geçmektedir:

Yatarsan gaflette gamsız *kaygusuz* (Sefil Baykuş)

¹ Makalede geçen örnekler: "Küçük, Sait (2007). *Kağızmanlı Hıfzı. Hayatı-Sanatı-Şiirleri*. Ankara: Ürün Yayınları." adlı eserden alınmıştır.

Bulunca gamı *kayguyu* (Pervane nara düşer mi?)

1.4. Diğer Ünlü Değişmeleri

1.4.1. İlerleyici Benzeşme

e > a: Odan ne karanlık yok mu *ataşın* (Sefil Baykuş);

Yok mudur takatin *hâlların* hani? (Sefil Baykuş);

Hikmet-i Lokman' da yoktur *çarası* (gezen kim idi);

Eller bilmez oldu yurdun *hanasın* (1915 Ağıdı);

Din *kardaşı* ehl-i imandır bugün (Ali Osman' dır Gelen).

i>a: Şahbaz *şahan* vurdu üzüldü telek (1915 Ağıdı)

ı>a: *Sanardım* usanmış divane gönül (Vatan özlemi); Sürüne *başarsıkların* (Beddua)

i>e: Talan oldu can *şeheri* (ishak kuşları)

1.4.2. Gerileyici Benzeşme

a > e: Garip turna gibi olmuşum *helek* (1915 Ağıdı)

a > ı: Ne zalim *çığırıştır* gelen turnalar (Turnalar)

1.4.3. Diğer Ünlü Değişmeleri (Düzleme / Yuvarlaklaşma)

i>ı: İsa gidip dünya *halı* kalınca (Bu Dünya)

u>o: Yeşilbaşlı *sonam*, göllerin hani? (Sefil Baykuş)

1.5. Ünlü Türemesi

Eridir Hudanın hoş *rüzigârı* (Sana sığındım)

1.6. Ünlü Düşmesi

Hasta mısın halın *hatrın* sorayım (Sefil Baykuş)

İlikle düğmeni *göksün* açıldı (Sefil Baykuş)

Eyce saldı perişana çiçekler (çiçekler)

Düştüğçe *hatrıma* ala gözleri (Sona'ya Ağıt)

Burda yorgan, döşek, yastık var mıdır? (Sefil Baykuş)

Orda teslim eder canı bu dünya (Bu Dünya)

Seyret ziyneti zemine (Gezdiğim yerler)

Şekeri olmayan nice *keyf* çeker (Fakir)

1.7. Ünsüzlerle İlgili Görülen Özellikler

1.7.1. Kimi Görülen Ünsüz Değişmeleri

ğ>k

Göksü bostan olmuş bitmiş şememe (yetene kadar)

k>g

Derdin koyup bu *firgata* yanasın (1915 Ağıdı)

Gargoldu canlara kılalım kasti (1915 Ağıdı)

t<d

Güzel gözlerinde yaş *danelendi* (çiçekler)

Susadıkça âb-ı rahmet *yuduyor* (çiçekler)

Öter men' olur *dâdıma* (ishak kuşları)

Ne yakar zerreyi ne de *üşüdür* (seher yelleri)

Ağardır şafaklar maşrık dağını (seher yelleri)

Aşkın zincirini boynuma *takdın* (yar eylen eylen)

Âdem Havva evvel *dadına* yetti (Bu Dünya)

Kimi açmış kimi *domurcuk* olmuş (çiçekler)

Herkes *cihed* bulup gözün açanda (Bu Dünya)

r > l

Yarama *melhem* kıl iman günüdür (Ey pir-i penâhum)

y > ğ:

Hanidir *güveğin*, hani yoldaşın (Sefil Baykuş)

Ne bir *güveğim* var ne de yoldaşım (Emmi Kızı'nın Cevabı)

ğ > y

Eydi kametimi büktü belimi (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Hayalin gönlüme olmuş *eylence* (yar eylen eylen)

Ah bu hasret gözde yaş mı *eyleşir* (Mübarek olsun)

1.7.2. Ünsüz Türemesi

Sararmış gül benzim *zağfiran* olmuş (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Seyret *ziyneti* zemine (Gezdiğim yerler)

1.7.3. Ünsüz Düşmesi

Kocaldın mı on beş yılın *sonası* (Sefil Baykuş)

Bu kimdir *sesledi* beni uyarttı (Nideyim)

17.4. Birleşme

N'oldu kemer beste bellerin hani? (Sefil Baykuş)

Kudret kaleminden *n'ola* nişana (Ne hoş hayalime düştü sevdiğim)

Bu dünyaya gelen *netmiş* (gezdiğim yerler)

Ben de bir civana oldum *nideyim* (Nideyim)

Netti o Şah-ı Cihan'ı bu dünya (Âşık-ı Sadık Gerektir)

Çağlanır çeşme ve çaylar, durmayıp akarlar *nere* (Âşık-ı Sadık Gerektir)

1.7.5. Hece Düşmesi

Coşkun çaylar gibi *çalkanıp* akar (Gönül)

2. Morfolojik Unsurlar

2.1. -(X)k Yapım Eki

Ölçünlü dilde daha az kullanılan -(X)k fiilden isim yapım ekleri Hıfzı' da daha sık kullanılmıştır:

Can canana canan cana *yaraşık* (yar yar)

Etme aklım zülfün gibi *dolaşık* (yar yar)

Sılada sevdiğim *dolukmuş* ağlar (Vatan özlemi)

2.2. İlgi Ekinin Kullanılmaması:

Ben ağlarım *gözüm* yaşı taşıyor (Mübarek olsun)

Yüzüm üste kanadını / Süreler *ishak kuşları* (ishak kuşları)

2.3. -(X)nYükleme Ekinin Kullanımı

Daha çok Tarihi Doğu lehçelerinde kullanılan -(X)n yükleme eki, Hıfzı'nın şiirlerinde yörenin Azeri Türkçesine yakınlığından sık kullanılmıştır.

Kaldır nikabını *yüzün* göreyim (Sefil Baykuş)

Ruhum kızıl gülden *kokusun* alsa (çiçekler)

Körpe kuzu *kimin* alsam dizime (yetene kadar)

Ağaçlar gibi kıyamda *gözün* arşa diker (Ağlar)

2.4. Eşitlik Ekinin "gibi" Anlamında Kullanımı

Gelinlik esbabım *darca* biçildi (Emmi Kızı'nın Cevabı)

2.5. -An Vasıta Eki Kullanımı

Sine bağrım *hasretinen* nar oldu (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Yatıp bir yastıkta *yarınan* halvet (yetene kadar)

2.6. -A İstek Eki

Mevla'm bana bir çift kanat *vereydi* (Turnalar)

Yorgun HIFZI turnalara *ereydi* (Turnalar)

Dal olam *görem* dâdını (ishak kuşları)

Hangi bir tabibe *varam* (merhaba)

2.7. -A gör- Kalıbının Kullanımı

Eski Anadolu Türkçesinde şimdiki zaman anlatımında kullanılan kalıp, ölçünlü dilde süreklilik anlatımında kullanılmaktadır (Demirbilek 2011: 21-30).

Tuta gör elimden yaman günüdür (Ey pir-i penâhım)

2.8. -up tur Geçmiş Zaman Eki

Tarihi Doğu lehçelerinde geçmiş zaman anlatımında kullanılan ek, Azeri Türkçesi etkisiyle Hıfzı'nın şiirlerinde yer bulmuştur.

Dün ü gün vird *oluptur* (Kıyma canıma yar yar)

2.9. Kimiz Zarf-Fiil Eklerinin Sık Kullanımı

2.9.1. -All Zarf-Fiil Eki

Serim sevdalanıp aşka *düşeli* (Gönül)

2.9.2. -AndA Zarf-Fiil Eki

Haber edin ishak kuşlar *geçende* (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Selam söylen her turnalar *uçanda* (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Ak kırmızı sarı güller *açanda* (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Açanda çiçekler yaz bahar çağı (cananı görestim)

Hakikat âlemi *seyran edende* (Muhammed'i göreyim)

Der ki HIFZI mahşer yeri *dolanda* (Muhammed'i göreyim)

Gelip ümmetini ordan *alanda* (Muhammed'i göreyim)

Hasan, Hüseyin'i karşı *gelende* (Muhammed'i göreyim)

Hak-taala evrakları *saçanda* (Âşık-ı Sadık Gerektir)

HIFZI der ki biz mahşere *göçende* (Âşık-ı Sadık Gerektir)

2.9.3. -UbAn Zarf-Fiil Eki

Çeküben bu ahı sana sığındım (Sana sığındım)

Günde yüz bin katar *gelüben* geçer (Uyan ey gözlerim)

Âdem Havva buna *şaşiben* kaldı (Bu Dünya)

2.10. -(I)m I. Teklik Şahıs Eki

Yüz bin mihnet çeksem *kesmezim* meyli (Ağlama gözlerim)

2.11. -n İkinci Teklik Şahıs Eki

Selam *söylen* o cananı görestim (cananı görestim)

2.12. -Am 1. Teklik Şahıs Bildirme Eki

Misafirem gölgenizde kalayım (çiçekler)

Kulunam kapında kurbanı geldim (Sana sığındım)

Müminem bilmem lâ'yı (Ya Rab)

Ben *severem* illa'yı (Ya Rab)

2.13. -sAz II. Teklik Şahıs Eki: -sIz > -sAz

Uçan kuşlar siz Mevla'yı *seversez* (cananı görestim)

2.14. Gereklik Kipinin Gerek Sözcüğüyle Kurulması

Âşık-ı sadık *gerektir*, maşuk yolunda can vere (Âşık-ı Sadık Gerektir)

Ehl-i aşklar bu dünyada, gam yüküne hâmil gerek (Âşık-ı Sadık Gerektir)

Kendine âşık diyenler, müride de âmil *gerek* (Âşık-ı Sadık Gerektir)

Sormaya canan elinden, hem mürşide kâmil *gerek* (Âşık-ı Sadık Gerektir)

2.15. Ölçünlü Dilde Az Kullanılan Kimi Edatların Kullanımı

Bile gezdiğimiz bahçeyi bağı (cananı görestim)

Dahi bundan böyle durmaz ağlarım (çiçekler)

Esen rüzgârlardan *gene* bir selam (Ne hoş hayalime düştü sevdiğim)

2.16. “da” Edatının Çeşitli Kullanımları

2.16.1 “da” Edatının Bağlama İşlevinde Kullanımı

Mest olur *da* salınır *da* ağlar *da* (çiçekler)

2.16.2. Ünsüz Uyumuna Bağlanması

Bir kula halık yar olsa mahlûkat *ta* ağyar olur (Aşık-ı Sadık Gerektir)

2.17. Arapça Çokluk Ekinin Kullanımı

Döner birbirine *hikayet* eyler (Turnalar)

Nebatat her gece düşer zahmete (seher yelleri)

2.18. Devrik Cümle Kullanımı

Sefil Baykuş ne *gezersin* bu yerde, (Sefil Baykuş)

Yok mudur vatanın ellerin hani? (Sefil Baykuş)

Küsmüş müsun selamımı almadın, (Sefil Baykuş)

Kıldı kendi gibi divane gönül (Divane gönül)

3. Semantik (Leksik) Unsurlar

3.1. Hızlı, şiirlerinde gösterişten uzak, samimi bir anlatım kullanmıştır. Aşağıdaki cümleler günlük konuşma tarzında akıcı, anlaşılır sade anlatım örnekleri olarak görülebilir:

Şeyda bülbül şirin dillerin hani? (Sefil Baykuş)

Ecel tuzağını açamaz mısın? (Sefil Baykuş)

Açıp da içinden kaçamaz mısın? (Sefil Baykuş)

Azat eyleseler uçamaz mısın? (Sefil Baykuş)

Kırık mı kanadın kolların hani? (Sefil Baykuş)

Eyleyen cismimi talan bu mudur? (Serimi sevdaya salan bu mudur?)

Zerrece zulmün yok hâşâ bin hâşâ (Ey pir-i penâhım)

Yazın ağlar kışın ağlar yüce dağlar duman olmuş (Ağlar)
 Emmim kızı aç kapıyı gireyim (Sefil Baykuş)
 Al giy allı balam, şalların hani? (Sefil Baykuş)
 Emmimzade küsmemişim ben senden (Emmi Kızı'nın Cevabı)
 Uyan gözlerine kurban olduğum (Uyan gözlerine kurban olduğum)

3.2. Yöresel Sözcükler

Hıfzı şiirlerinde pek çok yöresel sözcük kullanmıştır. Bunların güncelleştirilecek *Derleme Sözlüğü'*ne birer Kağızman yöresi verisi olarak katılması sağlanmalıdır.

Katardan ayrıldın *şahan* mı vurdu (Sefil Baykuş)
 Turnam *teleklerin* tellerin hani? (Sefil Baykuş)
 Çaylarda *çalkanan* sellerin hani? (Sefil Baykuş)
 Al giy *allı balam*, şalların hani? (Sefil Baykuş)
 Yanağına *çise* düşmüş ayılmış (çiçekler)
 Gözler bu meraktan *dolukur* ağlar (Turnalar)
 Döğer sinesini *göverir* bağlar (Turnalar)
 Arşa *direklenir* siyah buharı (seher yelleri)
 Yara *susandırır* seher yelleri (seher yelleri)
 Körpe *maral* gibi *tezen* kim idi (gezen kim idi)
 Kendi melek-sima cemali *uğru* (Serimi sevdaya salan bu mudur?)
 Selam söylen o cananı *görestim* (cananı görestim)
 Ya da kes elinle *dal be dal beni* (Uyan gözlerine kurban olduğum)
 Ağu düştü aşımıza (Mevla bilir)
 Bu aşk beni *paraladı* (Mevla bilir)
 Çıkar gül *döşürür* düzer tabağa (Güzelleme)
 Olmuş *tülek* terlan gelmez tuzağa (Güzelleme)
Sekişi hoş keklik niday-ı güzel (Güzelleme)
 Aşkımı *ürişan* eyledi şefki (Nideyim)
 Açılır *abril* ayında (Kar çiçeği)
 Ağaçlarda *bar çiçeği* (Kar çiçeği)
 Tâ baştan ayağa der *kamu* yar yar (yar yar)
 Hıfzı'yam *kırlara* ersem (Kar çiçeği)
 Çiçekler *devşirip* dersem (Kar çiçeği)
 Nârası gafletten beni *uyarttı* (Divane gönül)
 Nur-i ak âlemi kıldı *ürişan* (Divane gönül)
 Sandım *yüreğimi emdi* şahmeran (Divane gönül)

Felek koymaz dal budağın göğersin (Uyan ey gözlerim)
 Gönül *yücelenme* kabre değersin (Uyan ey gözlerim)
 Kalkar kirpiklerin kaşa *yerişir* (Mübarek olsun)
 Şövesi gün gibi kuşluk çağında (Muhammed'i göreyim)
 Kendisi kahraman eşeği *pisik* (Fakir)
 Yükler bir *sarcından* üç arşın eksik (Fakir)
 Açar kesesini *mahurga* dolu (Fakir)
 Gürlere her taraftan *gümanı* fakir (Fakir)
Hodundan kırılmış yoktur tavası (Fakir)
 Babam der *gadan* alayım (Tütün tiryakisi)
Seğirttim dükkâna atlı (Tütün tiryakisi)
 Dalar tavuğun *pinine* (Tütün tiryakisi)
Mamısı da içer lüle (Tütün tiryakisi)
Cemdeğin kuşlara kala (Beddua)
Taladı malları götürdü şikâr (1915 Ağıdı)
 Aç kaldı emzikli mahzun *balalar* (1915 Ağıdı)
 Aşkından titrer vücudu, ağaçlar *gazeli* döker (Âşık-ı Sadık Gerektir)
 Mest olur dalı budağı, bir zaman *üryana* gezer (Âşık-ı Sadık Gerektir)
 Dünyada yoksuldur ahrette *baydır* (Fakir)
 Bayramda pişirir *evelek* kabak (Fakir)
 Taze tencerenin *vitnisine* bak (Fakir)
 İndullahta zengin fakire *taydır* (Fakir)

3.3. Arkaik Sözcükler

Hıfzı, şiirlerinde arkaik (eskicil) ögelere de yer vermiştir. Özellikle üçüncü şahıs zamiri o çekime girdiğinde tarihî metinlerdeki gibi a- sesine dönüşmektedir:

Seherde açmağa *evdi* tezlendi (çiçekler)
 Bilirdi affeyler *bayı gedayı* (Ağlama gözlerim)
 Kaçan can kurtardı kalanlar kaldı (1915 Ağıdı)
 Kimiler mevt oldu *yuyan* olmadı (1915 Ağıdı)
 Nice yüzyıl *anlar* ömür sarf etti (Bu Dünya)
 Tâ baştan ayağa der *kamu* yar yar (yar yar)
 Dünyada yoksuldur ahrette *baydır* (Fakir)
Encamı anlarda dünyadan gitti (Bu Dünya)
 Havva'dan ayırdı *anı* bu dünya (Bu Dünya)
Anda oldu Nuh Tufanı bu dünya (Bu Dünya)

3.4. Deyimler

Hıfzı'da zengin bir deyim hazinesi mevcuttur. Bu deyimler Kağızman yöresi deyimlerine eklenmelidir.

Felek fukarası malların hani? (Sefil Baykuş)

Ölüm lal eyledi dillerim yoktur (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Bu geniş dünyada yerim dar oldu (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Yoldan gelip geçen fatiha versin (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Felek dilencisi mallarım yoktur (Emmi Kızı'nın Cevabı)

Bu alçak toprakta gör neler biter (çiçekler)

Eyler dil şehrinin talan turnalar (Turnalar)

Name dolandırır seher yelleri (seher yelleri)

Ne hoş hayalime düştü sevdiğim (Ne hoş hayalime düştü sevdiğim)

Deşti yüreğimi hicran yürüttü (Serimi sevdaya salan bu mudur?)

Gafilden şikârim firar eyledi (yar eylen eylen)

Ne demişim neden kenar gezersin (yar eylen eylen)

Ateşten dona düştüm (Kıyma canıma yar yar)

Arifler ağlasın yaşı kanasın (1915 Ağıdı)

Kimiler bağlamış yarasin ağlar (1915 Ağıdı)

Âlem gam gün oldu çaresin ağlar (1915 Ağıdı)

Çalarız kılıcı dökülsün kafa (1915'te Gelen Orduya)

Dostlar ağır geldi düşmanı tarttı (Ali Osman'dır Gelen)

Genceldi dünyamız ömrümüz arttı (Ali Osman'dır Gelen)

Her bir gamlı günde bir yaş kocaldık (Ali Osman'dır Gelen)

3.5. Sapmalar

"Bir metnin veya söylemin metin ve söylem dışı cümle ve cümleleri, metin bölümünden sapma olarak adlandırılır." (Karaağaç 2013: 643). Her şair şiirinde daha etkili bir anlatım sağlamak için sapmalara başvurur Gül 2004: 61-72). Kimi ses veya sözcük değişikliğiyle ölçünlü dilden farklılıklar arz eden dil öğelerine Hıfzı'da sık rastlanılmaktadır:

Canan ile can sohbeti kılayım (yetene kadar)

Humar gözlüm uykulandı beslendi (Uyan gözlerine kurban olduğum)

Rengimi sarıya sen boyandırdın (Uyan gözlerine kurban olduğum)

Ezelden halk etmiş hûday-i güzel (Güzelleme)

Gönderdi serime sevdây-ı güzel (Güzelleme)

Otlar kalem olsa tamam etmiyor (Nideyim)

Bayram günü kan edenler barışır (Mübarek olsun)

Koy geçsin aşkından ömrüm zamanım (Mübarek olsun)
 Yitirmiş birbirin meleşir ağlar (1915 Ağdı)
 Sayesinde necat bulur mazluman (1915'te Gelen Orduya)
 Moskoflar ürküştü tebdili şaştı (1915'te Gelen Orduya)
 Havada kuşlar hem suda semekler (1915'te Gelen Orduya)
 Koptu Nuh Tufanı dumandır bugün (1915'te Gelen Orduya)
 Enver Paşa paşaların zireği (1915'te Gelen Orduya)
 Türk ordusu birbirine bitişti (1915'te Gelen Orduya)
 Duydu Hamidiye geldi katıştı (1915'te Gelen Orduya)
 Serine değmeden Erzurum yeli (1915'te Gelen Orduya)
 Tamam, elden gitti Uruset eli (1915'te Gelen Orduya)
 Rahmet bu derdimende (Ya Rab)
 Ben gibi gence günah (Y Rab)

Sonuç

Ercilasun, Kars için: “Kars ili; gerek etnik, gerek diyalektik bakımdan Azerbaycan'ı Türkiye'ye bağlayan bir halkadır” (Ercilasun 1983: 145) demektedir. Şairimizin şiirlerinde oldukça sık rastlanılan Azeri Türkçesi örnekleri bu bağlamda anlaşılmalıdır.

Hıfzı'nın zengin çağrışımlı şiirleri barındırdığı renkli imajların yanı sıra zengin ağızbilimsel malzemeyi de içerisinde bulundurmaktadır. Bu zengin malzeme şairimizin bir *kültür taşıyıcı* rolüyle yöre kültürünü nasıl yakından özümlediğini ortaya koymaktadır.

Bildirimizde Hıfzı'nın şiirlerindeki ağızbilimsel malzemeyi üç bölüme ayırarak incelenmeye çalıştık. Bildiri çerçevesinde sunmaya çalıştığımız ağızbilimsel unsurlara oldukça fazla veriye rast geldik. Şüphesiz ki yapılacak daha ayrıntılı çalışmalarla bu veriler daha da zenginleştirilebilir. Bizce onun şiirleri, başta ağız bilimi, halk edebiyatı ve folklor olmak üzere dil ve edebiyat alanlarında yapılacak çalışmalara zengin veriler sunacak kudrettedir.

Kaynakça

- Aksan, Doğan (2005). *Halk Şiirimizin Gücü*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Demirbilek, Salih (2011). Oğuz Türkçesinde Bir Emir yapısı: “Fiil + Zarf-Fiil (v) + Gör-”. *Studies of the Ottoman Domain*, 1 (1), 21-30.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1983). *Kars İli Ağızları, Ses Bilgisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ergin, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gül, Münteha (2004). Zeki Ömer Defne'nin Şiir Dilinde Sapmalar. *Doğumunun 100. Yılında Zeki Ömer Defne ve Çankırlı Şairler Sempozyumu Bildirileri, Çankırı*, 61-72.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, Leylâ (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- Küçük, Sait (2007). *Kağızmanlı Hıfzı. Hayatı-Sanatı-Şiirleri*. Ankara: Ürün Yayınları.

Olçay, Selâhattin, Ercilasun, Ahmet Bican ve Aslan, Ensar (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: TDK Yayınları.

Timurtaş, Faruk Kadri (2005). *Eski Türkiye Türkçesi. XV. Yüzyıl. Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 93-102.
|| Geliş Tarihi-Received: 21.11.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Fülful ile Yapılan Büyünün Divan Şiirindeki Akisleri

Reflections of Magic Performed with Fülful on Divan Poetry

Osman Kufacı*

Öz

Genel olarak “Herhangi bir şeyi olduğundan farklı yansıtmak” şeklinde tarif edilen sihir, büyü ile eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte daha kapsamlıdır. Eski medeniyetlerde ve kültürlerde yaygın olan büyü İslamiyet öncesi Türk kültüründe de görülmektedir. İslam’ın şiddetle yasaklamasına rağmen Osmanlı toplumu da bu konuya ilgi duymuştur.

60 yerde sihir ve türevlerinin geçtiği Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e sihir/büyü yapılması girişiminden bahsedilir. Kutsal kitapta kesin ve açık bir dille sihir/büyü yapımının yanlışlığına/çirkinliğine işaret edilir. Kutsal kitapta yer alması ve her devirde toplumu ilgilendirmesi sebebiyle büyü ile ilgili hususlar İslam âlimlerinin dikkatini çekmiştir. Sihirle ilgili bir literatürün de oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Büyü yapımında birçok malzemenin kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan biri fülfuldür. Bu kavrama divan şiirinde umumiyetle “karabiber” manasıyla sevgilinin beni ile ilgili olarak şiirlerde yer verilmiş ve zengin çağrışımlar okuyucunun zihninde oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada önce sihir kavramına dair kısa bir bilgi verildi. Fülful ile yapılan büyüü çeşitli şekillerde ele alan şiirler tasnif edildi. Örnek beyitler eşliğinde fülfulle yapılan büyüye dair açıklamalar yapıldı. Bu çalışma ile toplumda görülen bir hadisenin edebiyattaki yansıması gözler önüne serildi. Böylece sihir/büyü bağlamında yapılacak olan araştırmalara katkı sunmak istenildi.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, fülful, büyü.

Abstract

Sorcery, which is generally described as “reflecting things differently from their actual nature”, is used synonymously with magic, but is more comprehensive. Magic, which was a common practice in ancient civilizations and cultures, is also observed in pre-Islamic Turkish culture. Despite being strictly prohibited by Islam, this subject attracted interest from the Ottoman society as well.

In the Qur'an, which contains 60 mentions of magic and its derivatives, an attempt to cast magic on the Holy Prophet is mentioned. In the Holy Book, the fallaciousness/vileness of sorcery/magic is emphasized with a clear language. Matters related to magic have been attracting the attention of Islamic scholars as they are included in the Holy Book and have been important for the society in all ages. It would be accurate to say that a literature regarding magic has emerged as well.

It is known that many ingredients are used to perform magic. One of these ingredients is fülful. In Divan poetry, this concept was included with a meaning of “black pepper” to refer

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: osmankufaci@hotmail.com, ORCID: [0000-0002-8505-6518](https://orcid.org/0000-0002-8505-6518).

to the beauty spot of the lover, and it was aimed to evoke rich connotations in the mind of the reader.

In the present study, first, brief information was presented regarding the concept of magic. Poems mentioning magic performed with füflül were listed. Supported by couplet examples, explanations were made regarding magic performed with füflül. With the present study, the reflection of a practice observed in the society on literature was revealed. This way, it was wanted to contribute to the researches to be done in the context of sorcery/magic.

Keywords: Divan poetry, fulful, magic.

Giriş

*İslâm Ansiklopedisi'*nde "sihir" maddesinde kelimenin sözlükte "bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak, oyalamak; birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek." anlamlarında bir mastar olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca "hile, aldatma; sebebi gizli kalan iş." anlamlarında isim olarak kullanılmasına (Çelebi 2009: 170) dikkat çekilmektedir. *Kamus-ı Türki* müellifi Şemseddin Sâmî (1900: 355) sihir kavramına 1. "Büyü, büyücülük, göz bağıcılık." 2. "Sihir kuvvetini hâiz olan câzibe-i şedîde, fettânlık.", 3. "Şiir ve fesâhat gibi insânı meftûn eden hüner ki buna sihr-i helâl dahi derler, yani haram olmayan büyücülük." olmak üzere üç anlam verir. *Türkçe Sözlük'*te (Parlatır vd. 1998: 1980) kelimenin "büyü, bağı" anlamı bulunur. Kur'an'da sihir mefhumunun gözbağıcılığı, yalan, ilim, cünun (çılgnlık, delilik) ve haktan döndürülme anlamlarında yer aldığı görülür (Polat 2015: 216). Yukarıda zikredilen iki sözlükte verilen karşılıklar kelimenin Türkçede "büyü" anlamında kullanımına işaret etmektedir.

Öte yandan büyüün eş anlamlıları arasında sihir kelimesi de sayılmaktadır. Ancak sihir büyüye nazaran daha kapsayıcıdır. İkisi arasında bazı farklar mevcuttur. Ayrıca sihirbaz ile büyücü Türkçede aynı anlamda kullanılmaz. Büyücüler genellikle gözle görülmeyen varlıkların yardımını temin eden, çeşitli teknikler, usuller, malzemeler ve sözler kullanmak suretiyle bir amaca yönelik işler yapan kimselerdir. Sihirbazlar ise el çabukluğu marifeti ve renk yanılmasına dayalı bir sanat icra eder. Hokkabazlık yapımlarından, insan görüşünü aldatmalarından da söz edilir. Sihirbazlar illüzyon, hipnoz gibi çeşitli teknikler uygulayıcılar (Tanyu 1992: 501). Büyü Türkçe, sihir ise Arapça kökenli kelimelerdir.

Arapça sihir kelimesi yerine büyü ve tılsım kelimelerinin kullanımı söz konusudur. Lakin tılsım, büyü ve sihirden farklı bir niteliğe sahiptir. Tılsım ve büyü fayda temin etme bakımından birbirine yakın durmaktadır. Ancak büyü yapmak için kesinlikle gizemli güçlere sahip bir büyücünün olması gerekir. Tılsımda böyle bir zaruret yoktur. Büyüde hedeflenen karşıdaki insana zarar verme tılsımda görülmez. Tılsım yapılan nesneyi taşıyan insan tılsımlanmış olur. Büyüde tatbik edilen varlık insanın tılsımda insanın yerini nesnelere alır. Aradaki en büyük fark budur (Dülger 2006: 12). Kelimeler aynı manayı karşılıyor/eş anlamlı gibi görünürken kullanım alanlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Meşhur Müslüman düşünürlerden İbn Haldun (öl. 1406) büyü ile ilgili görüşlerini açıklarken büyüü üçe ayırır. Ona göre herhangi bir alet edevat kullanmadan yapılan büyü sihirdir. Birtakım gizli güçlerden yardım alınarak yapılan büyüye tılsım adını verir. İnsanların hayal dünyasının etki altına alarak hakikati farklı gösteren büyüye ise şa'vede' ve şa'beze demiştir. Üçüncü olarak zikredilen büyüün gerçekliği yoktur. Ancak ilk iki büyü gerçektir (Karadaş 2004: 112). İbn Haldun gibi bir İslam düşünürünün büyü ile ilgili kafa yorması dikkat çekicidir. Bu durum toplumdaki büyü gerçeğini göstermektedir.

Sihir ile ilgili kavramlar Kur'an'da 60 yerde geçmektedir. Tanrılık iddiasında bulunan kişilerle peygamberler arasında hak-batıl mücadelesi dile getirilirken bu

kavramla ilgili kelimelere yer verilir (Akyüz 2017: 96). İslam tarihinde sihre karşı farklı inanç ve tutumlar olmakla birlikte genel olarak sihrin hakikatinin bulunmadığı, maddi ve manevi bir etkiye sahip olduğu şeklinde iki farklı görüş ön plana çıkmıştır (Akyüz 2017: 90). Yahudilerden Lebid, Hz. Peygamber'e sihir/büyü yapma teşebbüsünde bulunur. Ancak Allah'ın izniyle bu girişim neticeye ulaşmamıştır. Allah Teâlâ durumu Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Lebid sihri yaptığında Peygamber'imizin vücudunda bir aksaklık ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber Kur'an okumak suretiyle (Felak ve Nas sureleri) büyüü iptal etmiştir (Akyüz 2017: 117-18). Bu durum sihrin/büyünün Allah'ın izni olmadan insana zarar vermeyeceğini, Kur'an ayetlerinin büyüünün etkisini ortadan kaldıracığını ispat etmektedir.

Tarihin ilk çağlarından itibaren insanlar büyüyle/sihirle, tabiatüstü güçlerle bir şekilde ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu ilişkinin nedenlerini inceleyen bir çalışmada büyüye başvurma sebepleri "belirsizliği giderme ve geleceği bilme arzusu, özel yaşam başarısızlığına neden bulma ihtiyacı, tıbbi/biyolojik rahatsızlığının kaynağını büyüye bağlama, büyü bozmak için büyüye başvurma, 'cin musallat olduğu' inancıyla büyüye başvurma, bireysel merakların tatmini gibi nedenler" (Kartopu ve Ünalın 2019: 395) olarak sıralanır.

Kur'an-ı Kerim sihir/büyü yapılmasını çirkin ve şer bir davranış olarak niteler. Bu tavrın her aşırda olduğunu beyan eder. Büyünün insanda yapabileceği kötü tahribattan ancak Allah'a sığınarak kurtulunabileceğini açıklar. Hz. Peygamber'e Yahudiler tarafından yapılmak istenen sihri bu konuya örnek olarak verir (Polat 2015: 216). Böyle bir açıklama yapılmasına karşın sihre/büyüye ilginin devam ettiği söylenebilir.

Mezopotamya, Roma, Mısır medeniyetlerinde ve Orta Asya Türk kültürü gibi eski medeniyet ve uygarlıklarda büyü faaliyeti ve büyücülük yaygın bir şekilde mevcuttu. Kadim medeniyetlerde büyücüler saygın bir konumdaydı. Zira o, toplumun bilge kişisiydi. Dolayısıyla onun görüşü ve söylemleri önem arz ediyordu (Murat vd. 2019: 63). Ayrıca toplumsal olaylarda etkili kimselerdi. Şifa dağıtıcı rolleri de bulunmaktaydı.

İslam'a uygunluğu bakımından sihir ikiye ayrılabilir. İlki "muazzimûn" denilen sihirbazların İslam dinine bağlı kalarak cin ve ruhları emrine itaat ettirmek için yaptığı sihirlerdir. Bunların kaynağı, cinleri emri altına alan Hz. Süleyman'dır. Bu sihirler, kişinin ve toplumun yararınadır. Çeşitli felaketlerden kurtulma ve zararlı olaylardan korunma amacıyla yapılır. Bu sihre beyaz sihir (ak büyü) adı verilmiştir (Bulut 2003: 63). Kur'an-ı Kerim'de kesin bir dille yasaklanmasına rağmen uygulamada çeşitli belaların defî için sihir yapıldığı bilinmektedir.

İslam dininin büyü tanımına uygunluğu bakımından ikinci sihir çeşidi insanlara zarar vermek amacıyla yapılır ve kara büyü denir. Bir insanı hasta etmek, sakatlamak, karı koca arasını bozmak vb. kara büyüye örnek teşkil eder (Bulut 2003: 63-64).

İslam'da haram kılınmasına rağmen Osmanlı toplumunda büyülerin nasıl yapıldığını anlatan kitapların bulunması ve bazı büyü ritüellerinin edebî metinlere aksetmesi toplumda büyüye olan ilginin tezahürüdür.

Kendine has bir estetik sistemi olan divan şiiri sosyal hayatta bir vakıa olan büyü yapımına da kayıtsız kalmamıştır. Büyü ve büyü yapımı ile ilgili bilgileri estetik yapısı içerisinde şiirlerde işlemiştir. Bununla birlikte divan şairi sanatını ortaya koyarken/icra ederken sihir mefhumundan yararlanmıştır. Sihir ve büyü ile ilgili kavramların şiire mistik ve mucizevî çağrışımlar katacağı ve şiiri güçlendireceği düşüncesiyle şairler sihir mefhumuna sıklıkla yer vermişlerdir (Karaman 2015: 1503). Divan şiiri estetiği içerisinde sevgilinin güzellik unsurlarının sihir yaptıkları hayal edilmiştir.

Eski zamanlardan beri sihir işi ile uğraşanların birtakım malzemelere başvurdukları bilinir. Bunlardan biri de fülfüldür. Ayverdi (2020: 394) ve Devellioglu (1993: 271) fülfüle karabiber manası vermiştir. *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* adlı eserde (Tulum 2011: 735) kelimenin biber, piper manası yer alır. Hüseyin Remzî “Nebatiyyeden olup biber tesmiye olunan bahara denilir ki iki nev’ olup birine şekilde gösterildiği vechle fülfül-i esved ve diğere dahi fülfül-i ebyaz itlak olunur.” (Hüseyin Remzî, II/1305: 77) şeklinde bir bilgi verdikten sonra tıpta kullanım alanlarından bahseder. Hüseyin Remzî’nin verdiği bilgiden fülfülün siyah ve beyaz renkli çeşidinin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte “fülfül-i ahmer” tabiri de divan şairinin kelime hazinesi arasındadır (Kufacı 2019: 434). Ancak divan şiirinde fülfül umumiyetle karabiber karşılığında kullanılmıştır.

Bu çalışmanın konusunu fülfül ile yapılan büyü oluşturmaktadır. 150 kadar divanın taranması sonucu elde edilen şiirlerin tasnif edilmesi neticesinde fülfülle yapılan büyüye yer verilen beyitler incelendi. Ancak konu ile ilgili oldukça az sayıda örnek bulabildiğimizi de ifade etmekte yarar vardır. İlgili beyitlerin dil içi çevirileri beytin altına kaydedildi.

Fülfül ile Yapılan Büyünün Divan Şiirindeki Akisleri

Fülfül ile yapılan büyüye dair ilgili iki kaynaktan bilgi aktarmakta yarar bulunmaktadır. Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katî*’de “fülfül der ateş efkenden” maddesinde ateşe biber dökmekten maksadın, muhatabı mustarip, sabırsız ve kararsız eylemek olduğunu söyler. Bu uygulamanın menşei olarak bazı efsun yapanların sevgilisi dik kafalılık yaptığında birkaç efsun edilmiş/okunmuş biber tanesini ateşin üzerine atmalarına dayandırır. O taneler ateşte yandıkça sevgili de etkilenir ve kararsız olup zikredilen âşığın yanına gelmedikçe sıkıntıdan kurtulamayacağını ekler (Mütercim Âsım Efendi 2009: 259). Okunacak efsun, ilgili maddede belirtilmemektedir. Bununla birlikte büyüünün yapılaş şekli ve etkisiyle ilgili verilen bilgiler oldukça kıymetlidir.

Diğer bir kaynak ise İmam Cafer-i Sadık Hazretlerinin kaleme aldığı *Yıldıznâme* adlı eserdir. Bu eserde yirmi bir tane biber tanesinin alınması, “Hubbû ve innehu lihubbû bilhayr lişedidün” duasının okuyup biberlerin ateşe bırakılması, bu işleme günde üç kez sabah, öğle ve akşam yedi gün devam edilmesi tavsiye edilmektedir. Büyü yapılan şahsın, büyü yapanın aşkıdan deli divane olacağını ve asla ayrılmayacağını iddia eder (İmam Cafer-i Sadık 2016: 291). *Yıldıznâme*, okunması gereken efsunu bildirmesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca iki kaynağın da birbirine paralel bilgi vermesi dikkat çekicidir.

Ahmet Talât Onay’ın naklettiği Eşref Paşa’ya (ö.?) ait beyitte âşık etmek için karabiber tanesine efsun okuyup ateşe atmak işlenmektedir. Beyitteki efsundan kasıt *Yıldıznâme*’de zikredilen sözler olmalıdır:

Atarlar âteş içre fülfülü efsun edip aşka
Şerâr-ı cezbeyi dilde hayâl-i hâl-i yâr eyler (Onay 1993: 375)

“Aşk için fülfülü ateş içerisine efsun okuyup atarlar. Sevgilinin beninin hayali gönülde cezbe kıvılcımını çıkarır.”

Başda dil bâgını ol kâkül-i sünbül götürür
Hâli sihr eylemege dâne-i fülfül götürür (Erdoğan 2017: 174)

“Baş üzerinde gönül bağını o sümbül gibi olan kâkül götürür. Beni sihir yapmak için fülfül tanesi götürür.”

Bursalı Rahmî'nin (öl. 1567-68) yukarıdaki beytinde "dil bağı" (gönül bağı/zinciri) ibaresi deliliğe işaret etmektedir. Zira dil bağı/gönül bağı/zinciri sevgilinin sümbül gibi olan kâkülüdür. Bilindiği üzere eski zamanlarda deliler zapt edilmek için zincirle bağlanırdı. Ayrıca âşığın gönlünün sevgilinin saçının çengelinde asılı olduğu imgesi de divan şiirinde yaygındır. Ancak bu beyitte delilerin zincire vurulması hadisesinin ağır bastığı söylenebilir. Bu sosyal hakikatten hareketle beyit âşık ve sevgili merkezinde kurgulanmıştır. İkinci mısradaki şair sevgilinin güzellik unsurlarından hâlin/benin sihir yapmak üzere karabiber tanesi taşıdığı hayaline yer verir. İki mısra birlikte düşünüldüğünde beyitte karabiber tanesi ile âşığı sevgilinin aşkıyla delirtmek için yapılan bir büyü mazmunu açığa çıkmaktadır:

*Saldı hâlel nizâm-ı dil ü dîne kâkülün
Verdi şikest reng-i güle bûy-ı sünbülün
Dökdü cihâna tohm-ı füsûn hâl-i fülfulün
Açdı metâ-ı âlmı rûhsâr için gülün
Sende bu denlü fitne nedendir dedim dedi
Âsâr-ı aşk sûziş-i cânun durur senin* (Okcu 2014: 250)

"Saçının perçemi, gönül ve din düzenine bozukluk getirdi. Sümbülünün kokusu, gülün rengini kırdı (giderdi). Karabiber gibi olan benin, büyü tohumunu dünyaya döküp saçtı... (Senin) gül(e benzeyen yüz)ün kırmızı servetini yüz (göstermek) için açtı. Sende bu kadar fitne/karışıklık çıkarmak niçin (bulunmaktadır) dedim. Dedi ki, aşkın belirtileri senin canını/canına yakmaktadır/tesir etmektedir."

Şeyh Gâlib'in (öl. 1799) kaleme aldığı yukarıdaki bentte sevgilinin çeşitli güzellik unsurları tasvir edilmektedir. Sevgilinin kâkülü/perçemi, kapalı istiare yapılarak, gönül ve din (ülkesinin) düzenini bozan bir kâfir olarak hayal ediliyor. Yanaklardan aşağı dökülen uzun saç ise sümbül imgesiyle okuyucunun zihninde canlandırılıyor. Bu saçın kokusu gülün güzel rengini ortadan kaldırıyor. Dördüncü mısradaki ise sevgilinin yüzünü göstermesi, gülün kırmızı hazinesini açması olarak yorumlanıyor. Çalışma konusuyla alakalı olmak üzere üçüncü mısradaki sevgilinin karabiber gibi olan beninin büyü tohumunu dünyaya attığı ifade edilmektedir. Burada şair güzel sevgilinin karabiberi andıran beninin herkesi büyülediğini belirtmektedir. Dolayısıyla karabiber tanelerinin büyü işinde kullanıldığı ima ediliyor. Aşağıdaki bende dayanılarak karabiber tanesi ile "celb-i muhabbet ve teshîr", yani sevgiyi çekme ve birini ele geçirme, kendisine hizmetkâr etme büyüünün yapıldığı söylenebilir. Zira en son mısradaki "aşkın belirtileri senin canını/canına yakmaktadır/tesir etme" sinden bahsedilmektedir. Bu ibare karabiber tanesinin ateşe atılması suretiyle yapılan aşk/âşık etme büyüünün alametlerinin âşığın canında görülmesi manasında okunabilir.

*Hâlün içinde mü degül kâtib-i lem-yazel komuş
Fenn-i füsûnı büsbütün dâne-i fülful üstine* (Taş 2004: 469)

"Benin içinde (görünen) kıl değildir. Büyü hünerini tamamen karabiber tanesi üzerine o Ebedî Kâtip koymuş..."

Vahyî (1660-1718), sevgiliyi ele aldığı beytinde üzerinde/içinde kıl olan bir "ben" tasviri yapmaktadır. Şaire göre benin üzerinde görünen kıl değil, Ebedî Kâtip olan Allah'ın koyduğu büyü hüneridir/ilmidir. "Büsbütün" ibaresinin "tamamen" manası büyü yapılırken karabiber tanesinden istifade edilmesini açığa vurmaktadır. Beyitteki hayal, karabiber tanesi ile büyü yapılması hadisesi üzerine kurgulanmıştır.

*Dil-i bî-çâre karâr eyleyecek yir bulmaz
Hindû-yı zülfün oda salduğün fülfulini* (Ersoy 2010: 498)

“Zavallı gönül, senin Hintli (gibi siyah) saçın karabiberini ateşe attığı için duracak yer bulamaz...”

Münîrî'nin (öl. 1520) aşağıya alıntılanan beyti karabiber ile yapılan muhabbet büyüsünün nasıl yapıldığını açık seçik izah etmektedir. Sevgilinin Hintli (gibi siyah) saç karabiberini (benini) ateşe attığı için zavallı gönül duracak yer bulamamaktadır. Sevgilinin saç siyah renginden ötürü bir Hintliye, beni karabibere, yanağı ateşe benzetilmektedir. Sevgilinin yanağındaki ben, Hintli saçın ateşe karabiber atması olarak düşünülmüştür. Yani Hintli saç, ateşe (yanağa) karabiber (ben) atarak gönle büyü yapmıştır. Bu yüzden zavallı gönül yerinde duramıyor ve deli divaneyeye dönüyor.

*Kararup bagrum gider 'aklum başumdan ey perî
Dâyimâ haddüñde gördükçe o sevda fülfülü* (Çeltik 2017: 526)

“Ey peri! Sürekli yanağında o siyah biberi/kara fülfülü (beni) gördükçe bağrım kararup aklım başımdan gider.”

Karabiber büyüsünün niteliği istenilen kişinin âşık olmasını sağlamaktır. Beyitlerde bu büyüünün âşık etme konusundaki tesiri ön plana çıkmaktadır. Bununla alakalı olarak Ahmed-i Rıdvan'ın (öl. 1528-38) şiirinde büyü ve bu kavramla ilgili lafız geçmemektedir. Ancak “aklı başından gitmek” deyiimi karabiber ile yapılan büyüye atıfta bulunmak üzere beyitte yer almaktadır. “O sevda karabiberini gördükçe aklın baştan gitmesi” karabiber büyüsüne maruz kalan kişinin aşktan divane olmasına işaretir.

*Âteşîn ruhsârı üzre hâli vâsfında sözüm
'Âşık-ı bî-dillerüñ agzın yakar fülfül gibi* (Küçük 1994: 430)

“Ateş gibi yüzü üzerinde bulunan beninin övgüsünde benim sözüm ürkek âşıkların ağzını karabiber gibi yakar.”

Divan şairlerinin amacı toplumdaki kültürel hadiseleri anlatmak değildir. Onlar sosyal ve kültürel unsurları şiirlerine duygularını daha iyi ifade edebilme ve şiirlerini zenginleştirebilme aracı olarak kullanmışlardır. Bundan dolayı karabiberle yapılan âşık etme büyüsünün de belli kısımlarını şiire konu etmişlerdir. Bâkî (öl. 1600) de büyüünün ateşin üzerine atılarak yapılması gözlemine şiire yansıtır. Şair, sevgilinin yüzünü ateşin/ateş gibi kırmızı/ateş gibi sıcak olarak vasıflandırır. İlâveten ateş gibi yüzde bulunan benden bahseder. Beyitte fülfülün/karabiberin de geçmesi beytin mazmunun karabiber büyüü olduğunu kanıtlamaktadır.

*Gördüğüm gündən beri sad dâne hâl-i ruhların
Dilde tesbihimdir ol fülfül gibi çok benlerin* (Macit 1997: 374)

“Yanağındaki yüz tane beni/yüzlerce beni gördüğüm gündən beri o karabiber gibi çok benlerin gönülde tespihimdir.”

Karabiber taneleri ağaçta salkım hâlinde bulunur. Bu salkımlardan elde edilen yemişler kurutularak karabiber taneleri elde edilir. Nedîm (öl. 1730), aşağıdaki beytinde bu husustan yararlanır ve sevgilinin yanağındaki benleri karabiber imgesiyle tasvir eder. Beyitte ben ve karabiber ile tespih arasında iham-ı tenasüp sanatı gerçekleştirilmiştir. Zira her üç nesne de tanelidir. Fakat burada asıl dikkat çeken nokta sevgilinin yüzündeki benlerin (yani sevgili) görüldükten sonra o karabiber tanesi gibi olan benlerin dilde/gönülde/lisanda zikredilmesidir/yâd edilmesidir. Dikkat edilirse bu beyitte de görme eylemi dolayısıyla muhatabın (âşık edilmek istenen şahsın) aşırı derecede aşka düşmesi karabiber ile yapılan büyüü zihinde çağrıştırmaktadır.

*Ey ki mihründen zemîn ü âsumân germ olmağa
Şeb spend olmuşdur encüm fülfül ü âzer güneş* (Tarlan 2005: 70)

“Ey sevgisinden yer ve göğün hararetlenmesi/heyecanlanması için gecenin, tütsü; yıldızların, karabiber; güneşin de ateş olduğu (Sultan Mehmet)!”

Ahmet Paşa'nın (öl. 1496-97) Fatih Sultan Mehmet övgüsünde kaleme alınmış kasidesindeki beyitte “sıcak” manasına gelen “germ” kelimesi “ol-” yardımcı fiiliyle birlikte “hararetlenmek, heyecanlanmak” anlamında kullanılmıştır. Beyitte gece, tütsüye; yıldızlar karabibere; güneş de ateşe teşbih edilmiştir. Burada karabiber tanelerinin ateşe atılmasıyla yapılan “âşık etme” büyüsü doğrudan bahis konusudur. Dikkat çeken iki husus vardır. İlki karabiber büyüsünün tesiri “mihründen germ olmağa” (senin sevginden heyecanlanması/hararetlenmesi) ibaresi ile gözler önüne serilmektedir. İkincisi karabiber büyüsü yanında sipend/üzerlik tohumunun da aşk için yapılan büyüler arasında kullanılmasıdır. Aşkın devamını sağlamak için güzel bir kokuya sahip üzerlik tohumu ateş üzerine atılmış (Onay 1993: 374-75). Beyit Fatih Sultan Mehmet'in sevgisi üzerinden karabiber yapımıyla alakalı doyurucu bilgiler vermektedir.

*Hat degüldür fülful-i hâlin nigâr idüp gubâr
Sayd için Emrîyi saçmışdur gül-i ruhsârına* (Saraç 2002: 236)

“(Sevgilinin yüzünde görünen) ayva tüyleri değildir, sevgili, ben karabiberini toz haline getirip Emrî'yi avlamak için yanağının gülüne saçmıştır.”

Divan şairleri sevgiliye ait güzellik unsurlarını bazen hüsn-i talil sanatı gerçekleştirerek hayal ederler. Bilindiği üzere hüsn-i talil heyecana bağlı bir sanat olarak beyitlerde dikkat çekmektedir. 16. Yüzyıl şairlerinden Emrî de aşağıdaki beyitte sevgilinin ayva tüylerini hüsn-i talil sanatıyla ele almıştır. Sevgilinin beni karabibere, yanağı güle teşbih edilmiştir. Ona göre sevgilinin yüzünde görülen ayva tüyleri değildir. Sevgili sanki ben karabiberini toz haline getirip Emrî'yi avlamak için yanağının gülüne saçmıştır. Beyitte karabiber ile aşk büyüsü yapma vakiasından hareket edilmiştir.

*‘Aceb mi ‘âşıguñ sabr u karârı olmasa bir dem
Hemîşe hâl ü ruhsârûñ kor âteş üzre fülfüller* (Ünver 2010: 397-398)

“(Ey sevgili!) Âşık bir an (olsun) sabırlı ve sakin olmasa buna şaşılır mı? Zira (senin) benim ve yanağın ateş üzerine karabiber (tanesi) saçar.”

16. yüzyıl şairlerinden Gelibolulu Sürûrî, âşığın sabır ve sakinliği terk etmesini hüsn-i talil çerçevesinde değerlendirmektedir. Sevgilinin beni ve yanağının ateş üzerine karabiber saçması âşığın sabır ve sakinliğini almakta ve onu divaneye çevirmektedir. Zira delilerin bir yerde duramadıkları bilinen bir hakikattir. Ben siyahlığı dolayısıyla karabiber, yanak da kırmızı rengi sebebiyle ateş olarak tahayyül edilmiştir.

*Dillerin yakmak gerekdür gâlibâ ‘âşıkınıñ
Ol sebebden hâline teşbîh iderler fülfüli* (Atacan 2014: 322)

“Galiba âşığın dillerini yakmak gerektir. O yüzden benim karabibere teşbih ederler.”

Yukarıya kaydedilen *Hafız Mehmet Tahir Efendi Divanı*'nda yer alan beyti tevriye sanatı perspektifinde yorumlamak mümkündür. Karabiber yakıcı/acı bir maddedir. Beyitte dil kelimesi gönül ve ağızdaki organ manasıyla düşünülebilir. “Dillerini yakmak” ibaresinin ilk akla gelen anlamı ağız içerisindeki organ olan dilin yanmasını/yakılmasını yani “keskin, sert ve ısırtıcı bir duyum vermek” (Parlatır vd. 1998: 2371) manasını ihtiva eder. Gönül yakmak deyimi, “aşk acısı ile kıvrandırmak” (Parlatır 2007: 401) anlamında kullanılan bir deyim olup “dillerini yakmak” ile aynıdır. Beyitte asıl kastedilen mana da budur. Sevgilinin benim âşığın gönlünü yaktığı şeklinde bir anlam meydana

çıkılmaktadır. Lakin deyimim şiirde yer alışı karabiber ile yapılan âşık etme büyüsunü akla getirmektedir.

*Yanağın hâl-i hindûsu ne sâhirdir nigârâ kim
Semender-vâr olmuşdur ana dün gün mekân âteş* (Tarlan 1997: 299)

“Ey güzel! Yanağının Hintli beni öyle bir sihirbazdır ki gece gündüz onun mekânı semender gibi ateş olmuştur.”

Ateşte yanmayan bir hayvan olan semender, divan şairleri tarafından birçok imgeye konu edilmiştir (Canım 2016: 503). Sevgilinin beninin benzetildiği bir diğer unsur ise semenderdir. Bu iki unsurun aralarındaki benzetme yönü mekânlarının ateş olmasıdır. Necâtî Bey’in (öl. 1509) beytinin kompozisyonun anlaşılması için fülfül büyüü yapılırken tanelerin ateşe atılması göz önünde tutulmalıdır.

*Dâne-i hâl değil cennet-i ruhsârînda
Âdem-i bî-dili ser-geşte eden fülfüldür* (Tuğluk 2007: 666)

“Cennet gibi yanağında görünen ben tanesi değildir, âşıkları şaşkın eyleyen/aqlını başından alan karabiberdir.”

Abbas Vesîm Efendi (öl. 1760), nakledilen beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından benini ele alır. Sevgilinin yanağını cennet olarak hayal eder. Şairin muhayyilesinde sevgilinin yanağında görünen ben tanesi değil, âşıkları şaşkın eyleyen/aqlını alan bir fülfüldür. Yukarıda değinildiği üzere çeşitli sözler söylenerek fülfül tanesi ateşe atılmış, böylece muhatap çıldırırçasına âşık olurmuş. “Bî-dil” (âşık) ve “ser-geşte” (başı dönmüş) ibareleri nedeniyle sevgilinin beninin fülfüle teşbih edilmişinde akla fülfül ile yapılan büyü gelmektedir.

*Gül ruhlarında siyah benlerin fülfül gibi
‘Aqlım alır ben fakîrini dîvâne eder* (Canlı 2009: 372)

“Gül/Ateş yanaklarındaki siyah benlerin karabiber gibi aqlını alarak ben fakirini divane eder.”

19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Hâfız Seyyid Ali Bedreddin Ulvî, sevgiliye olan delilik derecesindeki aşkı fülfül büyüü çerçevesinde ifade etmektedir. Sevgilinin yanaklarında bulunan siyah benlerin karabiber gibi aqlını aldığını, divane ettiğini iddia etmektedir. Divan edebiyatının son zamanlarında eser veren bir şairin beytinden fülfül ile yapılan büyüye rastlanması Osmanlı toplumunda ve edebiyatında bu büyüün aksini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Divan şiirinde fülfül ile yapılan büyü irdelenirken edebî metinler dışında, örnek beyitleri açıklamak üzere *Burhân-ı Katî* ve *Yıldıznâme* adlı iki kaynağa müracaat edilmiştir. Muhtemeldir ki havas kitapları incelendiğinde daha fazla kaynak ortaya çıkacaktır. Şairler şiirlerinde bu büyüye zengin çağrışımlara kapı aralayacak bir biçimde yer vermişlerdir. Sevgilinin âşığı çıldırtan güzelliği bu büyü vasıtası ile ortaya konulmak istenmiştir. Bu amaç güdüldürken büyüün yapılarına ve etkilerine dair bilgiler vermekten de geri durmamışlardır. *Burhân-ı Katî*’de izah edilen fülfül büyüünün bazı ayrıntıları şiirlerde geçmektedir. Bu da divan şairinin sosyal hayatla iç içeliğini göstermektedir. İlâveten divan şiiri metinlerinde bu büyüün yer alması toplumsal bir uygulamaya şairlerin kayıtsız kalamadığına işaret etmektedir. *Yıldıznâme* isimli kitapta geçen bu kadim büyüün divan şiirinin son dönemine kadar edebî metinlere yansıdığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akyüz, Erdoğan (2017). *Sihir Geleneği ve Kur'an'da Sihir Kavramı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, Doktora Tezi.
- Atacan, Mehmet (2014). *Hafız Mehmet Tahir Efendi Divanı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi.
- Ayverdi, İlhan (2020). *Kubbealtı Lugatı, Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- Bulut, Halil İbrahim (2003). Sihrin Hakikatı ve Mucizeden Farkı. *Marife*, 1, 59-70.
- Cafer-i Sadık (2016). *Yıldızname* (çev. H. Mustafa Varlı). İstanbul: Esmâ Yay.
- Canım, Rıdvan (2016). *Divan Edebiyatının Kaynakları*. İstanbul: Akıl Fikir Yay.
- Canlı, Melek (2009). *Hâfız 'Ulûî Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi.
- Çelebi, İlyas (2009). Sihir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 37, İstanbul: TDV Yay., 170-172.
- Çeltik, Halil (2017). *Ahmed-i Rıdvan Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0>, [Erişim Tarihi: 16.11.2020].
- Devellioğlu, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Dülger, Elif (2006). *Evlîya Çelebi Seyahatnâme'sindeki Büyü, Sihir ve Falın Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi.
- Erdoğan, Mustafa (2017). *Bursalı Rahmî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>, [Erişim Tarihi: 16.11.2020].
- Ersoy, Ersen (2010). *II. Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitleli Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Hüseyin Remzî (1305). *Lûgat-i Remzî*. C I-II, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzî.
- Karadağ, Cağfer (2004). Büyü ve Din -İslâmî Nokta-i Nazardan Bir Değerlendirme. *Usûl İslam Araştırmaları*, 1(1), 111-135.
- Karaman, Gülay (2015). Klasik Türk Şiiri Estetiğinde Sihir. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (8), 1503-1536.
- Kartopu, Saffet ve Ünal, Abdurrahman (2019). Büyü ve Tabiatüstü Güçlere Başvurma Nedenleri Üzerine Bir Saha Araştırması. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 379-399.
- Kufacı, Osman (2019). Divan Şairinin İmgelem Dünyasından Bir Örnek: Fülül. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6 (16), 433-449.
- Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*. Ankara: TDK Yay.
- Macit, Muhsin (1997). *Nedîm Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Murat, Mualla vd., (2019). Keloğlan Masallarında Sihir veya Büyü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6 (10), 62-81.

- Mütercim Âsım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı* (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs). İstanbul: TDK Yay.
- Okcu, Naci (2014). *Şeyh Gâlip Dîvânı*. Ankara: DİB Yay.
- Onay, Ahmet Talay (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Akçağ Yay.
- Parlatır, İsmail vd., (1998). *Türkçe Sözlük I-II*. Ankara: TDK Yay.
- Parlatır, İsmail (2007). *Atasözleri ve Deyimler-II, Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Polat, Emanullah (2015). Felak ve Nas Sureleri Bağlamında Sihir Mefhumu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış, 14 (52), 203-220.
- Saraç, M. A. Yekta (2002). *Emrî Divanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şemseddin Sâmî (1317/1900). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Tanyu, Hikmet (1992). "Büyü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C 6, İstanbul: TDV Yay., 501-506.
- Tarlan, Ali Nihat (1997). *Necati Beg Divanı*. İstanbul: MEB Yay.
- Tarlan, Ali Nihat (2005). *Ahmet Paşa Divanı*. İstanbul: MEB Yay.
- Taş, Hakan (2004). *Vahyî Divanı ve İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi.
- Tuğluk, İbrahim Halil (2007). *Abbas Vesîm Efendi; Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, Doktora Tezi.
- Tulum, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yay.
- Ünver, Niyazi Hakan (2010). *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, Doktora Tezi.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 3 (Aralık/ December 2020), s. 103-122.
|| Geliş Tarihi-Received: 09.11.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 06.12.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Menâkıbnâmelerde ve Sözlü Kaynaklarda Yer Alan Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri

Belief Motifs Which Bases On Shamanism In Menakibnames And Oral Sources

Haktan KAPLAN*

Öz

Menâkıbnâmeler ve menkıbeler atalar kültüyle bağlantılı olarak kamlık, şamanlık geleneğinin bir taşıyıcısı olarak XI. yüzyılda hayatımıza girmiştir. Heterodoks İslâm bünyesinde günümüzde hâlâ etkinliğini devam ettiren velî kültü çerçevesinde, velîlerin yaşam şekilleri, kerâmetleri ya velî hayattayken kendisi tarafından kaleme alınmış ya da velî öldükten sonra müridleri tarafından yazılmıştır. Bu menâkıbnâmelerde ve menkıbelerde yer alan keramet motifleri, İslâm öncesi eski Türk inançları (Şamanizm), İslâmî inançlar, Kitab-ı Mukaddes menşeli inançlar, destanî ve mitolojik mahsuller ve halk gelenekleri olarak dört başlık altında incelemeye tabi tutulmuştur. Menâkıbnâmeler her ne kadar İslâmiyet sonrasında ortaya çıkmış olsa da içlerinde yer alan keramet motiflerinin bir kısmı İslâmiyet öncesi kaynaklıdır. Bu durum, bizi menâkıbnâmelerin kaynaklarını İslâmiyet öncesinde aramaya sevk etmiştir. Bu çalışmamızda ele alacağımız menâkıbnâmelerde geçen keramet motiflerinin kaynağı Şamanizm'de görülmektedir. Zira evliya etrafında teşekkül eden bir olaya bir kaynak gerekmektedir.

Çalışmamızda menâkıbnâmelerde ele aldığımız Şamanizm kaynaklı inanç motiflerinin şamanlardaki uygulamaları ve İslâm dinine nasıl geçtiğine dair birtakım ipuçları verilecektir.

Anahtar kelimeler: Şaman, velî, evliya, menâkıbnâme, menkıbe.

Abstract

In connection with the cults of ancestor, the publicity, as a bearer of shamanic tradition, our century has entered our lives. In the framework of heterodox Islam, which still continues to be active today, the forms and forms of life of the parents have been retained by the parents in the lifetime of the parents, or they have been retained by their followers after the parents have died. Keramat motifs in these menakibname and saint legend are examined under four headings as pre-Islamic ancient Turkish beliefs (shamanism), Islamic beliefs, beliefs based on the Biblical beliefs, epic and mythological crops and folk traditions.

In our work, shamanism-based belief motifs we have discussed in menakibname will give some clues as to the practices in the shaman and how the Islamic religion has passed.

Key words: Shaman, Saint, Saint Legend, menakibname, menkıbe.

Giriş

Menkabe, Osmanlıca-Türkçe sözlükte çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş hikâyelerin ahvaline ait fıkralar, hikâyeler diye geçmektedir. Menkabenin çoğulu olan menakıp ise menkabeler, övülecek vasıflar şeklinde tanımlanmıştır (Devellioğlu 2007: 615). Bununla birlikte “menkabe”nin birçok araştırmacı tarafından da çeşitli tanımları yapılmıştır. Pertev Naili Boratav, menkabeyi efsane içerisinde ele alarak efsane deyimiyile Fransızcadaki legende ile Almandadaki sage ve legende kavramlarının her ikisiyle de karşılandığını ve dinlik konulardaki efsanelere eskiden Türkçede “menkabe” denildiğini aktarmıştır. Efsane çeşitlerinden, tarihlik efsanelerin yazılı edebiyatta menkabe adıyla anıldığını belirterek dinlik efsanelerin, sadece dinlik inanış ve işlemleri ağır basan, niteliklerini bu öğelerden alan efsaneler olarak da ifade etmiştir (Boratav 1973: 98-105). Abdurrahman Güzel, menkabeyi “İstılâhî manada; din büyüklerinin izhar ettikleri kerametleri anlatan küçük hikâyeler.” diye tanımlamıştır (Güzel 2004: 646). Ahmet Yaşar Ocak, IX. yüzyıldan başlayarak velilere atfedilen olağanüstü olaylardan bahseden kısa anlatılar olarak ifade etmiştir (Ocak 1992: 36). Sakaoğlu’na göre keramet adı verilen harikulade olaylara yer veren küçük hikâyelere “menkıbe, menkabe” denilmektedir (Sakaoğlu 2013: 47). Ali Berat Alptekin menkıbeyi “dinî efsaneler” başlığı altında ele almış, velilere bağlı anlatımlar olarak tanımlamıştır (Alptekin 2012: 11). Ethem Cebecioğlu ise menkabeyi, evliyâların hayatlarının anlatıldığı eserler olduğunu belirterek bu eserlerin velilerin kerametlerini, hikmetli sözlerini, hallerini, yaşayışlarını yansıttığını ve amaçları da dinleyenlerde aşk uyandırmak ve kalplerinde çerağ yakmak olduğunu ilave eder (Cebecioğlu 2005: 426).

Bütün bu tanımlardan hareketle biz de menkabe için yeni bir tanım yapabiliriz. Menkabe: Olağanüstü/kutsal özelliklere sahip olduğuna inanılan bir şahsın etrafında teşekkül eden kerametleri sözlü olarak sohbet ortamında anlatılmasına *menkabe* denir.

Türkler İslâmiyet’le birlikte yerleşik hayata geçmeye başlamış ve bu doğrultuda menkabe yerini menkıbeye bırakmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere menkabe sözlü edebiyatımızın, menkıbe ise yazılı edebiyatımızın bir ürünüdür. Türklerin İslâm dinini kabul etmeye başlaması edebiyatlarında da yeni bir şekillenmeye yol açmıştır. Bu duruma en güzel örnek şüphesiz evliyalar etrafından oluşan bir nevi onların biyografisi niteliğini almış, kimi zaman evliya hayattayken kimi zaman da ölümünden sonra müritleri tarafından kaleme alınmış olan menâkıbnâmelerdir.

Menâkıbnâmeler her ne kadar İslâmiyet sonrasında ortaya çıkmış olsa da içlerinde yer alan keramet motiflerinin bir kısmı İslâmiyet öncesi kaynaklıdır. Bu durumda bizi menâkıbnâmelerin kaynaklarını İslâmiyet öncesinde aramaya itmıştır. Bu çalışmamızda ele alacağımız menâkıbnâmelerde geçen keramet motiflerinin kaynağı Şamanizm’de görülmektedir. Zira evliya etrafında teşekkül eden bir olaya bir kaynak gerekmektedir. Bu kaynak kimi zaman İslâm ve hadis kaynaklı, kimi zaman *Kitab-ı Mukaddes* kaynaklı kimi zaman da İslâmiyet öncesi yani Şamanizm kaynaklıdır.

1. Menâkıbnâmelerdeki İnanç Motiflerinin Kaynakları

Destan, efsane ve masal gibi anlatım türlerinde meydana gelen ve olağanüstü olaylarda sık tekrarlanan olaylara belli başlı birtakım özellikler veren unsurlar vardır. Bu unsurlar “motif” olarak açıklanmaktadır. Nitekim evliya menkıbelerinde de bu motifler oldukça sık kullanılmıştır. Örnek vermek gerekirse; ateşte yanmama, ölüyü diriltme, tahta kılıç ile savaşma, don değiştirme vs. unsurlar evliya menkıbelerindeki motifleri oluşturur. Türk menâkıbnâmelerinde kullanılan bu ve buna benzer motifler köken itibarıyla farklılık arz etmektedir.

Ahmet Yaşar Ocak Türk menâkıbnâmelerindeki motiflerin meşelerini; İslâm öncesi eski Türk inançları (Şamanizm), İslâmî inançlar, *Kitab-ı Mukaddes* menşeli inançlar, destanî ve mitolojik mahsuller ve halk gelenekleri (Ocak 1983: 70-73) olarak dört başlık altında incelemiştir.

Çalışmamızda ele alacağımız İslâm öncesi eski Türk inançları başlığını Şamanizm kaynaklı inanç motifleri olarak da yorumlayabiliriz. Türkler İslâmiyet'ten önce birtakım farklı dinlerin etkisinde kalmış olmalarına rağmen hayatlarında derin bir etki bırakacak kadar uzun bir süre bu dinlere tabii olmamıştır. Bu sebepten dolayı biz menâkıbnâmelerdeki motiflerin kaynaklarını incelerken *İslâm Öncesi Eski Türk İnançları* başlığını Şamanizm kaynaklı inanç motifleri olarak değiştirmeyi uygun gördük. Nitekim Türklerin en eski inançları Şamanizm altında şekillenmiştir. Bunun doğal sonucu olarak edebiyatlarına bu inançları yansıtmışlardır. İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Şamanizm'den kalan inançlarını İslâmiyet ile yoğurup edebiyatlarına taşımışlardır.

2.1. Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri

Şamanizm, Türklerin Müslüman olmadan önce kendilerine ait bir inanç sistemi olarak yorumlanmaktadır. Şamanizm, günümüzde animizme benzetilmektedir. Şamanist inançta hemen hemen her varlığın bir ruhunun olduğuna inanılmaktadır. Aynı durum Türklerin en eski inançlarından olan Şamanizm'de de görülmekte ve bunlara kanlı veya kansız kurban adanmaktadır. Şamanist inanç Türklerde o kadar etkili olmuştur ki İslâmiyet'i kabul ettikten sonra dahi birtakım ritüelleri İslâmiyet'e aktarmışlardır. Hatta İslâmiyet ile birlikte hayatımıza girdiği düşünülen velî, evliya kavramı aslında İslâmiyet'ten önce şamanlar, kamlar etrafında var olan inançtır. İslâmiyet ile birlikte bu kamlar adlarını velî yahut evliya olarak değiştirmiştir.

Şamanların etrafında teşekkül eden birtakım olağanüstü hadiseler İslâmiyet'le birlikte evliyaların etrafında teşekkül etmeye başlamıştır. Özellikle Bektaşî evliyelerinde sıkça görülen İslâmiyet öncesi dinî motifler diğer evliyalarda da karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu bu motifleri meydana getiren evliyalar; *sihirbazlık yapan, hastaları iyileştiren, gaipten ve gelecekte haberler veren, tenâsüh (reenkarnasyon), hulûl (enkarnasyon), tabiat kuvvetlerini istediği gibi yönlendiren, ateşe hükmeden, kemiklerden diriltme (intermezzo), kadın-erkek ortak ayinler yapan, tahta kılıç ile savaştan, don değiştiren* kimseler olarak aklımıza gelmektedir (Ocak 2013: 141).

Evliyaların bu özellikleri kimi zaman Kur'an-ı Kerim kaynaklı olarak da görülebilmektedir. Hatta burada yer alan özelliklerin bir kısmının Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenmektedir. Ancak şimdiye kadar bu özelliklerden hangilerinin İslâmî telakkiye uyduğu, hangilerinin uymadığına dair birtakım görüşler ileri sürülse de ilmî bir araştırma konusu olmamıştır (Ocak 2013: 143).

Bektaşî evliyaları Türkler arasında Türkmen babaları olarak görülmektedir. Bu sebepten dolayı yukarıda özellikleri taşıyan evliyaların menkıbelerindeki motifleri de Şamanizm kaynaklı olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Türk menâkıbnâmelerinde görülen Şamanizm kaynaklı inanç motiflerini şu şekilde gösterebiliriz:

2.1.1. Sihir ve Büyü Yapmak

Şamanizm'in en önemli unsurlarından olan sihir ve büyüye şimdiye kadar tek bir menâkıbnâmede rastlamaktayız. *Menâkıbu'l-Kudsiye'* de eserin kahramanı olan Baba İlyas-ı Horasanî'den ona düşman olan birinin ağzıyla şöyle bahsedilir:

Bu ki direm hezâr buncadır ol

Hiç sâhir bulmaya âna yol
 Varun eyle bulârı ğâret idün
 Söyle kim vardurur hasâret idün
 ...
 Eyle kim câdûlarımuş bunlar
 Bilse sizi kırarımış bunlar

Yukarıdaki bu üç beytin ilkinde Baba İlyas'ın son derece usta bir sihirbaz olduğu ve hiçbir sihirbazın bu konuda ona yetişemeyeceği anlatılmak istenmektedir (Ocak 2013: 143-144). Burada dikkati çeken başka bir husus ise İslâm dininde büyü ve sihrin kesin olarak yasaklanmasına rağmen menâkıbnâme gibi tasavvufî bir eserde büyüye ve sihre atıfta bulunulması dikkate şayandır. Baba İlyas'ın burada yaptığı olağanüstü işler o zamana kadar çevresinde görülmediğinden ona *câdû* diye hitap edilmesine sebep olmuştur. Kısaca Baba İlyas'ın düşmanları tarafından *câdû* diye nitelendirilmesi onu halk arasında kâfir ilan edip halkın ondan soğuması amacıyla yapılmış olabileceği görüşünde birleşmek doğru olacaktır. Nitekim bu tarz düşünceler hemen hemen bütün evliyalardan hakkında öne sürülmüştür. Ancak işin doğrusu halkı onlardan soğutmak ve onları kâfir ilan etmek amacıyla yapıldığıdır.

Menâkıbnâmelerdeki Şamanizm kaynaklı inanç motiflerinden olan sihir ve büyü İslâm dininin kesinlikle yasakladığı ritüellerdendir. Bu sebeple menâkıbnâmelerde görülme sıklığı da oldukça az hatta tektir.

2.1.2 Hastalıkları İyileştirme

Şamanların en önemli özelliklerinden biri de hastalıkları tedavi etme özelliğidir. Şamanlar kimi zaman yaptıkları çeşitli efsunlarla kimi zaman da bir doktor gibi şifalı otlarla ilaç yaparak hastaları tedavi ederlerdi. Bunlardan başka tanrıya adak adayıp hastanın kurtuluşuna vesile olurlardı.

Şamanların, hastalıkları tedavi etmedeki diğer bir yöntemi de sağaltma tekniğidir. Bu tasarıma göre hastalık sahibi kişinin canı çalınır veya kaybolur. Sağaltma da şamanın canı arayıp bulması veya canı çalan kötü ruhları öldürmesiyle açıklanabilir.

İslâmiyet'in kabulüyle velî kültürünün ortaya çıkması şamanlara ait olan bu görevin velîlere intikal etmesine sebep olmuştur. Yani denilebilir ki; velîlerde görülen hastalıkları iyileştirme inancı köken itibarıyla Şamanizm kaynaklı bir inanç motifidir. Çalışmamızda beş menâkıbnâmede bu motife rastladık.

Vilâyetnâme' de yer alan bir menkıbeye göre; "Ahmet Yesevî Horasan halkının feryadıyla çok üzüldü ve halkın ileri gelenlerinden olan birinin oğlu kâfirlerin elinde tutsak idi. Ancak Yesevî çok yaşlıydı ve ata binecek gücü yoktu. Bunun üzerine erenlerinden Hacı Bektaş'ı bu görev için seçti. Hacı Bektaş uçarak kâfirlerin elinde tutsak olan ve hastalıktan saç dökülen, dermanı kalmamış olan yiğidin yanına ulaştı. Parmağını salyasına buluşturup yiğidin saçına sürdü. Yiğit saçlarının bittiğini, tekrardan gücünün yerine geldiğini gördü." (Korkmaz 1999: 64). Burada bahsedilen durum Hacı Bektaş'ın ağızındaki salyasıyla hasta olan kişiye şifa vermesidir. Bu durum şamanlarda görülmeyen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem İslâmiyet'in verdiği etki hem de Şamanizm inancının birleşmesi bu şekilde bir tedavi yöntemini ortaya çıkarmıştır. Ancak köken itibarıyla olaya yaklaştığımızda velîlerde görülen hastalıkları tedavi etme inancı Şamanizm kaynaklı bir inanç motifidir.

Evliyalarda ansiklopedisinde rastladığımız başka bir menkıbede ise; “Hammâd Bin Müslim Debbâs, öğrencisi olmasını istediği Ebû Necîb’e “Allah seni daha yüksek derecelere çıkarmak için dilediğim şekilde hareketi bana bildirdi. Şayet kabul etmezsen, seni baras¹ hastalığına uğratmakla emir olundum.” der ve sözünü bitirmeden Ebû Necîb baras hastalığına yakalanır. Ebû Necîb halifenin huzuruna gider, halife çeşitli doktorları çağırır da hastalığı şifa bulamazlar. Bunun üzerine Ebû Necîb, Debbâs’a gider ve öğrencisi olacağını bildirir. Debbâs, “Ey baras! Bu vücuttan çıkıp dilediğin yere git!” deyince Ebû Necîb hemen sağlığına kavuşur.” (Yavuz, vd. 1992: 114). Burada karşımıza çıkan hastalığı iyileştirme yöntemi tam anlamıyla bir sağaltma çeşididir. Zira şamanların en önemli görevlerinden olan sağaltma İslâmiyet’ten önce sıkça uygulanan bir durumdur. Debbâs’ın hastalıkla konuşması ve onu kovması şamaların zararlı ruhları kovmak amacıyla birtakım ayinlerde bulunmasına benzerdir.

Yine evliyalarda ansiklopedisinde karşımıza çıkan başka bir menkıbede ise; “Hasan Sezâî Efendi zamanında, Edirne’de, kötü yola düşmüş bir kadın vardı. Bir zaman bu kadın halisane olarak tövbe edip, eski halinden vazgeçti. Salih ameller işlemeye başladı. Fakat uygunsuz kimseler tarafından tedirgin ediliyor, rahat bırakılmıyordu. Bu kadın Hasan Sezâî’ye gelerek yardım istedi. O da kadına dergâhta kadınlara mahsus kısımda kalabileceğini bildirince, bir oda tahsis edilip, kadın orada kalmaya, ibadet ve tâatla meşgul olmaya başladı.

Bu arada boş durmayan fitneciler, Hasan Sezâî hakkında çirkin iftiralar yaymaya başladı. Daha da ileri giderek bir gece dergâhın kapısına geyik boynuzu astılar. O ise bu hallere sabrediyor, kimseye bir şey demiyordu. Geyik boynuzunu dergâhın içine alırdı. Edirne vilayeti günlerce bu dedikodularla çalkalandı. Hasan Sezâî Efendi yine sabrediyor, hiç ses çıkarmıyordu.

Bu şâyîânın yayılmasından az zaman sonra, Edirne’de müthiş bir uyuz hastalığı peydah oldu. Hasan Sezâî hakkında her kim iftira etmiş ise, bu hastalığa yakalandı. Hastalık, bu sözlere adı karışmış olanlara yayılıyor, diğer insanlara bir şey olmuyordu. Hastalığa yakalananların bütün vücutları yara bere içinde kaldı. Hiçbiri derdine çare bulamadı.

Affı ve merhameti pek çok olan Hasan Sezâî hazretleri onların bu hastalık sebebiyle şiddetli acı ve sıkıntı çekmelerine dayanamadı. Mübârek kalbi tahammül edemeyip, bir gece kılık kıyafetini değiştirerek çarşıya çıktı. Kahvelerden birine girdi. Hiç kimse onu tanımadı. Uyuz olanlara yaklaşarak; “sizin derdinizin ilacı Hasan Sezâî’dir” deyip oradan ayrıldı. Ertesi gün dergâhın önü ana baba gününe döndü. Hastalığa tutulan herkes çare bulmak ümidiyle dergâha koştu. Hasan Sezâî Efendi gelenlerden her birine, onların dergâhın kapısına astıkları geyik boynuzundan kazıyıp, toz halinde veriyordu. O tozu yarasına süren herkes Allahü Te’âlâ’nın izniyle şifa buldu. Bu arada herkes hatasını anlayıp, yaptıkları dedikodulardan pişman oldular, tövbe ettiler.” (Evliyalarda Ansiklopedisi, C. VII 1992: 71). Anlatılan menkıbede Hasan Sezâî’ye edilen iftira sonucunda Allah tarafından halk cezalandırılmıştır ve tedavide iftira atılan kişinin hikmetiyle bulunmuştur. Bu durum yine Şamanizm inancıyla birebir örtüşmektedir. Zira eski Türklerde kötülük yapan veya kötülüğe bulaşan halkın üzerine tanrı tarafından bir fenalık musallat edilirdi. Bu da daha çok hastalık olurdu. Şamanlar da bu hastalığı sağaltma yoluna giderler ve hastalığı halktan defederlerdi. Şamanlar ayrıca tanrıya dua ederek de sağaltma yoluna gitmişlerdir. Nitekim Hasan Sezâî de Allah’a dua etmiş ve hastalığı kovmuştur.

¹ Derideki renk hücrelerinin yıkımına ve hücre kaybına bağlı olarak oluşan renk bozukluğuna vitiligo denir. Vitiligonun bilinen diğer isimleri ise; ala, baras, ebreş ve albinodur.

Menâkıbu'l-Kudsîye' de Baba İlyas'ın ileri gelen halifelerinden Hacı Mihman'ın, hangi hastaya nefesi ererse mutlaka iyileştirdiği ve bu kerametini, şeyhi tarafından kendisine bağışlandığı anlatılır. *Vilâyetnâme-i Otman Baba'* da ise Otman Baba'nın misafir olduğu Musa Beğ adındaki kişinin tekkesinde, civardaki hastaları yanına çağırarak onları iyileştirdiği anlatılır (Ocak 2013: 147).

Burada görülen hemen hemen her menkıbede veliler hastaları kimi zaman nefesleriyle kimi zaman da şifalı birtakım yiyecek veya içeceklerle tedavi etmektedirler. Bu durum tamamıyla Şamanist inançla birebir olmasa da Şamanist inancın velilerde devam ettiğinin bir göstergesidir. Bugün dahi Doğu Türkistan'da hastalık tedavisi için uygulanan Şamanist işlemler İslâmî bir vaziyette devam etmektedir. Altay şamanlarının ayini, İslâmî dualar, peygamber ve velilerin isimleri karıştırılarak İslâmlaştırılmaya çalışılmıştır. Bugün bu şamanlara *Perihan* (peri çağıran) denilmektedir. Müslüman şamanlar bu yolla kendi âdetlerini korumaktadırlar (İnan 2013: 109).

2.1.3. Gaybdan ve Gelecekte Haber Verme

Şamanların en temel vazifelerinden biri de gelecekte haber vermeleridir. Aslında bu inanç olağanüstü bir özelliğe sahip olduğunu iddia eden herkeste bulunması gereken bir özellik olarak dikkati çeker. Durum o ki; menâkıbnâmelerde en sık rastlanan motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen her menkıbede bu motif görülmektedir. Aslına bakacak olursak bu motifin ne kadar Şamanizm kaynaklı olduğu tartışılması gereken bir konudur. Zira her dinde ve her inançta birtakım olağanüstü özelliklere sahip olduğunu iddia eden herkes bu tür davranışlarda bulunmuştur. Bize göre bu inanç sadece Şamanizm'e ait olmayıp tüm halklara ait bir inanç ve tüm halklara ait bir motif olmalıdır. Ancak alanın kanaat önderleri bu inancın Şamanizm kaynaklı olduğunu ileri sürerler.

İslâmiyet'ten önce Türk hükümdarları savaşa veya barışa karar verirken şamanların fikirlerini almışlardır. İslâmiyet'le birlikte bu durum velilere geçmiştir. Veliler genellikle müritlerine gaybdan birtakım haberler vermişlerdir. Burada gaybla ilgili bilgi vermedeki amaç müridi veya halkı korumaktır.

Araştırmamızda birden çok menâkıbnâmelerde ve sözlü kaynaktan, Şamanizm inancına ait olduğu ileri sürülen bu inançla ilgili menkıbelere rastladık. Önemli gördüklerimizi buraya almaya çalıştık. Zira hepsini buraya almamız çalışmamızın boyutu açısından mümkün olmayacaktır.

Halk arasında anlatılan Geyikli Baba menkıbesinde, Geyikli Baba'nın Orhan Gazi tarafından gönderilen rakı ve şarabın yağ ile bala dönmesi anlatılır. Menkıbeye göre; "(Geyikli Baba) İnegöl taraflarında kayalar üstünde üç yüz altmış kapısı olan ve Kızıl Kilise denilen yeri tek başına fethetmiştir. Gündüzleri cenk eder, geceleri de orada bulunan ulu bir kestane ağacı Geyikli Baba'yı içine alıp saklamış. Düşman gelir Geyikli Baba'yı bulamazmış. Baba, sabah yine çıkar cenk edermiş. Bu halden ürken düşman, Kızıl Kilise'yi Baba'ya bırakıp kaçmış.

Bunu Orhan Gazi'ye müjdelemişler. Orhan Gazi de:

"Baba meyhordur (içki içmeyi sever)" diye iki yük rakı, iki yük şarap göndermiş. Geyikli Baba, yanındaki Balım Sultan'a:

"Padişah bana iki yük yağ ile iki yük bal gönderdi." demiş.

Ateş yaktırıp kazan koydurmuş ve gelen tulumları açtığında içlerinden yağ ile bal çıkmış. Kazanlara pirinç attırıp zerde pişirmiş. Hediye getirenler hayrette kalmış. Orhan Gazi'ye de bir tas zerde göndermiş (Özen 2002: 78). Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'nin

gönderdiği rakı ve şarabı önceden bilip “Hünkâr bize yağ ile bal gönderdi” demesi gelecekte haber almasıyla ilgilidir.

Gaybdan haber alma ile ilgili ikinci menkıbemiz Hacı Bektaş-ı Velî hakkında anlatılmaktadır. Menkıbeye göre; “Kırşehir halkı, Hacı Bektaş-ı Velî'nin geldiğini duyup gelirler, elini ayağını öperler. O sırada, Kalacuk kadısı, Padişahın emriyle Kırşehir'i teftişe gelmiştir. Ahi Evren'in dergâhına gelir. Erenlerin bir araya toplanmış olduğunu görür. Hacı Bektaş, kadıya:

-Ne için geldiniz? Kadı:

-Padişah emretti, bu şehirde bir olay olmuş, onu teftişe geldim. Hünkâr:

-Bari adamakıllı teftiş edebilecek misin? Der. Kadı:

-Adamakıllı teftiş edemeseydim beni memur etmezlerdi, deyince Hünkâr:

-Biz bunca zamandır teftiş edelim dedik, bu düşünceyi güttük, fakat sonucunda şaşırarak kaldık, künhüne eremedik gitti, der. Bu söz, kadıyı çok etkiler, Hünkârın yüzüne bakar, coşar, kendinden geçer, üç gün kendisine gelemes. Üç gün sonra kendisine gelince, kadılığı, teftişini bırakır, Hünkârın öğrencisi olur. Hünkâr de onu tıraş eder ve taç giydirir. Kadı, Hacı Bektaş'ın öğrencisi olduktan sonra Kalacuk'a gider, başından geçenleri anlatır. Böylece Onu sevenlerin sayısı artar ve kadının önderliğinde ziyaret için yola düşerler. Yolda, otlu, sazlı bir alana gelirler. Orada bir bölük kara canavarı yatmakta olduğunu görürler. İçlerinden biri, üstlerine varınca, canavarcıklar kaçışır, adam, bir yavru yakalar, canavarın boynuna bir çan takıp salıvermek ister. Kadı, “gelin, etmeyin, erenler ziyaretine gidiyoruz, bu doğru bir iş değil, hayvanlar, bunun sesini duyunca korkudan, kaçmadan kendilerini helak ederler” dediyse de dinletemez. Yavrunun boynuna çanı takarlar. O öbürlerine yetişeyim diye koştukça çan sesinden ürken canavarlar, kaçmaya koyulurlar, adamlar da bunu görüp gülüşürler, yollarına devam ederler ve Kırşehir'e gelirler. O sıralarda Hünkâr, Kırşehir'e gitmiştir. Ahi Evren'le Gölpınar'da sohbet ediyordur. Kadıyla birlikte gelen kişiler de Hacı Bektaş'ın orada olduğunu duyup ziyaretine gelirler. Hünkâr'ın elini, ayağını öperler. Hünkâr, onlara bakıp; o hayvancıklar, size ne yaptı da o yavruyu tutup boynuna çan takarak bırakırsınız; çanın sesini işiten hayvancıkların kimisi kaç kaç helak olur, kimisi ölüm haline gelir. Hakka giden hak uğrum hakkı için hiçbir yerde alnımız terlemedi, ancak o yavrucuğun ardından yetişip boynundan o çanı alıncaya dek alnımız terledi, işte o yavruya taktığınız çan.” der (Gölpınarlı 1958: 52).

Diğer bir menâkıbnâmemiz ise Abdal Musa'ya ait olan *Abdal Musa Velâyetnâmesi'*nde geçmektedir. Menkıbeye göre; Abdal Musa müritlerine tekke inşa etmeleri için bir yer kazdırır. Kazı sırasında temelde bir kazan dolusu altın bulurlar. Bulunan altınların sahibini Abdal Musa müritlerine söyler ve altının sahipleri bir müddet sonra çıkagelirler (Güzel 1999: 3-4). Abdal Musa'nın burada altınların sahibini bildirmesi gaybdan haber vermeye açıklanabilir.

Başka bir menkıbe de Otman Baba hakkında anlatılmaktadır. Otman Baba İstanbul'un fethinden bir gün önce yüksek bir yere çıkarak; “çok şükür İstanbul'u aldık” diye naralar atar. Gerçekten de kuşluk vakti Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul fethedilir (Ocak 2013: 150). Burada anlatılan menkıbede de gelecekte haber verme söz konusudur.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz menkıbeler genelde gelecekte haber vermeye alakalıdır. Ancak Abdal Musa'nın tekkesinin temelinden çıkan altınların kime ait olduğunu söylemesi gaybdan haber vermeye örnek olarak gösterilebilir.

Şamanlar gelecekte haber verirken iki türlü yolla haber vermektedirler. Bunlardan birincisi; şamanın ruhu bedenini terk edip gizli âlemlerde dolaşması, diğeri ise; şamanın göğe yükselerek tanrı ile konuşmasıdır. Şamanların bu özelliklerinin velilerde görüldüğünün kanıtı olarak iki menkıbe bulunmaktadır. Bunlardan ilki Baba İlyas'ın oğullarından Yahya Paşa hakkındadır. Menkıbeye göre; Yahya Paşa bedenini terk edip bir müddet sonra dönermiş. Bazen bu terk ediş kırk gün, hatta iki ay bile sürermiş (Ocak 2013: 153). İkinci menkıbe ise Otman Baba ile ilgili anlatılmaktadır. Otman Baba; namaza başladığı sırada ruhu vücudundan çıkıp gider ve kendisine sorulduğunda Âlem-i ulviyeti seyrettim cevabını vermiş (Ocak 2013: 153-154). Burada verilen iki menkıbe örneği de tam anlamıyla şamanlarda görülen şamanın ruhunun vücudundan çıkıp alt ve üst dünyalarda gezmesi inancıyla örtüşmektedir.

Ayrıca şamanlarda görülen ve menâkıbnâmelerde karşımıza çıkmayan gaybdan ve gelecekte haber vermeyle ilgili bir inanç daha bulunmaktadır. Bu ise şamanların kürek kemiklerine bakıp geleceği yorumlamalarıdır. Bu durumun menkıbelerde görülmemesi İslâm inancının falı haram kılmasıyla açıklamak doğru olacaktır. Nitekim çalışmamızın başında Şamanist inancın İslâm dinine yansımalarının tam anlamıyla birebir olmadığını yumuşayarak İslâm dinine geçtiğini belirtmiştik. Ancak günümüzde Doğu Türkistan'da ve bu bölgelerde yaşayan Müslüman şamanlar kürek kemikleriyle fal bakmaya devam etmektedir.

Gaybdan ve gelecekte haber vermeyle ilgili motif hemen hemen her menkıbede karşımıza çıkmakta olduğunu yukarıda bahsetmiştik. Hemen hemen her velî bu Şamanizm kökenli inancın kendi bünyesinde var olduğunu iddia etmektedir. Çalışmamızın mahiyeti düşünüldüğünde bütün menkıbeleri burada göstermemiz ne yazık ki mümkün değildir. Ancak kısaca şunu söyleyebiliriz; veliler olağanüstülük özelliği göstermesi bakımından İslâmiyet öncesi şamanların devamı niteliğinde olup tek farkları semavî kökenli bir dine bağlı olmalarıdır. En önemli olağanüstülük vasıfları da gaybdan, gelecekte haber vermeleridir.

2.1.4. Tenâsüh (Reenkarnasyon) İnancı

Bir terim olarak tenâsüh, "insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen manevi unsurun (can, ruh, nefes) ölümden sonra bu âlemde başka bir bedene geçmesi" (Yitik 2011: 441) olarak tanımlanmaktadır. Batı dillerinde reenkarnasyon, Türkçede 'ruh göçü' olarak isimlendirilen tenasüh inancı bu çerçevede en genel ve basit tanımı ile öldükten sonra insan ruhunun bir başka kalıba intikal suretiyle varlığını sürdürmesi şeklinde ifade edilmekte ve tenâsühün eski dünyanın çeşitli yerlerinde değişik biçim ve anlayışlarda görülen çok eski bir telakki olduğu belirtilmektedir (Ocak 2010: 81). Menşei itibari ile bilhassa eski Hint dinleri ve Budizm'e dayanmakta ve yayılma sahası olarak da Tibet, Çin, Kore, Japonya ve eski Yunan' a kadar uzanmaktadır. Bu inancın menşeinin Budizm'den de çok eski arkaik Hint dinleri olduğu Budizm'in bunları kendi bünyesine katmak sureti ile doktrininin temeli yaptığı ileri sürülmektedir (Ocak 2010: 81). Tenasüh başta İslâmiyet olmak üzere tek tanrılı Yahudilik, Hristiyanlık gibi tek tanrılı dinlerce de ret olunmasına rağmen, İslamiyet içindeki çeşitli heterodoks mezhep ve tarikatlarda varlığı dikkat çekicidir. Ehl-i Hak, Yezidî, Nusayrî inanışları da dâhil olmak üzere özellikle Alevî - Bektaşî inancında güçlü ve açık bir şekilde yer almaktadır (Akbalık 2015: 62). Besim Atalay, bu inanç doğrultusunda Bektaşîlerin 'öldü' demediklerini, kalıbı değiştirdi, kalıbı dinlendirdi, yürüdü, gerçeklere kavuştu gibi ifadeleri kullandıklarını belirtir. Ölmek yok, göçmek vardır, yok olmak yok, yer değişimi vardır (1991: 75).

Araştırmamızda altı menâkıbnâmede bu inanç motifine rastlamaktayız. *Menâkıbu'l Kudsiyye*, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*, *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, *Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddin*, *Vilâyetnâme-i Otman Baba* bu menâkıbnâmeler arasındadır. Çalışmamızın mahiyeti gereği bu menkıbelerden bir kısmını burada göstereceğiz.

Menâkıbu'l Kudsiyye' de Muhlis Paşa'nın ölümü anlatılırken;

Belî hem bir dakı gelem bellü

Rum içinde nyan olam bellü

Kimse bilmeye beni ille meğer

Beni ben bildürem beni bileler

....

Bize doğmuşdı saâdet ayı

Getürün didi on yılı sayı

On birinci yıl olacak varınız

Tâ Arabkir'e sırrımı görünüz (Ocak 2013: 184-85)

Bu mısralar bize Muhlis Paşa'nın öldükten on yıl sonra Arabkir'de² dünyaya geleceğini anlatmaktadır. Bu da bize tenâsüh inancının menâkıbnâmelerde varlığına bir delil olarak kanıt sunmaktadır.

Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî'de ise şöyle bir menkıbe nakledilir:

"Hacı Bektaş'ın şeyhi Lokman-ı Perende'nin hacdan dönüşünü kutlama üzere gelen Horasan Erenleri, o vakitler daha çocuk yaşta olan Hacı Bektaş'ın kerametlerine bir türlü inanmazlar. Bunun üzerine Hacı Bektaş, kendisinin aslında Hz. Ali'nin sırrı olduğunu anlatır. Bu sefer de Horasan Erenleri Hz. Ali'nin biri avucunda, diğeri alnında iki beninin bulunduğunu söylerler. Bunun üzerine Hacı Bektaş bu iki nişanı Erenlere gösterir. Erenler artık itiraz edemeyerek Hacı Bektaş'tan af dilerler." (Korkmaz 2011: 50-55).

Diğer bir örneğimiz ise *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da bulunmaktadır. Sultan Hacı Bektaş Velî bir gün otururken mübarek nefesinden nutka gelub ayıttı: "Ya erenler! Genceli'de genç ay gibi doğam, adım Abdal Musa çağırırım, didi, beni isteyen anda gelsün, bulsun, didi" (Güzel 1999: 1-2). Bu pasajda, Hacı Bektaş'ın öldükten sonra Abdal Musa olarak dünyaya geleceği aktarılmaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak'a göre tenâsüh inancının en fazla bulunduğu menâkıbnâme *Vilâyet-i Otman Baba Menâkıbnâmesi*'dir. Tenâsüh inancı bu menâkıbnâmede tam olarak beş yerde geçmektedir. Biz örnek mahiyeti açısından sadece menâkıbnâmenin başında yer alan şu cümleleri çalışmamıza almayı uygun gördük. Menâkıbnâmede; *"Tarih-i nebeviyyenin sekiz yüz otuz üç yılından sonra Rum vilayetinde bir kutbulaktab zahir oldu ve davası bu idi kim Muhammed ve İsa ve Musa ve Adem benim dir idi."* (Ocak 2013: 187). Buradaki cümlelerden anlaşılacağı üzere dört peygamber ölümünden sonra başka bir vücutta tekrar hayata gelmiştir. Burada dikkati çeken husus, tenâsüh inancının peygamberlere atf olunmasıdır.

Tenâsüh inancının hem Hristiyanlık da hem İslâmiyet hem de Yahudilik de yeri olmadığı kutsal kitaplarda belirtilmiştir. Ancak menâkıbnâmelerde görülen bu inanç motifinin bizde İslâmiyet öncesi kaynaklara ait olacağı fikrini oluşturmaktadır. Türklerdeki tenâsüh inancı totemizm ile alakalıdır. Yani Türklerde tenâsüh bir hayvanın

² Günümüzde Malatya'nın bir ilçesi.

bedeninde tekrar dünyaya gelmeyle alakalıdır (Eröz 1977: 396-97). Ancak yukarıdaki örneklerin hiçbirinde böyle bir durum söz konusu değildir. Bu durumda bize, bu şekilde görülen tenâsüh inancı fikrinin Budizm kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir.

2.1.5. Hulûl (Enkarnasyon) İnancı

Sözlüklerde “Tanrının yarattığı suretlerde ortaya çıkma inancı” (Öztürk 2009: 485) olarak tanımlanan, İslâm düşüncesinde itikadî tartışmalara konu ve neden olmuş hulûl kavramı “İlahî zatın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah’ın insan veya başka bir maddi varlık görünümünde ortaya çıkması” şeklinde açıklanabilir (Akbalık 2015: 66). Geleneksel inanç sistemlerinde olduğu kadar tek tanrılı inanışlarda da kendisine yer bulan hulûl kavramı ilahî bir kudretin belli bir amaç doğrultusunda çoğunlukla insan bazen de hayvan suretinde yeryüzünde görünmesini ifade eder (Demirci 1998: 340). Bir başka ifade ile ilahî kudretin insan veya hayvan şeklinde bedenlenmesidir. Hulûl inancının bir doktrin olarak önem kazandığı dinlerin başında Hinduizm gelmektedir. Sanskritçe ‘avatara’ kavramı ile karşılanan hulûl inanışında başta Vişnu olmak üzere çeşitli ilahlar insanlığı kurtarmak üzere ilahlık unsurunun tamamını veya bir kısmını bedene büründürerek yeryüzüne göndermektedir (Demirci 1998: 341). Bu ilahlardan Viş-nu çeşitli şekillerde bedenlenmektedir ki bunlardan bir tanesi de Buddha’dır. Ahmet Yaşar Ocak ise hulûl inancının Budizm ve Zerdüştilik ile yakın alakası olduğunu belirtir. Zira Budist menkabeler, “Buda’nın insan olmadan yahut insan kılığında doğmadan önce, Veda panteonunu teşkil eden otuz üç Tanrı’dan biri olarak semada yaşadığını; sonra bir ara kendisini bildirmek için yeryüzüne inmek istediğini; bunun için de Şuddhodana ailesinin bir çocuğu olarak doğmaya karar verdiğini nakletmektedirler” (Ocak 2013: 200). Ayrıca Zerdüş inancında Zerdüş, Ahura Mazda’nın yeryüzüne inmiş insan timsali kabul edilmektedir. Bununla birlikte ilahlık iddiasında bulunan firavunu dikkate alarak hulûl inancının Sâbiler veya firavunlar tarafından ortaya atıldığını da kaydedenler vardır (Yavuz 1998: 342).

Türk düşünce sisteminin temel inançları arasında sayılan hulûl inancını yansıtan iki menkıbe bulunmaktadır. Bunlardan biri *Menâkıbu'l-Kudsiyye*’de, diğeri ise *Vilâyetnâme-i Otman Baba*’dadır. Bu inancın diğer menkıbelerde görülmemesi sebebi şu şekilde yorumlayabiliriz: Hemen hemen Anadolu coğrafyasının tamamında kuvvetli olan sunnî Müslümanlık anlayışı bu inançla tamamen zıttır. Bu sebeple ki hulûl inancı çoğu menkıbede ve menâkıbnâmede yer almamıştır.

Menâkıbu'l-Kudsiyye’de karşımıza çıkan hulûl inancında Âşık Paşa sanki Cenab-ı Hakk’ın zuhur ettiği bir beden olarak anlatılmıştır. Menâkıbnâmede geçen şu sözler bu durumu ortaya koymaktadır.

Mazhar-ı Hak muzhur-ı kudret
Nokta-i ilm merkez-i hikmet (Ocak 2013: 198)

Hulûl inancıyla ilgili asıl çarpıcı betimlemeler *Vilâyetnâme-i Otman Baba*’da görülmektedir. “Bir gün Otman Baba, Turnacı Baba adında bir şeyhin tekkesine uğramış. “Çün ol Turnacı Baba ol kân-ı pür-haşmeti görüb müşahede eyledi. Gördü kim ol Elest Bezmi’nde ve âleminde ruhlara hitab eden sırr-ı hakikat ve zât-ı bîmisal ol kân-ı âlicenâbın yüzi ve gönlünde tecelli eylemiş. Dahû nazarında secde-i izzet birle nâz ü niyaz eyledi” (Ocak 2013: 199). Burada görüleceği üzere Allah’ın kulları yaratmadan önce ruhlar âleminde ben sizin rabbiniz değil miyim şeklinde hitabı buraya konu olmuş ve bu tecellinin Otman Baba’da bulunduğu buraya nakledilmiştir.

Hulûl inancı aslına bakacak olursak ilahi bir kudrete sahip olmayla ilgilidir. Nitekim İslâmiyet'ten önce ve İslâmiyet'ten sonra hulûl inancı var olmaya devam etmiştir. İslâmiyet'ten önce hükümdarlar bu inancı dolaylı olarak kullanmışlardır. Göktürk hükümdarı İşpara Han Çin imparatoruna yazdığı mektupta; "Tanrı tarafından gönderilmiş veya gökte doğmuş Büyük Göktürkler" ve Moğollar Müslüman hükümdarlara gönderdikleri mektuplarda; "Gök Tanrısının nâibi" (Turan 2017: 119) şeklinde ifadeler kullanması İslâmiyet'ten önce hulûl inancının hâkimiyetle alakalı olduğu açıktır. Yine Osmanlı İmparatorluğu'nda Kanunî Sultan Süleyman'ın "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" ifadesi de bu inançla açıklanabilir. Kısaca hulûl inancı daha çok hâkimiyetin, gücün ve kudretin bir yansıması olarak telakki edilmiştir. Ancak İslâmiyet'ten önce bu daha çok gözükürken İslâmiyet'le birlikte yerini dolaylı yollara bırakmıştır.

2.1.6. Tabiat Kuvvetlerine Hâkim Olmak

Türk boylarında eski zamanlardan beri şamanlar tabiat kuvvetlerinde hâkim olmaktaydı. Bu hâkimiyeti *yada* adı verilen bir taşla sağlamaktaydılar. Nitekim bu taşta sahip olan şaman istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırıp istediği zaman da fırtına çıkarabilmekteydi. Bu sihirli taş hakkındaki ilk metinlere Çin kaynaklarında rastlanılmaktadır (İnan,2013: 160).

Yada taşından başka Türk mitolojisinde tufan, yağmur, yıldırım, şimşek rüzgâr gibi çeşitli iyeler de bulunmaktadır. Bu iyeler istedikleri zaman bu doğa olaylarını gerçekleştirmeye muktedirler. Şamanlar da bu iyelerle iyi anlaştıklarından istedikleri zaman bu iyelere bu doğa olaylarını yaptırabilirler. İslâmiyet'in kabulüyle bu iyeler bir insan tasavvuru olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim adlarından da anlaşılacağı üzere; *Burkut Baba, Yel Baba* gibi isimler almıştır (Bayat 2012: 169-154).

İslâmiyet'ten sonra velî kültürünün ortaya çıkması şamanlara ait olan bu özelliğin az da olsa değişikliğe uğrayarak velîlerde hayat bulmasına neden olmuştur. Çalışmamızda, özellikle Bektaşî menâkıbnâmelerinde bu Şamanist inançla karşılaştık.

Hacım Sultan ve Otman Baba'nın menkıbelerinde istedikleri zaman yağmur, kar, dolu yağdırmakta ve istedikleri zaman fırtına çıkarabildikleri not edilmiştir (Ocak 2013: 162-163).

Eski Türkler arasında bu şekilde tabiat kuvvetleri üzerinde hâkimiyet kurma telakkisi, İslâmiyet'in kabulünden çok eskilere dayanmaktadır. Hunlarda, hükümdar semavî menşeli olduğu için yağmur, kar, dolu yağdırabilme ve fırtına çıkarabilme kudretine sahipti. Göktürklerde de hükümdarın aynı şekilde tabiat kuvvetlerini yönlendirdiği Çin kaynaklarında not edilmiştir (Turan 2017: 58).

Velîlerin bu şekilde tabiat kuvvetlerini hâkimiyeti altına alıp istediği gibi yönlendirmeleri tamamıyla Şamanizm kökenli bir inanç motifi olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu inanç motifi daha çok yukarıda da belirttiğimiz gibi Bektaşî menâkıbnâmelerinde göze çarpmaktadır ve genellikle velîliğini kabul etmeyenlere yönelik bir kerâmet olarak öne çıkmıştır.

2.1.7. Ateşe Hükmetme

İnsanların en korktukları şeylerden biri ateş ve yanmaktır. Ateşte yanmama veya ateşe hükmedebilme insanlara bir üstünlük kazandıracığı ve onlara karşı bir ilgi uyandıracığı kaçınılmaz bir gerçektir (Kaplan 2015: 198).

Bektaşî menâkıbnâmelerinde en sık geçen motiflerden birisi olan *Ateşte Yanmama* ve *Ateşe Hükmetme* motifi köken itibarıyla baktığımızda Şamanizm kaynaklı bir mahiyet

arz etmektedir. İslâm Öncesi İnanç Motifleri başlığı altında ele alınan Ateşe Hükmetme motifiyle, Kur'an-ı Kerim ve Hadislerdeki Mucize Motifleri başlığı altında ele alınan Ateşte Yanmama motifi arasında çok belirgin farklılıklar bulunmamaktadır (Kaplan 2015: 199).

İslâmiyet'ten önce şamanlar birtakım sihrî tecrübeler sonucunda ateşin yok edici, yakıcı etkisini azaltan birtakım tecrübeler elde etmişlerdir (Ocak 2013: 169). Eliade'ye göre şaman sadece bu kabiliyeti kazanmakla kalmamakta, her bakımdan ateşe hükmedebilmektedir. Bir şaman bu sayede rahatça vücudunun her tarafını ateşe karşı duyarsız ve onun yapacağı tahribatı etkisiz hale getirebilmektedir (2014: 369).

Anohin'den aktarılan şaman efsanelerinde *Ateşte Yanmama* ile ilgili şöyle bir menkıbe nakledilir:

“Altaylar'da XVII. yüzyılda Kalpas adlı bir kam vardı. Budizm'i yaymak için gayret eden Oyrat beyi Kalpas'ı ateşe attırdı. Kalpas havaya uçmak istemişti. Fakat yanında bulunan başka bir kam arkadaşı bir türlü havalanamadı. Kalpas ateş sönünceye kadar kaldı, yanmadı. Yalnız kendisini değil, arkadaşını da kurtardı. Oyrat beyi Kalpas'ı tekrar ateşe attırdı. Ateşi körüklediler. Fakat Kalpas yanmadı. Oyrat beyi Kalpas'a;

*Künge küymes küreng taş Ateşte yanmayan boz taş,
Ayga küymes altın taş Ayda yanmayan altın taş*

diyerek onun büyük bir kam olduğuna inandı.” (İnan 2013: 87).

İslâmiyet'in etkisiyle yukarıda bahsettiğimiz ateşin yok edici, yakıcı etkisinden etkilenmeme durumu Hz. İbrahim'e bağlanmıştır. Hz. İbrahim'e ait olan bu mucize Kur'an-ı Kerim'in Saffat suresinde; “Onun için bir bina yapın ve derhal onu ateşe atın! dediler. Böylece ona bir tuzak kurmayı istediler. Fakat biz onları alçaklardan kıldık.” (Saffat 37/97-98) ve Enbiyâ suresinde “Bir kısmı, eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin! dediler. “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!” dedik. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları, daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna soktuk.” (Enbiyâ 21/68-70) geçmektedir.

Hz. İbrahim'e ait zikredilen mucizenin bulunması, bu Şamanist inancın daha pek çokları gibi kendini sürdürmesine dinî yönden de elverişli bir ortam hazırlamış ve pek çok menkıbede rahatlıkla kullanılmasını temin etmiştir (Kaplan 2015: 199-200).

Kur'an-ı Kerim ve Hadislerdeki Mucize Motifleri başlığı altında ele aldığımız *Ateşte Yanmama* motifine daha çok Gayri Sünni menâkıbnâmelerde ve sözlü kaynaklarda rastlıyoruz. Araştırmamızda bu motife; *Menâkıbu'l Kudsîye*, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî*, *Menâkıb-ı Hacım Sultan*, *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, *Menâkıb-ı Kaygusuz Baba* menâkıbnâmelerinde ve sözlü kaynaklar olarak ele aldığımız Şeyh Ahmed Kuseyri'nin, Ebû Müslim Havlânî'nin ve de bazı efsaneleşmiş şahıslar etraflarında anlatılan menkıbelerde rastladık. Çalışmamızın mahiyeti gereği bütün menkıbelere burada yer vermemiz mümkün değildir. Önemli olduğunu düşündüğümüz birkaç menkıbeyi buraya almakta fayda gördük.

Kur'an-ı Kerim kaynaklı olarak anlatılan menkıbeye göre; “Nemrut Hz. İbrahim'i ateşe atar, ancak İbrahim yanmadan ateşten çıkar ve bugün ateşe atıldığı yer çevre halkının inancına göre göle dönüşmüştür” (Ayva 2002: 251-275). *Menâkıbu'l Kudsîye*'de yer alan başka bir menkıbede ise; “Köre Kadı adındaki Selçuklu kadısı, Baba İlyas'ı tahrir ederek ondan bir keramet göstermesini ister. Köyün ortasına büyük bir ateş yaktırarak müritlerinden birkaçının bunun içine girmesini ve yanıp yanmayacaklarını görmek istediğini bildirir. Bu talep üzerine ileri gelen müritlerden Oban, şeyhten müsaade isteyerek ateşin içine girer fakat ateş onu yakmaz ve ne yana yürüse ateş söner.” (Ocak

1984: 117) Yukarıdakileri andıran başka bir menkıbe de *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da bulunmaktadır. Rivayete göre; "Abdal Musa'nın velîliğine inanmayan Teke Bey'i bir meydana ateş yakıtılarak Abdal Musa'dan içine girmesini ister. Abdal Musa ateşin içine müritleriyle sema ederek girer ve yanmadan çıkar." (Güzel 1999: 107). *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî*'de ise; "Hacı Bektaş, Tatarlar'ı Müslüman etmek için Can Baba adlı halifesini Tatar Hanı Kavus Han'a gönderir. Han Can Baba'yı ateşe atarak orada sınırdan ancak Can Baba yanmadan ateşten geri çıkar." (Ocak 2013: 166).

Görüldüğü üzere *Ateşe Hükmetme Motifi* değişik şekillerde karşımıza çıkmıştır. Bu motif gerek efsanelerde gerekse menkıbelerde oldukça sık kullanılmıştır. Kaynağı her ne kadar Kur'an-ı Kerim özdeşleşse de aslına bakacak olursak İslâmîyet Öncesi İnanç Motifleri arasında yani Şamanizm kaynaklı inanç motifleri arasında göstermek mümkündür.

Çalışmamızda dikkati çeken bir başka husus ise bu motifin gayri sünî menâkıbnâmelerde daha çok yer almış olmasıdır. Bunun sebebini ise Bektaşîlerin İslâm öncesi inançları daha çok benimsemelerinden ve İslâm diniyle Şamanizm unsurlarını özdeşleştirmelerinden kaynaklandığını söylemek doğru olacaktır. Kısacası Bektaşîler, Türk inanç sistemini terk etmemişler bunu İslâm ile yoğurmuşlardır.

2.1.8. Kemiklerden Diriltme (İntermezzo)

İnsanoğlunun tarih sahnesine çıktığı zamandan beri kemik hem hayvan hem de insanlar için bir süreklilik unsuru olarak zikredilmiştir. Hemen hemen bütün ilkel toplumlarda insanların tekrar hayata dönüşü veya diğer dünyada tekrar hayatına devam etmesini sağlayan en önemli unsur olarak yine kemik görülmüştür. Bu bakımdan; Türkler, Moğollar, Mısırlılar vb. toplumlarda kemik saygı duyulan bir nesne olarak görülmektedir. Bunun sebebi de yukarıda bahsettiğimiz gibi yeniden dirilişin bir unsuru olmasıdır.

Bu inancın Asya dışındaki bazı yerlerde de bulunduğu tespit edilmiştir. Frazer ve Frobenius tarafından kemiklerin yeniden hayata dönüş unsuru olduğu inancına Kuzey ve Güney Amerika ve hatta bazı Afrika yerlilerinde rastlanılmıştır (Eliade 2014: 155-165). Eliade bu inancın ilkel dinlerde intikal suretiyle, gelişmiş dinlerde de efsaneler halinde yer bulduğunu kaydetmektedir. Mesela bir Gagavuz efsanesine göre, Hz. Adem oğullarını evlendirecek kız temin etmek için bazı hayvanların kemiklerini bir araya toplamış ve Allah'a dua ederek bu kemiklerden kızların yaratılmasına vesile olmuştur (Eliade 2014: 158-166).

Araştırmamızda Şamanist kökenli bu inanç motifine iki menkıbede tesadüf ettik. Bu menkıbelerden biri Hacı Bektaş Velî üzerine, diğeri de Sultan Şucâuddîn üzerine anlatılmaktadır.

İlk olarak *Hacı Bektaş Velî Menâkıbnâmesi*'ne değinecek olursak; "Hacı Bektaş, Seyit Gazî'nin mezarını ziyaret edip tekrar Sulucakarahöyük'e yola koyulduğu vakit Bacı iline varınca bir muhib, Hünkâr'a teslim olur ve bağlılığını göstermek için kuzu kurban eder. Pişip yenen kuzunun kemikleri tekrar derinin içine koyulup başı da yanına koyulur ve Hünkâr'ın duasıyla kuzular dirilir." (Gölpınarlı 1958: 72).

İkinci menkıbemizde ise; "Baba Mecnun, Anadolu'ya gelir, Sultan'a mürid olmak ister. Ancak onun kerametinden emin olmak için oğlak donuna girer. Sultan; oğlağı yakalatıp, derisini yüzdürüp, kazanda pişirtir. Pişen et yenilince kemiklerinin üstüne başını ve derisini koyarlar. Oğlak canlanır ve silkinip Baba Mecnun olur. Daha sonra Baba Mecnun, Sultan'a mürid olur." (Say 2009: 111).

Bektaşî menâkıbnâmelerinden nakledilen her iki menkıbede de kemiklerden dirilme inancı görülmektedir. M. Van Bruinessen, Bektaşilerdeki bu inancın aynen İran'da Ehl-i Hak Kürtler arasında da çok yaygın olduğunu tespit etmiştir (Bruinessen 2000: 153-54, 178-79).

İslâm öncesi devirlerde Türkler ve Moğollarda kurbanların etleri yenildikten sonra kemikleri kırılıp parçalanmaz, büyük bir itinayla toplanarak ya gömülür ya da yakılırdı. Zira hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrı'ya ulaşacağına inanılırdı. Kemiklere zarar verildiğinde yahut kemiklerden birkaçı eksik olduğunda hayvanın sakatlanacağı düşünülmekteydi (Roux 2015: 85). Ayrıca Türklerde düşmanın tekrardan dirilip güçlenmesine engel olmak için cesedi ve dolayısıyla kemikleri de yakarlardı (Roux 2015: 85-86).

Görüldüğü üzere hem eski Türk dininde hem de İslâmiyet'ten sonra ortaya çıkan yazılı eserlerde bu Şamanist inanç var olmuştur. Hatta günümüzde çoğumuz Kurban Bayramı'nda hayvanı kurban ettikten sonra kemiklerine zarar vermeden dikkatlice toprağa gömeriz. Kim bilir, belki de bu Şamanist inanç DNA'mıza işlemiştir.

2.1.9. Kadın-Erkek Ortak Ayinler

Eski Türklerde Şamanist devirlerde uygulanan kadınlı erkekli dinî toplantıların hatırası İslâmiyet ile birlikte Bektaşî menkıbelerine de iştirak etmiştir. Çalışmamızda *Menâkıbu'l-Kudsiyye* ile *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*'de bu Şamanist inanca rastlamaktayız.

İlk olarak *Menâkıbu'l Kudsiyye*'de anlatılan menkıbede; "Baba İlyas'ın Amasya yakınlarındaki Çat köyüne yerleşmesinden itibaren geçen üç yıl içinde kadınlı erkekli yetmiş iki bin müridi olduğu, bunların birbirine karşı nefis lezzeti duymadıkları, bir arada buldukları halde, birbirlerinin kadın mı, erkek mi olduklarının farkına varmadıkları ifade edilmektedir." (Ocak 2013: 175) Bu cümleler bize Baba İlyas'ın tekkesinde kadınların ve erkeklerin beraber ayin yaptıklarını göstermektedir.

İkinci menkıbemizde ise; "Hacı Bektaş-ı Velî, Ahmed-i Yesevî'nin icazetiyle Rum diyarına gelirken Rum Erenlerine gıyaben selam verir. Selam, o sırada mecliste onlarla birlikte oturan Fatma Bacı'ya malum olur; ayağa kalkıp selamı alır. Erenler kimin selamını aldığını sorar; o da Rum'a yeni gelen bir Eren'in selamını aldığı cevabını verir." (Gölpınarlı 1958: 18).

Anlatılan her iki menkıbede de Şamanist devirlerdeki kadınlı erkekli ortak ayinlere telmihte bulunmaktadır. Radloff'tan nakledilen bir anıya göre; Türklerde kurban merasimi bir içki ve ziyafet sahnesiyle sona ermektedir. Kadınlar önceden merasime uygun bir çadır hazırlarlar. Güneş battıktan sonra kadınlar ve erkekler eşler halinde gelip çadırdaki yiyip içerler. Ancak kadınlar içkiyi fazla kaçırmayıp edepleriyle oturduğu Radloff tarafından bizzat söylenir (Radloff 1957: 56-57).

Şamanist Türklerin uyguladığı kadınlı erkekli ayinler İslâmiyet'in kabulünden sonra da devam etmiş, göçebe Türkler arasında yaşamıştır. Fuat Köprülü, başlangıçta sünni bir karakter arz eden Yesevîliğin, giderek göçebe Oğuz çevrelerinde ve bu çevrelerin gerektirdiği hayat tarzına uymak zorunda kaldığını ve bu nedenle heterodoks bir mahiyet kazandığını belirtmiştir (1976: 33-34).

Günümüzde Anadolu'da Alevilerin yapmış olduğu cemlerde kadınlar ve erkekler bu ayine aynı anda iştirak etmektedir. Kısacası Şamanist kalıntısı bu inanç hem günümüzde hem de Bektaşî menâkıbnâmelerinde yaşamaktadır.

2.1.10. Tahta Kılıç ile Savaşma

Şamanist uygulamaların en önemli unsurlarından biri de tahta kılıçtır. Her şamanın kendine özel eşyaları arasında tahta kılıç olmazsa olmazdır. Aslına bakacak olursak tahta kılıç bir figürdür. Şaman bu kılıçla kötü ruhlarla savaşmaktadır. Abdülkadir İnan'a göre; şamanın evi şamanlık kültürüne ait eşyalarla bezenmiştir. Şamanların evleri bir tapınak gibidir. Kapının tam karşısında bir davul bulunmaktadır. Davulun üstünde ağaçtan yontulmuş çeşitli kuşların heykelleri, davulun diğer yanında da tahta kılıç bulunmaktadır (2013: 80).

Şamanist inançta tahta kılıç kötü olan her şeyle savaşmak için şamanlar tarafından kullanılmıştır. İslâmiyet ile birlikte bu Şamanist inanç Bektaşî menâkıbnâmelerine de yansımıştır. Velîler tahta kılıçla kimi zaman bir ejderhayla kimi zaman bir kâfirle savaşmışlardır.

Çalışmamızda, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme-i Hacım Sultan ve Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da tahta kılıç ile savaşma motifine rastlamaktayız. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*'de Sarı Saltık hakkında anlatılan bir menkıbede "Hacı Bektaş'ın Rumeli'ne irşad için gönderdiği Sarı Saltuk Kaligra Kalesi denilen bir yere gelir. Kale Laz oğlanlarından bir kâfir beyinindi. Ansızın o kalede yedi başlı bir ejderha belirmişti. Onun korkusundan bey ile halk uzak bir kaleye gitmişlerdi. Sarı Saltuk doğru o ejderhanın üzerine vardı. Hemen tahta kılıcı çekip ejderhanın birer birer yedi başını da kesti. Sonra Sarı Saltuk kalenin beyine haber gönderip tehlikeyi bertaraf ettiğini bildirir. Durumu öğrenen bey halkı da alıp tekrar kaleye gelir ve hep birlikte Müslüman olup Sarı Saltuk'un müritliğine geçerler." (Ocak 1984: 74). *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da ise; "Abdal Musa'nın kerâmetlerini gören Gazi Umur Beğ, ona mürid olur. Abdal Musa kendisini Rumeli'nde fetihlere yollar ve yanına da Kızıl Deli'yi yoldaş eder. Gitmeden önce Kızıl Deli'nin beline ağaç bir kılıç kuşatır." (Güzel 1999: 28-29). *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*'da yer alan son menkıbemizde ise; "Hacı Bektaş-ı Velî, batın kılıcını Kolu Açık Hacım Sultan'a verir. Ona, "Erenler meydanında cellatlığı sana verdik; fakat haksız iş yapma, sana ziyânımız dokunur." diye uyarıda bulunur. Fakat Hacım Sultan bu uyarıyı unuttur. Hünkâr tarafından verilen tahta kılıcı denemeye kalkar. "Hacım Sultan, batın kılıcını aldıktan sonra yürüdü. Tam o sırada meydan sakası, merkebiyle mutfığa su getiriyordu. Hacım Sultan, "Bakayım." dedi. "Erenlerin verdiği kılıcı şu merkepte bir sınavayım." Kılıcını sıyırdığı gibi merkebe bir vurdu, belinden ikiye böldü. Hünkâr, bunu duyunca "Kolları tutulsun." dedi. Hacım Sultan çolak oldu. Halifeler araya girdi; Hünkâr Hacım Sultan'ı bağışladı. Hacım Sultan'ın kolları açıldı." (Gölpınarlı 1958: 83)

Görüldüğü üzere tahta kılıç, XIII.-XV. yüzyıllar arasında yaşamış bir kısmı ilk Bektaşîler arasında kabul edilen şahısların velilik yönlerini göstermek için kullanılmıştır (Ocak 2013: 181). Burada adları zikredilen şahıslar aynı zamanda Osmanlı'nın ilk zamanlarında fetihlere katılmış kişiler olarak da dikkat çekmektedir.

Kısacası tahta kılıcı velîler bir olağanüstülük figürü olarak kullanmışlardır. Tıpkı Şamanist Türklerde şamanların kötü ruhlarla savaşması gibi bu velîlerde kâfirlerle veya olağanüstü varlıklarla savaşmışlardır.

2.1.11. Şekil (Don) Değiştirme

Türkçede "türlenme, silkinme, giyimini giyme, kalıp, bürünme, görünme" (Ögel 2002: 133) gibi değişik ifadelerle anlamlandırılan şekil değiştirme en basit tanımı ile bir cismin birden fazla görünüş altında tezahür etmesi, bir insan, hayvan veya bitki yahut bir eşya biçimine girebilmesidir (Akbalık 2015: 58). Metin Ergun (1997: 167) ise *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* adlı çalışmasında şekil değiştirmenin örneklerinin çok fazla

olduğunu belirterek çok çeşitli örneklerle yer verir. Şekil değiştirme genellikle üstün bir güç (yerine göre Allah, sihirbaz, cadı, evliya) tarafından yapılan bir iyiliğe karşılık mükâfat veya kötülüğe ceza olarak gerçekleşmektedir (Dictionnaire des Symboles'den akt. Ocak 2013: 206). En yaygın örneği taş kesilme olan şekil değiştirme başta efsaneler olmak üzere çeşitli halk anlatılarında yaygın bir motiftir (Akbalık 2015: 59). Esas itibari ile şekil değiştirme sadece Türklere de mahsus değildir. Zira Abdulkadir İnan da (1998: 461) kahramanların hayvan, ağaç şekline girerek suret değiştirmelerinin, canlarını hayvan, bilhassa kuş suretinde saklamalarının bütün kavimlerin masallarında rastlanan cihanşümül bir örnek olduğunu belirtir.

Şekil değiştirme motifinde çoğu zaman bir ağacın, hayvanın yahut cansız bir nesnenin şimdiki haline nasıl geldiği açıklanmaya çalışılır (Boratav 2013: 111-21). Şekil değiştirme ifade etmek için Türk menkıbelerinde *donuna girmek* deyiminin kullanıldığı görülmektedir (Ocak 2013: 207). Araştırmamızda don değiştirme motifinin geçtiği menkıbelerde genellikle; *geyik donuna girmek*, *güvercin donuna girmek* oldukça sık kullanılmıştır. Araştırmamız don değiştirme motifi genel olarak gayri sunni menâkıbnâmelerde daha fazla kullanılmıştır. Araştırmamızda Şamanizm kaynaklı bu motife beş menâkıbnâmede ve iki menkıbede rastladık. Ancak çalışmamızın mahiyeti gereğince kısaca bahsedeceğiz.

İlk menkıbede; “Hacım Sultan bir gün iki velisiyle birlikte Seyyid Battal Gazi'nin mezarını ziyarete gider. Hacım Sultan birden heyecanlanır. Yanındakiler Hacım'a ne olduğunu sorarlar, o da uzaklaşan bir sığına gösterip ‘Seyyid'in ruhu bizi karşılamaya geldi’ der.” (Gölpınarlı 1958: 85).

İkinci menkıbede; “Kaygusuz Abdal, bir gün ava çıkar, av sırasında bir geyiği görür ve onu avlamak ister. Geyiğe oku atar ancak geyik yaralı bir halde kaçır. Kaygusuz geyiği takip eder ve onun bir tekkeye girdiğini görüp arkasından o da tekkeye girer. Tekkeye girdikten sonra geyiği bulamaz ve Abdal Musa'ya çıkar. Kaygusuz Abdal geyiğin Abdal Musa olduğunu anlar ve ondan af dileyerek onun müridi olur” (Güzel 1999: 65-66).

Üçüncü menkıbemizde; “Bir gün Acem erenlerinden Baba Hâkî adıyla meşhur biri abdallarıyla Sultan Şucâuddîn'e ziyarete giderler. Çölden geçerken çok acıkırlar. Yanlarına gelen geyiği urganla yakalayıp yemek isterler ancak geyiği bir türlü yakalayamazlar. Geyiği kovalarken çölden çıkıp Sultan'ın tekkesine varırlar. Sultan'a başlarından geçeni anlatırlar. Sultan'da erenlerin geyiği yakalamak için kullandıkları ipi erenlerin önüne atar. Erenler o geyiğin Sultan olduğunu anlayıp ona mürid olurlar” (Say 2010: 109).

Burada verdiğimiz üç menkıbede de ortak nokta geyik donuna giren velilerin erenlerini kurtarması onlara yol göstericilik, kılavuzluk yapmasıdır. Yani kısacası menâkıbnâmelerde ve menkıbelerde geyik donuna giren veli kılavuzluk görevi görmektedir, diyebiliriz.

Çalışmamızda karşılaştığımız bir diğer don değiştirme motifi ise kuş donuna girme motifidir. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyetnâmesi'*nde karşımıza çıkan bu motifte; “Hacı Bektaş, Horasan'a hücum edip Müslümanların mallarını yağmalayan kâfirlerle savaşmaya şahin donuna girerek gider.” (Gölpınarlı 1958: 13). Ayrıca “Hacı Bektaş, Ahmed-i Yesevî'den icazet alarak Sulucakarahöyük'e gelir. Hacı Bektaş buraya gelirken güvercin donuna girerek gelmektedir.” (Gölpınarlı 1958: 18-19). Yine aynı eserde; “Horasan erenleri verdikleri bir davete Ahmed-i Yesevî'yi çağırarak için turna donuna girerek gitmişler, Ahmed-i Yesevî de onları turna donunda karşılamıştır” (Gölpınarlı 1958: 14-15). Eserin başka bir kısmında ise; “Hacı Bektaş'ın halifelerinden Sarı İsmail, sarı

bir doğan şeklinde Tavas'a gitmiş, kâfirler kendisini yakalayıp öldürmek isterken tekrar insan olmuştur. Bunu gören kâfirler hemen Müslüman olmuşlardır." (Gölpınarlı 1958: 82-83). Hacı Bektaş'ın Rum'a gelişi ile alakalı bir menkıbe de Vilâyetnâme-i Hacım Sultan'da bulunmaktadır. Menkıbeye göre; "Hacım Sultan, Hacı Bektaş ile güvercin donuna girerek Rum'a gelmiştir." (Gülerer 2014: 20-25). Kuş donuna girmeyeyle ilgili son motifimiz ise Sultan Şucauddin'e aittir. "Sultan bir gün bir çobandan bir koyun ister ancak çoban koyunu Sultan'a vermek istemez. Bunun üzerine Sultan şahin donuna girer ve çobanın koyun sürüsüne saldırır." (Say 2010: 109).

Yukarıda örneklerine verdiğimiz menkıbelerde veliler, şahin, doğan, güvercin ve turna donuna girmiştir. Şahin ve doğan donuna giren veliler genel olarak kâfirlerle savaşmakta veya düşmanlarına karşı savaşmaktadır. Şahin ve doğan doğası gereği yırtıcı hayvanlar olduğundan veliler de bu hayvanı bu sebeple seçmişlerdir. Güvercin ve turna doğası gereği narin ve hassas hayvanlardır ve genel olarak güvercin de barışı simgelemektedir. Bu sebeptendir ki güvercin ve turna donuna giren veliler de ya müridlerini karşılamış ya da İslâm'ı yaymak ve barış getirmek için başka diyarlara uçmuşlardır. Güvercin donuna girmeyeyle ilgili bir hikâye de Dede Korkut kitabında anlatılmaktadır. Deli Dumrul'da anlatılan hikâyede Azrail kendisini öldürmek isteyen Deli Dumrul'un elinden güvercin donuna girerek kurtulmaktadır (Ergin 2009: 63). Bu anlatılan menkıbelerde ve hikâyede güvercin ile turna donuna giren veliler iyi bir amaç için don değiştirmişlerdir.

İslâm öncesi Türklerin tarihine bakıldığında, kuş donuna girme inancının Göktürkler devrine kadar indiği görülmektedir (Ocak 2013: 222). VI. yüzyıla ait Çince bir kaynaktan bir Türk Kağan'ın oğlu için "beyaz kuğu şekline girdi" ifadesi nakledilmektedir ve Çinli heykeltıraşların yaptığı Kültügin heykelinin başında bulunan uçan kuş tasviri de muhtemeldir ki onun ruhunu temsil etmektedir (Esin 1979: 21).

Menâkıbnâmelerde geyik ve kuştan başka çeşitli hayvanların donuna giren veliler de bulunmaktadır. Örnek verecek olursak; Ahmed-i Yesevî çok kızdığı birini köpek donuna sokmuş (Gölpınarlı 1958: 14), Sultan Şucauddin ise kendisinin kerametlerinden şüphe duyan Baba Mecnun'u keçi donuna sokmuştur (Ocak 2013: 224). Ayrıca Ahi Evran'da yılan donuna girerek bu don değiştirme motifine uygun bir kerâmet göstermiştir (Ocak 1984: 78).

Söz konusu bu menkıbelerde geçen don değiştirme motifleri genel itibarıyla Şamanist ve Budist bir inancı yansıtmaktadır. Çünkü bu inanç İslâm inancında bulunmamaktadır. Bu durumu özetleyen bir örnek verecek olursak; şamanın kendisiyle özdeşleştirdiği bir hayvanı bulunmaktadır. Bu hayvana *tös* veya *ijekil* denilmekte, bu hayvanlar öldüğü zaman şaman da ölmektedir (İnan 2013: 81).

Metamorfoz olarak da yorumlanabilen şekil değiştirme motifi günümüz Budistlerinde halen yaşamaktadır. Nitekim Budistler iyi işler yapan ve günah işlemeyen insanların, dünyaya çeşitli hayvanların donunda tekrar geleceğine inanmaktadır. O halde menkıbelerimizde görülen don değiştirme motifinin Şamanizm ve Budizm kaynaklı olduğunu ve İslâmiyet'ten önce bir zamanlar Budizm'i kabul eden Türklere miras kaldığını ve onun da Şamanizm ile birlikte İslâm'a aktarıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Türkler, tarih sahnesine çıktığından beri çeşitli inançlara mensup olmuştur. Ancak kendi kimliklerini kaybetmeden mensup olduğu dine kültürlerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini aktarmışlardır. Bunun sonucunda mensup olduğu din ile harmanlanan yeni

bir kültür sentezi ortaya çıkarmışlardır. Bu durumun en somut örnekleri çalışmamızda görülecektir.

Eski Türk inancında her cismin bir ruhu olduğuna inanılırdı. Bunlara *ıye* denilmekteydi. Şamanlar bu iyeleri istedikleri gibi yönetmekte hatta onlara birtakım görevler vermekteydi. İslâmiyet ile birlikte şamanların bu güçleri *velî* diye tabir ettiğimiz Allah dostlarına aktarılmıştır. Velîlerin göstermiş olduğu bu kerâmetlerin doğruluğu elbette tartışmalıdır. Ancak halk bu insanlara canı gönülden inanmış ve onları tanrının bir dostu olarak görmüştür. Tanrının dostu olarak eski Türk inancında halk tarafından şamanlar da görülmekteydi. İşte eski Türk inancı, İslâmiyet ile birlikte yeni bir kültür sentezi oluşturmuş ve yeni bir kavram yani *veli* ve *evliya* kavramını ortaya çıkarmıştır.

İslâmiyet'ten sonra Türklerin gerek gelenek ve göreneklerinde gerekse edebiyatlarında birtakım değişmeler ve gelişmeler olmuştur. İlk örneklerine XI-XII. yüzyıllarda rastladığımız *menkıbeler* o tarihten bu yana Türk-İslâm inançları çerçevesinde yoğrulmuş ve günümüze kadar kısmen de olsa halk tasavvurunda kendini muhafaza ederek ulaşmıştır. Menkıbelerde yer alan Şamanizm kaynaklı inançlar genel itibarıyla gayri sünni menâkıbnâmelerde oldukça sık görülecektir. Bu durum bize Alevi-Bektaşî inancına mensup Türklerin, eski Türk inançlarını bünyelerinde daha fazla muhafaza ettiğini göstermektedir.

Kerâmet ehli kişilerin genel özelliklerine baktığımız zaman İslâm inancını kurallarına uygun olarak yaşayan, halk arasında Dede, Hızır, tasavvurlarına uyan, eli yüzü nur içerisinde olan, yardımı ve merhameti esirgemeyen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bunlardan hareketle menâkıbnâmelerde görülen bu motifler Şamanizm kaynaklı olsa da Türk-İslâm sentezi içerisinde yoğrulması günümüzde hâlâ yaşamasına sebep olmuştur. Bugün çoğu velînin etrafında ortaya çıkan anlatılarda genel itibarıyla Şamanizm kaynaklı inanç motiflerinin görülmesi İslâm dininin eski Türk inancıyla olan benzerliklerinden kaynaklandığını söylemek çok da yanlış olmasa gerek.

Kaynakça

- Akbalık, Esra (2015). Şah İsmail Hatayi, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'in Şiirlerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 75, 49-75.
- Alptekin, Ali Berat (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atalay, Besim (1991). *Bektaşîlik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Ayva, Aziz (2007). Beyşehir Gölü Üzerine Anlatılan Göl Üzerinen Yürüyerek Geçme Motifi. *Milli Folklor*, 76, 191-201.
- Bayat, Fuzuli (2012). *Türk Mitolojik Sistemi 1*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, Pertev Naili (1973). *100 Soruda Türk Halkbilimi*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (2013). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Bruinessen Martin van Bruinessen (2000). *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri* (Çev. Hakan Yurdakul). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.

- Demirci, Kürşat (1998). Hulûl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul: TDV Yayınları, 340-41.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eliade, Mircea (2014). *Şamanizm*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Ergin, Muharrem (2009). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: TDK Yayınları
- Ergun, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eröz, Mehmet (1977). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Otağ Matbaası.
- Esin, Emel (1979). *Türk Kozmolojisi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1958). *Menakıb-ı Hacı Bektaş Velî*. İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1958). *Menâkıb-ı HBV Vilâyetnâme*. Çorlu: Çorlu Belediyesi Yay.
- Gülerer, S. (2014). *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*. İstanbul: Akademi Yayıncılık.
- Güzel, Abdurrahman (1999). *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman (2004). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1998). *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: TTK Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kaplan, Haktan (2015). Menâkıbnâmelerde ve Sözlü Kaynaklarda Geçen “Ateşte Yanmama” Motifi Üzerine. II. Uluslararası Genç Halk Bilimciler Sempozyumu Bildirileri, 196-205.
- Korkmaz, Esat (1999). *Vilâyetname (Menakıb-ı Hacı Bektaş Velî)*. İstanbul: Can Yayınları.
- Köprülü, Fuat (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1983). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1984). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2010). *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2013). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ögel, Bahattin (2002). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: TTK Yayınları.
- Özen, Kutlu (2002). Orhan Gazi Dönemindeki Alp Erenler ve Bunlara Bağlı Menkıbeler. I. *Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*, Bursa.
- Öztürk, Özhan (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Radloff, Wilhelm (1957). *Sibirya’dan* (A. Temir, Çev.). Ankara.
- Roux, Jean Paul (2015). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.

Sakaoğlu, Sakaoğlu (2013). *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınları.

Say, Yağmur (2009). *Türk İslâm Tarihi ve Geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battalnâme*. Ankara: Sistem Ofset Matbaacılık.

Turan, Osman (2017). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

Yavuz, Kemal vd. (1992). *Evlîyalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.

Yavuz, Yusuf Şevki (1998). İslâm Düşüncesinde Hulûl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul: TDV Yayınları, 341-44.

Yitik, Ali İhsan (2011). Tenâsüh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: TDV Yayınları, 441-43.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 123-148
|| Geliş Tarihi-Received: 18.10.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Ahvâl-i Kıyâmet

A Work Written in Old Anatolian Turkish: Ahval-i Kıyâmet

Mutlu Melis ÖZGERİŞ*

Öz

Ölüm ve ölüm sonrası, insanın yaratılışından bu yana merak ettiği bir konu olmuştur. Farklı inançlarda ve dinlerde bu konulara dair birtakım açıklamalar yapılmıştır. İslamî inanç doğrultusunda da kıyamet, ahiret, mahşer gibi kavramlarla ölümden sonraki hayata getirilen açıklamalar, kaynaklarından birini din oluşturan edebiyatımızda kıyâmetnâme türü başlığında ele alınmıştır.

Kıyâmetnâme türü; ölüm, kıyametin kopması, kıyametin alametleri, kıyametin hâlleri, mahşer yeri, cennet ve cehennem gibi konulardan bahsedildiği bir nazım türüdür. Manzum veya mensur şekilde kaleme alınan bu türdeki eserlerde sade bir anlatımla ve dikkat çekici, etkileyici tasvirlerle ölümden sonra yaşanacaklar anlatılmıştır. Ayrıca bu eserlerde insanın dünya hayatında yaptıklarının ahiret yaşamına etki ettiği, iyi bir Müslüman olup dinî gereklilikleri yerine getirmenin önemi vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada kıyâmetnâme türündeki manzum bir ahvâl-i kıyâmet örneğine yer verilmiştir. Eserin şekil ve muhteva özellikleri incelenmiş, manzume transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarılmıştır. Geç dönemde istinsah edildiği anlaşılan bu metin, hem Eski Anadolu Türkçesi döneminin özelliklerini ihtiva etmesi hem de kıyâmetnâme türüne örnek olması yönüyle dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, kıyamet, tür, mesnevi.

Abstract

Death and post-death has been a subject that man has been curious about since its creation. A number of explanations have been made on these issues in different beliefs and religions. In line with the Islamic belief, explanations brought to life after death with concepts such as doomsday, the hereafter and apocalypse are discussed under the title of the type of doomsday in our literature, one of which is the religion.

Kıyâmetnâme type; it is a type in which subjects such as death, the break of doomsday, the portents of doomsday, the states of doom, the place of judgment, heaven and hell are mentioned. In such works, written in poetical or prose, the experiences after death are explained with a simple narrative and striking and impressive depictions. In addition, in these works, it is emphasized that what people do in the worldly life affects the life of the hereafter, and the importance of being a good Muslim and fulfilling religious requirements.

In our study, an example of type ahvâl-i kıyâmet in the type of kıyâmetname is included. The form and content features of the work were examined and transferred to Latin letters in type

* Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi ATATÖMER, Erzurum/Türkiye, e-posta: mmelis.yardimci@atauni.edu.tr, ORCID: [0000-0002-1393-8669](https://orcid.org/0000-0002-1393-8669).

transcription. This text, which is understood to have been copied in the late period, is remarkable because it contains the characteristics of the Old Anatolian Turkish period and is an example for the type of doomsday.

Key Words: Classical Turkish literature, doomsday, type, mesnevi.

Giriş

Kalkmak, dikilip ayakta durmak manasındaki kıyam kökünden gelen kıyamet kelimesi; dirilip mezarından kalkma, Allah'ın huzurunda durma, bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması anlamlarını da bünyesinde barındırmaktadır. İslam inancının üç temel esasından birini oluşturan kıyamet veya ahiret konusu, sayısı yüzleri aşan ayetlerde ve müstakil surelerde ele alınmıştır. Kıyametle ilgili yaygın olan görüş, herkesin kıyametinin kendi ölümüyle başlayacağı şeklindedir. Ölüm de tasavvuf ve ahlaka dair eserlerde anlatılırken uyarıcı ve korkutucu bir vasıta olarak kullanılmış ve dehşet verici tasvirleri yapılmıştır. *Kuran'* da da küfür ve inkâr yolunu tutanların, zulmedenlerin, Müslüman topluma karşı kin besleyip dinî hayat alanında çifte şahsiyet ortaya koyanların ölüm hâllerinin elem verici olacağı ifade edilmiştir. Buna karşılık dünyada iman edip dürüst davrananların hiçbir korku ve üzüntüye kapılmadan hak ettikleri cennet mutluluğuyla sevinecekleri bildirilmiştir.

Kıyamet hâlleri kavramı ise kıyametin başlamasından itibaren yaşanacakları ihtiva eden bir kavramdır. Bunlar; sûra üfleniş, ba's, haşir, hesap, cennet ve cehennem durakları olarak sayılabilir. *Kuran-ı Kerim'* de kıyametin fiilen kopması "sûra üflenmek" şeklinde ifade edilirken; on ayette geçen "sûr" ile aynı manada kullanılan "nâkûr" kelimeleri, yer aldıkları ayetlerin muhtevaları çerçevesinde ele alındığında da üflenişin iki defa olacağı anlaşılmaktadır. Bunların birincisi, yer küresinin bağlı bulunduğu kozmik sistemin değiştirilmesini; ikincisi de bütün ölümlerin diriltiye kabirlerinden hesap meydanına hareket etmesini sağlayacaktır. "Uykudan uyandırmak, yeniden diriltmek" anlamındaki gelen ba's ise sûra ikinci üflenişle başlayacaktır. "Toplamak, bir araya getirmek" manasındaki haşir, yeniden diriltilen insanların hesap meydanına sevk edilmesi anlamına gelirken; toplanılacak yere de "mahşer, mevki (durup bekleyecek yer) veya arasat (birleştirilmiş boş araziler)" denilmektedir. "Saymak, hesap etmek, hesaba çekmek" manalarına gelen hesap (hisab), arasat meydanında toplandıktan sonra sual, kitap, mizan ve iyiliklerle kötülüklerin hesaplanması gibi ahiret hâllerini kapsar. Kıyamet hâllerinin sonuncusu ise, ebedî saadet ve ebedî hüsrân yeri olarak tanıtılan cennetle cehennemdir. *Kuran-ı Kerim'* in birçok ayetinde bu iki kavram karşılıklı olarak zikredilmekle birlikte Araf suresinde aynı adla anılan üçüncü bir mekândan söz edilmektedir (Topaloğlu 2002: 516-22).

En önemli kaynaklarından biri İslamiyet inancı olan edebiyatımızda da kıyamet ve kıyametin hâlleri, özellikle Eski Anadolu Türkçesi devrinde sıklıkla ele alınan bir konu olmuştur. 13-15. yüzyıllarda Eski Anadolu Türkçesi şeklinde adlandırılan bu dönemde yazılan dinî-ahlaki ve tasavvufi eserler; mesnevi nazım şekliyle, ortalama 100-500 beyit arasında, çoğunlukla müellifi meçhul, genellikle aynı el yazması içerisinde birbiri ardına sıralanmış, imla, vezin, kafiye gibi teknik kusurların fazla görüldüğü eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhteva yönünden ise kıyametin özellikleri, cennet ve cehennem, buradakilerin hâllerini anlatan ve *ahvâl-i kıyâmet*, *kıyâmet-nâme*, *ahvâl-i mahşer*, *dâstân-ı mahşer*, *mahşer-nâme*, *ahvâl-i âhiret*, *ahvâl-i kabr/kubur*, *ahvâl-i mevt/mevâtâ* gibi adlarla yazılan bu kitaplar, bazen aynı eserin farklı nüshaları bazen de benzer ya da aynı muhtevalı başka eserler olabilmektedir (Köksal 2016: 367-68). Bu itibarla da edebiyatımızda, kıyametin kopacağını anlatan manzum ve mensur pek çok eser ortaya çıkmış ve kıyametnâme oluşmuştur (Güzel 2012: 454). Bu devirde yazılan pek çok manzum ahvâl-i kıyâmetler,

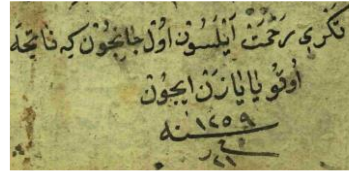

İslamiyet'i yeni kabul eden topluluklara ahiret, kıyamet, ölüm gibi bir takım dinî konuları basit bir dille anlatma çabasının bir sonucudur. Daha sonraki dönemlerde de yazılacak eserlere model olmakla birlikte, eski inanç ve kültürün de aktarılmasını sağlamıştır (Şengün 2019: 47).

1. Ahvâl-i Kıyâmet'in Şekil ve Muhteva Özellikleri

Metin başlığından adının *Hazâ Ahvâl-i Kıyâmet* olduğu görülen eser, Ankara Millî Kütüphanesi'nin Bolu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda, 14 Hk 79/5 numarada *Manzûme-i Ahvâl-i Kıyâmet* adıyla kayıtlıdır. Sırtı kahverengi meşin mukavva cilt içerisindeki yazma 218x140-165x115 mm ölçülerindedir. Cedveller, başlıklar ve bazı ibarelerin kırmızı mürekkeple, metnin siyah is mürekkebiyle yazıldığı görülen eserde yer yer mürekkepler dağılmıştır. Metinde harekeli nesih yazı tercih edilmiştir. Ayrıca yazmada satır sayısı farklılaşır. 14 Hk 79 numaraya kayıtlı yazmanın içerisinde; 1b-101b varakları arasında Süle Fâkî'nin "Hikâyet-i Hazret-i Yûsuf" adlı mesnevisi yer almaktadır. Bu mesnevinin bitiminde;

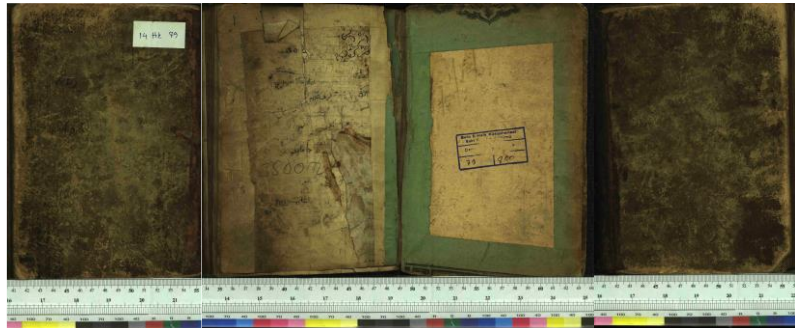
Tanrı rahmet eylesün ol cân için
Ki Fâtihâ okuya yazan için
Sene 1259 fi 21 Rebî' ül-evvel

tarihi atılmıştır. 1259/1843 yılında istinsah edildiğinin anlaşıldığı eserin devamında dinî içerikli başka metinler de yer almaktadır; fakat bunların bitiminde ne müstensihe ne de bitiş tarihlerine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

102a-153b arasında *Mevlid Hikâyeleri*, 153b-157a arasında *Hazâ Destân-ı Kesükbaş*, 157a-162a arasında *Hazâ Destân-ı Hazret-i İsmâ'ülüñ Kurbân Oldıgıdur*, 162a-169b arasında *Hazâ Ahvâl-i Kıyâmet*, 169b-196b arasında *Hazâ Kitâb-ı Ervâhnâme Mü'ellifât-ı Şeyh Muhammed*, 196b-203a arasında *Hikâyet-i Kırk Armağan*, 203b-219b arasında *Hazâ Kitâb-ı Muhammed Hanifi*, 220a-256b arasında *Hazâ Kitâb-ı Gazâvât-ı 'Ali-i İslâm-ı Cumhûr* (sonu eksik) manzumeleri bulunmaktadır.

Yazmanın son sayfaları eksiktir. İç kapakta Bolu İl Halk Kütüphanesi'ne ait demirbaş numarasının yer aldığı mühür bulunmaktadır. Yazmanın; kapak, ilk ve son sayfa resimleri aşağıdaki şekliyledir:

Resim 1: Dış ve iç kapak.

Resim 2: Yazmanın ilk ve son sayfası.

Bu çalışmanın konusu olan *Ahvâl-i Kıyâmet*, yukarıda bahsettiğimiz kitabın 162a-169a varakları arasında yer almakta, toplam 207 beyitten oluşmaktadır. Mesnevi tarzında kaleme alınan eser, çift sütun ve 14 satır hâlinde yazılmıştır.

Başı: *Ol iki ‘âlem güneşi Muştafâ
‘Âleme rahmet ola önden soña
Ol gice varmış idi mi‘râcına
Gökleri seyr eyledi ucdan uca*

Sonu: *Derdine dermân ola çün Muştafâ
Vir şalavât qarışasın ol şafa
Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât
Vir şalavât Muştafâya hoş-nihâd*

Eserin son beytinde, birçok mesnevîde olduğu gibi, yazıldığı kalıp bir dize ile verilmiştir: Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât/Vir şalavât Mustafâya hoş-nihâd (207). Buna göre mesnevî, fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün (fâ‘ilât) kalıbı ile yazılmıştır. Fakat metnin hece veznine uyum sağlaması adına bir yönüyle hecenin 11’li kalıbına göre yazıldığı da düşünülmektedir. Türk şairler, klasik şiir geleneğinde verdikleri ilk eserlerde genellikle daha önce kullandıkları hece veznine uygun ve yakın aruz kalıplarını kullanmaya başlamışlardır. Bu kalıp da hece vezninin 11’li sistemine uymakta (İçli 2020: 39-40) ve metindeki bazı okumalar da bu duruma işaret etmektedir. Örneğin; aşağıdaki beytin her iki dizesinde, aruz kalıbı gereği açıklık-kapalılık/kısalık-uzunluk uyumuna uymayan kelimeler bulunmaktadır:

*Âhîret kayup dünyâyı seveler
Dünyânun ardına düşüp qovalar* (29)

Ayrıca metinde bazı dizelerde hece eksikliği veya fazlalığı görülmektedir. Örneğin; aşağıdaki beytin ikinci dizesinde hece sayısı 12’dir:

*Âdem ata deye ben suç işledüm
Emrini terk eyleyüben buğday yidüm* (154)

Metinde başlık ve nakarat beyti, cedveller kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nakarat beyti ise şu şekildedir:

*Ger seversün ‘aşk ile Muḥammedi
Vir şalavât yâ Muḥammed ümmeti*

Müstensih mesnevîyi bitirdikten sonra da “Temmet tāmâm oldı ve’s-selâm” ibaresine yer verir.

Yazma içerisindeki ilk mesnevinin sonuna düşülen kayıttan 19. yüzyılda istinsah edildiği görülen eser, Eski Anadolu Türkçesinin dil hususiyetlerini bünyesinde barındırır. Metin bu döneme ait kelime dağarcığına, ek kullanımına, ayrıca dönemim en belirgin özelliği olan sade dil yapısına sahiptir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde Arapça ve Farsça kelime kullanımı azdır. Kullanılanlar ise halkın anlayabileceği kelimelerden oluşmaktadır (Köktekin 2008: 2). Böyle bir anlatıma sahip mesnevide, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait ek kullanımı ve örnekleri (beyit numaralarıyla) ise şöyledir:

- +dUr: köpridür (8)
- +(n)Uñ (tamlama hâli eki): şamunuñ (113)
- +(n)Uñ (iyelik eki): cânuñ (10)
- +ñUz: kıluñuz (183)
- +Um: adum (182)
- +UmUz: yolumuz (7)
- +Am: Şuçluyam (155)
- ğİl: bağışlağıl (194)
- IsAr: kalısar (49)
- ñUz: kıluñuz (183)
- mE+dİn: İçmedin (36)
- (y)U: ağlaşu (157)
- (y)Up: gelüp (163)
- Up+dUr: olupdur (182)
- (y)AlUm: añlayalum (7)
- (y)IcAk: varıcağ (86)
- (y)Ub+An: İşidüben (77)
- E+gEl-Üp: dönegelüp (142)

Sade ve anlaşılır bir dille yazılan mesnevide vezin kusurları görülmektedir. Ayrıca Arapça ve Farsça bazı kelimelerin yazımı değiştirilerek imlaya uydurulmuştur. Örneğin; “burâk” kelimesi “bûrak” şeklinde yazılarak vezne uygunluk sağlanmıştır.

Muhteva yönünden ise metin, kıyamet hâllerini anlatmaktadır. Metinde, her bir kıyamet hâlinin anlatımına başlanmadan önce, okuyucuya dinlemesi yönünde uyarı yapılan bir beyit yer alır:

İşit imdi maşşer ehli hâlini
Kimsene anda yürümez şalını (74)

Şamuyı vaşf eyleyem diñle saña
Ger kulağ açar iseñ benden yaña (110)

Yine geldüñ bir kıyâmet hâline
Diñle imdi anlaruñ ahvâline (149)

Mevlid geleneğine uygun şekilde, meclislerde okunmak üzere yazıldığı izleri (Mahdum 2010: 151) aşağıdaki salavata davet edilen beyitte görülmektedir:

Derdine dermân ola çün Muştafâ
Vîr şalavât qarışasın ol şafa (206)

Dehşet verici kıyamet sahnelerinin, cehennem anlatımlarının bulunduğu eser, İslam inancına uygun bir muhtevaya sahiptir. Ayet ve hadislerle meal yoluyla gönderme

yapılan metin, Hz. Muhammed'in miraçta cennet ve cehennemi görüp onları ahabına anlatmasıyla başlar. Akabinde kıyametin alametleri sıralanır. Sonrasında Allah'ın İsrâfil'e sûru üflemesini emretmesi ve sûrun her üflenişinde yaşanacaklardan bahsedilir. Mahşer yeri ve mahşer ehlinin hâli anlatıldıktan sonra da cehennem vasf edilir. Bu bölüm bitince de, müminlerin sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve nihayetinde Hz. Muhammed'e gidip meded istemeleri ve Allah'ın Hz. Muhammed'e ümmetini verip onları bağışlaması anlatılır.

Mesnevinin konusunu şöyle özetleyebiliriz: İki âlem güneşi, âlemlere rahmet Hz. Muhammed, miraç gecesinde gökleri seyrederek, cennet ve cehennemi görür. Ahabına gelerek beyan kılar. Cenneti vasf edince ahabı sevinip üzüntüden azat olurken; cehennemi anlattığında inleyip yürekleri dağlanır. Müstensih de "Şimdi bana kulak ver!" deyip mahşer yerini anlatmaya başlar. İnsanın ilk kıyametinde Azrail gelip onun canını alır. Mezar içinde sual başlar. Orada kişinin gideceği yerin ateş olup olmadığı, Münker'e verilen doğru cevapla belli olur. Ulu kıyamette ise; zamanın beyleri zalimdir, kadılar rüşvet alır, âlimler ilim ile amel etmez, yaşlılar zina eder, gençler fasıktır, kadınlarda hayâ yoktur, herkes din yolundan uzaktır, kardeş kardeşe acımaz, komşu komşuyu aşağı görür, zengin ve fakir faizcidir, zengin fakire zekât vermez, salavat terk edilmiş ve dünyevi arzular ön plana çıkmıştır. Evler çok yüksek, gözler aç, meyhaneler dolu, mescitler sessiz, halk yolunu şaşırılmış, kimse Allah'a doğru tapmıyordu. İşte bunlardan sonra kıyamet kopar.

Allah sûru üflemesini İsrâfil'e emreder. İsrâfil sûru üfleyince sûrun sesi yere ve göğe ulaşır. Bütün mahlûkat sersem, şaşkın, aklını yitirmiş bir vaziyette olur. Taşlar aşağı yıkılır, gök yere dökülür. İkinci sûr üflenince de yer ve gök ehlinin hepsi ölür. Baki Allah, "Mülk benim diyenler nerede? Mülk kiminmiş, gözünü aç, gör!" der. Allah bir yele emreder ve o yel iğne deliğine kadar her yerde eserek dağları birbirine vurur, doğudan batıya her yeri düzler. Gökler parçalanır, ay ve yıldızlar dökülür, deniz kurur. Dünya yaratıldığından beri ölüp toprak altında olan mahlûkatı yer, dışarı atar. Allah İsrâfil'e tekrar emreder ve o, üçüncü kez sûru üfler. Bütün yer ve gök dirilir, bütün canlar cisminde girer. O gün Hz. Muhammed, ümmet diyerek ağlar. Cebrail ona cennetten elbise, taç getirir. Mikail'in elinde cennet kıyafeti, İsrâfil'in elinde bir bayrak, Azrail'in elinde binek, Hz. Muhammed'i hazırlarlar ve o, burağa binip arş gölgesine gelir.

Cehennem ağzı açılmış, heybeti, ateşi ortaya çıkmıştır. Mizan kurulur. Cehennem ağzındaki sırat, cennet ve cehennemlikleri ayırır. Mahşer ehlinin bazısının amel defteri karadır ve onları zebaniler ateşe atar. Bazılarının ise amel defteri aktır ve onlar cennet girer. Mahşerde soyun, kim olduğunun önemi yoktur. Herkes işlediğinden hesaba tutulur. Zina edenler, hırsızlık yapanlar, insan öldürenler cehennemde toplanır ve onların bütün vücut azaları yaptıklarına tanıklık eder. Bazı kimseler de sıratı yel gibi, kuş gibi geçer. Bunlar, Allah âşıklarıdır. Cennete varır, hoş yiyip içerler. Sıratı geçemeyip düşenler ateş içinde kaynar, pişer, her günleri bin yıl gibi olur.

Cehennem ağzını açıp "Ya Allah! Bana yemek ver." der. Melekler kâfirleri bölük bölük cehenneme getirir. Cehennem ise yedi kattır. En aşağısı Sair'de kâfirler, ikinci kat Sakar'da münafıklar, üçüncü kat Sübur'da müşrikler, dördüncü katta zalim padişahlar, beşinci kat Haviye'de ilmiyle amel etmeyen âlimler, altıncı kat Hatame'de zina edenler, yedinci kat Gayya'da giybet edenler, malı eksik satanlar, Kur'an'ı terk edenler yanacaktır.

Tövbe etmeyenler, cehenneme girmeden tövbe eder. Cehennem içinde ateşten dağlar vardır. Zebaniler ateşten daha yücedir. Her yılan dev gibidir. Zebaniler kâfirleri tutar, yüzü üstüne sürer ve cehenneme bırakır. Boyunlarına ateşten zincirler takar ve onları ateşe atarlar. Akrepler, yılanlar onlara sokar. Dilleri, Allah'ı ikrar etmedikleri için

cehennem ateşi çığner. Tekrar tekrar aynı şeyleri yaşayıp Malik'e gelip yiyecek istediklerinde, Malik bunlara zakkum yedirir. Susadıklarında cehennemın sıcak suyundan verir. Bu ebedî ateş içinde, Allah'ı inkâr ettikleri için yanarlar.

Diğer bir kıyamet hâlinde ise mahşer ehlinin bütün müminleri toplanıp Hz. Âdem'e varırlar. Ona meded için yalvarırlar; fakat o, "Ben suç işleyip Allah'ın emrini terk ettim. Allah'tan sizi dileyemem." der. Nuh peygambere gitmelerini söyler. Onlar da ağlaşarak Hz. Nuh'a gelir; fakat yine aynı cevabı alırlar. Hz. Nuh, Hz. İbrahim'e gitmelerini söyler. Hz. İbrahim de kendisine yalvarıp meded isteyenlere günah işlediğini ve Hz. Musa'ya gitmeleri gerektiğini söyler. Mahşer yerinde Hz. Musa'yı bulup Allah'tan onları dilemesini isterler; fakat o da benzer cevap verir. Onları Hz. İsa'ya yönlendirir. Hz. İsa'nın katına varan müminlere aynı cevabı veren Hz. İsa, onları Hz. Muhammed'e gönderir. Allah'ın habibine gelirler. Ondan şefaahat isterler. Hz. Muhammed de Allah'tan onları bağışlamasını diler. Allah da bütün iman ehlini ona verdiğini, mümin kullara cenneti durak eylediğini; kâfirlerin ise cehennemde ebedî kalacağını söyler. "Derde derman Hz. Muhammed'e salavat verin." denilerek metin sonlandırılır.

2. Metin

Ahvâl-i Kıyâmet adını taşıyan bu metin, Mahdum'un (2010) makalesinde ele aldığı Destân-ı Arasât ile benzerlikler göstermektedir. Tarihi belli olmayan bu eserler; özellikle başta ve sonda bulunan beyitlerin örtüşmemesi, Kuran-ı Kerim'den alıntı yapıp yapmama, esas hikâyeyi anlatan beyitlerdeki kelime ve kafiye-redif farklılıkları gibi hususlar noktasında ayrılmaktadır. Buradan hareketle aynı kişiye ait mesnevinin farklı müstensihler elinde yazıldığı izlenimi vermektedir. Müstensihin tasarrufunun çok olması dolayısıyla, edisyon kritik yapılmasıyla doğru bir metin ortaya koyulamayacağı düşünüldüğünden elimizdeki nüsha olduğu hâliyle çalışmamıza alınmıştır. Mesnevisinin elimizdeki nüshasını Latin harflerine aktarırken (transkripsiyon) eserin aslına en uygun şekilde, bütün ses işaretleri ve imla hususiyetleri muhafaza edilerek metin kurulmaya çalışılmıştır. Metin kurulurken aşağıdaki hususlara dikkat edilmiştir:

- Metnin aslında bulunan yazım şekline ve harekelere bağlı kalınmıştır. Harekeler ses uyumuna göre okunmuştur.
- Arapça ve Farsça kelimelerin başına gelen edat ve ön ekler kısa çizgi konularak ayrı yazılmıştır.
- Nida edatı â (إ) ise kelime sonuna bitişik kabul edilmiştir.
- Harf-i tarif eki (el-ال) Arapça aslına uygun olarak şemsi ve kameri harfler doğrultusunda belirtilmiştir.
- Özel isimler, yer adları, eser adları vb. büyük harfle yazılmıştır ve bu kelimelere gelen ekler ayrılmamıştır.
- Nakarat beyti italik yazılmıştır.
- Başlık, koyu renkle belirtilmiştir.
- Her bir beyte sıra numarası verilmiş ve varaklardaki beyitlerin yeri sol üst köşesinde belirtilmiştir. Örneğin; 163a ifadesi 163. varığın a yüzünde bulunan beyitleri ifade etmektedir.
- Farsça tamlamalarda kesre-i izafet, ünlü uyumuna göre -ı ya da -i şeklinde okunmuştur.
- İki kelime arasına yazılan atıf vavı ayrı yazılmış ve "u, ü, vu, vü" şeklinde çevrilmiştir.
- Hemzeye kürsü olan ى'ler kısa ünlü şeklinde gösterilmiştir: دَائِمٌ dâ'im gibi.
- Metinde bazı kelimelerin yapım ve çekim ekleri kelimedenden ayrı yazılmıştır. Bunlar metin çevrilirken kelimeyle bütün hâlinde yazılmıştır.

- Birleşik Türkçe kelimelerde olan ünlü ses apostrofla (') ayrılmıştır: N'ola, gibi.
- Metinde okunamayan yerler orjinal hâliyle alınarak beyitte bulunduğu yere eklenmiştir.
- Metninde yapılan metin tamirlerinden çıkarmalarda [] işaretlemesi kullanılmıştır.
- Metinde yer alan Eski Anadolu Türkçesine ait kelimeler ile bazı Arapça-Farsça kelimelerin anlamlarına dipnotta yer verilmiştir.
- Çalışmanın sonuna metin tıpkıbasım şeklinde eklenmiştir.

Hazâ Ahvâl-i Kıyâmet

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

162a

1	Ol iki ' âlem güneşi Muştâfâ
' Âleme rahmet ola önden şoña
2	Ol gice varmış idi mi' râcına
Gökleri seyr eyledi ucdan uca
3	Uçmağile ¹ tıamuyı ² gördi ' ayân
Gelicek aşhâbına kıldı beyân
4	Cenneti vaşf idicek sevindiler
Ġuşşadan ³ ġaykudan ⁴ âzâd oldılar
5	Ŧamuyı vaşf idicek añladılar
Zârı ⁵ kıilup yürekleri tağladılar
6	Ben daġı ⁶ vaşf ideyi[m] imdi saña
Ger kulağ açar isen benden yaña
7	Gelin ' araşât ⁶ günin söyleyelüm
Yolumuz kıanda ⁷ gidemez añlayalum
8	Buña kıyâmet diyi ad didiler
Köpridür ilk buña uğradılar
9	Şol ⁸ günü kim urasın ⁹ yaşduğâ baş
Vârişler mâlıñı kıılalar taraş ¹⁰
10	Melekü'l-mevt ¹¹ gele cânun kıaşdına
Hem gele şeytân imânuñ kıaşdına
11	' Aceb âsân vire misin anda ¹² cân

¹ uçmağ, uçmağ: cennet.

² tıamu: cehennem.

³ ġuşşa: keder, kaygı, tasa.

⁴ ġayku, kıaygu: üzüntü, tasa, endişe.

⁵ zâr: inleme, ağlayış.

⁶ araşât: mahşer yeri.

⁷ kıanda: nerede, nereye.

⁸ şol: şu, o.

⁹ urmağ: vurmak, çarpmak, belli bir sesi yüksek olarak çıkarmak, haykırmak, giyinmek, takmak, koymak, sokmak, ifade etmek, sürmek, etkilemek.

¹⁰ taraş: yağma.

¹¹ Melekü'l-mevt: Ölüm meleği, Azrail.

¹² anda: orada, onda, oraya, o zaman.

- 12 Ḳurtara mısın ‘Azrā’ilden ĩmān
Sin¹³ içinde şorisarlardur su’āl
Söyleyemesin faşih dahī kelām
- 162b
- 13 olur mı yoḥsa tār
Varacaḳ yirūn yoḥsa nār
- 14 Münkere toḡrı cevāb vire misin
Cennete doḡrı varup gire misin
- 15 Güc kıyāmet işbulardur¹⁴ kim didüñ
Kimsenüñ Ḥaḳḳın üstün̄de ḳoduñ
- 16 Virelüm ulu kıyāmetden ḥaber
Çoḳ ḥikāyet var bu sözde mu‘teber
- 17 Ol zamānuñ begleri zālīm ola
Dünyā seven ḳādīlar rüşvet ala
- 18 ‘İlm ile ḳılmaya ‘ālimler ‘amel
Yıḳa bunlarıñ dīnin tolu ‘amel
- 19 Ol zamānuñ pīrleri zānī¹⁵ ola
Nev-civānlar fāsıḳ ḳanı ola
- 20 Ḳalmaya ḥātūn kişilerde ḥayā
Bī-ḥayālīḳ idenler
- 21 Giceler uluya ḥürmet etmeye
Degme¹⁶ kişi dīn yolınca gitmeye
- 22 Ḳardaşı ḳardaşa teraḥḥum¹⁷ ḳılmaya
Ḳoñşısı¹⁸ ḳoñşıyı ḥaḳir bilmeye
- 23 Bay¹⁹ u yoḥsul hep ribāḥor²⁰ olalar
Yarın ol ḥazrete maḳḥūr²¹ olalar
- 24 Ehli taḳvāyı terk ideler zühdiler
Dünyāya şarf ide cedd-i cehdiler
- 25 Bāyları virmeye yoḥsula zekāt
Hem dahī terk ideler anlar şalavāt
- 26 Zevḳin ala dünyā emānlarınuñ
Ārzü şevḳin gidere cānlarınuñ

¹³ sin: mezar, kabir.

¹⁴ işbular, uşbular: bunlar.

¹⁵ zānī: zina eden.

¹⁶ degme: Her, her bir, herhangi bir, beğenilmiş, seçilmiş.

¹⁷ teraḥḥum: merhamet etme, acıma.

¹⁸ ḳoñşı: komşu.

¹⁹ bay: zengin.

²⁰ ribāḥor: faizci.

²¹ maḳḥūr: kahrolmuş, bozguna uğratılmış, yenilmiş, Allah'ın gazabına uğramış.

163a

- 27 Evlerini eyleyeler key²² yüce
Diyeler yapıdı idi fülân hoca
- 28 Mâlları ola himmetleri yoğ
Gözleri ac ola qarınları toğ
- 29 Āhîret kayup dünyâyı seveler
Dünyānuñ ardına düşüp kıovalar
- 30 Tākati zühd-i şalâhı kıoyalar
Varup fışkı u fücûra uyalar
- 31 Kıanda meyhâne var ise hep tola
Kıanda mescid var ise ötsiz²³ kıala
- 32 Bu halk azuban gümrâh ola
Degmeler varamayısar toğrı yola
- 33 Kimse kıalmaya Hâka toğrı tıpar
Pes²⁴ bulardan²⁵ şoñra kıyâmet kıopar
- 34 Pâdişâh İsrâfîle emr eyleye
Şûruñı ur deyü²⁶ aña²⁷ söyleye
- 35 Çünkü ol şûrı İsrâfîl ura
Şûr âvâzı toğkuna göge yere²⁸
- 36 Hep hâlâyık²⁹ deng³⁰ ü dembest³¹ ola
İçmedin esrid ü dengi ola
- 37 Yeryüzünde olanlar hep deng ola
Kiminüñ ‘ađlı gide kimi öle
- 38 Ne yimek içmek añalar ne
Kimsene bilmeye ol-dem
- 39 Taşlar aşığı yıkıldı şanalar
Gökleri yire döküldi şanalar
- 40 Geçdi bunuñ üzerinden çok zamân
İkileyin urıla şûr nâgehân

163b

- 41 Cümle yir ehli gök ehli hep öle

²² key: çok, pek çok, büyük, muhteşem.

²³ öt: ses, seda.

²⁴ pes: şimdi, öyleyse, sonra, ondan sonra, hasılı, sonunda, işte.

²⁵ bular: bunlar.

²⁶ deyü, deyi, diyü, diyi: diye.

²⁷ aña: ona, onu.

²⁸ Yazar bazı yerlerde “yer”, bazı yerlerde “yir” şeklinde yazmış ya da harekeleme yapmıştır.

²⁹ hâlâyık: mahlûklar, yaratıklar, insanlar.

³⁰ deng: hayran, şaşkın, sersem.

³¹ dem-best: susmuş, soluğu kesilmiş.

- Hâk Te^ç alâ bâkî kendü kıla
 42 Diye kıanı³² mülk benümdür diyen
 Mülk kimiñ imiş gözün aç gör beyân
 43 Bir yele emr ide ol şâh-ı Kādīm
 Kim adıdur ol yelün rih³³ ü ç aqım³⁴
 44 İgne yurtusınca³⁵ yel esdiyidi
 ç Ād kıavminün kökünü kesdiyidi
 45 ç Arş altında kıalanı bağluyıdı
 Şalıvirdi Hâk Te^ç alâ es didi
 46 Pâdişâh destürıyla ese o yel
 Ne şehirler kıoya ne hod el³⁶³⁷
 47 Tağlar birbirine urıyısar³⁸
 Yüceleri alcağa şavurısar
 48 Mağrib maşrıq kıamusı ola düz
 Şöyle düz ola ki bir kıalmaya düz
 49 Yeryüzin pamuk gibi hep atısar
 Bir zamân şöyle oşuz kıalısar
 50 Pâre pâre ola gökler sökile
 Ay [u] yıldızlar deniz[e] dökile
 51 Kıurıya deñiz içinde hep şular
 Bunı bilen Ādemî nice güler
 52 Güneşün erdi iken yüzi düne
 Çarh u felek mîl kıadar yire ine
 53 Hâk Te^ç alâ yaradıldan dünyâyı
 Zâhir idilden bu fânî dünyâyı
 54 Ne kıadar kim mağlûkât gelmişidi
 Cümlesi ölüp türâb olmuşidi

164a

- 55 Ditreye yer bunları taşra ata
 Birisin kıomaya kim yirde yata
 56 Girü³⁹ nice düşene yiri yiyer
 Ben dimezem hadîşde böyle diyer
 57 Mağlûkātuñ toprağı yire ine

³² kıanı: hani, nerede.

³³ rih: yel, rüzgar.

³⁴ ç aqım: yağmur getirmeyen rüzgar, bilhassa batıdan veya kuzeybatıdan esen rüzgar.

³⁵ igne yurtu: igne deliğı.

³⁶ el: il, memleket, yurt, ülke, halk ahali, akraba, yabancı olmayan, dost.

³⁷ Hece eksik.

³⁸ Hece eksik.

³⁹ girü, gerü: yine, tekrar, bir daha.

- Ol yime yirûñ üzerine çona
 58 Bir ھاşır gibi bu yiri şoyalar
 ‘ Arş ayağma çayayı⁴⁰ çoyalar
 59 İşit imdi pâdişahuñ kudretin
 Didi ھاç Te‘ âlâ bilsin hikmetin
 60 Maħlûkâtuñ cümlesi ölmüş iken
 Çamusı küllî fenâ ölmüş iken
 61 Lafz-ı kudret ben aña emr eyleye
 Ur şuruñı deyü aña söyleye
 62 Ura çün İsrâfîl üçüncü şûrı
 Ola yir gök cümle diri⁴¹
 63 Çünki İsrâfîle o dem şûr ura
 Ne ki cân var ise cismine gire
 64 Muştafâ getüre ol demde başın
 Ağlaya ümmet deyü yaşın yaşın⁴²
 65 Gele Cebrâ ’il diye yâ Muştafâ
 Bugün ol gündür kim kılasın vefâ
 66 Getüre uçmağdan aña ħulle tâc
 Şuğlına ırmeye⁴³ anuñ sirâc⁴⁴
 67 Ola Mîkâ ’il elinde ħulle çon⁴⁵
 Dir sizüñ için geldi geyüñ bunu çün⁴⁶
 68 Ola İsrâfîl elinde bir ‘ alem⁴⁸
 Anuñ altında ola ne yoğ elem
 164b
 69 Ola Azrâ ’il elinde bir burâk
 Diye yâ Aħmed Burâğdan yaña bağ
 70 Geyüreler⁴⁹ ħulleyi⁵⁰ vuruna tâc
 Vir şalavât Muştafâya gözün ac
 71 *Ger seversüñ ‘aşğ ile Muħammedi*
Vir şalavât yâ Muħammed ümmeti
 72 Aħmedi ol burâğa bindürdiler

⁴⁰ çaya: dayanılacak şey, mesnet.

⁴¹ Hece eksik.

⁴² yaşın yaşın: gizli gizli, için için.

⁴³ ırmek: ermek, yetişmek, olgunlaşmak, büyümek, ulaşmak, erişmek.

⁴⁴ sirâc: kandil, ışık, mum.

⁴⁵ çon: elbise, kılık kıyafet.

⁴⁶ “bunı çün” ifadesi satıra sığmamış.

⁴⁷ Hece fazla.

⁴⁸ ‘ alem: nişan, alamet, bayrak, sancak.

⁴⁹ geyürmek, giyürmek: giydirmek.

⁵⁰ ħulle: cennet elbisesi.

- Būrağı ʿ arşdan yaña döndürdiler
 73 Muştafa ʿ arş gölgesine çün gele
 İşit imdi maḥlūkuñ ḥālī n'ola
 74 İşit imdi maḥşer ehli ḥālīni
 Kimsene⁵¹ anda yürümez şalını
 75 Çün ḥalāyık ölmüş iken dirile
 76 Emr ola cehennem ağzın açalar
 Maḥşer ehli üstüne od saçalar
 77 Ol oduñ her biri tağlar gibi
 İşidüben olmaduñ ağlar gibi
 78 Güneş ıssısı⁵³ cehennem heybeti
 79 Hep ḥalk cümlesi ğurbān ola
 Ağlamağdan gözleri giryān ola
 80 Ol günün şöyle ola kim heybeti
 Kimse seçemeye ardan ʿ avreti
 81 Yarın kişi kendi özin⁵⁴ bilmeye
 İşi ağlamak ola hiç gülmeye
 82 Tañrı kâdī ola mizān qurıla
 Vermeğil şāqın mizāna qurıla

165a

- 83 Qurıla cehennem ağzına şırāt
 Geçmek için böyle eyle ihtiyā[t]
 84 Ol kıldan ince kılıcdan anı
 Qara günden qara gūsı qatı
 85 Biñ yıl ola yoqıışı biñ yılı iniş
 Ol biñ yıllık düzi şöyle dimiş
 86 Kefesi terāzūnuñ dünyā kadar
 Varıcağ utanmayasın kıl ḥazer
 87 Nicelerün ağız ola yazuğı⁵⁵
 Bunda maʿ şiyet⁵⁶ idine yazuğı
 88 Nicelerün ḥaberi artuğ geliser
 Pādişāhdan ḥūri-i cennet bulısar⁵⁷

⁵¹ kimsene, kimesne: kimse.

⁵² kamu: bütün, hep, her, herkes.

⁵³ ıssi: sıcak, sıcaklık, hararet.

⁵⁴ öz: nefis, zat, kendisi, iç.

⁵⁵ yazuğ, yazuğ: günah, suç.

⁵⁶ maʿ şiyet: asilik, itaatsizlik, isyan, günah.

⁵⁷ Bu kelime satıra sığmadığından çizgi dışına yazılmıştır.

- 89 Nicelerün bitisi⁵⁸ ola kara
Şala zebâniler anları nâra
- 90 Nicelerün bitisi virile aķ
Cennet içinde girüp bine burâķ
- 91 Nicelere şori şorar şoricı
Ne şoğud yirler anda ne hâcî
- 92 Ne fülân oğlu anda añılur
Her kişi sözini anda yañılur⁵⁹
- 93 Şormaya anda aşlı ile neseb
Ne kim işledigse ola hisâb
- 94 Niceler bunda zinâ itmiş idi
Ma^c şiyet âğüşını⁶⁰ açmış idi
- 95 Niceler uğurluķ⁶¹ eylemiş idi
Tamu yolın bunda toplamış idi
- 96 Niceler kim itmiş idi bunda ķan
Öldürüp uçurmuş idi bunda cân

165b

- 97 Niceler içmiş idi bunda şuçı
İtmiş idi kendü nefesine güci
- 98 Açılısar ķamusınıñ hâlleri
Mühr ırla söylenmeye dilleri
- 99 Cümle â^c zâlar tanuķluķlar vire
Nice yüz şuyı dökülüser yire
- 100 Niceleri şırâtı yel gibi giçe
Niceler degmeye ķuş gibi uça
- 101 Yörük at gibi giçer kimisi
Şöyle kim ķatında giçeler nicesi⁶²
- 102 Yıldırım⁶³ gibi giçerler niceler
Tañrı ^c aşıklarıdur meger bular
- 103 Niceler sekridi⁶⁴ sekridi giçe
Varuban cennetde hoş yiyüp iče
- 104 Ey niceler geçmeyeyüben düşeler
Od içinde ķaynayuban bişeler
- 105 Her günü biñ yılca olısar anuñ

⁵⁸ biti: Yazılmış şey, mektup, amel defteri.

⁵⁹ yañu, yanķu: yankı, ses yansıması.

⁶⁰ Metinde “âğüşını” şeklinde.

⁶¹ uğurluķ, uğruluķ: Hırsızlık.

⁶² Hece fazla.

⁶³ Metinde “yıldırıp” şeklinde.

⁶⁴ sekrimek, segrimek: titremek, tiril tiril titremek, sıçramak, hücum etmek.

- 106 Ḳurıya diller ṭamaḳlar hep ḳamu[ñ]
 Aça aḡzına cehennem söyleye
 Yā İllāhī baña ṭa‘ām⁶⁵ vir diye
 107 Ḥaḳ Te‘alānuñ feriştaḥları⁶⁶ var
 Şöyle ‘azīm yār dimişdür bular
 108 Yedi deñizüñ şuyını başına
 Dökseler itmezdi anuñ ḳaşına
 109 Süreler bölük bölük ḳāfirleri
 Ṭamu içinde yaḳalar anları
 110 Ṭamuyı vaşf eyleyem diñle saña
 Ger ḳulaḳ açar iseñ benden yaña
166a
 111 Yedi ḳatdur birbirinden aşaḡa
 Ḥürmet eylemez irine uşaḡa
 112 Eñ aşaḡasında Saīr ṭamusı
 Anda yanısar ḳāfirler ḳamusı
 113 Hem ikinci ṭamunuñ adı Saḳar
 Tañrı münāfıḳları anda yaḳar
 114 Bu üçüncü ṭamunuñ adı Şübūr
 Aña müşrikler giriserdür ḡubūr⁶⁷
 115 İdeyim dördüncü Veyl⁶⁸ ṭamusı
 Girmeyesin şaḳladında nāmusı
 116 Anda zālīm bādişāḥlar yanısar
 Od içinde türlü ‘azāb göriser
 117 Bu beşinci ṭamu adı Hāviye
 Ṭoṭtoludur içi anda zāviye
 118 Oḳuduḡun ṭutmaz ‘ālimler gire
 ‘İlm ile ‘amel ḳılmadılar zīrā
 119 Ṭamunuñ altıncısıdur Ḥaṭame
 Şefḳat eylemez odı hiç ādeme
 120 Anuñ içinde yanar zinā iden
 Ṭoḡrı yolu ḳoyuban eḡri giden
 121 Ṭamunuñ yedinci adı Ğayyā imiş
 Oddan içi toṭtolu aḡyā imiş
 122 Şol atasın atasın azarlayan
 Ḳur’anı terk eyleyüben irleyen⁶⁹

⁶⁵ ṭa‘ām: yemek, aş.

⁶⁶ feriştaḥ, firişte: melek.

⁶⁷ ḡubūr, ḳubūr: mezarlar.

⁶⁸ Veyl: cehennemde bir derenin adı.

- 123 Dağı artuğ aluban eksük şatan
Anlar ola hep od içinde yanan
- 124 Ğıybet idüp kimsenün etin çeken
Şol yalân tohumın dünyâda eken
- 166b**
- 125 Güci yitdüğine nâ-ħağ zulm eden
Ĥağķı koyup bâtıla uyup giden
- 126 Bunları cümle süriserler oda
Ĥışım idiser bunlara yarın Ĥudâ
- 127 Ve bunda şol tevbesiz olanları
Ĥamu içinde yağarlar bunları
- 128 Meger anlar girmeden tevbe kıla
Tevbe yarın anlarıñ elin ala
- 129 Söyleyelüm şıfâtında şamunuñ
Ĥorķup üşendügi oldur şamunuñ
- 130 Var anuñ içinde ot⁷⁰ dan tağlar
Ol eridür hem yürekden yağlar
- 131 Degem zebâniler otdan key ulu
Vaş idüben Ĥisâba gelmez
- 132 Ola Ĥüd tağı gibi her birisi
Ĥalının⁷¹ aña kıyâş et ey kişi
- 133 Her yılânı bir dev gibi ola
Ol yılân olduĝunuñ Ĥâli n'ola
- 134 Degme ' aķreb her biri Ĥatır gibi
Ne gönül gözler ne Ĥâzır gibi
- 135 Ol zebâniler duta Ĥâfirleri
Yüzi üstine sürürler anları
- 136 Bir şapanca⁷² ile yenmiş biñ eri
Ĥamuya bıraĝa anuñ her biri
- 137 Boynuna otdan selâsil⁷³ tağalar
Sürinüp anları oda atalar
- 138 Şoķa ' aķrebler yılanlar anları
Öyle şoķa kim acıya cânları
- 167a**
- 139 Dilleri cehennem otı çiykiye
Niçün iķrâr itmedün Ĥağķı diye

⁶⁹ ir, er: erken, erken zaman.

⁷⁰ ot, od: ateş.

⁷¹ kalın: sık, yoğun, kalınlık, derin.

⁷² şapanca, şabanca: tokat, sille, şamar.

⁷³ selâsil: zincirler.

- 140 Od içinde niceler dā'im yanalar
Ne yiyeler ne ħod içüp qanalar
- 141 Bir yanı yana bir yanı bata
O batan yanını od girü tuta
- 142 Dönelüp Mālike⁷⁴ söyleyeler
Biz acıķduķ yiyecek vir deyeler
- 143 Ol Mālik bunlara zaķķūm yidüre
Yudmayup boğazlarına tura
- 144 Çün bular zaķķum yeyişin⁷⁵ yiyeler
Şuşayalar şu daħı isteyeler
- 145 Bunlaruñ şusaduğunu göreler
Tāmunuñ ıssı şuyundan vireler
- 146 Ol cehim şarābını bunlar içe
İçi bağrı küllī aşığı geçe
- 147 Od içinde qalalar ebed bular
Zirā kim Allāhı inkār itdiler
- 148 *Ger seversüñ 'aşķ ile Muħammedi*
Vir şalavāt yā Muħammed ümmeti
- 149 Yine geldüñ bir kıyāmet ħāline
Diñle imdi anlaruñ aħvāline
- 150 Maħşer ehlinüñ kamu mü'minleri
Kim size vaşf itdük idi anları
- 151 Derilüp⁷⁶ Ādem ataya varalar
Yā ata meded deyüp yalvaralar
- 152 Bizi Allāhdan dile qurtulalum
Issıdan yanduk ferāgat idelüm
- 167b**
- 153 Tāmu heybeti kıyāmet ıssısı
Za' yıf olduķ dile ħazretten bizi
- 154 ādem ata deye ben suç işledüm
Emrini terk eyleyüben buğday yidüm⁷⁷
- 155 Şuçluyam ben dileyemezem sizi
Terk idüñ benden daħı bu sözi
- 156 Meger oğlum Nūħa varasız deye
Ĥaķ Te'alādan sizi ol dileye
- 157 Ağlaşu ağlaşu Nūħa geleler

⁷⁴ Mālik: yedi cehennem hākimi ve kapıcısı olan melek, zebanileri idare eden melek.

⁷⁵ yeyişmek, yiyişmek: birlikte yemek.

⁷⁶ derilmek, dirilmek: toplanmak.

⁷⁷ Hece fazla.

- Nûh önünde zârılıklar kıllalar
- 158 Deyeler yâ Nûh bizi bugün dile
İşbu oddan cânımız feraḥ bula
- 159 Nûh deye ki ben günâh itdüm ‘ aẓîm
Ben sizi dileyemizin ḳadîm
- 160 Ümmetümüñ ben ḥelâkin diledüm
Anlaruñ ḥelâkine diş biledüm
- 161 Ḥaḳ Te‘âlâ virdi anlara tûfân
Cümlesi ğarḳ oldu ḳurtulmadı cân
- 162 İşbu suçum baña olmışdur ḥicâb
Meger İbrâhîm ḳıla size ṭalâb
- 163 Gelüp İbrâhîm-i Ḥalîl bulalar
Ağlaşuban dükeli⁷⁸ yalvaralar
- 164 Ḳamu meded diyi ağladılar
Zârı ḳılup yürekler ṭağladılar
- 165 Dile kim bizi çalabdan⁷⁹ yâ Ḥalîl
Bizi maḥşer ıssısı ḳıldı zelîl
- 166 Çünkü İbrâhîm bunlar yalvaralar
İşit İbrâhîm ne diye bular
- 168a**
- 167 Dünyâda söylemişidüm üç yalân
Oldur iş benden baña ḥicâb olan
- 168 İmdi saña kendi nefsum ḳayısı⁸⁰
İsmâ‘îli añmazam degil sizi
- 169 Mûsâ peygâmbere varasın meger
Diler ise sizi Ḥaḳdan o diler
- 170 Ağlaşu bular Mûsâya varalar
Mûsâyı maḥşer yerinde bulalar
- 171 Didiler bize meded ḳıl yâ Mûsî
Şaḳlayasın dîn yolında nâmûsı
- 172 Mûsâ aydur dileyemezem sizi
Baña nefsim ḳayısı ḳavl bu sözi
- 173 İşledüm dünyâda ben bir ölü ḳan
Ḳıṭmîri öldürmişidüm ol zamân
- 174 Dileyemezem bugün Ḥaḳdan sizi
Allâh ‘afv ide meger cümlemüzi
- 175 Yâḥud ‘İsâya varasız ḳamuñuz

⁷⁸ dükeli: hep, hepsi, cümle, herkes.

⁷⁹ çalab: Allah, Tanrı.

⁸⁰ ḳayı, ḳayu: Kaygı, endişe, tasa.

- Ayağına düşüben yalvarıñuz
- 176 Ağlaşuban ‘İsā katına varalar
Anuñ katında zārlıklar kıllalar
- 177 Bizi Allāhdan dileyüben vir bugün⁸¹
Maḥşer ıssısı bize urdı düğün
- 178 İki yoldan birine şalsun bizi
Yā nebī şefī‘ tutunuruz sizi
- 179 ‘İsā diñleye bunlaruñ sözini
Qaldurup baqmaya hergiz yüzini
- 180 Deye baña kendü nefsim kayusu
Terk idüñ beni siz ahi⁸²
- 168b**
- 181 Baña bühtān itdi qāfirler kamu
Tañrı sizi dileye bārī ‘amū
- 182 Baña ol adum olupdur hicāb
Nice virem Tañrı katında cevāb
- 183 Muştafāya varıñuz siz kamuñuz
Zārlıq kıluñuz ḥaşıñuz ‘amiñuz
- 184 Derdüñüze andan olısar devā
Ol kılsar ḥācetüñüz revā
- 185 Geleler ‘arş gölgesinde Aḥmede
Tañrınıñ ḥabībi ol Muḥammede
- 186 İdeler yā Resūlallāh bize meded
Çekmişüz bugün belāyı bir ‘aded
- 187 Bizi Allāhdan dilegil yā ḥabīb
Dertlü yazuqlu⁸³ ümmetiñe sen ṭabīb⁸⁴
- 188 Muştafā bunları görüp ağlaya
Bunları dilemege bil⁸⁵ bağlaya
- 189 Tācı gidere çıkara ḥulleyi
İne buraqdan qanı ümmet deyi
- 190 Ura toprağa yüzini Muştafā
Dileye bunları ol şadr-ı şafā
- 191 Hāq Te‘ālā Aḥmede kıla nidā
Üç uluda birini kıldur ‘atā
- 192 Başımı qaldur deye yā Muştafā

⁸¹ Hece fazla.

⁸² Hece eksik.

⁸³ yazuqlu: günahkar, suçlu.

⁸⁴ Hece fazla.

⁸⁵ bil: bel.

- Ümmetüñe eyledüñ bugün ‘ aṭā
- 193 Muştafa kıldurmayısar başını
Dökiser anda gözinden yaşını
- 194 Muştafa aydur bağışlağıl baña
Maḥşer ehlini kamu önden şoña
- 169a**
- 195 Hâk Te‘âlâ deye getür yâ ḥabīb
Derdine yazuklu ümmetine sen ṭabīb⁸⁶
- 196 Cümle imân ehlini virem saña
Maḥşer ehlini kamu önden şoña⁸⁷
- 197 Muştafa getüre yirden başını
Gözlerinüñ anda sile yaşını
- 198 Ebübekir ‘ Ömer ‘ Osmân ‘ Alî
Ol ‘ alam dibinde⁸⁸ cümle velî
- 199 Ol ‘ alam dibinde çün Aḥmed ola
Anda mü’minler kamu ḥâzır ola
- 200 Giye ḥulleyi uruna ṭacını
Ṭoylaya⁸⁹ ‘ âlemlerüñ muḥtâcını
- 201 Ṭamuda daḥı mu‘azzeb⁹⁰ var ise
Od içinde ḥâlleri düşvâr ise
- 202 Muştafa ‘ izzetine âzâd ola
Ṭamuda kâfirler ebedî kıala
- 203 Geçeler bunlar şırâṭı şevk ile
Gireler uçmak içine şevk ile
- 204 Hûri ḥulle zâhir ola tâc burâk
Olur mü’min kıullara cennet duraḳ
- 205 Ebedî cennet içinde kıalalar
Raḥmeti göline dostuñ ṭalalar
- 206 Derdiñe dermân ola çün Muştafa
Vir şalavât kıarışasın ol şafa
- 207 Fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilât
Vir şalavât Muştafağa ḥoş-nihâd
- Temmet tamâm
Oldı ve’s-selâm

⁸⁶ Hece fazladır. 187. beyitle aynı mısra.

⁸⁷ 194. beyitle aynı mısra.

⁸⁸ dip: kök, ayak.

⁸⁹ ṭoylamak: ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak.

⁹⁰ mu‘azzeb: azap içinde bulunan, eziyet çeken.

Sonuç

İnsan, yaratılışından bu yana ölüm ve ölüm sonrası hayatı merak etmiştir. Farklı dinlerde ve düşünce sistemlerinde bu soruların cevabı inançlar doğrultusunda verilirken İslamiyet'te ölüm, ahiret, mahşer, cennet ve cehennem gibi kavramlar ayet ve hadisler uyarınca izah edilmiştir.

İslamiyet'e göre kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilemez; fakat onun birtakım alametleri bulunmaktadır. Çoğu yoruma göre de insanın kıyameti kendi ölümüdür. Dinî inanca göre ise kıyamet, İsrail'in sûru üflemesiyle başlayacak ve tekrar dirilen insan, dünyada yaptıklarından hesaba çekilecektir. Ceza ve mükâfatlandırma bu doğrultuda yapılarak ebedî hayat başlayacaktır.

Bu düşüncenin yansıma yeri olarak edebiyatta ise ölüm, ahiret ve kıyamet olgusu, İslamiyet'teki ahiret inancı ile eski inanç ve kültürlerden izler taşıyarak teşekkül etmiştir. Böylece bu kavramların ve ölümden sonrasının anlatıldığı dinî nazım türü "kıyâmetnâme" ortaya çıkmıştır. Özellikle İslâmiyet'i yeni kabul etmiş topluluklara, bu hususları basit ve yalın bir dille anlatma çabasının tezahürü olarak, Eski Anadolu Türkçesi devresinde yazılan manzum ahvâl-i kıyâmetler, daha sonra yazılan eserlere model olmuş ve birtakım dinî akideleri eski inanç ve kültürler ile harmanlayarak sonraki devirlere aktarmıştır.

Dönemsel bir özellik olarak Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya konulan ahvâl-i kıyâmetlerin; mesnevi nazım şekli ve aruzun kısa kalıplarıyla sade ve anlaşılır bir dille yazıldığı, beyit sayısının çok olmadığı, vezin noktasında sıkıntılı bulduğu, imlaya uydurmak adına bazı Arapça ve Farsça kelimelerle oynandığı görülmektedir. Bu çalışmanın konusu olan ahvâl-i kıyâmet örneği de bu hususları bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca bu döneme ait kelime kadrosu ve ek kullanımları da karşımıza çıkmaktadır.

Aynı yazma içerisinde aynı müstensihin elinden çıkan metinler arasında yer alan bu mesnevinin konusu, Hz. Muhammed'in miraçta cennet ve cehennemi görüp onları ahabına anlatmasıyla başlar. Akabinde kıyametin alametleri sıralanır. Sonrasında Allah'ın İsrail'e sûru üflemesini emretmesi ve sûrun her üflenişinde yaşanacaklardan bahsedilir. Mahşer yeri ve mahşer ehlinin hâli anlatıldıktan sonra da cehennem vafedilir. Bu bölüm bitince de, müminlerin sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve nihayetinde Hz. Muhammed'e gidip meded istemeleri ve Allah'ın Hz. Muhammed'e ümmetini verip onları bağışlaması anlatılır. Şekil ve muhteva özellikleri yönünden incelenen bu metin, hem Eski Anadolu Türkçesi dil hususiyetlerini taşıması hem de dinî-edebî bir tür olan kıyâmetnâme türüne örnek olması bakımından önemlidir. Bu çalışmada sadece bir örneğine yer verilen; fakat yazmalar arasında kaldığı için henüz inceleme yapılamayan ahvâl-i kıyâmetlerin tespitiyle birlikte, kıyâmetnâme türüne ait özellikler belirlenerek bu tür, dinî nazım türleri arasında bir başlık olarak yerini alabilecektir.

Kaynakça

- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Dilçin, Cem (1978). XIII. Yüzyıl Metinlerinden Yeni Bir Yapıt: Ahvâl-i Kıyâmet. *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara: TDK Yay.

- Durmaz, Esra (1994). *Şeyyad Hamza'nın Ahval-i Kıyamet'i*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güzel, Abdurrahman (2012). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- İçli, Ahmet (2020). Tursun Fakı'nın "Hz. Resul'ün Ebu Cehil ile Güreşi" Mesnevisinin Bir Yazma Nüshası. *Uluslararası Yunus Emre ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kırşehir, 28-44.
- Köksal, Fatih (2016). *Yâ Kebîkeç Mecmualar Arasında*. İstanbul: Kesit Yay.
- Köktekin, Kazım (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yay.
- Mahdum, Abid Nazar (2010). Kıyamet Konulu Tarihi Belirsiz Bir Mesnevi: Destân-ı Arasât. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 184, 149-184.
- Şengün, Necdet (2019). Türk İslam Edebiyatı'nda Bir Nazım Türü Olarak Ahvâl-i Kıyâmetler ve Şâiri Bilinmeyen Bir Ahvâl-i Kıyâmet Üzerine. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 34-61.
- Topaloğlu, Bekir (2002). Kıyamet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, 516-22.
- Yaman, Bahattin (2007). Ahvâl-i Kıyâmet Yazmaları Resimlerinde Kıyamet Sonrası Hayat. *EFD/JFL (Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters)*, 24 (2), 217-234.

Tıpkıbasım

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 149-168.
|| Geliş Tarihi-Received: 4.10.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Varlık Dergisi'nin 1933-1981 Yıllarına Dair Dış Kapak Biyografisi

The Cover Page Biography Of Varlık Journal On Years 1933-1981

Çiğdem ÖZAY*

Öz

1933 yılından beri çıkmakta olan Varlık dergisi kültür ve sanat hayatımızda hatırı sayılır bir yere sahiptir. Birçok önemli yazar ve şairimiz Varlık sayesinde ilk defa adını duyurmuş ve edebiyat tarihimizde yerini almıştır. Türkiye'nin geçen 87 yıllık tarihine tanıklık etmiş olan dergi sadece niteliği, içerdiği yazılar ve yer verdiği sanatçılar bakımlarından değil nicelik, görsel ve biçim bakımlarından da dikkate şayandır. Kapaktaki görsel ve resimler Türkiye'nin toplumsal ve kültürel tarihine ışık tutmaktadır. Bu resim ve görseller kimi zaman güncel olaylar ve durumlarla ilgili olabildiği gibi kimi zaman da değerli ressamlarımızın sanat eserleridir. Mustafa Kemal Atatürk kapakta en çok resmi bulunan önemli şahısken, şair ve yazarlarımızın ölüm ve anma günlerinde konulan resimleri de bir diğer öne çıkan görsellerdendir. Bu görsellerden yola çıkarak incelediğimiz 47 yılda Türk Edebiyatının ve kültürünün izini sürmek mümkündür. Dergi bu anlamda hem Türk Edebiyatına hem de kültür tarihimize önemli kazanımlar getirmiştir. Çalışmamızda Varlık'ın kapak sayfalarını bu bakımdan incelemiş bulunmaktayız. Derginin kurucusu Yaşar Nabi Nayır hayattayken yayınlanmış (1933-1981) tüm sayıları inceleyerek kapak tasarımlarının ve kapakta kullanılan görsellerin bir dokümanını çıkardık ve önemli olanları yazımızda gösterdik.

Anahtar Kelimeler: Varlık, Yaşar Nabi Nayır, dış kapak, tasarım, görseller.

Abstract

Varlık magazine, which has been published since 1933, has a considerable place in our culture and art life. Thanks to Varlık, many important writers and poets made their name known for the first time and took their place in our history of literature. Turkey's last 87 years of history, which has witnessed the only magazine quality, not quantity of articles contained and artists care given place, is remarkable in the way of visual and maintenance. The social and cultural history of Turkey on the cover images and pictures shed light on. These pictures and images are sometimes related to current events and situations, and sometimes they are works of art of our esteemed painters. While Mustafa Kemal Atatürk is the most important person with the most pictures on the cover, the pictures of our poets and writers on the days of commemoration are another prominent visuals. In our study, we have examined the cover pages of Varlık in this regard. The founder of the magazine, Yaşar Nabi Nayır, examined all the issues that were published while alive (1933-1981) and published a document of the cover designs and the images used in the cover, showed the important ones in our article.

Key Words: Varlık, Yaşar Nabi Nayır, cover, design, images.

* Arş. Gör. Dr., Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, e-posta: cozay@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8079-6229.

Giriş

1933 yılında Yaşar Nabi Nayır tarafından yayınlanmaya başlayan *Varlık Dergisi* günümüzde de devamlılığını koruyan sayılı edebiyat ve kültür sanat dergilerimizdendir.¹ O günden bugüne toplumumuzun sosyal ve kültürel hayatına tanıklık eden dergi dönem dönem kendi içinde çeşitli yapılanmalar gerçekleştirmiş, bu da derginin hem içerik hem de şekil bakımından değişimine yol açmıştır.²

Yazımızda *Varlık Dergisi*'nin Yaşar Nabi Nayır'ın ölümüne kadarki süreçte geçirdiği değişikliği dış kapağın tasarımı açısından anlatmak istiyoruz.³ Bu kadar uzun soluklu bir edebiyat ve kültür dergisinin yıllar içinde geçirdiği niceliksel değişimler derginin biyografisini de gözler önüne sermektedir. 1933 yılında yayın hayatına başladığı dönemdeki Varlık 1980'lere gelindiğinde "var olma" sancılarını çoktan geride bırakmış, prestijli bir edebiyat ve kültür sanat dergisi haline gelmiştir. İşte çalışmamızda bu dönemi başlangıcından 1981 yılında Yaşar Nabi Nayır'ın ölümüne kadar inceliyoruz.

Varlık edebiyat ve kültür tarihimiz açısından önemi göz ardı edilemeyecek bir birikime sahiptir. Hem yayınların kalitesi ve zenginliği hem de Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel değişime tanıklık etmesi bakımlarından değerli bir arşiv niteliğindedir.⁴ Nitekim bu yönüyle pek çok araştırmaya kaynaklık etmiş, hakkında çalışmalar yapılmıştır. Biz incelememizde *Varlık*'ın sadece niteliksel olarak değil aynı zamanda nicelik bakımından da oldukça değerli olduğunu gördük. Varlık'ta kullanılan görsellerin derginin profili ve vizyonu ile olan örtüşmesi dikkate şayandır.⁵ Bu ayrı bir çalışmanın konusu olacağından bu kadar söz etmeyi kâfi görüyoruz. Bizim bu çalışmada

¹ Yaşar Nabi'nin şahsiyetiyle şekillenen Varlık Dergisi Cumhuriyet ideolojisinin kesintisiz bir takipçisi olarak 1981 yılına kadar onun yayın politikası doğrultusunda çıkarılmıştır. Bu bakımdan sivri fikirlere yer vermeyen, devletin politik yaklaşımlarına ters düşmeyen fakat aynı zamanda öğretici, bilgilendirici, zamanına göre edebî olarak yoğun ve kaliteli bir dergi olarak yayın hayatında yer bulur. Hem yerli edebiyata hem de dünya edebiyatına aynı oranda yer vermiş, Türk Dili'nin doğru kullanılmasında titizlik gösteren, edebiyatın yanı sıra görsel ve plastik sanatlar, bilim ve eğitim alanlarında da sorumluluk sahibi bir dergi niteliğindedir.

² Varlık dergisinin Yaşar Nabi Nayır'ın yönetimindeyken üç farklı dönem geçirdiğini görmekteyiz. İlk başlangıcından Atatürk'ün ölümüne kadar olan, ikincisi Atatürk'ün ölümünden 1946'ya kadar olan, sonuncusu da bu tarihten Yaşar Nabi'nin vefatına kadar olan dönem. İlk dönemde dergi yayın hayatında var olmaya çalışır. Bu dönemde devlet desteğinden yararlanmış. İkinci dönemde ekonomik sıkıntılar baş gösterir. Üstelik Yaşar Nabi'nin resmi hizmetleri ve askerliği de bu yıllardadır. Son dönemde ise Yaşar Nabi diğer işlerinden ayrılmış, sadece Varlık'la meşgul olmuş, Varlık Yayınevini kurmuş ve derginin merkezini Ankara'dan İstanbul'a taşımıştır. Bunları tezimizde ayrıntılı olarak anlatmaktayız.

³ Bu yazı yayımlanmamış doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Tezimizde Varlık dergisini kuruluşundan Yaşar Nabi Nayır'ın ölümü olan 1981 yılına kadar detaylı olarak inceledik. Tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde derginin künyesi bulunur. İkinci bölümde derginin ayrıntılı tasarım ve biçime dair özellikleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise yer alan eserler yerli ve çeviri olmak üzere tespit edilip sınıflandırılarak örneklerle gösterilmiştir. Bu makaleyi ikinci bölümdeki biçim özelliklerine dayanarak hazırladık. Bk. Özay, 2018.

⁴ "Varlık aynı zamanda zamanın genç şair ve yazarlarını edebiyatımıza kazandırmasıyla da önemli bir yere sahiptir. Yetmişten fazla isme ilk defa sayfalarında yer vererek onları edebiyat dünyasına tanıtmıştır. Bu isimler şairlerimizden hikâyecilerimize ve eleştirmenlerimize kadar geniş bir yelpazededir. Başta gelenler arasında Behçet Necatigil, Orhan Veli ve arkadaşları, Sabahattin Kudret Aksal gibi şairlerle Mahmut Özay, Rasim Özdenören, Nazlı Eray sayılabilir." Bakınız Özay, s. 5.

⁵ Varlık dergisi Atatürk ilkeleri doğrultusunda bir yayın anlayışı sürdürmüş ve "inkılâbın" kültür ve sanat ayağında bir destekçisi olmuştur. Nitekim Yaşar Nabi Nayır bunu "Varlık Ne İçin Çıkıyor" adlı yazısında şöyle dile getirir: "Memlekette bir tek hakiki san'at mecmuası yok. İnkılâbın, her sahada, yoklukta varlıklar yaratmak işine girişmiş olduğu bir devirde acısı hissedilen bu boşluğu doldurmak, duyulan bir ihtiyacı cevap vermek gayesiyledir ki VARLIK çıkıyor." (15 Temmuz 1933, sayı1). Böyle olunca Varlık'ta yer alan resim görseller de daha anlamlı olacaktır. Nitekim ilk resim Mustafa Kemal Atatürk'e aittir ve en çok resmi kullanılan da odur. Diğer taraftan yerli ve yabancı ressamın eserleri, sanatçıların öz portreleri de en çok gördüğümüz diğer görsellerdir. Çünkü Varlık Atatürk inkılâbı doğrultusunda bir eğitim, kültür, sanat mahfilidir.

asıl anlatmak istediğimiz derginin sayfa, ebat, düzenleniş gibi şekil bakımından uğradığı değişiklikler ile ekonomik politikasıdır. Bunu da dergiden örnekler ile göstereceğiz.

Ekonomik zorluklarla yayın hayatına çıkan *Varlık*'ın bu süreçte hayatta kalabilmek için en iyi etkinliği göstermiş olduğunu görmekteyiz. Başlangıçta devlet desteği almış olsa da o günün ekonomik şartları düşünüldüğünde zor olanı başarmıştır. Mümkün olan en iyi kaliteyle çıkarılan derginin asıl amacı ise Yaşar Nabi Nayır'ın şahsında toplumumuza "medeniyetler seviyesinde" yol göstermek ve gençleri motive etmektir. Adeta bir öğretmen edasıyla dönemin gençlerini, okuryazarlarını bir araya getirmiş olan dergi aynı zamanda gelecek nesil için bir okul olmuştur.⁶

Bütün bu koşullar içinde *Varlık*'ın şekil özelliklerini dış kapak üzerinden gözden geçireceğiz. Derginin dış kapağı bizlere o yıllardaki dergicilik anlayışı, kâğıt ve baskı kalitesi ve *Varlık*'ın kendini ne şekilde ifade ettiğiyle ilgili de bilgi vermektedir. Bu süreci incelerken derginin bu kırk yedi yılda geçirdiği değişiklikleri dönemlere ayırmayı uygun bulduk. Bu dönemler kendi içinde derginin yaşadığı önemli değişimlere, hem Yaşar Nabi hem de *Varlık* için dönüm noktalarına denk gelmektedir. Her dönemde dergi kendini yenilemiş, içerikle beraber kâğıt kalitesi, renk seçimleri, sayfa sayısı, sayfaların düzenlenişi, yayınlanan reklamlar ve kullanılan resimler değişiklik göstermiştir.

1. 1933-1936 Arası

Dış kapağın tasarımına baktığımızda derginin yayın hayatına başladığı 1933 yılından 1936 yılına kadar olan dönemde aynı düzenleme uygulanır. 1936 yılına gelindiğinde ekonomik sıkıntılar yaşayan dergi Yaşar Nabi'nin de kişisel hayatında yaşadığı zorluklar nedeniyle bazı kısıtlamalara gitmiştir. Kapakta kullanılan renkli sütunlar kalkmış, ayda iki kez çıkan dergi kimi zaman ayda bir, üç ayda bir çıkmıştır. Bilhassa 1939 yılı ile 1946 yılları arası bu yoksunluk açıkça görülür.⁷

Birinci sayının dış kapağına bakarsak (15 Temmuz 1933) renksiz saman kâğıt sayfayı kaplar. Tüm yazı ve rakamlar siyah renklidir. Yalnız "*On Beş Günlük Sanat ve Fikir Mecmuası*" sloganı renkli çerçeveye alınmıştır. Bu çerçevenin renginin her sayıda değiştiğini görmekteyiz. Fakat her sayıda kırmızı, mavi, yeşil gibi tek canlı renk kullanılır. Bu ilk sayıda kırmızı renk kullanılmıştır. Derginin adı en üstte tüm sayfayı sağdan ve soldan kapsayacak şekilde büyük puntolarla verilmiştir. Birinci sayıdan itibaren dergi adının altında sağa dayalı olacak şekilde derginin kimliğini, vizyonunu ve misyonunu belirten sloganı "*On Beş Günlük Sanat ve Fikir Mecmuası*" sözü yer alır. Sol alt köşede yine bir kırmızı daire içinde derginin sayısı "1" vardır. Ortada üst sağ ve alt sol sütunda büyük harflerle "*Bu Sayıda*" başlığı altında o sayıda yer alan yazar ve sanatçı kadrosu verilir. Sol alt köşede küçük yazılarla o sayının tarihi, sağ alt köşede ise fiyatı belirtilmiştir. Ebadı 33x23 cm'dir (Özay 2018: 47.)

⁶ Bakınız, Kongar (Ocak 1991). *Varlık Üzerine Kişisel ve Toplumsal Bir Değerlendirme*. *Varlık*, Sayı 1000, s. 14.

⁷ Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü, derginin yönetici kadrosunun değişimi ve Yaşar Nabi Nayır'ın askere alınması gibi faktörler bu sıkıntılı zamana işaret eder. 1946 yılında Yaşar Nabi Nayır diğer işlerine son vermiş, yalnızca derginin sorumluluğunu üstlenmiş ve dergiyi Ankara'dan İstanbul'a taşımıştır. Derginin kapak tasarımında görülen büyük değişiklik de bu döneme denk gelir.

Resim 1: Varlık 1. sayı.

1936 yılına kadar kapaktaki bu biçim uygulanmış, sadece 1935 yılı Mayıs sayısı özel bir anma vesilesiyle küçük bir değişiklik göstermiştir. 9 Mayıs 1935 tarihli kırk beşinci sayının kapağı **Cumhuriyet Halk Partisi**'nin dördüncü büyük kurultayı dolayısıyla farklı düzenlenmiştir. Sarı renkli kapağın tümü partinin amblemi olan kırmızı altı okla bezenmiş ve en altta yine kırmızı yazılarla "*CHP 4.üncü Büyük Kurultayı*" yazılmıştır (s. 47).

Resim 2: Kırk beşinci sayı dış kapak

Kapak düzeni yetmiş sekizinci sayıya (01 Kasım 1936) kadar aynı kalmakla beraber belli özel sayılarda ya da içerikle ilgili önemli bir değişiklik olduğunda bu şekilde sayfanın en altında ilan edilmiştir. Bu sayılardan birinin de kırk sekizinci sayı (1 Temmuz 1935) olduğunu görmekteyiz. Vedat Nedim'in "Kör" adlı piyesi tefrika edilmeye başladığı bu sayının kapağında ilan edilmiştir. Hatta bu kapakta derginin kaç sayfa olduğu dahi belirtilir (s. 50).

2. 1936-1946 Arası

1936-1946 yıllarında dış kapak farklı bir tasarımla karşımıza çıkmakta. Bu tarih aralığı içinde zaman zaman küçük farklılıklar olsa da 1946 yılına kadar tasarımda önemli bir değişim yoktur.

Değişikliğin görüldüğü ilk sayı **yetmiş sekizinci** sayıdır (30 Eylül 1936). Dergi adı yine en üstte geniş ve büyük olarak verilmekle beraber italik yazılmıştır. Bu defa kapaktaki tüm yazılar ve şekiller renksiz saman kâğıdı fon üzerinde soluk kırmızı renklidir. Başlığın hemen altında el yazısı biçiminde "On beş günde bir çıkar" açıklaması küçük harflerle verilmiştir. "Sanat ve Fikir Mecmuası" sloganı ise bu defa sol sütunda yer alır. Soldaki dört çizgiyle desteklenir. Sayı numarası bu defa sağ altta yine bir yuvarlak içindedir. Derginin içinde yer alan yazılar bu defa sağ ortada bulunur. Yazılar sırasıyla "makale", "hikâye", "şiiir" diye ayrı ayrı verilmiş ve yazar ve şairlerin isimleri yanında

eserlerin isimleri de belirtilmiştir. En altta ortada dergi fiyatı, onun da altında tarih görülür.

Resim 3: Yetmiş sekizinci sayı dış kapak

Bir sonraki farklılık **seksen üçüncü** sayıda karşımıza çıkar (15 Aralık 1936). Kapak bu defa zemin renkli (kırmızı), yazı ve şekiller ise siyah olacak şekildedir. Ebat ve düzenleme ise aynıdır. Fakat içindekilerin belirtildiği bölümde "hikâye" yanına tire ile "piyes" ya da "nesir" yazıldığı olmuştur.

Resim 4: Seksen üçüncü sayı dış kapak

Bu düzen diğer sayılarda da devam etmiş, tema rengi değişmekle beraber sayfa düzeni ve yazı ve şekillerin rengi ve biçimi aynı kalmıştır. Yalnız yüz yirmi sekizinci sayıda içinde yer alanlar kısmında “şiir” bölümünün yer almadığı görülür.

1939 yılının Ocak ayı on beşinci günde çıkan **yüz otuz üçüncü** sayı hem şekil hem de içerik anlamında oldukça farklıdır. Değişiklik kapakta verilen sloganla kendini belli eder. Daha önce “Sanat ve Fikir Mecmuası” olan slogan bu defa “Milliyetçi ve Memleketçi Fikir Mecmuası” olmuştur. Hatta öyle ki dergide yapılan değişiklikler 01.01.1939 tarihli bir önceki sayının ilk sayfasında *Varlık* tarafından bildirilmiştir:

“Şaşmıyan bir intizamla geçmiş olan nesir hayatının altıncı yılında bulunan *Varlık*, müessisleri tarafından, çalışmalarını daha ziyade edebiyat ve san’at sahasında teksif etmek maksadile kurulmuş ve bugüne kadar ilk intişarındaki bu umumi veçhesine sadık kalmıştır.” (132. Sayı).

Buna göre dergi diğer yayın organları arasında bir farklılık sunmak ister. Nitekim çoğalan edebiyat ve sanat mecmuaları *Varlık*'ı buna yöneltmiştir:

"Varlık ilk intişara başladığı zaman memleketin yegâne ciddi, edebî mecmuası sıfatını haiz bulunuyordu. Mecmuanın ilk ciltleri, yazılarındaki isabetli intihap sayesinde o yılların bir nevi edebî antolojisi mahiyetini haiz olmuştur. Ancak son senelerde edebiyat ve san'at sahasında çalışan mecmuaların sayısı pek çoğalınca esasen mahdut olan yazı elemanları tabiatile inkısama uğramış ve mecmua, ilk zamanlarındaki ehemmiyet ve şümülünü kaybetmek tehlikesile karşılaşmıştır." (A. y.)

İçerikle ilgili değişiklikler açıklandıktan sonra şekildeki değişimler de son paragrafta belirtilir:

"Mecmua, eskiden olduğu gibi on beş günde bir çıkacak. Ancak yeni şekli küçük formada 32 ve 40 sahife olacak ve eski numarasının yanında birden başlayan yeni bir sayı olacaktır. 15 Sonkânun 1939 tarihli sayısından itibaren Varlık'ı bu yeni şekilde göreceğ ve eminiz ki beğeneceksiniz.

"VARLIK"

Nitekim yüz otuz üçüncü sayıya baktığımızda şekildeki değişiklik hemen göze çarpar. Tüm sayfa tek sütun şeklinde düzenlenmiştir. Tema renksizdir, yazılar ise siyah renkli ve kalındır. Normal yazıyla en üstte genişçe yer alan başlığın altında daha küçük puntolarla *"Milliyetçi ve Memleketçi Fikir Mecmuası"* sloganı verilir. Sayfanın ortasında *"İçindekiler"* başlığı altında küçük puntolarla yazarlar ve yazı başlıkları vardır. Bunun da hemen altında aynı puntolarla *"Kronikler"*, *"İktibaslar"*, *"Tenkitler"* hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısım sonraki sayılarda ise *"Hülâsalar ve İktibaslar"* şeklinde içeriği belirtilmeden sadece yazılmış ya da hiç belirtilmemiş. Sol altta sayı numarası, sağ altta ise fiyatı verilir. Altta ortada ise *"Ankara'da On Beş Günde Bir Çıkar"* yazısı vardır. Sayfa ebadında da önemli bir küçülme olmuş, dergi adeta kitap boyutu ve hacmine gelmiştir.

Resim 5: Yüz otuz üçüncü sayı dış kapak

Yüz elli ikinci sayıdan (1 Kasım 1939) itibaren bu formattaki kapak zaman zaman yeşil, gri, sarı, kırmızı gibi renkli fonda çıkar. İçerik ve sayfa sayısı değişmekle beraber şekildeki bu yapı 1946 yılı üç yüz on ikinci sayıya kadar muhafaza edilir. Derginin fiyatı ise 250-251. Sayıyla (1-15.12.1943) birlikte 15 kuruştan 25 kuruşa çıkar.

3. 1946-1962 Arası

Temmuz 1946 tarihli **üç yüz on ikinci** sayıya (01.07.1946) baktığımızda derginin hem aylık çıkarılmaya başlandığını hem de şekil ve ebat bakımından da oldukça değişmiş ve yenilenmiş olduğunu görürüz. Bu formunu az değişikliklerle uzun yıllar boyunca koruyacaktır.

Bu sayının kapak fonu canlı sarıdır. Dergi boyu yeniden süreli yayın formatına gelmiştir. En ayırıcı fark ise dergi dış kapağında ilk kez görsel bir resim kullanılıyor olması. Bu görsel bir tablo eseridir. Sayfanın tam ortasına yerleştirilmiştir. Dergi adı en üstte büyük olarak verilmiş, altında ise daha küçük puntolarla italik olarak "Aylık sanat ve

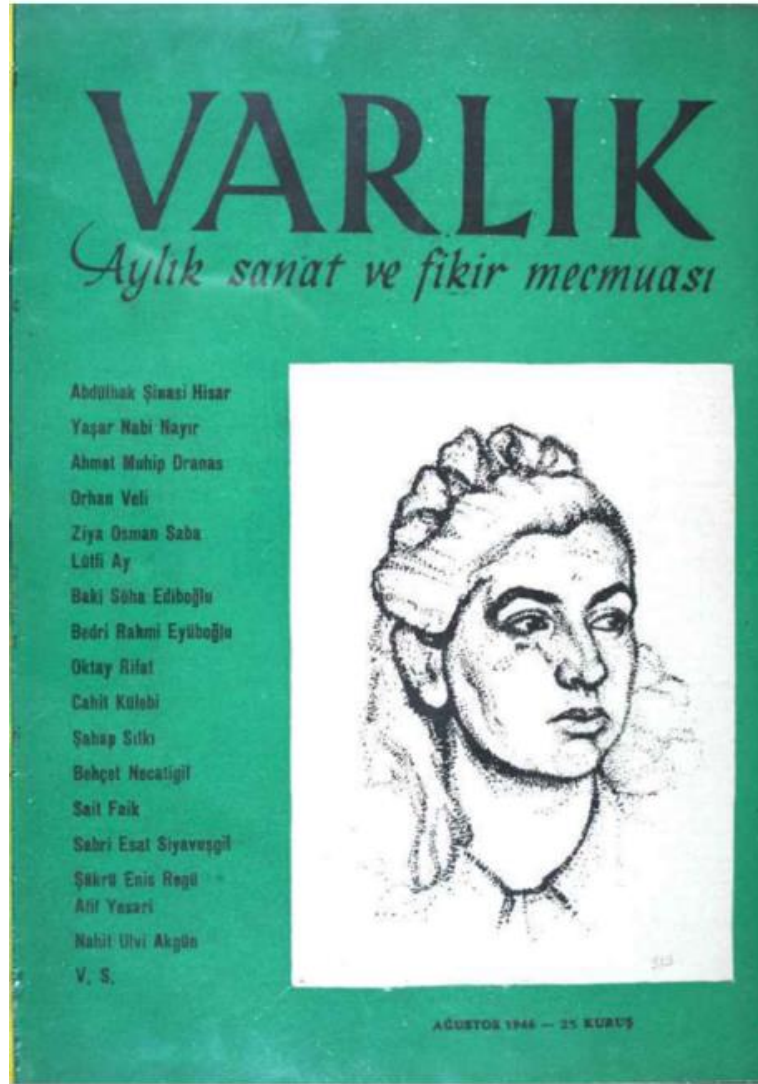
fikir mecmuası” yazılmıştır. Ortada yer verilen, sayfanın neredeyse yarısını kaplayan resmin altında ise küçük puntolarla içinde yer alan yazar ve sanatçıların isimleri sıralanmıştır. Eser isimleri ise artık verilmemektedir. Sol alt köşede epeyce küçük formatta tarih, sağ altta ise aynı şekilde fiyat gösterilir.

Resim 6: Üç yüz on ikinci sayı dış kapak

Görsel bundan sonraki tüm sayıların kapaklarında kullanılmış, ancak bazen ortada, bazen sağa dayalı şekilde yerleştirilmiştir. Mesela hemen arkasından gelen üç yüz on üçüncü sayıda görsel sağa dayalı, içerikse sola dayalı olarak verilmiş ve bu format benimsenmiştir. Tarih ve fiyat ise resmin altında görülür.

Resim 7: Üç yüz on üçüncü sayı dış kapak

Kapaklarda kullanılan bu görseller çoğunlukla tablolar, özellikle de ünlü yerli ve yabancı ressamalara ait eserlerdir. Bazen içeriğe uygun olarak bir sanatçının tablosu ya da çizimi ya da ayın konusuna uygun bir çizim olabilmektedir. Ancak ilerleyen sayılarda fotoğraflar da kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Bunlar genelde sergilerden alınan heykellerin, büyük devlet adamlarının ya da sanatçıların fotoğraflarıdır. İlk fotoğraf kullanımı ise Kasım 1947 tarihli üç yüz yirmi sekizinci sayıya aittir. Eser D Grubu ressamlarından **Zühdi Müridoğlu**'na ait bir büsttür.

Resim 8: Üç yüz yirmi sekizinci sayı dış kapak

En çok resmi kullanılan isimse **Mustafa Kemal Atatürk**'tür. Önceki sayılarda Büyük Önderin resimleri ve fotoğrafları iç sayfalarda kullanılmakla birlikte ilk kez kapakta kullanılması 30 Kasım 1948 tarihli üç yüz kırkıncı sayıda olmuştur. Fotoğraf ölüm yıl dönümü dolayısıyladır, Atatürk'ün bir büstüne aittir.

Resim 9: Üç yüz kırkıncı sayı dış kapak

Her Kasım ayı sayısı ve belli resmî ve özel günler kapak resmi **Mustafa Kemal Atatürk**'e ayrılmıştır.

Varlık büyük yazar ve şairlere oldukça değer vermiş, bazı sayıları sadece ölümlerinde değil yaşarken bile onlara ayırmıştır. Bunlardan biri üç yüz elli üçüncü sayıdır. 1949 Aralık tarihli sayının kapak resmi altmış beşinci doğum günü dolayısıyla büyük şair Yahya Kemal'e aittir.

Resim 10: Üç yüz elli üçüncü sayı dış kapak

Dergi aynı resmi kapak olarak şairin ölüm tarihi olan 1958 yılında dört yüz doksanınıcı sayıda da kullanacaktır.

Görüldüğü üzere *Varlık* kullandığı değerli sanatçılara ait görsel ve fotoğraflarıyla da zengin bir arşiv niteliğine sahiptir. Nitekim iç sayfalara baktığımızda değerli ressamlarımıza ait sadece *Varlık*'ta çıkmış eskiz ve çizimlere, değerli yazar ve şairlerimize ait özel fotoğraflara da rastlayacağız. Öte taraftan ünlü ve modern yabancı resamlara ve sanatçılara ait tablo ve görsel eserlere de yer vermesi ayrıca dikkati çeker.

1946'dan 1962 yılına dek kapak tasarımı ve ebatla değişiklik olmamıştır. Yalnız 1953 Mart tarihli üç yüz doksan ikinci sayıda sloganda yer alan "mecmuası" ifadesi "dergisi" şeklinde değişmiş, 1956 yılı Haziran ayından itibaren de dergi yeniden on beş günde bir çıkmaya başlamış, bu da sloganın "On beş günde bir çıkar sanat ve fikir dergisi" olarak değişmesine yol açmıştır. 15 Ekim 1956 yılı dört yüz kırkınıcı sayısında ise slogan italik harflerden düz harflere çevrilir.

Resim 11: Dört yüz kırkıncı sayı dış kapak

4. 1962-1969 Arası

1962 yılında kapak tasarımında küçük değişiklikler yapılmış ve bu 1961 yılının Aralık ayına ait son sayısında (564. sayı) belirtilmiştir. İç kapakta “15 Günün Olayları” sayfasında “Varlık’ta Yenilik” başlığı altındaki açıklamada dergide yapılan değişikliğin içerikten çok şekilde olduğu söylenir:

“Gelecek sayımızda Varlık’ı oldukça değişmiş bulacaksınız. Bu değişiklik özden çok biçimde olacaktır. Biçim bakımından yıllardan beri tutumumuz şuydu: memlekette duyulan dergi kıtlığı yüzünden elden geldiği kadar çok yazıya yer vermek, bunun için de bütün yerleri yazı ile doldurmaya çalışmak.”

Burada dikkatimizi çeken Varlık’ın bir önceki değişiklikleri yaparken ileri sürdüğü sebeplerin şimdi farklı olmasıdır. Daha önce sayıları artan mecmualar içinde farklı olmak isteğiyle değişikliğe gidilirken şimdi ise dergi sayısının artması onları memnun etmiş ve yükünü azaltmıştır. Hatta öyle ki sırf bu yüzden dergi sayfalarının yazı bakımından hafifleyeceği söylenmektedir:

"Ancak bu yazı çokluğunun ortaya çıkardığı tıknazlığın da insanı rahatsız edici bir yanı olduğunu biliyor, buna istemiyerek katlanıyorduk. Şimdi çok şükür, yurttan sanat dergilerinin sayısı bir hayli çoğaldı. Çıkanlara her gün yenileri katılıyor. Bu durumda yazıdan biraz daha azalma pahasına da olsa dergiyi bir parça havalandırma, dolayısıyla güzelleştirmenin sırası geldiğine hükmettik." (132. sayı, 01.01.1939).

Beş yüz altmış beşinci ve (Ocak 1962) beş yüz altmış altıncı sayıda denenen değişiklik son şeklini beş yüz altmış yedinci sayıda (1 Şubat 1962) bulur. Buna göre en üstte sol köşede renkli bir çerçeve fon içinde "On Beş Günde Bir Çıkar Sanat ve Fikir Dergisi" sözüne yer verilir. Hemen yanında büyük puntolarla derginin adı vardır. Bundan sonra hemen altta sol sütunda içerik bilgisi yer alır. Sadece yazar ve sanatçıların isimleri verilmiştir. Sağ dayalı olarak ortada kalan büyük alan görsele ayrılır. Görsel renksiz fon çerçevesine alınmıştır. En altta sol köşede ise sayı, tarih ve ücret bilgisi vardır. Dergi adının çerçeve fonu ile içerik kısmının çerçeve fonu aynı renktir. Kapakta kullanılan bu slogan fon rengi ile diğer renkler her sayıda farklılık gösterir ancak dergi adı ve içerik her zaman siyah, slogan ise beyaz renklerle yazılmıştır.

Resim 12: Beş yüz altmış yedinci sayı dış kapak

Beş yüz yetmiş üçüncü sayıdan (Mayıs 1962) itibaren slogan fonu ile aynı renklerde bir detay görselin altına yerleştirilir.

Resim 13: Beş yüz yetmiş üçüncü sayı dış kapak

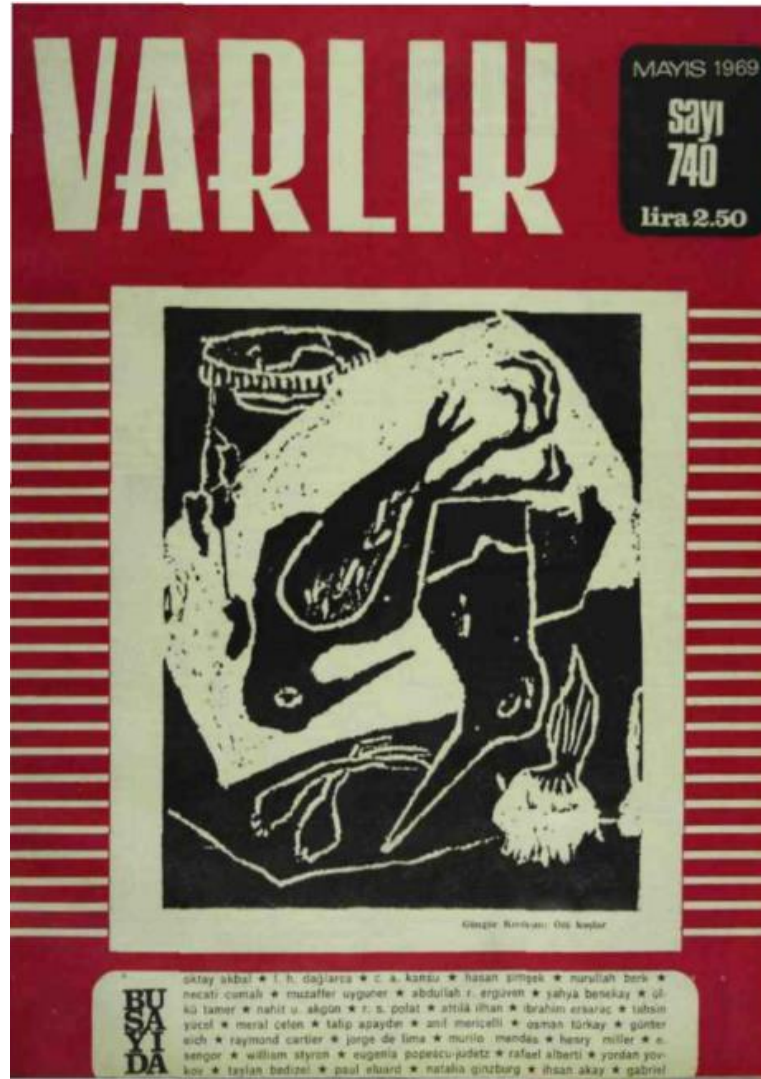
1969 yılına kadar kapak formatı bu şekilde kalmıştır.

5. 1969-1981 Arası

Nisan ayı 1969 yılı **yedi yüz otuz dokuzuncu** sayıyla beraber dergi yeniden aylık çıkmaya başlar. Bu sayıda kapak formunda da küçük değişikliklere gidilmiştir. Her sayıda değişen tek renk fon kullanılmaya başlanır. Dergi adı üstte büyük harflerle bu defa beyaz renkli verilir. Sağ üst köşe renksiz fonda tarih, sayı ve fiyat bilgisine ayrılmıştır. Kapak sayfasının ortasında yalnızca görsel bulunur. Altta sağa dayalı olarak renksiz bir fon içinde "*Bu sayıda*" başlığıyla yer alan yazar ve sanatçıların isimleri verilir. Aynı zamanda bu 739. Sayıyla beraber derginin sloganı olan "Fikir ve sanat dergisi" ifadesi kapaktan kaldırılmıştır.

Bundan sonraki Mayıs ayına ait yedi yüz kırkıncı sayıda ise tarih, sayı ve fiyat bilgisi siyah fonda beyaz yazıyla verilmiş, görselin bulunduğu alanda sağ ve solda kalan boşluklara beyaz yatay çizgilerle biçim verilmiştir.

Resim 14: Yedi yüz kırkıncı sayı dış kapak

Kapaktaki bu format Yaşar Nabi Nayır'ın ölümüne kadar (Nisan 1981) devam ettirilmiştir.

Sonuç

Edebiyat ve kültür tarihimizde önemli bir yeri olan, uzun yıllar toplumumuza tanıklık etmiş *Varlık Dergisi*'nin kapak sayfalarını 1933-1981 yılları içinde inceledik. Derginin tasarımda ve düzenlemede geçirdiği değişiklik bizlere hem *Varlık* hem de Türkiye genelinde dönemin dergiciliği, basım yayım politikası, kalitesi ve görsel sanatlarla ilgisi hakkında bilgi vermektedir. *Varlık*'ın bu tutumu iç sayfalarında da izlenmiş ve araştırılmaya değer görülmüştür. Hem içeriğin yoğunluğu hem de görsel anlamda *Varlık* dergisi değerli bir birikime sahiptir.

Dış kapağın tasarımı derginin yayın hayatına başladığı 1933 yılından 1936 yılına kadar önemli bir değişim geçirmemiştir. Buna gör renksiz saman kâğıt üzerine yazılar ve rakamlar siyah renklidir. Yalnız "*On Beş Günlük Sanat ve Fikir Mecmuası*" sloganı renkli çerçeveye içinde verilir. Bu çerçevenin rengi ise her sayıda değişir. Fakat her sayıda kırmızı, mavi, yeşil gibi tek canlı renk kullanılır. Derginin adı en üstte tüm sayfayı sağdan ve soldan kapsayacak şekilde büyük puntolarla verilmiştir. Birinci sayıdan itibaren dergi

adının altında sağa dayalı olacak şekilde derginin kimliğini, vizyonunu ve misyonunu belirten sloganı “*On Beş Günlük Sanat ve Fikir Mecmuası*” sözünü görmekteyiz. Sol alt köşede derginin sayısı vardır. Ortada üst sağ ve alt sol sütunda büyük harflerle “*Bu Sayıda*” başlığı altında o sayıda yer alan yazar ve sanatçı kadrosu verilir. Sol alt köşede küçük yazılarla o sayının tarihi, sağ alt köşede ise fiyatı belirtilmiştir. Ebadı 33x23 cm’dir. (Özay 2018: 47.)

1936 yılında yaşanan ekonomik sıkıntılarla Yaşar Nabi’nin kendi hayatında yaşadığı zorluklar bazı kısıtlamalara gidilmesine yol açmıştır. Bu tarihle baskı kalitesinde düşüş olmuş ve daha az sayı çıkarılmıştır. Değişikliğin görüldüğü ilk sayı **yetmiş sekizinci** sayıdır (30 Eylül 1936). Bu defa kapaktaki tüm yazılar ve şekiller renksiz saman kâğıdı fon üzerinde soluk kırmızı renklidir. Başlığın hemen altında el yazısı biçiminde “*On beş günde bir çıkar*” açıklaması küçük harflerle verilmiştir. “*Sanat ve Fikir Mecmuası*” sloganı ise bu defa sol sütunda yer alır. Sayı numarası bu defa sağ altta yine bir yuvarlak içindedir. Derginin içinde yer alan yazılar bu defa sağ ortada bulunur. 1946 yılına kadar kapak tasarımı bu şeklini korumuştur.

Dergi, asıl büyük değişimi ve hakiki mahiyetini 1946’dan sonra geçirmiştir. Kapak fonu canlı sarıdır. Dergi yeniden süreli yayın olarak çıkarılmaya başlanmıştır. En ayırıcı fark ise dergi dış kapağında ilk kez görsel bir resim kullanılıyor olması. Bu görsel bir tablo eseridir. Sayfanın tam ortasına yerleştirilmiştir. Ortada yer verilen, sayfanın neredeyse yarısını kaplayan resmin altında ise küçük puntolarla içinde yer alan yazar ve sanatçıların isimleri sıralanmıştır.

1962 yılına gelindiğinde ufak değişikliklerle karşımıza çıkan *Varlık* aslı önemli değişimi 1969’da yaşar. Dergi, yeniden aylık çıkmaya başlar. Her sayıda değişen tek renk fon kullanılmaya başlanır. Dergi adı üstte büyük harflerle bu defa beyaz renkli verilir. Sağ üst köşe renksiz fonda tarih, sayı ve fiyat bilgisine ayrılmıştır. Altta sağa dayalı olarak renksiz bir fon içinde “*Bu sayıda*” başlığıyla yer alan yazar ve sanatçıların isimleri verilir. Aynı zamanda bu 739. Sayıyla beraber derginin sloganı olan “*Fikir ve sanat dergisi*” ifadesi kapaktan kaldırılmıştır.

Görüldüğü üzere derginin kapak sayfaları *Varlık* ve onun Türk kültürüne sağladığı katkı hakkında bilgi sunmaktadır. Dergi içerik bakımından yalnızca bir edebiyat dergisi değil, aynı önemde diğer sanatlara da yer verip bizzat onları da teşvik etmiş bir dergidir. Bunu da sanata ve resme kapak sayfalarında verdiği yerden anlayabiliriz. Öte yandan birçok kapağı Mustafa Kemal Atatürk’e ve onu temsil eden değerlere ayırması da yine derginin ve kurucusu Yaşar Nabi Nayır’ın dergicilik anlayışını yansıtır. Edebî şahsiyetlerin ölümleri ve ölüm yıldönümleri dolayısıyla dergi kapağında görülmesi de az rastlanır değildir. Bununla da *Varlık*’ın Türk edebiyatının önde gelen şahsiyetlerine ve Türk kültürüne verdiği değeri anlamak mümkündür.

Sonuç olarak, tüm bu tespitlerimize dayanarak da *Varlık Dergisi*’nin kültür, sanat ve edebiyat tarihimizdeki haklı yerini görmekteyiz.

Kaynakça

- Deniztekin, Filiz Nayır -Enver Ercan (Ed.) (2010). *Yaşar Nabi Nayır ve Varlık Dergisi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Emil, Birol (1997). *Türk Kültür ve Edebiyatından 1-Meseleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Enginün, İnci (2004). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Kahraman, Hasan Bülent (2010). *Yaşar Nabi Nayır ve Varlık Dergisi*. Filiz Nayır Deniztekin-Enver Ercan (Ed.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kaplan, Mehmet (2004). *Edebiyatımızın İçinden*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karagülle, Fırat (2006). Varlık Dergisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II.*, 8, 614.
- Kaynardağ, Arslan (1995). Yayın Dünyası. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: İletişim Yayınları, 2824.
- Kurdakul, Şükran (1987). *Çağdaş Türk Edebiyatı III*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Makal, Mahmut (1 Aralık 1979). Yokluk İçinde Varlık. *Varlık*, 867, 6.
- Nayır, Yaşar Nabi (01.09.1949). Cemiyetçi Edebiyat ve Şiir. *Varlık*, 28, 10.
- Nayır, Yaşar Nabi (1 Ağustos 1958). Gerçek Öncülük. *Varlık*, 484, 2.
- Nayır, Yaşar Nabi (1 Temmuz 1953). Varlık'ın Yirminci Yılı. *Varlık*, 396, 1.
- Nayır, Yaşar Nabi (15 Temmuz 1933). Varlık Ne İçin Çıkıyor. *Varlık*, 1.
- Nayır, Yaşar Nabi (15 Temmuz 1963). Otuzuncu Yıl. *Varlık*, 602.
- Nayır, Yaşar Nabi (2010). Yaşam Öyküm. *Yaşar Nabi Nayır ve Varlık Dergisi*. Ankara, 86-87.
- Nayır, Yaşar Nabi (Ocak 1991). Varlık Üzerine Kişisel ve Toplumsal Bir Değerlendirme. *Varlık*, 1000.
- Nayır, Yaşar Nabi (Temmuz 1973). Kırkıncı Yılımız. *Varlık*, 790.
- Oktay, Ahmet (1987). *Toplumsal Değişme ve Basın*. İstanbul: B/F/S Yayınları.
- Turan, Yüksel (2010). *1936 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk Basını*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Anabilim Dalı.
- Yetiş, Kâzım (2013). *Dönemler, Problemler Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı II/2*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 3 (Aralık/ December 2020), s. 169-185.
|| Geliş Tarihi-Received: 17.10.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Ferîdüddin-i Attâr'ın Gazellerinde Teşbih ve Teşbih Sanatı

Art of Simile in Ghazaliyat of Fariduddin Attar

Esengül UZUNOĞLU SAYIN*

Öz

Şiire estetik ve anlama derinlik katan edebi sanatlar, şiirin vazgeçilmez unsurlarından sayılmaktadır. Edebi sanatlardan faydalanılmadan yazılan şiirler ise incelik, letafet ve sanatsallıktan uzak, anlam bakımından sığ olan şiirlerdir. Vezin ve kafiye ile yazılan, bir sanat eseri özelliği taşıyan şiirlerde şüphesiz söz sanatları kullanılmaktadır. Bir anlam ve manayı değişik şekillerde ifade etmenin usul ve kaidelerini esas alan beyan ilmi ise teşbih, mecaz, istiare ve kinaye sanatlarından oluşmaktadır. Bu sanatların arasında yer alan ve çalışmaya konu olan teşbih; sözlükte benzer anlamına gelmekte, terimde ise aralarında benzerlik ilgisi kurulabilen iki ya da daha fazla şeyi benzerlik ilgisi bakımından birbirine benzetmektir. Başka bir ifadeyle muhatabı etkilemek amacıyla, benzerlik ilgisi kurularak zayıf olanı güçlü olana benzetmektir.

1142-1145/1221 yılları arasında yaşamış Fars edebiyatının önemli şairlerinden olan Ferîdüddin-i Attâr da beyan ilminin sanatlarından olan teşbihî gazellerinde bolca kullanmış, sevgilinin yüzü, saçı, yanağı, gibi sevgiliye ait güzellik unsurlarını, aşka ve aşıklığa dair birçok özelliği teşbih sanatını kullanarak ön plana çıkarmayı uygun görmüştür.

Bu çalışmada Ferîdüddin-i Attâr'ın şiirlerinde kullandığı sanatsal değeri anlamak için 6540 beyit, 503 gazelden oluşan divanında teşbih sanatı incelenmeye çalışılmıştır. İlgili sanatın kullanımının Attâr'ın şiirlerinde daha iyi anlaşılması için seçilen bazı beyitlerin şerhi yapılmıştır. Başlıkların yanındaki dipnotta şairin *Divân'*ında yer alan gazellerdeki ilgili benzer örneklerin sayfa ve beyit numarası verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ferîdüddin-i Attâr, teşbih, gazel, edebi sanatlar.

Abstract

Literary arts which add a depth of aesthetics and comprehension to poetry, are considered as indispensable elements of poetry. Poems that are written without making use of literary arts are poems that are free from delicacy, grace and artistry and that are meaningfully shallow. Word arts are used in poems written with meter and rhyme. The science of declaration, which is based on the methods and principles of expressing a meaning and meaning in different ways, consists of arts of simile, metaphore, trope and figurative expression. Simile which is among these arts and which is the subject of work, means similar in dictionary, in the term, it is to compare two or more things that can be similar to each other in terms of similarity. In other words, in order to influence the interlocutor, the similarity is established and the weak is compared to the strong.

* Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Tokat/Türkiye, e-posta: esengul.sayin@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5338-8067.

Ferîdüddin-i Attâr, one of the important poets of Persian literature who lived between 1142-1145 / 1221, also used abundantly in the ghazals of the arts of the science of simile, he found it appropriate to bring the beauty elements of the lover, such as his face, hair, cheek, to the fore with many features about love and love.

In this study we tried to examine the art of exhibition in his diwan's, consisting of 6540 couplets and 503 ghazels, in order to understand the artistic value that Ferîdüddin-i Attâr used in his poems. In order to better understand the use of the related art in Attâr's poems, some of the couplets chosen have been commented. In the footnote next to the titles, the page and couplet numbers of the related examples in the ghazels in the poet's *Diwan* are given.

Key Words: Fariduddin Attar, simile, ghazal, literary arts.

Giriş

Beyan ilminin sanatlarından olan teşbîh; sözlükte benzer anlamına gelen شبه (şebeh) kelimesinden türemiş ve “benzetmek” anlamına gelmektedir. Terimde ise teşbîh; aralarında benzerlik ilgisi kurulabilen iki ya da daha fazla şeyi benzerlik ilgisi bakımından birbirine benzetmektir. Başka bir ifadeyle muhatabı etkilemek amacıyla, benzerlik ilgisi kurularak zayıf olanı güçlü olana benzetmektir (Hûmâyî 1391 hş.: 259; Durmuş 2011: 553; Değirmençay 2014: 138; Erdem 2014: 11).

Teşbîhte benzeyene مشبه (müşebbeh), benzetilene مشبه به (müşebbehün bih), benzeyen ve benzetilen arasındaki ortak sığata benzeme yönü وجه شبه (vech-i şebeh) ve benzetme anlamı veren kelimeye benzetme edatı ادات تشبيه (edat-ı teşbîh) denilmektedir (Hûmâyî 1391 hş.: 259; Durmuş 2011: 553; Değirmençay 2014: 138). Benzeyen ve benzetilen “teşbîhin tarafları” olarak adlandırılmış ve bu iki unsur teşbîhte mutlaka kullanılmıştır (Durmuş 2011: 554).

Teşbîhte taraflar, benzeme yönü, benzetme edatı ve amaç dikkate alınarak bölümler oluşturulmuş, bu sayede de birçok teşbîh türü ortaya çıkmıştır. Benzeyen ve benzetilen her iki tarafın tekil ya da bileşik olması, somut ya da soyut olması, vehmî ya da hayâlî olması, şartlı olması gibi unsurlar teşbîhin çeşitlerini belirlemiştir (Durmuş 2011: 557).

Fars edebiyatının ünlü şairlerinden Attâr lakaplı Ebû Hamîd Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîşâburî'de (Şahinoğlu 1995: 95; Kopuz Çetinkaya 2015: 27) gazellerinde teşbîh sanatına bolca yer vermiş, özellikle sevgiliye ait güzellik unsurlarını, aşkı, âşıklığı, maşuğu ve onlara ait özellikleri ifade etmek için teşbîh sanatından faydalanmıştır.

Ferîdüddin-i Attâr'ın doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 537-540/1142-1145 tarihleri arasında Nîşâbur'da doğduğu tahmin edilmektedir. Anne ve babasını küçük yaşta kaybettiğinden başka ailesi ve çevresi hakkında bilgi yoktur. Çocukluk ve gençlik yılları hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir ancak gençlik yıllarında attarlıkla meşgul olduğu, ilim öğrendiği, tasavvufa ilgi duyduğu ve bazı şeyhlere hizmet ettiği eserlerinden edinilen bilgilerdendir. Tıp ve eczacılık ile ilgilendiği için “Attâr” lakabını almış ve bu lakapla da meşhur olmuştur (Semerkandî 1338 hş.: 140; Safâ 1386 hş.: 858; Attâr 1392 hş.: 21; Şahinoğlu 1995: 95).

Eczacılık mesleğini icra eden Attâr, *İlâhinâme* ve *Müsîbetnâme* adlı eserlerini eczanede kaleme almıştır. Eserlerinden anlaşıldığı üzere tefsir, kelâm, hadis gibi dini ilimleri öğrenmiş, felsefe, astronomi, tıp gibi aklî ve tecrübî ilimlere de vakıf olmuştur. Klasik nazım şekillerinin çoğunu kullanmış ancak daha çok mesnevi ve gazel türünde başarılı olmuştur. Eserlerini Horasan üslubu ile kaleme alan Attâr'ın sözü süssüz, dili akıcı, sade ve etkileyicidir. Şiirlerinde anlaşılması güç kelime kullanmaktan uzak durmuş, aksine kelimenin bilinen ilk anlamını kullanmış, aşk ve ayrılığı tasvir etmiştir. Eserlerinin

çoğunu tasavvufun etkisi altında yazmış, insanları Hakk yoluna davet etmiştir. *İlâhînâme*, *Esrâr-nâme*, *Müsîbet-nâme*, *Hüsrev-nâme*, *Muhtâr-nâme*, *Mantiku 't-tayr*, *Dîvân*, *Tezkiretü 'l-eoliyâ* adlı manzum ve mensur eserleri vardır (Semerkandî 1338 hş.: 141; Safâ 1386 hş.: 860; Attâr 1392 hş.: 25; Şahinoğlu 1995: 95).

Mevcut kaynaklardan ve şiirlerinden anlaşıldığına göre tasavvuf ile tanıştıktan sonra Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a seyahat etmiş, daha sonra Nîşâbur'a dönerek her şeyden elini eteğini çekerek inzivaya çekilmiş, kendini maneviyata adanmıştır. Uzun yıllar süren inziva hayatından sonra Moğollar tarafından Nîşâbur'da öldürülmüştür (Şahinoğlu 1995: 95; Kopuz Çetinkaya 2015: 28).

Çalışmada şairin gazel, kaside, terakibibentten oluşan yaklaşık on bin beyit civarında şiir yer alan; Mehdî-yi Medâyinî ve Mihran-i Efşârî tarafından *Dîvân-i Attâr-i Nîşâbûrî* adıyla hazırlanan eser esas alınarak yaklaşık 6540 beyit, 503 gazel incelenmiştir.

1. Ferîdüddin-i Attâr'ın Gazellerinde Teşbîh Sanatı ve Çeşitleri

1.1. Teşbîh (تشبیه)¹

Teşbîh, bir şeyi başka bir şeye benzetme sanatıdır. Teşbîhte benzeyen müşebbeh, benzetilen müşebbehün bih, benzeyen ve benzetilen arasındaki ortak sığata benzetme yönü vech-i şebih ve benzeme anlamı gösteren kelimeye benzetme edatı edat-ı teşbîh denir. Benzeyen ve benzetilene "teşbîhin tarafları" adı verilir ve bu iki unsur her teşbîhte mutlaka yerini alır (Humâyî 1391 hş.: 259; Durmuş 2011: 553; Değirmençay 2014: 138; Gür 2014: 156-157; Erdem 2014: 11). Örnekler:

تا که روی همچو ماهش دیده‌ام
ماه بختم در محاق اقتاده است

Onun ay gibi yüzünü gördüğümde beri bahtımın ayı görünmez oldu.

(Nîşâbûrî 1392 hş.: 155/8)

Şair beyitte yüzü; güzelliği, ışık kaynağı olması, karanlığı ışığıyla aydınlatması ve parlaklığı yönleriyle aya benzetmiş, روی (rûy) benzeyen, ماه (mâh) benzetilen, همچو (hemço) benzetme edatı olarak kullanılmıştır. Şair ikinci mısradaki bahtımın ayı ifadesiyle izâfe-i teşbîhî sanatını kullanarak bahtı aya benzetmiş, bahtının ay gibi parlak olduğunu söylemiştir.

Şair, sevgilinin yüzünü görmedikçe bahtının ayının karanlık ay gibi olacağını ifade etmiş yani; bahtının Kamerî ayın son üç gecesindeki ayın görünmeyen hali gibi karanlık olacağını (Amîd 1389 hş.: 1015) söylemiştir.

دل از دلبران بتی بگرید
کو به رخ همچو ماه و پروین است

Gönlüm güzellerden ay ve pervîn gibi yüzü olan bir sevgili seçti.

(Nîşâbûrî 1392 hş.: 20/3)

Beyitte şair, yüzü parlaklığı, güzelliği, karanlığı aydınlatması gibi yönleriyle aya; parlaklığı, karanlığı delip geçmesi gibi yönleriyle de pervîn yıldızına benzetmiştir. رخ (roh) benzeyen, ماه و پروین (mâh ve pervîn) benzetilen, همچو (hemço) benzetme edatıdır.

Şair, sevgilisinin yüzünün ay ve pervîn gibi parlak ve güzel olduğunu, bu sebepten ötürü de gönlünün güzellerin arasında onu sevgili olarak seçtiğini söylemiştir.

1.2. Teşbîhin Çeşitleri (اقسام تشبیه)

1.2.1. Teşbîh-i Hissî ve Gayr-i Hissî (تشبیه حسی و غیر حسی)

¹ Başka örnek beyitler için bkz: Attâr 1392 hş.: 23/7; 96/3; 122/14.

Teşbîhin her iki tarafının somut ve soyut olması bakımından dört çeşittir:

1.2.1.1. Teşbîh-i Hissî/Somut Teşbîh (تشبیه حسی)²

Teşbîhin her iki tarafının yani benzeyen ve benzetilenin somut (varlığı duyularla algılanabilen) olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 262; Değirmençay 2014: 139).

غلط گفتم این زانکه خورشید دایم
رخى همچو زر، مى رود مستمندت

Güneşin daimî olduğunu yanlış söyledim, altın gibi bir yüz senden şikâyetçi olarak gidiyor. (Nîşâbüri 1392 hş.: 12/9)

Şair beyitte somut bir kavram olan yüzü sarılık bakımından somut bir kavram olan altına benzetmiştir. Beyitte رخ (roh) benzeyendir ve somut bir varlıktır, زر (zer) benzetilen ve somut bir varlık, همچو (hemço) ise benzetme edatıdır.

Şair beyitte güneş ve aşığın sararmış yüzünü karşılaştırmıştır. Işığı; parlaklığı, ısı, ısıtması ve sarı renkli olması yönleriyle şiirlere konu olan güneş (Pala 2012: 176) beyitte dünyayı aydınlatması, parlaklığı ve sürekli olması yönüyle gerçek anlamı kastedilerek kullanılmıştır. Sevgiliden, aşktan, rakipten dolayı sürekli sıkıntı çeken âşık, hüznü, güçsüz ve zavallıdır. Tek isteği sevgilisine kavuşmaktır ve bu uğurda gece gündüz yalvarır (Çağlayan vd. 2017: 30). Sürekli gam ve keder içinde olan âşığın yüzü altın gibi sarıdır. Beyitte şair âşığın yüzünün güneşten bile daha sarı olduğunu ifade etmiş, hatta güneş olmadığı zaman güneşin yerini aratmayacak kadar parlak ve ışığıyla dünyayı aydınlattığını söylemiştir.

روی چون ماهت بهشتی دیگر است
لیک زلف تو درخت گندم است

Ay gibi yüzün başka bir cennettir; lâkin zülfün buğday ağacıdır.

(Nîşâbüri 1392 hş.: 42/5)

Şair birinci mısradaki yüzü parlaklığı, güzelliği ve karanlığı aydınlatması yönüyle aya benzetmiştir. İkinci mısradaki ise zülûf, buğday ağacının sümbüllerinde ve başaklarındaki ince uçlar münasebetiyle (Aslanoğlu 2018: 468) buğday ağacına benzetilmiştir. Birinci mısradaki روی (rûy) benzeyen, ماه (mâh) benzetilen, چون (çon) benzetme edatıdır. İkinci mısradaki زلف (zolf) benzeyen, درخت گندم (diraht-i gendom) benzetilendir.

Beyitte şair, sevgilinin ay gibi yüzünün bilinen sekiz cennetten daha güzel ve başka bir cennet olduğunu söylemiştir. Aşığı kendine esir edip yoldan çıkararak aklını başından alan, yağmacı, zalim, belalı ve fitneci zülûf, üzerinde en çok durulan sevgilinin güzellik unsurlarındandır. Kıvrım kıvrım, siyah, uzun, hoş kokulu olması gibi belli başlı unsurlarla şiirlere konu olmuştur (Erdoğan Taş 2018: 117). Ancak beyitte şair, sevgilinin zülfünün sarı renkli olduğunu ifade etmiş ve bu bakımdan sevgilinin zülfüne buğday ağacı demiştir.

1.2.1.2. Teşbîh-i Gayr-i Hissî/Soyut Teşbîh (تشبیه غیر حسی)³

Teşbîhin her iki tarafının soyut olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 262; Değirmençay 2014: 139).

چو درمان است درد او دلم را
سزد گر درد بسیارم فرستد

Onun derdi gönlüm için derman gibidir, bana birçok dert gönderse de yaraşır.

(Nîşâbüri 1392 hş.: 104/2)

² Başka örnek beyitler için bkz: Attâr 1392 hş.: 118/3; 212/7; 317/2.

³ Başka örnek beyitler için bkz: Attâr 1392 hş.: 341/9; 345/7; 406/12.

Beyitte şair soyut bir kavram olan derdi yine soyut bir kavram olan dermana benzetmiştir. درد او (derd-i û) benzeyen, درمان (dermân) benzetilen ve چو (ço) benzetme edatıdır.

Şair sevgiliye kavuşma yolunda çekilen derdi gönül için derman olarak görmüş, sevgiliden kendine birçok dert gelse de âşık için uygun olduğunu söylemiştir. Her ne kadar âşık için aşk yolu tehlikeli de olsa âşık bu yolda başına gelecek bütün sıkıntılara katlanır. Aşk yolunda âşık için tek gıdanın gam olduğunu, aşkın eziyet ve sıkıntıyla büyüüp beslendiğini bilir ve çektiği eziyetler onun için sefa olur, aşkı artırır. Âşık, sevgilinin zulmüne, eziyetine katlanır çünkü âşık için çektiği dert ve sıkıntı yine sevgiliye duyduğu aşkın göstergesidir. Âşık ne kadar sıkıntı çekerse o kadar âşık demektir. Bu yüzden âşık, sevgiliye sabreder çünkü çektiği sıkıntıların devasının yine aşk olduğunu bilir ve asla şikâyet etmez, sevgili ise aşığına ettiği eziyetlerden ötürü zevk duyar ve aşığına bir an olsun acımaz. Sevgiliye göre bu âşıklığın sadakatının göstergesidir. Sevgili ıstırap çektirir; fakat maşuğun âşığına acı çektirmesi onunla ilgilendiğinin bir göstergesi olduğundan bu ıstırap âşığı mutlu eder.

راه عشق او که اکسیر بلاست
محو در محو و فنا اندر فناست

Belanın şifası olan onun aşk yolu, perişanlığın içinde perişanlık, yokluğun içinde yokluktur. (Nîşâbûrî 1392 hş.: 19/1)

Beyitte şair soyut bir kavram olan aşk yolunu, soyut bir kavram olan belanın şifasına benzetmiştir. راه عشق او (râh-i âşk-i û) benzeyen, اکسیر بلا (ikşir-i belâ) benzetilendir.

Şair sevgilinin aşk yolunu bela iksirine benzetmiş, aşkın bütün dertlerin dermanı olduğunu, aşkın âdetinin perişanlığın içinde perişanlık, yokluğun içinde yokluk olduğunu ifade etmiştir. Bu beyitte kastedilen ilâhî aşktır. Sıkıntıyla dolu olan aşk yolunda şifa yine aşktır. İlâhî aşk yoluna giren kişi yoklukta yok olur, fenâda fenâ olur. Kişinin Allah'ın zatında yok olması, Allah'a teslim olması olarak tabir edilen fenâ (Kara 1995: 333), kulun gerçek bir kul olduğunun göstergesidir.

1.2.1.3. Teşbih-i Mahsus be Ma'kûl (تشبيه محسوس به معقول)⁴

Teşbihin bir tarafının somut, diğer tarafının soyut olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 262; Değirmençay 2014: 139).

ای لب تو نگین خاتم عشق
روی تو آفتاب عالم عشق

Ey dudağın aşk yüzüğünün taşı, yüziün aşk âleminin güneşi olan (sevgili).

(Nîşâbûrî 1392 hş.: 280/1)

Şair sevgilinin güzellik unsurlarından olan, daha çok rengi ve kırmızılığı ile işlenen, âşık için hayat verici su olma özelliği taşıyan dudağı (Taş 2018: 293), aşk yüzüğünün taşına benzeterek Süleyman peygamberin yüzüğüne işaret etmiştir. Ayrıca beyazlığı, tazeliği, parlaklığı ve çekiciliği yönleriyle zikredilen ve şairlerin şiirlerinde bolca bahsedilen sevgilinin bir diğer güzellik unsurundan olan yüz (Taş 2018: 167-168) parlaklığından ötürü aşk âleminin güneşi olarak ifade edilmiş, sevgilinin yüzünün de aşk âleminde güneş gibi parlak olduğu söylenmiştir.

ای روی تو شمع پرده راز
در پرده دل غم تو دمساز

Ey yüzün sır perdesinin mumu, gönül perdesinde senin gamun arkadaş olan (sevgili).

(Nîşâbûrî 1392 hş.: 257/1)

⁴ Başka örnek beyitler için bkz: Attâr 1392 hş.: 25/8; 28/14; 31/12.

Beytin ilk mısraında şair, روی تو (rûy-i to) benzeyen ve somut olan kelimeyi yine benzetilen ve soyut olan شمع پرده راز (şem-i perde-yi râz) kelimelerini kullanarak teşbih yapmıştır.

Beyitte sevgilinin güzellik unsurlarının başında gelen ve sevgilinin güzellik unsurlarını üzerinde barındıran, önceki beyitlerde de adından bolca bahsedilen yüz, sır perdesinin mumuna benzetilerek gayb âleminin sırlarına ışık tuttuğu ifade edilmiştir. Sevgilinin yüzünün ışığının aşığa yol gösteren bir kılavuz hükmünde olduğu, bir mum gibi cihanı aydınlatarak sırları açığa çıkardığı, Allah'ın nurunun tecelli ettiği yer olarak ifade edilmiştir.

1.2.1.4. Teşbih-i Ma'kûl be Mahsus (تشبيه معقول به محسوس)⁵

Teşbihin bir tarafının soyut, diğer tarafının somut olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 262; Değirmençay 2014: 139).

عشق جانان همچو شمع از قدم تا سر بسوخت
مرغ جان را نیز چون پروانه بال و پر بسوخت

Sevgilinin aşkı baştan ayağa beni mum gibi eritti, can kuşunun da kelebek gibi kolunu kanadını yaktı. (Nîşâbüri 1392 hş.: 11/1)

Birinci mısra da şair soyut bir kavram olan sevgilinin aşkını somut bir kavram olan muma benzetmiş, ikinci mısra da ise soyut bir kavram olan can kuşunu somut bir kavram olan kelebeğe benzetmiştir. Birinci mısra da عشق جانان (âşk-ı cânân) benzeyen, شمع (şem) benzetilen ve همچو (hemço) benzetme edatıdır. İkinci mısra da مرغ جان (morg-i cân) benzeyen, پروانه (pervâne) benzetilen, چون (çon) benzetme edatıdır. Ayrıca şair مرغ جان (morg-i cân) tamlamasıyla canı kuşa benzetmiş, izâfe-i teşbihî sanatından faydalanmıştır.

Şair beyitte, sevgilinin aşkının kendisini baştan aşığa mum gibi erittiğini söyleyerek kelebek ve mum arasındaki aşka işaret etmiş, kendisinin aşktan dolayı mum gibi tamamen eridiğini söylemiştir. Can kuşu ifadesini kullanarak izâfe-i teşbihî yoluyla canı kuşa benzetmiş, can kuşunun kolunun kanadının kelebek gibi yandığını ifade etmiştir.

تا عشق تو سوخت همچو عودم
یک ذره نماند از وجودم

Senin aşkın beni öd ağacı gibi yakınca, vücudumdan bir zerre bile kalmadı.

(Nîşâbüri 1392 hş.: 308/1)

Şair aşkı gönle düştüğünde var olan her şeyi yakıp yıkması yönüyle öd ağacına benzetmiştir. Öd ağacı yanışı, ateşte yanması ve güzel kokusu (Pala 2012: 464) münasebetiyle aşka benzetme olarak kullanılmış, aşkın düştüğü gönlü yakıp kavurması ve aşığa mutluluk vermesi yönüyle işlenmiştir. عشق تو (âşk-i to) benzeyen, عود (ûd) benzetilen ve همچو (hemço) benzetme edatıdır.

Beyitte şair sevgilinin aşkının, ateşte yakıldığı zaman güzel koku veren öd ağacı gibi kendisini yaktığını, bu yangından da vücudundan bir zerre dahi kalmadığını söylemiştir. Aşkın var olduğu gönlü yakıp talan etmesi, öd ağacının hızlı bir şekilde yanarak güzel koku yaymasına benzetilmiştir. Şaire göre aşk hem yakıp yok eden hem de aşığa sonsuz mutluluk veren bir duygudur.

1.2.2. Vehmî (Kuramsal) ve Hayâlî Teşbih (تشبيه وهمی و خیالی)

1.2.2.1. Teşbih-i Vehmî (تشبيه وهمی)⁶

⁵ Başka örnek beyitler için bkz: Nîşâbüri 1392 hş.: 148/5; 162/2; 216/1.

⁶ Başka örnek beyitler için bkz: Nîşâbüri 1392 hş.: 280/5.

Benzetilenin görünen bir varlık değil, şair veya yazarın hayal dünyasından ortaya çıkan hayâlî bir varlık olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 265; Değirmençay 2014: 140).

فرشته‌ای تو و دیوی سرشته در تو به هم
کهی فرشته طلب، گه بمانده دیو پرست

Sen meleksin ve şeytansın, sen bunlarla birlikte yoğrulmuşsun, bazen melek gibisin, bazen şeytana tapana benzersin. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 25/8)

Beytin ilk mısraında şair فرشته‌ای (firişteey), دیوی (dîvî) kelimelerini benzeyen olarak kullanmış, sevgiliye “sen meleksin”, “sen şeytansın” demiştir. İkinci mısradan ise فرشته طلب (firişte taleb), دیو پرست (dîv perest) kelimeleriyle “melek gibisin”, “şeytana taparsın” diyerek benzetilenleri hayali varlık olarak kullanmıştır.

Şair, sevgiliyi bütün güzelliklerin sahibi olduğu, aşığı aşk ateşiyle yakıp, bütün bedenini aşkla doldurduğu için melek tabiatlı olarak ifade etmiştir. Ayrıca sevgili, aşığın canına kastettiği, eziyet ve zulüm ettiği, gönlü taş gibi olduğu, aşığa asla yar olmadığı, söz verip sözünde durmadığı, merhametsiz olduğu için şeytana benzetilmiştir.

رو که در مملکت خویش سلیمانی تو
دیو نفست اگر از وسوسه در فرمان شد

Git; çünkü senin memleketinde bizzat Süleymân sensin, eğer vesveseden emir çıksa senin şeytan nefsendendir. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 172/10)

Beyitte şair دیو (dîv) ve نفس (nefs) kelimelerini yan yana kullanarak şeytan nefisli demiştir. Beyitte git çünkü kendi memleketinde Süleymân sensin diyerek Süleyman peygamberin kırk yıl süren büyük bir ihtişamla devlet yönetmesi (Pala 2012: 412) ve ülkenin sahibi olmasına işaret edilmiş, kuruntu, şeytan ve Süleymân arasındaki bağa gönderme yapılmıştır:

Süleymân peygamberin sadece abdest alırken çıkardığı ve yalnızca veziri ya da eşine teslim ettiği, kötü ruhları yakalayan ve iyi kötü ruhları kontrol etme özelliğine sahip, üzerinde İsm-i A'zam yazılı olan yüzüğü bir gün Süleyman peygamberin kılığına giren şeytan tarafından çalınır. Daha sonra Süleyman peygamber yüzüğünü istemeye gider ve insanlar tarafından sahtekârlıkla suçlanarak saraydan dışarı çıkarılır. Yüzüğü alan şeytan ise Süleymân peygamberin yerine geçer ve onun yerine çalışmaya başlar (Harman 2010: 61; Pala 2012: 411-412).

2.2.2. Teşbîh-i Hayâlî (تشبیه خیالی)

Benzetilenin somut iki nesneden oluşan hayâlî bir varlık olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 265; Değirmençay 2014: 41).

عشق جمال جانان دریای آتشین است

گر عاشقی بسوزی زیرا که راه این است

Eğer bir aşığı yakarsan sevgilinin yüzünün aşkı ateşli denizdir, çünkü kural budur. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 161/1)

Beyitte şair sevgilinin yüzünün aşkını ateşli denize benzetmiştir. عشق جمال جانان (âşk-i cemâl-i cânân) benzeyen, دریای آتشین (deryâ-yi âteşin) benzetilen ve somut iki kelimedenden oluşmuştur.

Şair yanmış bir âşık için sevgilinin yüzünün ateş renkli bir deniz olduğunu söylemiştir. Aşk ateşinin denizi dahi yaktığını ifade etmiş, âşığın her an aşk ateşiyle yandığını, aşk kuralının da yanmak olduğunu anlatmıştır. Âşık sevgilinin yüzünün aşkıyla yandığını söylemiş, yanmanın şiddetini ifade etmek için mübalağa olarak bir deniz dolusu ateş kavramını kullanmıştır.

2.2.3. Teşbih-i Müfret ve Mürekkeb (تسبيه مفرد و مرکب)

Teşbihin her iki tarafının yani benzeyen ve benzetilenin müfret (tekil) ve mürekkeb (bileşik) olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 266; Değirmençay 2014: 141).

2.2.3.1. Tekilin Tekile Benzetilmesi (تشبيه مفرد به مفرد)⁷

Teşbihin her iki tarafının tekil olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 266; Değirmençay 2014: 141).

کیست کز عشق لاله رخ تو
رخ چو لاله به خون خضاب نداشت

Senin lale gibi yanağının aşkından, lale gibi yüzü kanla boyamayan kimdir?

(Nişâbüri 1392 hş.: 81/12)

Beyitte şair sevgilinin yanağını kırmızı olması münasebetiyle laleye benzetmiştir. رخ (roh) kelimesi tekil ve benzeyen, لاله (lâle) kelimesi tekil ve benzetilendir.

Pek çok rengi olmasına rağmen şairlerin şiirlerinde kırmızı rengiyle zikredilen lale, sevgilinin yüzüne benzetme olarak kullanılmaktadır (Pala 2012: 284; Erdoğan Taş 2018: 183). Şair, sevgilinin yüzünü kırmızılığı yönüyle laleye benzetmiş, sevgilinin lale gibi kırmızı yanağına âşık olanın yüzünün sarı lale gibi sarardığını, sararmış yüzünün de kanla yani kırmızı gözyaşı ile boyandığını söylemiş, âşık olup bu durumda olmayanın var olup olmadığını sormuştur.

Âşık, aşk acısıyla, sevgilinin çektiği eziyet yüzünden sarı bir yüze sahiptir. Âşıklığın alameti olan bu sarı yüz aşığın aşkının ve çektiği eziyetin dışa yansımadır. Sevgili, aşığını bu şekilde tanır ve aşkıdan haberdar olur. Âşık ise bu durumdan bir an dahi şikâyet etmez. Sevgiliye kavuşmak için gece gündüz inler ve kanlı gözyaşı akıtır.

روی چون روز در نقاب میپوش
زلف شیرنگ تو نقاب بس است

Gündüz gibi yüzü peçeyle örtme, senin gece renkli zülfünün örtüsü çoktur.

(Nişâbüri 1392 hş.: 139/2)

Beyitte şair yüzü gündüze benzetmiştir. روی (rûy) tekil bir kelime ve benzeyen, روز (rûz) tekil bir kelime ve benzetilendir.

Şair sevgilinin yüzünün gündüz gibi olduğunu söyleyerek yüzün beyazlığını ve parlaklığını anlatmak istemiştir. Sevgilinin zülfünü ise gece renkli olduğunu söyleyerek zülfün siyahlığı ve karanlık olması bakımından geceye benzetmiş, sevgiliye senin siyah zülfünün örtüsü çoktur demiştir.

2.2.3.2. Bileşiğin Bileşiğe Benzetilmesi (تشبيه مرکب به مرکب)⁸

Teşbihin her iki tarafının bileşik olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 266; Değirmençay 2014: 141).

دل عطار نگر شیشه صفت
سنگ بر شیشه مینداز امشب

Cam şeklinde olan Attâr'ın gönlüne bak, taşı cama atma bu gece.

(Nişâbüri 1392 hş.: 7/12)

Beyitte şair Attâr'ın gönlünü kırılğanlık ve hassaslık bakımından cama benzetmiştir. دل عطار (dil-i Attâr) bileşik ve benzeyen, شیشه صفت (şişe sifet) bileşik ve benzetilendir.

⁷ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.: 54/4; 60/11; 69/1.

⁸ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.:176/3; 383/1; 432/3.

Gönül, çabuk kırılması yönüyle cama benzetilmektedir. Şair de Attâr'ın gönlünü kırılğanlık, şeffaflık ve hassas olma özelliğiyle cam şekline benzetmiş, sevgiliden de bu gece Attâr'ın cam gibi kırılğan olan gönlüne taş atmamasını, onu incitmemesini istemiştir. Sevgilinin hayaliyle mutlu olan, sevgiliden asla ümidini yitirmeyen, aşkın yağmasına uğramış, sevgilinin güzelliğiyle perişan olmuş aşkın gönlü cam gibi kırılğan ve hassastır (Pala 2012: 169). Âşık, perişan olmuş, cam gibi kırılğan ve şeffaf olan gönlünü sevgilinin taşla kırmamasını istemiştir.

جان عطار از پریشانی است همچون زلف تو
جمع کن بر روی خود جان پریشان مرا

Attâr'ın gönlü perişanlıktan senin zülfün gibidir, perişan canımızı kendi yüzünün üzerinde toplar. (Nişâbüri 1392 hş.: 3/7)

Beyitte şair, Attâr'ın gönlünü perişanlık bakımından sevgilinin zülfüne benzetmiş, sevgilinin aşkından perişan olmuş Attâr'ın gönlünü kendinde topla diyerek sevgiliden yardım istemiştir. جان عطار (cân-i Attâr) benzeyen, زلف تو (zolf-i to) benzetilen ve همچون (hemço) benzetme edatıdır.

Aşkın aşktan dolayı perişan olmuş gönlü sevgilinin dağınık ve perişan saçları gibi darmadağındır. Bu durumdan memnun olan ve bir an dahi şikâyet etmeyen âşık, perişan gönlünün tek dermanının yine sevgili olduğunu bilir ve onunla birlikte olarak perişanlığının biteceğini düşünür.

2.2.3.3. Teşbîh-i Mutlak (تشبيه مطلق)⁹

Benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzetme yönünden faydalanılarak yapılan benzetmelerdir. Bu teşbîhte şart bulunmaz (Humâyî 1391 hş.: 267; Değirmençay 2014: 142).

طیبدم ز غمت چو مرغ بسمل شب و روز می
چو به لب رسید جانم پس ازین دگر تو دانی

Senin gamundan Bismil kuşu gibi gece ve gündüz çırpınıyorum, canım ağzıma gelince bundan sonra artık sen bilirsin. (Nişâbüri 1392 hş.: 619/3)

Beyitte şair kendini aşktan dolayı Bismil kuşuna benzetmektedir. مرغ من benzeyen, مرغ بسمل (morg-i Bismil) benzetilen, چو (ço) benzetme edatı, ز غمت (zi gamet) benzetme yönüdür.

Şair beyitte sevgilinin gamından dolayı boğazı kesilerek can vermek üzere olan Bismil kuşu (Amîd 1389 hş.: 248) gibi çırpındığını, zor durumda olduğunu ve bu uğurda can vermekten başka çaresi olmadığını ifade ederek kendini Bismil kuşuna benzetmiş, sevgilinin uğrunda Bismil kuşu gibi can vermek üzere olduğunu, son nefesini verirken de artık yapılacak bir şey olmadığını ifade etmiştir.

همچو شمعی در فراق هر شبی
تا سحر عطار گریان خوشترست

Bir mum gibi senin ayrılığında her bir gece seher vaktine kadar ağlayan Attâr daha mutludur. (Nişâbüri 1392 hş.: 29/9)

Beyitte Attâr kendini muma benzetmiştir. عطار (Attâr) benzeyen, شمع (şem) benzetilen, همچو (hemço) benzetme edatı ve در فراق (der firâket) benzetme yönüdür.

Beyitte Attâr kendini muma benzeterek, sevgilinin aşkından her gece seher vaktine kadar mum gibi yavaş yavaş eridiğini ifade etmiştir. Beyitte mum ve Attâr'ın aşk acısı arasında bağlantı kurulmuş, mumum baştan ayağa doğru yanması, yanarak damlaların

⁹ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.: 90/4; 253/17; 335/1.

içine doğru akması, Attâr'ın aşk acısıyla baştan ayağa yanması ve akıttığı gözyaşının içine akmasıyla benzerlik ilgisi kurulmuştur.

2.2.3.4. Teşbîh-i Meşrût veya Mukayyed (تشبیه مشروط یا مقید)¹⁰

Teşbîhte şartın olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 268; Değirmençay 2014: 143).

نداند کرد صاحب نفس کار هیچ صاحب
وگر گوید تو انم کرد ابلیس لعین باشد

Nefis sahibinin gönül sahibiyle hiçbir işi olamaz, eğer yapabilirim derse kovulmuş şeytandır. (Nişâbüri 1392 hş.: 158/10)

Beyitte şair şart anlamı veren گر (ger) kelimesini kullanarak şartlı teşbîh yapmıştır. Şair nefsine uyan insanın gönül ehliyle işinin olmayacağı, eğer işinin olabileceğini iddia ediyorsa da kovulmuş şeytan gibi gönül sahibini yoldan çıkarıp günaha meylettirmeye çalışacağını söylemiştir.

Nefis sahibi, nefsine düşkün insanın sadece çıkarı için yaşadığı, amacının kendi nefsinin peşinde gitmekten başka bir şey olmadığı, gönül sahibi ve gönlünde aşk olan kişinin ise onunla işi olmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Nefsine düşkün insan kovulmuş şeytan gibi vasıflandırılmış, insanları kötülüğe teşvik ederek, adaleti ve düzeni bozan, bütün kötülüklerin kaynağı olarak adlandırılan, ruhani bir varlık olan şeytanın gönül ehliyle işi olamayacağı anlatılmıştır.

اگر تو عاشقی معشوق دورست
وگر تو زاهدی مطلوب حورست

Eğer sen âşıkısan maşuk uzaktır ve eğer sen zahitsen sevgili huridir.

(Nişâbüri 1392 hş.: 32/1)

Beyitte şair şart anlamı veren kelimeyi kullanmış, zahitsen sevgili huridir diyerek sevgiliyi huriye benzetmiştir. Şair âşıkısan sevgili uzaktır diyerek sevgilinin ulaşılabilir olmadığını anlatmış, eğer zahitsen sevgili huridir diyerek de sevgilinin huri kadar güzel, ulaşılabilir ve eşsiz olduğunu ifade etmiştir.

Dünya malına itibar etmeyen, kendini ibadete adayan ve Allah yolunda çalışan kişi olarak tabir edilen zahid, beyitte her şeyden vazgeçerek kendini sadece aşka ve maşuka adayan âşık örneğidir.

2.2.3.5. Teşbîh-i Aks veya Maktûb (تشبیه عکس یا مقلوب)¹¹

Teşbîhin iki tarafının birbirine benzemesidir (Humâyî 1391 hş.: 269; Değirmençay 2014: 143).

قطره چون دریاست دریا قطره ای
بس چرا این کامل آن ابتر رسید

Damla deniz gibidir, deniz bir damla (gibidir), o halde neden bu tam, o eksik oldu.

(Nişâbüri 1392 hş.: 239/8)

Beyitte şair, قطره چون دریاست (katre çon deryâst), دریا قطره ای (deryâ katre ey) diyerek iki tarafı da birbirine benzetmiştir. Şair damlayı denize benzeterek denizin damlaların birleşerek oluştuğunu, denizinde bütün olarak düşünüldüğünde bir damlaya benzediğini söylemiştir. İkinci mısradan ise deniz tam ve mükemmellik, damla ise eksiklik ve tam olmama olarak ifade edilmiştir.

گرچه هم دریای عمان قطره ای است
قطره ای دریای عمان کی شود؟

¹⁰ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.: 61/20; 105/7; 153/3.

¹¹ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.: 158/3; 440/1; 440/4.

Her ne kadar Ummân denizi bir damlaysa, bir damla Ummân denizi nasıl olur?
(Nişâbûrî 1392 hş.: 215/7)

Beytin birinci mısraında Ummân denizini damlaya, damla da Ummân denizine benzetilmiştir.

Hem Hint okyanusu hem de ucu bucağı olmayan deniz anlamına gelen Ummân denizi beyitte bir damla olarak ifade edilmiş, damla da uçsuz bucaksız Ummân denizine benzetilmiştir. Şair önce Ummân denizinin bir damla olduğunu, bir damladan da Ummân denizi oluştuğunu söylemiştir.

2.2.3.6. Teşbîh-i Tafzîl (تشبيه تفضيل)¹²

Bir şeyi bir şeye benzettikten sonra benzeyeni benzetilenden üstün tutmaktır (Humâyî 1391 hş.: 268; Değirmençay 2014: 144).

گفتم لب اوست جان، خرد گفت
جان چیست مگو چه جای جان است

Can, onun dudağıdır dedim, akıl canda nedir, deme, canın manası mı var dedi.

(Nişâbûrî 1392 hş.: 47/2)

İlk beyitte şair, canı sevgilinin dudağına benzetmiştir. لب او (leb-i to) benzeyen, جان (cân) benzetilendir. İkinci beyitte ise sevgilinin dudağı olmadan canın bir manası olmadığını söylemiştir. Beyitte önce can dudağına benzetilmiş daha sonra da dudak candan üstün tutulmuştur.

Şair sevgilinin dudağını cana benzetmiş; daha sonra ise benzetilen olarak canı sevgilinin dudağının karşısında değersiz görerek küçümsemiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan ve aşğa can ve ömür bahşeden dudak, dokunulmaz ve erişilmez olması yönüyle cana benzetilmiştir.

ماهرویا آفتاب از شرم تو پنهان شود
گر ز رویت سایه بر خورشید رخشان بگذرد

Ey ay yüzlü eğer yüzünden gölge parlak güneşe düşerse, güneş senin utancından gizlenir.

(Nişâbûrî 1392 hş.:125/5)

Beyitte şair ilk olarak yüzü parlaklık bakımından aya benzetmiş, daha sonra ise yüzü güneşe benzeterek, parlak güneşin dahi yüzünün utancından ötürü gizlendiğini söylemiş, sevgilinin yüzünü güneşten de üstün tutmuştur.

Şair “ey ay yüzlü” diyerek sevgiliye seslenmiş, yüzü parlaklık bakımından aya benzetmiştir. Daha sonra sevgilinin ay gibi parlak yüzünden güneşe bir gölge düştüğünde güneşin utancından gizlendiğini ifade etmiştir.

2.2.3.7. Teşbîh-i Cem (تشبيه جمع)¹³

Bir şeyi birkaç şeye benzetmektir (Humâyî 1391 hş.: 269; Değirmençay 2014: 144).

گر برفگنی پرده از آن چهره زیبا
از چهره خورشید و مه آثار نماند

Eğer o güzel yüzden perdeyi atarsan, güneş ve ay gibi yüzden hiçbir eser kalmaz.

(Nişâbûrî 1392 hş.: 187/4)

Beyitte şair yüzü parlaklık bakımından güneş ve aya benzetmiştir. چهره (çehre) benzeyen, مه خورشید و (horşid ve meh) benzetilendir.

¹² Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbûrî 1392 hş.: 9/3; 80/1; 118/1.

¹³ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbûrî 1392 hş.: 19/3; 20/3; 276/7.

Şair, sevgiliye güzel yüzünden peçeyi atarsa güneş ve ay gibi parlak yüzünden hiçbir eser kalmayacağını, parlaklığını ve gizemini kaybedip değerini yitireceğini söylemiş ve yüzünü açmaması gerektiğini söylemiştir.

آن ستم کز صنم کشید فرید
بی‌گمان آفت دل و دین است

Ferîd (Attâr) o cefayı sevgiliden dolayı çekti, şüphesiz (sevgili) gönlün ve dinin belasıdır. (Nişâbü'rî 1392 hş.: 20/10)

Bayitte şair sevgiliyi aşığa çektiği eziyet ve cefadan ötürü gönlün ve dinin cefasına benzetmiştir. صنم (sanem) benzeyen, آفت دل و دین (âfet-i dil ve dîn) benzetilendir.

Bayitte Attâr, sevgiliden ötürü cefa çektiğini söylemiş, sevgiliyi gönlün ve dinin cefası olarak tanımlamıştır. Gazelin önceki beyitlerinde Attâr sevgiliyi övmüş, onun yüzünün mükemmelliğinden, onu gören ruhun dünyayı gören göz olduğunu söylemiş, daha sonra ise bu şiirleri yazmasına vesile olan sevgilinin hem sevgisinden hem de cefasından bahsetmiştir.

2.2.3.8. Teşbîh-i Muzmer (تشبیه مضمّر)¹⁴

Teşbîhin açıkça yapılmaması; ancak okuyucunun dikkat ederek anlayabileceği teşbihtir (Değirmençay 2014: 145).

عطار را که از سخنش زنده گشت جان
معلوم شد که همدم عیسی نهاده‌اند

Sözü canı diriltten Attâr'ın, İsa'nın yakın arkadaşı olduğu anlaşıldı.

(Nişâbü'rî 1392 hş.: 189/9)

Bayitte Attâr'ın sözünün yani şiirinin, canı dirilttiği söylenmiş, Attâr'ın sözü dolaylı olarak İsa'nın ölülere diriltten nefesine benzetilmiştir. Bu bayitte teşbîh açıkça değil ancak dikkat edilince anlaşılmaktadır.

Şair İsrailoğulları'na son peygamber olarak gönderilen İsa peygamberin dokunduğu şeylere can vermesi ve nefesiyle ölülere diriltmesi mucizesine (Harman 2000: 464; Köksal 2013: 307-337; Pala 2012: 235; Çağlayan 2018: 1080) işaret etmiş, Attâr'ın şiirinin de İsa'nın ölülere diriltten nefesi gibi insanları dirilttiği ve bu yönüyle de İsa peygamberin yakın arkadaşı olabileceğini ifade etmiştir.

آن دهان نیست که تنگ شکر است
وان میان نیست که مویی دگر است

O, ağız değil aksine dar şekerdir ve o bel değil aksine bir başka kıldır.

(Nişâbü'rî 1392 hş.: 120/1)

Beytin ikinci mısraında şair ağız tatlılık bakımından şekerle benzetmiş ancak bunu direk değil dolaylı yolla sadece okuyucunun dikkat ederse anlayacağı şekilde yapmıştır, ikinci mısra da ise beli incelik bakımından kıla benzetmiştir.

Şair sevgilinin ağızını tatlılık bakımından şekerle benzetmiş; sevgilinin ağızının dar ve küçük olduğunu ifade etmiş, bu yüzden de ona sadece ağız demenin uygun olmayacağını dar bir şeker olduğunu söylemiştir. Ayrıca; sevgilinin belini de incelik bakımından kıla benzetmiş, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan belin kıl kadar ince olduğunu, sevgilinin alımına alım kattığını bundan dolayı da ona sadece bel demenin uygun olmadığını söylemiştir.

2.2.3.9. Teşbîh-i Tesviye (تشبیه تسویه)¹⁵

¹⁴ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbü'rî 1392 hş.: 11/2; 120/7; 160/5.

Birkaç şeyi bir şeye benzetmektir. Teşbîh-i cemin tersidir (Değirmençay 2014: 145).

تا که آن شمع جهان پرده برافکند از روی
بس دل و جان که چو پروانه نا پروا شد

O dünyanın mumu (sevgili) yüzden perdeyi atınca, birçok gönül ve can takatsiz kelebek gibi oldu. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 159/5)

Beytte şair, dünyanın mumu diyerek sevgiliyi kastetmiş, gönül ve canı ise takati olmayan kelebeğe benzetmiştir. Dil ve cân (dil ve cân) benzeyen, پروانه نا پروا (pervâne-yi nâ pervâ) benzetilen ve چو (ço) benzetme edatıdır.

Şair sevgiliyi ışık kaynağı olan ve karanlığı aydınlatan muma benzeterek sevgiliyi “dünyanın mumu” olarak adlandırmıştır. Dünyayı aydınlatan sevgilisinin yüzünden perdeyi attığında çoğu gönlün ve canın bu parlaklık ve güzellik karşısında kelebek gibi aciz kalacağını ifade etmiştir. Beyitte kelebek ve mum arasındaki aşka işaret edilmiş, sevgili mum, âşık ise kelebek olarak vasıflandırılmıştır.

2.2.3.10. Teşbîh-i Melfûf (تشبیه ملفوف)¹⁶

Birkaç benzeyen ve benzetileni zikrettikten sonra sırayla bütün benzeyen ve benzetilenleri getirmektir (Humâyî 1391 hş.: 270; Değirmençay 2014: 147).

زلف و رخت از شام و سحر باز ندانم
خال و لبت از مشک و شکر باز ندانم

Zülfünü ve yüzünü geceden ve seherden ayırt etmem, benini ve dudağını miskten ve şekerden ayırt etmem. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 330/1)

Birinci mısradaki şair zülfü geceye, yüzü sehere; ikinci mısradaki ise beni miske, dudağı şekere benzetmiştir. İlk mısradaki şair benzeyen olarak زلف و رخ (zolf ve roh) kelimelerini zikretmiş, daha sonra ise sırayla benzeyen olarak شام و سحر (şâm ve seher) kelimelerini getirmiştir. İkinci mısradaki ise benzeyen olarak خال و لب (hâl ve leb) kelimelerini kullanmış, daha sonra sırayla مشک و شکر (moşk ve şeker) kelimelerini kullanmıştır.

Şair sevgilinin zülfünü karalığı bakımından geceye, yüzünü ise aydınlık ve parlak olması bakımından seher vaktine benzetmiştir. Beni, güzel kokusu ve rengi bakımından miske, dudağı ise tatlı olması bakımından şekere benzetmiştir. Sevgilinin kıvrım kıvrım siyah saçları âşık için geceyi anımsatmaktadır. Seher vaktinin ise aydınlık ve parlak hali sevgilinin yüzü olarak tabir edilmektedir. Sevgilinin teninde bulunan küçük ve siyah renkli leke olarak ifade edilen ve sevgilinin güzellik merkezi olarak şiirlerde zikredilen ben, amber ve misk ile birlikte kullanılmaktadır. Beyitte ben, güzel kokusu ve rengi münasebetiyle miske benzetilmiştir. Sevgilinin dudağı ise tatlı olması bakımından şekere benzetilmiştir. Sevgilinin dudağının şeker kadar tatlı olduğu ifade edilmiştir.

هر که که شرح رویت عطار پیشه گیرد
کام و لبش ز معنی پر در و گوهر آید

Attâr senin yüzünü şerh etmeyi meslek edindiği her zaman, ağız ve dudağı mana bakımından inci ve mücevherle dolar. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 222/7)

Beytin ikinci mısraında şair, önce ağız ve dudak kelimesini zikretmiş daha sonra da sırayla inci ve mücevher kelimelerini getirerek ağız inciye, dudağı mücevhere benzetmiştir.

¹⁵ Başka örnek beyitler için bkz: Nîşâbü'rî 1392 hş.: 60/12; 85/3; 176/3.

¹⁶ Başka örnek beyitler için bkz: Nîşâbü'rî 1392 hş.: 25/8; 93/8; 230/3.

Beyitte Attâr'ın sevgilinin güzel yüzünü anlatmayı meslek edindiği; sevgilinin yüzünü tasvir etmek uğruna şiirler yazdığı ifade edilmektedir. Attâr'ın ağzının ve dudağının inci ve mücevherle dolu olduğunu, sevgiliyi vafederken ağzından inciler ve mücevherler saçtığını ifade edilmiştir. Ayrıca beyitte Attâr'ın sözü inci ve mücevhere benzetilmiştir.

2.2.3.11. Teşbîh-i Mefrûk (تشبيه مفروق)¹⁷

Birkaç benzeyen ve benzetilen getirdikten sonra her benzetilene benzeyenin yanına getirmektir (Humâyî 1391 hş.: 270; Değirmençay 2014: 148).

روی تو و زلف تو که آیت دین است و کفر
رهبر عطار گشت رهزن عطار شد

Dinin ve küfrün alameti olan senin yüzün ve zülfün, Attâr'ın rehberi oldu, Attâr'ın yol keseni oldu. (Nişâbüürî 1392 hş.: 162/11)

Beytin ilk mısraında önce benzeyen olarak yüz ve zülf kelimeleri kullanılmış, daha sonra benzetilen olarak din ve küfür kelimeleri getirilmiştir.

Şair sevgilinin yüzünü ve zülfünü dinin ve küfrün alameti olarak zikretmiş, yüzün ve zülfün Attâr'a hem rehber hem de engel olduğu ifade edilmiştir. Şair yüzü Allah'ın nurunun yansıması olarak gördüğünden onu dinin alameti olarak adlandırmış, zülfü ise uzunluğu ve siyahlığıyla aşığın kalbini çalan, onu avlayan bir tuzak olarak gördüğünden zülfü küfre benzetmiş, insanları doğru yoldan çıkarıp dinden uzaklaştıran bir engel olarak görmüştür.

ما به عهد حسن تو ترک دل و جان گفته ایم
با رخ و زلف تو شرح کفر و ایمان گفته ایم

Biz senin güzelliğinin anlaşmasıyla dili ve canı terk etmişiz, senin yüzün ve zülfünle küfrü ve imanı şerh etmişiz. (Nişâbüürî 1392 hş.: 351/1)

Beyitte şair, sevgilinin güzelliği yüzünden gönülden ve candan vazgeçtiğini söylemiş, yüzü ve zülfü küfür ve imana benzetmiştir. زلف و رخ benzeyen, ایمان و کفر benzetilendir.

Şair, sevgilinin güzelliğiyle anlaşma yaparak gönlünden ve canından vazgeçtiğini ve tamamen kendini sevgiliye ve onun güzelliğine adadığını ifade etmiştir. Sevgilinin yüzü ve zülfü sayesinde hem imana geldiğini hem de küfre yöneldiğini söyleyerek yüzü küfre, zülfü ise imana benzetmiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarının başında gelen ve güzellik unsurlarını üzerinde barındıran yüz, aşığı yolundan çevirerek dünya ve ahiretten uzaklaştırdığı için küfre benzetilmiştir. Sevgilinin karanlık, uzun ve aşığın gönlünü avlayan saçları ise aşığın maşuğuna ulaşmasına yardımcı olan bir güzellik unsuru olarak imana benzetilmiştir.

2.2.3.12. Teşbîh-i Kinâye (تشبيه کنایه)¹⁸

Benzetme edatı olmadan benzeyeni benzetilenin yerine kullanmaktır (Değirmençay 2014: 148).

عقل مست لعل جان افزای توست
دل غلام نرگس رعناى توست

Senin cana can katan la'linden ötürü akıl sarhoştur, gönül senin güzel nergisinin kölesidir. (Nişâbüürî 1392 hş.: 61/1)

¹⁷ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüürî 1392 hş.: 75/3; 90/1; 118/1.

¹⁸ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüürî 1392 hş.: 23/10; 130/3; 26/1.

Birinci mısradaki şair yalnızca لعل (la'l) kelimesiyle benzeyeni benzetenin yerine kullanmıştır. İkinci mısradaki da yine نرگس (nergis) kelimesiyle benzeyeni benzetenin yerine kullanmıştır.

Beyitte, kırmızı renkli ve değerli taşlardan olan, rengi vasıtasıyla sevgilinin dudağı için benzeyen olarak kullanılan ve sevgilinin güzellik unsurlarından olan la'l (Erdoğan Taş 2018: 307) kullanılmış, sevgilinin dudağına kırmızı olmasından ötürü la'l denilmiştir. Sevgilinin la'l gibi kırmızı dudağından ötürü aklın dahi sarhoş olup kendinden geçtiğinden bahsedilmiştir. Şair ikinci mısradaki gönlün sevgilinin güzel nergisinin kölesi olduğunu söylemiş, gözü şeklinden ötürü nergise benzetmiştir. Sevgili, merhamet, sevgi ve zalimlik barındıran gözleri büyüklüğü, çekiciliği, nazlı ve cilveli olması, büyüleyici olması gibi birçok özelliğiyle aşığı kendine çeken güzellik unsurlarındandır (Erdoğan Taş 2018: 45).

تا نرگس مست تو بدیدم
از نرگس مست تو شدم مست

Senin mahmur nergisini gördüğümde, mahmur nergisinden mest oldum.

(Nişâbü'rî 1392 hş.: 43/3)

Beytin iki mısrasında şair نرگس (nergis) kelimesini kullanarak sadece benzeyeni zikrederek gözü kastetmiştir.

Şair önceki beyitte olduğu gibi nergis kelimesini kullanarak sevgilinin gözünü kastetmiş, sevgilinin sarhoş nergis gözünü görünce mest olup kendinden geçtiğini söylemiştir.

2.2.3.13. İzâfe-i Teşbîhî (اضافه تشبیهی)¹⁹

Benzeyen ve benzetenin birbirine tamlama yapıldığı teşbîhtir (Değirmençay 2014: 149).

سرخى لب لعلت سرسبزی جان دارد
سودای سر زلفت صفرای سر انگیزد

La'l (gibi) dudağının kırmızılığı cana tazelik verir, zülfünün ucunun sevdası kişinin sarılığına sebep olur.

(Nişâbü'rî 1392 hş.:152/4)

Şair beyitte dudağı la'le benzetmiştir. لب (leb) benzeyen, لعل (la'l) benzetilendir. Benzetme edatı ve benzetme yönü olmadan لب لعل (leb-i la'l) kelimeleri yan yana kullanılarak tamlama yapılmıştır.

Şair kırmızı rengi ve tatlılığı ile âşık için hayat bahşeden bir güzellik unsuru olan sevgilinin dudağını, kırmızılık bakımından la'l taşına benzetmiş, sevgilinin la'l dudağının aşığın canına neşe ve canlılık kattığını ifade etmiştir. Sevgilinin zülfünün ucunun sevdasının dahi aşığın yüzünün sararmasına sebep olduğunu söylemiş, çok kara, simsiyah anlamına gelen sevda (Pala 2012: 401) kelimesini zülüfle aynı yerde zikrederek zülfün siyah rengini vurgulamıştır. Âşık, sevgilinin zülfünün tuzağına düşmüş, onun sevdası için de kendinden geçerek sararıp solmuştur.

وی کمال آفتاب روی تو
تا ابد فارغ ز هر نقصان که هست

Ey güneş gibi yüzünün mükemmelliği sonsuza dek var olan her eksiklikten uzak olan.

(Nişâbü'rî 1392 hş.: 61/2)

Beyitte şair, آفتاب روی (âftâb rûy) kelimesini kullanarak benzetileni benzeyene tamlama yapmış, benzetme edatı ve benzetme yönü olmadan benzetme yapmıştır.

¹⁹ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbü'rî 1392 hş.: 23/5; 230/3; 423/1.

Şair, sevgilinin yüzünü parlaklığı en güzel şekilde açıklayan güneşe benzetmiş, sevgilinin yüzünün güneş gibi parlak ve mükemmel olduğunu söylemiştir. Şaire göre sevgilinin güneş gibi yüzü sonsuza dek var olacak ve bütün eksikliklerden uzak, mükemmel bir güzelliğe sahiptir.

Sonuç

Edebi sanatların alt başlıklarından olan beyan ilminin konuları arasında yer alan teşbih sanatı, divan şairlerinin şiirlerinde bolca yer almıştır. Attâr'ın gazellerinde de teşbih sanatı sıkça yer almıştır. Attâr'ın 6540 beyit, 503 gazelden oluşan divanı incelenmiş, beyitlerdeki teşbih sanatları tespit edilmiş, seçilen bazı beyitlerde teşbih sanatı açıklanmıştır. Daha sonra teşbihin çeşitleri örnek beyitler getirilerek açıklanmış ve gerekli yerlerde şerhler yapılmıştır. Toplamda teşbih ve teşbihin; teşbih-i hissî ve gayr-i hissî, Teşbih-i mahsus be ma'kûl, Teşbih-i ma'kûl be mahsus, Vehmî (kuramsal) ve hayâlî teşbih, Teşbih-i müfret ve mürekkebe, Teşbih-i mutlak, Teşbih-i meşrûte veya mukayyed, Teşbih-i aks veya maktûb, Teşbih-i tafzîl, Teşbih-i cem, Teşbih-i muzmer, Teşbih-i tesviye, Teşbih-i melfuf, Teşbih-i mefrûk, Teşbih-i kinâye, İzâfe-i teşbihî çeşitlerine konu başlıkları olarak yer verilmiştir. Başlıkların yanındaki dipnotta şairin divanında yer alan gazellerdeki ilgili benzer örneklerin sayfa ve beyit numarası verilmiştir. Toplamda teşbih sanatına ait on dokuz konu başlığı koyulmuş, otuz sekiz beytin şerhi yapılmış, elli bir örnek de dipnot şeklinde verilmiştir.

Kaynakça

- Amîd, Hasan (1389 hş.). *Ferheng-i Amîd*. Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Attâr, Muhammed b. İbrâhîm (1392 hş.). *Dîvân-i Attâr-i Nîşâbûrî*, (haz. Mehdî-yi Medâyini ve Mihran-i Efşâri). Tahran: Neşr-i Çerh.
- Çağlayan Esen, Pelin Seval (2018). Fars Şiirinde Mitolojik Kuşlar: Humâ ve Sîmurg (Anka). *Karaman Uluslararası I. Dil ve Edebiyat Kongresi*, 07-09 Kasım 2018, Karaman: Aybil Yayınevi, 586-603.
- Çağlayan Esen, Pelin Seval (2019). Fahreddîn-i Irâkî Divanı'nda Peygamberler. *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 31 Ocak-2 Şubat, Nevşehir, 1069-1086.
- Çağlayan, Pelin ve Veyis Değirmençay (2017). Elif Efendi ve Farsça Şiirlerinde Aşk, Âşık. *Current Research of Social Science*, 3 (1), 28-34.
- Değirmençay, Veyis (2014). *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- Durmuş, İsmail (2011). Teşbih. *İslam Ansiklopedisi*, C. XL, İstanbul: TDV Yayınları.
- Erdem, Gamze (2014). *Hâfız-ı Şirâzî'nin Gazellerinde Teşbih Sanatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erdoğan Taş, Mehtap (2018). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gür, Süleyman (2014). Kâdî Beyzâvî Tefsirinde Teşbih Sanatı. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 153-182.
- Harman, Ömer Faruk (2000). İ.İ. *İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk (2010). Süleyman. *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Humâyî, Celâleddîn (1391 hş.). *Fünûn-i Belâgat ve Sınâ'ât-i Edebî*. Tahran: Neşr-i Homâ.

- Kara, Mustafa (1995). Fenâ. *İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kopuz Çetinkaya, Fatma (2015). Ferîdüddîn Attâr ve Bir Gazelinin İncelenmesi. *Current Research of Social Science*, 1 (2), 27-34.
- Köksal, M. Asım (2013). *Peygamberler Tarihi I-II*. Ankara: TDV Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı (2017). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Meftumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Pala, İskender (2012). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Safâ, Zebihullâh (1386 hş.). *Târih-i Edebiyyat der İran (I-VIII)*. Tahran: İntişârât-i Firdovs.
- Semerkandî, Devletşâh (1338 hş.). *Tezkiretü 'ş-şuarâ*, (haz. Muhammed-i Remezanî). Tahran: İntişârât-i Firdovs.
- Şahinoğlu, M. Nazif (1991). Attâr, Ferîdüddîn. *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Yıldırım, Nimet (2012). *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Yıldırım, Nimet (2017). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 186-198.
|| Geliş Tarihi-Received: 24.11.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Kutadgu Bilig’de Eş Anlamlı Meslek ve Unvan Adlarının Anlam ve Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme

Semantic And Morphological Analysis On Synonymous Nouns Of Profession And Title in Kutadgu Bilig

Yeşim TEKİN*

Öz

Kutadgu Bilig yazıldığı dönemin toplum ve toplumsal yapısı hakkında kapsamlı bilgiler içeren önemli bir kaynaktır. Toplum düzeninde önemli bir role sahip olan meslek grupları da *Kutadgu Bilig*’de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Bu araştırma yazısında *Kutadgu Bilig*’de yer alan meslek ve unvan adlarının anlamı ve oluşturulma biçimleri tespit edilmiş; bu yapıların anlamları ve aldığı ekler eş anlamlılık ilişkisi üzerinden incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada meslek adlarının tamamına yer verilmemiş olup yalnızca aynı eserde yer alan eş anlama sahip meslek ve unvan adları tespit edilmiştir. Bu adlar eş anlamlılarıyla beraber anlam ve yapıları üzerinden değerlendirilirken buldukları bağlam da dikkate alınmıştır. İncelemede meslek ve unvan adı ya da sıfatı yapan +çl eki ile oluşturulan yapıya denk hangi ekler ve sözcüklerin tercih edildiği tespit edilerek bunlar üzerine değerlendirme yapılmıştır. Meslek ve unvan adları aracılığıyla eş anlamlı sözcüklerin dilin söz varlığına kattığı çeşitliliğin yanı sıra birbirini açıklaması ve tanımlaması bakımından da metin içinde önemli bir yere sahip olduğu tekrar görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, meslek ve unvan adları, eş anlamlılık.

Abstract

Kutadgu Bilig is the main resource containing comprehensive information about the society and social structure of the period in which it was written. Profession groups who have an essential role in the social system are also discussed in the detail in *Kutadgu Bilig*.

In the research paper, the content and structure regarding the names of various professions and titles in *Kutadgu Bilig* and their connection between them are respectively analyzed in regards to synonymousness. Therefore not all professions and titles were included in the study; only the names of professions and titles which have synonyms in the mentioned source were determined. While evaluating these names, along with their synonyms, on their meanings and structures, their context was also taken into account. In this case it is determined which suffixes and words are preferred instead of the structures formed with the +çl which gives the noun or adjective of profession and title and these are evaluated through the structure and the content. It was once again found out through noun of professions and titles which synonyms have an important role in the text in terms of explaining and defining each other as well as adding diversity to the vocabulary.

Key Words: Kutadgu Bilig, nouns of profession and title, synonymousness.

* Doktora Öğr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul/Türkiye, e-posta: yesimtekin16@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3628-5189.

Giriş

1. Kutadgu Bilig’de Mesleklerin Yeri

11. yüzyılda Türk dilinin bilinen en önemli eseri *Kutadgu Bilig* o dönemin söz varlığını tespit edebilmemiz ve anlayabilmemiz için her zaman değerli bir kaynak olmuştur. *Kutadgu Bilig*’de din, aile düzeni, ahlak, tören, şölen düzeni, sofraya görgüsü, eğitim, düş yorma, gökbilim gibi birbirinden oldukça farklı ama toplumsal açıdan her zaman dikkat çeken çeşitli konulara yer verilmiştir. İşlenen konu açısından geniş bir yelpazeye sahip olmasıyla kullanılan sözcükler de çeşitlenmiş ve Türk Dilinin söz varlığına zenginlik katmıştır. Toplumun içinde ve toplum düzeninde önemli bir role sahip olan meslek grubu çalışanları da *Kutadgu Bilig*’de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Agop Dilaçar’ın (2016: 150) da eserinde bahsettiği üzere Karahanlı saray örgütünde elîg’den sonra vezir, sübaş, ulug hacib, kapuğbaş, yalavaç, bitigçi ılımğa, ağıcı, aş-baş, idişçi baş gibi aşamalar bulunmaktadır. Eserin baplarından da görüleceği gibi meslekler için de ayrı başlıklar açılmış ve bu konular da hususi bir şekilde ele alınmıştır. Bahsedilen meslek ve unvan adları sadece saray düzenini içermemekte diğer meslek gruplarına ve adlarına da yer verilmektedir. Bu durum *Kutadgu Bilig* üzerine yapılan çalışmalarda da kendini göstermektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi *Kutadgu Bilig İncelemesi* adlı eserinde Agop Dilaçar (2016) meslek ve unvan adlarına açıklamalarıyla birlikte yer vermiştir. Türk dili alanında çalışanlar dışında da eserdeki meslekler çalışma alanı olarak seçilmiştir. “*Kutadgu Bilig’de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik ile İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu*” (Can vd. 2012: 68) adlı makalede muhasebe işlerini, meslek ahlakını ilgilendiren beyitler ele alınmış ve bu beyitlerde geçen belli başlı finansal terim ve sözcüklerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları ve açıklamaları incelenmiştir. Bizim çalışmamızda ise meslek adlarının tamamı değil aynı eserde kullanılan eş anlamlıları tespit edilecek ve tercih edilen sözcükler ve söz grup yapılarının nasıl oluşturulduğu incelenecektir.

2. Kutadgu Bilig’de Eş Anımlı Meslek Adları

Birbirine yakın anlamlı ya da tam eş anlamlı olan sözcükler Türkçenin söz varlığına zenginlik katan önemli kavramlar arasındadır. Eş anlamlı sözcükler dilin söz varlığına kattığı çeşitliliğin yanı sıra birbirini açıklaması ve tanımlaması bakımından da metin içinde önemli bir yere sahiptir. Karahanlı Türkçesi dönemine ait *Kutadgu Bilig*’in söz varlığı Türk dili için önemli bir yere sahiptir. Bu araştırma yazısında *Kutadgu Bilig*’deki meslek ve unvan adları eş anlamlılarıyla beraber yapıları ve buldukları bağlam doğrultusunda incelenecektir. Metinde kullanılan eş anlamlı sözcüklerin yapıları Türk dilinin hareketliliğini göstermesinin yanı sıra metin içi sözlük oluşumuna da katkı sağlayarak o dönemki meslek ve unvan adlarının tanımına ve kullanım çeşitliliğine ulaşmamıza yardımcı olmaktadır.

Kutadgu Bilig’de meslek ve unvan adı yapan ek addan ad yapma eki olan +çI’dır. Bu ekin bu dönemde yalnızca -cı ve -çi şekilleri bulunmaktadır. Ünsüzü için sadece /-ç/ sesi kullanılırken ünlüleri de dar, düz özelliklerine sahip /ı,i/ sesleridir. Bu ekin “kullanış sahası çok geniş, işleklik derecesi çok yüksektir. Her türlü ismin sonuna gelerek onlarla ilgili meslek sıfatları, uğraşma isimleri yapar” (Ergin 1999: 157). Bu kullanım sahası genişliği ile oluşturulan tapuğcı, koycu, sü baş, gibi çeşitli meslek ve unvan adları *Kutadgu Bilig*’de yer almaktadır. Bu tür adların yerine kullanılan eş anlamlı sözcükler ve söz grupları da bulunmaktadır. +çI eki ile oluşturulan bu sözcüklerin eş anlamlılarının şekillenmesinde ise çeşitli yapıların var olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, aynı ek ile oluşturulan farklı Türkçe sözcük kullanılmasıdır. Eş anlamlı olarak kullanılan adlar için sözcük düzeyinde farklı Türkçe sözcük tercih edildiği gibi yabancı bir dildeki karşılığın

da yer verilmektedir. Yabancı sözcük düzeyinde olan eş anlama sahip kavram ödünçleme yoluyla dilimize girmiş ve Türkçesiyle aynı anda varlık göstermiştir. Diğer bir yöntem olarak ise yapılan iş ile yapanı içeren söz grubu oluşturulmasıdır. Aynı veya farklı bağlamda yer alan bu sözcük ve söz grupları sayesinde *Kutadgu Bilig'*de unvan ve meslek adlarının nasıl çeşitlendiği ve şekillendiğini görmekle birlikte bu eş anlamlıların tanımlarına metin içinde ulaşılmakta ve bu sayede metin içi sözlük oluşturulabilmektedir.

2.1. Türkçe Sözcüklerden Oluşan Eş Anlamlılar

Bu eş anlamlı sözcükler Eski Türkçe döneminden beri kullanılan sözcükleri de içermektedir. Eş anlamlı bir sözcük için Türk dilinin farklı lehçesindeki sözcük kullanılabilirken Türkçe söz grupları oluşturularak da yeni bir eş anlamlı türetilmiştir.

2.1.1. otaçı- emçi "Tabip"

Otaçı sözcüğü için başvurduğumuz *Dīvanü Lügati't-Türk'*te ot "ilaç" madde başında bu sözcük "tabip" ota.çı diye verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 15). ota- için Oğuz lehçesi olduğu yazılmış ve şu örnek verilmiştir: Emçi angar ot ota.dı. "Doktor onu ilaçla tedavi etti." (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 458) Emçi için ise "ilaç yapıp tedavi edene emçi denir" (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 17) ifadesini bulmaktayız. Beyitlerde de iglig "hastalık" ile ilgilenen kişiler için her ikisi de kullanılmıştır.

otaçı

otaçı tirildi tamur kördiler

ol ig kem ne ermiş ayu berdiler (1057)

(Etrafına tabipler toplandı, nabzına baktılar; bu hastalık ve rahatsızlığın ne olduğu hakkında fikirlerini söylediler.)

ay elig otaçı sanı sen bu kün

bođun barça iglig sanga munluğun (5241)

(Ey hükümdar sen bugün bir hekimsin; halkın ise sana muhtaç olmanın hastasıdır.)

ölümke asıg kıldı erse ot em

otaçı turu ıalğay erdi ulam (1199)

(Ölüme karşı ilaç ve deva fayda etse idi tabipler ebediyen hayatta kalırlardı.)

kışı iglese ot otaçı berür

otaçı iginge otın kim kıılır (2109)

(İnsan hastalanırsa tabip bunun ilacını verir; eğer tabip hastalanırsa onu kim tedavi eder.)

emçi

tirig bolsa yalnguk yeme igler ök

igin emçi körse otun emler ök (4358)

(İnsan hayatta iken hastalanabilir; tabibe müracaat ederse tabip o hastalığı ilaç ile tedavi eder.)

körü barsa yaqşı ayur emçiler

aşıg az yese er esenin küler (4641)

(Dikkat edersen tabipler çok iyi söylemişler; insan yemeği ne kadar az yerse o kadar sıhhatli ve neşeli olur.)

2.1.2. igdişçi/ yılkıcı "Hayvan Yetiştirici"

İgdişçi ve yılkııcı sözcükleri farklı iki beyitte yer alırken ilk beyitte görüldüğü gibi kamuğ yılkılarğa başçı, igdişçi; igdiş üklütsin denilen kişiler için ise yılkııcı kullanılarak iki farklı sözcüğün aynı anlamda ve aynı şekilde türetildiği görülmektedir.

muningda basa ol bu igdişçiler
kamuğ yılkılarğa bular başçılar (4439)

(Bundan sonra hayvan yetiştiriciler gelir; hayvan sürülerinin başında bunlar bulunurlar.)

tariğçi tariğka erig bolsuni
yeme yılkıçı igdiş üklütsüni (5590)

(Çiftçiler çiftlikte gayret etsinler, hayvan besleyenler de onları çoğaltsınlar.)

2.1.3. koyçu/ koy kütçisi “Çoban”

Tek beyitte yani aynı bağlamda yer alan birbirini açıklar nitelikte olan eş anlamı oluşturulmuş sözcüklerden biri de koyçu sözcüğüdür. Koyçu “çoban” sözcüğünün anlamı koy kütçisi “koyun güden, çoban” olarak açıklanmakla birlikte eş anlamlı söz grubu tanım görevi de görmektedir.)

bodun koy sanı ol begi koyçısı
bağırsak kerek koyka koy kütçisi (1412)

(Halk koyun gibidir; bey onun çobanıdır, çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.)

2.1.4. kulavuz/ yolçı “Rehber”

Bu iki sözcük de “rehber, yol gösteren” anlamlarında farklı bağlamlarda kullanılmaktadır.

yolçı için ol yol başla.dı “o yol rehberliği yaptı.” şeklinde başka bir versiyonunu *Dîvânu Lügati't-Türk'* te görmekteyiz (DLT, 471). *Dîvanu Lügati't-Türk'* de çuwga sözcüğü Oğuz ve Kıpçak lehçesinde “rehber ve komutan” anlamında kullanıldığı söylenmektedir. Örnek olarak ise şu atasözü ile karşılaşmaktayız: Kalın kula.n çuwgasız bolma.s. (DLT, 184) kula.buz sözcüğü içinse şu atasözü örneği ile karşılaşmaktayız: kalın kâz kula.vuzsu.z bolma.s. (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 212) Bu iki atasözünün anlamı şöyledir: “Burada işleri kendisinden daha iyi yapabilenlere uymayı tercih ediyor.” İki sözcüğe bakıldığında çuwga sözcüğünün lehçesi belirtilirken kulavuz sözcüğünün lehçesi bildirilmediği için eserin standart dilini yansıtan farklı bir lehçeden olduğu düşünülmektedir.

kulavuz

bu kökteki yulduz bir ança bezek
bir ança kulavuz bir ança yezek (128)

(Bu gökteki yıldızların bir kısmı süs bir kısmı kulavuz bir kısmı da öncüdür.)

bir ança yarutmuş halayıkka ol
bir ança kulavuz bolur yitse yol (129)

(Bir kısmını halk için aydınlatmıştır; bir kısmı kulavuzdur, insan yolunu kaybederse bunlarla bulur.)

yolçı

üküş ming selamım sevüg savçığa
ol edgü kulavuz köni yolçığa (3730)

(Sevgili resule, o doğru rehber ve iyi kılavuza binlerce selam!)

kamuğ edgülıkke neng ol yolçısı
kamuğ ig toğaka neng ol emçisi (3979)

(Her türlü iyiliğe yol gösteren şey varlıktır; her türlü hastalığı tedavi eden şey varlıktır.)

negü ter eşitgil büğü elçi beg
bu beglik işini bilir yolçı beg (5250)

(Memleket idare eden hâkim bey ve bu idare işinde yol gösteren bey ne der, dinle!)

hazine telim bar er at sü üküş
kamuğ işke yolçı bilig bar ukuş (5478)

(Hazinen çok, adamların ve askerinin var; her türlü işe yol gösteren bilgi ve akla sahipsin.)

2.1.5. sözcü/ okıtçı "Daveteden aracı kişi"

Eş anlamlı sözcüklerin tespitinde bağlam önemli bir yer tutmaktadır. Sözcü, okıtçı gibi sözcükler anlamları doğrudan aynı olmasa da ilk beyitte görüldüğü gibi "davet edip götürmek için gönderilen kişi" anlamında kullanılmaktadır.

sözcü

katıg arzuladı seni körgüke
meni sözcü idtı okıp eltgüke (3456)

(Seni görmeği çok arzu etti; seni çağırıp götürmek için davetçi olarak beni yolladı.)

meni sözcü idtı bu işke sanga
uvut kılmağıl sen meni ay tonga (4981)

(Bu işi için beni sana elçi olarak gönderdi; ey kahraman, sen beni artık utandırma.)

okıtçı

negü teg okılım anı ay berü
kimi idsa bolğay okıtçı narı (3155)

(Onu buraya nasıl davet edelim, onu çağırarak üzere kimi gönderelim.)

okıtçı meni idtı emdi sanga
meni yalnguz idma ay ersig tonga (3470)

(Şimdi sana davetçi olarak beni gönderdi; ey mert yiğit, ben yalnız dönmeyeyim.)

2.1.6. sözcü/ ötüğçi "Sözcü"

Sözcü ve ötüğçi sözcükleri "dile getiren, sözcü" anlamlarında kullanılmaktadır. Bu sözcüklerde olduğu gibi bağlam önem arz etmektedir.

kalı yol kesilse kapuğ başçısı
yana kirgü bolsa er at sözcüsi (2540)

(Kabul zamanı sona erince kapıcı- başı hizmetkârlardan maruzatta bulunacak kimse varsa onunla tekrar huzura girmelidir.)

ötüğçi

ötüğçi kereksiz mungadsa özüm

tilim tepremedin eşitür sözüm (3767)

(Başım darda kalırsa aracıya lüzum yoktur; dilim daha hareket etmeden sözümü işitiyor.)

*hācibler işi tut ya begler işi
uluğ ya kiçig tut ötügçi kişi* (2493)

(İster haciblerin ister beylerin işi olsun büyük veya küçük o bütün maruzatta bulunmak isteyenleri kabul eder.)

2.1.7. yalavaç/ elçi “Hükümdarın elçisi, aracı”

Yalavaç sözcüğü de elçi, aracı anlamına sahip olan sözcüklerden biridir. Fakat bu beyitlerde devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olan bir elçiden bahsedilmekte ve özellikleri de sırasıyla anlatılmaktadır.

*çalı başğuğa bulmasa sen yarı
yalavaç ıdıp sen bar illeş yori* (2362)

(Eğer sen galebe çalmak için imkân bulamazsan elçi göndererek sulh yapmağa çalış.)

*bilir sen seziksiz ajun begleri
yalavaç ıdur öldin êlke êri* (2593)

(Şüphesiz bilirsin ki dünya beyleri memleketten memlekete elçi gönderirler.)

*kamuğ erde üdrüm yalavaç kerek
biliglig ukuşluğ talu ked yürek* (2597)

(Elçi insanlar arasında mümtaz, akıllı, bilgili, seçkin ve çok cesur bir kimse olmalıdır.)

*bayat kullarında eng üdründüsi
yalavaçlar erdi kişi edgüsi* (2598)

(Tanrının kulları arasında en seçkinleri ve insanların en iyileri onun elçileri idi.)

*ukuşluğ kerek ked yalavaç örtüg
biliglig kerek sözke bilse yörüg* (2600)

(Elçi çok akıllı, temkinli ve sözünü ifade edebilmesi için de bilgili olmalıdır.)

*yalavaç bilir bolsa erdem kamuğ
bedüyür begi atı ilde uluğ* (2643)

(Elçi her türlü fazilete sahip olursa beyi büyür ve adı o memlekette yükselir.)

*yalavaç işi kör neçe söz bolur
sözi yakşı bolsa tilekin bulur* (2666)

(Elçinin işi hep sözle olur; sözü iyi olursa dileğine kavuşur.)

*biri bitigçi hatı belgülüg
birisi yalavaç tili ülgülüg* (2733)

(Biri yazmasını bilen kâtip biri konuşmasını bilen elçi.)

*yalavaç söz êltür yanutı kalur
yanut söz eşitting tegür ay unur* (3814)

(Elçi söz iletir ve cevabını ister; cevabını duyduysa kudretli insan onu götür.)

*yalavaç tedüküm bu elçi turur
bu elçi sözün aysa ölmez kalur* (3819)

(İşte elçi dediğim böyle olan elçidir; bu elçi ne söylesin ona zeval yoktur.)

2.1.8. tapuğçı "Hizmetkâr, hizmet eden"

Tapuğ sözcüğü +çI ekini alarak "hizmet eden, hizmetçi" anlamını kazanmasının yanı sıra çeşitli söz grupları ile de bu anlam oluşturulmaktadır. Bu söz grupları er, kişi gibi adlarla tamamlanmaktadır: tapnur er, tapnur kişi. Sıfat grubu niteliğindeki kullanıma da unvan ve meslek adı oluşumunda rastlanmaktadır.

*atım kul tapuğçı kör ornum kapuğ
kılınçım könilik me kılkıım tapuğ* (590)

(Benim adım kul ve hizmetkârdır; bak, yerim kapıdır. Şiarım doğruluk ve tıynetim hizmettir.)

*bu künde naru sen kıyılma tapın
tapınsa öter beg tapuğçı hakın* (597)

(Bugünden itibaren sen dürüstlikle hizmete başla elbette bey hizmet edenin hakkını öder.)

*men igdiş kulung men tapuğçı sening
yuluğ bolsu cānım iligke mening* (1554)

(Ben senin himaye ettiğin bir kulunum; senin hizmetkârınım hükümdar için canım feda olsun.)

*tapuğçı bile beg kötürdi eğin
tilek teg tapuğ kılsa tındrur begin* (1882)

(Bey hizmetkârı sayesinde göğsünü kabartır; o arzu edildiği şekilde hizmet ederse beyini rahat ettirir.)

*bağırsak tapuğçı eşik yastanur
tiledükte tutçı kapuğda turur* (2727)

(Sadık hizmetkâr eşiği yastık yapar ve her istenildiği zaman kapıda hazır bulunur.)

*ķamuğ türlüğ işke sınadı ilig
tilek teg tükel buldı tapnur erig* (619)

(Hükümdar onu her türlü işte denedi; hizmetkârını kendi istediği gibi buldu.)

*şaranķa tapınma ay tapnur kişi
tiriglik yava bolģa isiz başı* (949)

(Hasise hizmet etme ey hizmet eden insan; yoksa hayatın boş geçmiş olur ve kendin de kötü olursun.)

*tegü ter eşit bu tapuğ kılģuçı
tapuğ birle devlet atın mingüçı* (1608)

(Hizmet eden ve hizmetinden dolayı saadet atına binen insan ne der, dinle.)

*et öz cān yuluğlar tapuğ kılģuçı
tiler beg sevinci bu ķul bolģuçı* (2960)

(Hizmet eden insan tenini ve canını feda eder; kulluk eden beyini memnun eder.)

2.1.9. sü başçı "Ordu komutanı"

Sü başçı, ordunun başında bulunan, orduyu düzenleyen kişi olarak beyitlerde yer almaktadır. Ad öbeğine gelen +çI eki bu öbeğe kılıcı anlamını vermektedir.

*sü başçı tüze tursa yortuğ kırın
eriglerini yıgsa yetürse songın* (2586)

(Kumandan beyin muhafız alayını tanzim ederken kimsenin ileri gitmemesine ve geride kalmamasına dikkat etmelidir.)

sü başlar eren/ sü başlar kişi

Başla- eylemi ile oluşturulan başlar kelimesi “öncülük eden, komuta eden” anlamına sahip olmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 471). sü başlar eren/ kişi “orduyu yöneten kişi” başlar sözcüğü ile sıfat tamlaması kurularak sü başçı ile eş anlamlı yapılar oluşturulmuştur.

*sü başlar eren kür yüreklig gerek
yüreksiz er at alsa andın yürek* (2044)

(Korkak askerin cesaret alması için kumandanın cesur ve kahraman olması lazımdır.)

*manga aygıl emdi sü başlar kişi
negü teg gerek kılsa begler işi* (2266)

(Şimdi bana söyle beylerin işini iyi görmesi için kumandan nasıl olmalıdır.)

*bedük tutsa könglin bu sü başlar kişi
seziksiz yağıdın bu er berge yer* (2296)

(ordu kumandanı mağrur olursa şüphesiz düşmandan dayak yer.)

*sü başlar kişi bolsa mundağ gerek
anın başlasa sü bolur edgürek* (2410)

(Ordu kumandanı böyle olmalıdır; böyle bir adam orduya baş olursa çok iyi olur.)

2.1.10. Kapuğçı/ kapuğ başlar er/ kapuğ başçı “Saray baş kahyası”

kapuğçı için de farklı iki söz grubu kullanılmaktadır. Beyitler incelendiğinde “kapıda duran kişi” anlamının üç farklı şekilde ifade edilerek tek bir meslek adını nitelediği görülmektedir.

*kapuğçı tıdumaz ya yol kılğuçı
teğürmez manga bir küvez kür küçi* (3768)

(Kapıcı veya yol gösterici bana mâni olamaz; hiçbir kibir ve azamet taslayan bana kafa tutamaz.)

*manga aygıl emdi kapuğ başlar er
negü teg gerek ay bu iş işler er* (2527)

(Şimdi gelelim kapıda durana, bu vazifeyi üzerine alan insan nasıl olmalıdır?)

*kalı yol kesilse kapuğ başçısı
yana kirgü bolsa er at sözçisi* (2540)

(Kabul zamanı sona erince kapıcı- başı hizmetkârlardan maruzatta bulunacak kimse varsa onunla tekrar huzura girmelidir.)

2.1.11. aşçı/ aş işçisi/ aş başçısı “Aşçı”

Aşçı ve işçi ile oluşturulan aş işçisi söz grubu aynı anlamı veren adlardır. Yine aynı zamanda görülmektedir ki aşçı için aş başçısı da kullanılmaktadır. Burada diğer

örneklerden farklı olarak işçi sözcüğü bir ad grubu içinde kullanılarak bir meslek adında yer almıştır.

*ayak tirki başlar bu aş başçısı
negü teg kerek aygıl aş işçisi* (2824)

(Aşçı- başı kaplan ve sofrayı idare eder; bu aşçı başı nasıl olmalıdır ki)

*boğuzdın bolur barça begke hatar
işin kılsa aşçı anı kim yeter* (2832)

(Bey için her türlü tehlike boğazdan gelir; aşçı işini yaparken onu kim sevk ve idare eder?)

*arığ bolsa aşçı arığ aş bérür
arığ bolsa aş suv seve ked yelür* (2846)

(Aşçı temiz olursa temiz yemek verir; yemek temiz olursa seve seve yenilir.)

*kalı eğri bolsa bu aş başçısı
kamuğ eğri boldı anıng işçisi* (2860)

(Eğer aşçı başı eğri olursa onun bütün yamakları da eğri olur)

*bir ança yeme bar takı işçiler
töşekçi ya kuşçu yeme aşçılar* (4148)

(Döşekçi, kuşçu ve aşçılar gibi bazı işçiler daha vardır.)

2.1.12. yağıcı/ yarağcı/ er at “Asker”

Yağıcı ve Yarağcı sözcükleri ise beyitte yer aldığı gibi yağı sançğuçı “düşman vuran” kimselerdir.

*negü ter eşitgil yağıcı kür er
bu saklık bile öz yağısın urar* (2019)

(İhtiyat ile hareket edip düşmanını yenen cesur muharip ne der, dinle.)

*bu yanglar bile er yağıcı bolur
yağıcı bolur hem yarağcı bolur* (2315)

(İnsanlar bu vasıflar ile harpçi olur ve işinin ehli olur.)

*yağıcı yarağcı kişi ol tuçı
yağı sançğuçı hem yetürgen öçi* (2316)

(Harpçi her vakit silah taşıyan kimsedir; o düşmanı vurur ve zafer kazandırır.)

2.2. Türkçesi ile Aynı Anda Kullanılan Yabancı Sözcüklerle Oluşturulan Eş Anımlı Sözcükler

İslamiyet'in kabulüyle dilde ve edebi çevrede değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. 11. yüzyıldan itibaren gerçekleşen etkileşim ile bu dönemde Arapça sözcükler Türkçede kendine yer edinmeye başlamıştır.

2.2.1. kengeşçi- vezir “Vezir, danışman”

Arapça vezir sözcüğü, kengeş “istişare ve işlerde tedbir” sözcüğüne +çl eki ile oluşturulan kengeşçi sözcüğü yerine kullanılmıştır.

*anıng tört eşi avıngu körüp
kengeşçi bular erdi birle turup* (49)

(Bunlar onun sevdiği dört arkadaşı idi; yanındaki müşavirleri bunlar idi.)

vezir begke tutçı kengeşçi bolur
kengeşçi kişiler tengeşki bolur (2256)

(Vezir, bey için daima müşavirdir, müşavirler her işte kıyasla hareket ederler.)

vezir bir ikinci sü başlar alem
birisi kılıç tuttu biri kalem (2418)

(Biri vezirlik ikinci ordu komutanlığıdır; bunlardan biri kılıç tutar biri kalem.)

beginde basa ilke elgi uzun
vezir ol iligke kılınçın sözün (2193)

(Beyden sonra onun yerine hareket ve söz ile memlekete hükmeden insan vezirdir.)

Değişen kültür çevresinin dile kattığı sözcüklerden biri de Arapça şa'ir sözcüğüdür. Şa'ir sözcüğü tanımı niteliğinde söz tērgüçi, kişig öggüçiler yeme yergüçi gibi söz gruplarının kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra kullanılan Arapça+ Türkçe kavramlarla oluşturulan yapılar şu şekildedir: şir aygüçi, beyt aygüçi.

*Dîvânu Lugâti't-Türk'*te -gUÇI eki ile tapınguçı "ibadet eden" (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 280) örneği verilmekte ve bu kullanımın Oğuz dışında diğer Türklerde böyle olduğu söylenmektedir. söz tērgüçi " söz derleyen", kişi öggüçiler yeme yergüçi "Kişi öven ve yerenler" anlamlarına denk şir aygüçi "şiir söyleyen", "beyit söyleyen", şair söz grupları ve sözcüğü kullanılmıştır.

2.2.2. şa'ir/ şir aygüçi/ beyt aygüçi "Şair"

munğar mengzetü aydı şir aygüçi
oķıgıl munı sen ayā bilgüçi (1181)

(Şair buna benzer bir söz söylemiştir; ey anlayan insan sen bunu oku.)

negü ter eşitgil bu şir aygüçi
ikigü yaraşsa asıg yer tuçı (3211)

(Şair ne der dinle; iki insan birbirine uygun düşerse bu daima onların faydalarına olur.)

negü ter eşitgil bu beyt aygüçi
oķıgıl açılğay taşı hem içi (2657)

(Şu beyti söyleyen ne der dinle; okursan onun içini ve dışını anlarsın.)

idi yakşı aymış bu beyt aygüçi
sözün mani birle tanuķ kılğüçi (4286)

(Şu beyti söyleyen, sözü ve manasını birbirine şahit gösteren insan çok güzel söylemiş.)

munğar mengetü aydı şa'ir bu söz
körü barsa mani biligsizke köz (1974)

(Şair bu sözü buna benzeterek söylemiştir; dikkat edersen manası bilgisiz için gözdür.)

basa keldi şa'ir bu söz tergüçi
kişig öggüçiler yeme yergüçi (4392)

(Sonra söz dizener, insanları ögen veya yeren bu şairler gelir.)

3. Kutadgu Bilig'de Eş anlamlı Unvanlar

Bu ek umumiyetle isimlerden meslek isim ve sıfatları yapmaktadır. Peygamber ve hükümdar için kullanılan adlar da +çI eki ile oluşturulan sözcüklerdir. *Kutadgu Bilig'*de peygamber sözcüğü için birden fazla kavramın kullanıldığı görülmektedir. Bunların tanım niteliğindeki örnekleri aşağıda yer almaktadır.

3.1. savçı/ yalavaç "Peygamber"

Savçı "Elçi. Yüce Tanrı'nın elçilerinden. Aslı "haberler, sözler, atasözleri" -ki bunları elçi iletir- anlamına gelen sāv'dan alınmadır." (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 530).

*üküş ming selāmım sevüg savçıka
ol edgü kılavuz köni yolçıka* (3730)

(Sevgili resule, o doğru rehber ve iyi kılavuza binlerce selam.)

*olarda biri savçı urğı-turur
bularnı ağır tutsa kut kıv bulur* (4337)

(Bunlardan biri peygamber neslidir; bunlara hürmet edersen devlet ve saadete kavuşursun.)

*tuğğlı ölür ök sevüg cān barur
kerek beg kerek kul ne savçı kalur* (6290)

(Her doğan ölür sevgili can gider; dünyada ne bey ne kul ne de peygamber kalır.)

*neçe savçı tuğdı oğıtçı amul
bayat hükmi birle ayu bērdi yol* (6395)

(Kaç peygamber kemal sahibi kaç elçi geldi ve Tanrı hükmü ile bize yol gösterdi)

*tegür savçımızka tümen ming selām
tüzü tört eşinge takı ertüre* (6645)

(Peygamberimize ve onun dört arkadaşına da binlerce selam ulaştır)

*sevüg savçı ıdtı bağırsak idi
bodunda talusı kişide kedi* (34)

(Esirgeyen rabbim halkın en seçkini ve insanların en iyisi olan sevgili peygamberi gönderdi)

yalavaç "Peygamber"

Peygamber için yalavaç denildiği gibi yala.vaç da denir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 40). Tengri yala.vaç ıdtı denir " Yüce Tanrı elçi gönderdi demektir." (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 529).

*yuluğ kıldı malı teni cānını
yalavaç sevinci tiledi köni* (52)

(Malını, tenini ve canını feda etti; dileği ancak peygamberin rızası idi.)

3.2. ajunçı/ ajun ilçisi/ ajunçı kişi/ bodun başçısı/ èlig "Hükümdar"

Kutadgu Bilig'de hükümdar için èlig sözcüğüyle birlikte hükümdarın özelliklerini de yansıtan farklı unvan adları da kullanılmaktadır. +çI ekiyle oluşturulan çeşitli adlarla eş anlamlı unvanlar oluşturulmaktadır.

ajunçı, ajunçı kişi

Ajunçı kişi, Ajunçı Beg doğrudan "dünyaya hâkim olan kimse, bey" anlamına sahip olmakla beraber bu gruplar sıfat tamlaması yoluyla oluşturulmuştur. +çI eki

sözcüğe sıfat görevi yükleyip hükümdar için kullanılan bir eş anlamlı söz grubu oluşturmaktadır.

*ajunçığa erdem kerek ming tümen
anın tutsa el kün kiterse tuman* (285)

(Dünyaya hâkim olana binlerce fazilet lazımdır; o bunlar ile eli günü idare eder, sisleri dağıtır.)

*êlig kolsa ajunçı kişi
bu saqlık erür hem şeriat işi* (446)

(Ey hükümdar, memleket arzu edersen ihtiyatlı ol; bu ihtiyat aynı zamanda şeriatın da emrettiği şeydir.)

*ajunçı bögü beg nelük kenç urur
er at kayda bolsa anuk kenç bolur* (2056)

(Dünya hâkimi bey niçin hazine toplar; asker nerede ise oradan hazır hazine alır.)

*kapuğ başlar erning bağırsaqlığı
bu yanglıg kerek ay ajunçı kişi* (2589)

(Kapıcı başı olan kimse böyle içten bağlı olmalı ey cömert hükümdar.)

*negü ter eşitgil ajunçı beg er
bodun başlağuçı biliglig yeg er* (2602)

(Dünya beyi halkı idare eden bilgili ve iyi insan ne der, dinle.)

*kalın sü idisi ajunçı kanı
süsin kodtı boldı kara yer sanı* (6437)

(Kalabalık bir orduya sahip olan o cihan beyi hani; ordusunu bıraktı, kendisi kara toprak oldu.)

bodun başçısı, ajun elçisi

Bu ad öbeklerini oluşturan iki sözcük tek bir kavramı karşılayarak metinde hükümdar için kullanılan eş anlamlı sözcük görevi yapmaktadır. Bodun başçısı ve ajun elçisi "halkın başındaki, halkı yöneten" grubu hem hükümdar yerine kullanılmış hem de hükümdarın özelliğini belirtmiştir.

*kalı edgü bolsa bodun başçısı
kamuğ edgü boldı anıng işçisi* (894)

(Eğer halkın başında bulunan kişi iyi olursa onun bütün memurları da iyi olur.)

*bodun başçı begke bu himmet kerek
bu himmet bile hem mürüvvet kerek* (2124)

(Halka baş olan beye himmet gerek, bu himmet ile mürüvvet de bulunmalıdır.)

*kılıç baldu boldı bu el saqçısı
kılıçın alır el bodun başçısı* (2140)

(Kılıç ile balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan kılıç sayesinde memleketler ele geçirir.)

*idi yakşı aymış ajun elçisi
biliglig ukuşluğ bodun başçısı* (4012)

(Bilgili, akıllı ve halkın başında bulunan dünya hâkimi çok güzel söylemiş.)

*negü ter eşitgil bodun başçısı
törü birle ilde yadıġlı küsi* (5287)

(Dinle, halkın başında bulunan ve kanun ile memlekete şöhretini yayan insan ne der.)

élig
*bu kün toġdı élig bu ılı bile
yarudı ajuna kün ay teg yala* (415)

(Hükümdar Kün- Togdı böylece bu tabiatı ile güneş ve ay gibi parlayarak dünyayı aydınlattı.)

*basutı tilep bulmadı kör élig
teġürdi özi bara işke elig* (431)

(Hükümdar yardımcı aradı, fakat bulamadı ve her işi kendisi bizzat ele almak mecburiyetinde kaldı.)

*bu mundaġ kişiler éligke kerek
éligke kerek neng kör élke kerek* (566)

(Hükümdar için bu gibi kişiler lazımdır; hükümdar için lazım olan memleket için de lazımdır.)

Sonuç

Kutadgu Bilig'de yer alan meslek ve unvan adları incelemesi öncelikle meslek ismi ve sıfatı yapan +I ekini alan adlar üzerinden yapılmış ve bunlar yerine kullanılan eş anlamlıları tespit edilmiştir. İnceleme sonucunda görülmektedir ki eş anlamlı sözcükler için farklı iki Türkçe sözcük kullanılmakla birlikte o dönemin şartları doğrultusunda yabancı kökenli sözcükler de metinde yer almıştır. Bunlarla birlikte bir sözcüğe karşılık eş anlama sahip sözcük grupları da oluşturulmuştur. Bu durum Türk dili içindeki yapısal çeşitliliği yansıtmakla beraber dil içinde yer alan lehçeler arasındaki sözcükleri açıklama açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Bu doğrultuda beyitlerde yer alan eş anlamlılar incelendiğinde birbirini açıklar nitelikte özelliğe de sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak meslek ve unvan adları için kullanılan eş anlamlı yapılar 3 madde ile özetlenmiştir:

1. Farklı iki Türkçe sözcük kullanılan eş anlamlılar: otaı-/ emı, igdişı/ yılıcı, ulavuz/ yolı, sözı/ ötüġı, yalava/ élı/ oıtı, savı/ yalava, ajunı/ élig.
2. Sözcük grubu ile oluşturulan eş anlamlılar: tapuġı/ tapnur er/ tapnur kişi, sü başı/ sü başlar eren, apuġı/ apuġ başlar er/ apuġ başısı, aşı/ aş işisi/ aş başısı, oyı/ oy kütisi, bodun başısı/ ajun ilisi/ ajunı, ajunı kişi/ élig.
3. Ödünlenen yabancı sözcükler ile oluşturulan eş anlamlılar: kengeşı/ vezir, şir ayġuı/ beyt ayġuı/ şa'ir.

Kaynakça

- Arat, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I- Metin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arat, Reşit Rahmeti (1959). *Kutadgu Bilig II- Tercüme*. Ankara: TTK Basımevi.
- Dilaar, Agop (2016). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B. ve Ziyat Akkoyunlu (2018). *Divânu Lugati't-Türk, Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

Ergin, Muharrem (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.

Şen, Serkan (2019). Divânu Lugatî't-Türk'ü Şekillendiren Yazı Dili Söz Varlığı Açısından Dönemin Hangi Lehçesine Dayanır?. *Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları- Eski Türkçenin İzinde*. Ankara: Akçağ Yayınları, 81-89.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 199-234.
|| Geliş Tarihi-Received: 10.11.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

İçinde El ve Ayak Organ İsimleri Geçen Deyimlerde Söz Dizimi

The Names Of Hand And Foot Organ Inside Words

Kübra ÇOLAK*

Öz

Deyimler anlatıma akıcılık, çekicilik katan çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi kalıplaşmış sözcük gruplarıdır. Türkçeye büyük zenginlik kazandıran bu kelime grupları bir durumu daha az sözcükle anlatmaya ve duruma açıklık getirmelerinin yanı sıra sahip oldukları zengin anlam çağrışımlarıyla muhatapları üzerinde derin etkiler bırakır. Deyimlerin teşkilinde Türkçede kullanılan çok farklı sözcükler bu anlam çağrışımları içinde çeşitli rollerde karşımıza çıkar. Bunlardan biri de insan organlarından el ve ayaktır.

Bu çalışmada içinde el ve ayak organ ismi geçen deyimlerde kelime grubu olarak anılan isim tamlaması, sıfat tamlaması, kısaltma grubu, ayrılma grubu, isnat grubu, yaklaşma grubu, tekrar grubu, bulunma grubu, bağlama grubu, sıfat-fiil grubu, birleşik fiil şeklinde oluşan deyimler ele alınmıştır. Ayrıca kurallı cümle, devrik cümle, soru cümlesi, sıralı cümle, eksiltili cümle şeklinde oluşan deyimler ve bunların dışında mastarla biten, edatla biten, kendi dönüşlülük zamiriyle kurulan deyimlerle birlikte anlamca olumsuzluk içeren ve kafiyeli şekillerde karşımıza çıkan deyimler çeşitli başlıklar altında incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Deyim, el, ayak, organ isimleri, söz dizimi

Abstract

Idioms are mostly multi-word language elements and stereotyped phrases, most of which have a meaning apart from its real meaning which add fluency and attraction to expression. These word groups which add great richness to Turkish leave a profound effect on their interlocutors with their rich connotations of meanings as well as expressing a situation in fewer words and clarifying the situation. Notably different words used in the form of idioms in Turkish appear in various roles within these meaning connotations. One of these is the hand and foot from human organs.

In this article, idioms that include the noun of hand and foot organs and formed with word groups as noun phrase, adjective phrase, abbreviation group, ablative group, attributing group, dative group, repetition group, locative group, conjunction group, gerundium group, compound verb group are discussed in the statement. In addition to this, idioms formed in the form of regular sentences, irregular sentences, question sentences, coordinate sentences,

* Türk Dili Bilim Uzmanı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara/Türkiye, e-posta: kubra_colak38@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9457-1979.

non- finite sentences also idioms completed with mastar, preposition, pronoun of 'kendi' and also idioms which involve negative meaning and rhyming will analyze through various titles.

Keywords: Idiom, hand, foot, organ names, syntax

Giriş

Deyim kavramı için Osmanlı'da uzun süre darb-ı mesel daha sonraları ise ta'bir ıstılah kelimeleri kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise ta'bir uzun süre kullanılmış ve daha sonra deyim kelimesini Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından 1935 yılında teklif olarak sunulmuş zamanla kabul görmüştür (Sinan 2015: 17). Tarih boyunca farklı isimlerle anılan deyimler söz varlığı için önemli unsurlardır.

Bugün Çağdaş Türk Lehçelerinin bazılarında ise şu sözcüklerle karşılanmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde frazeologiya/sabit söz birleşmesi, Kazak Türkçesi'nde turaktı tirkes/frazeologizm/ ayşıktı söz uramı/ beyneli söz tirkesi, Kırgız Türkçesi'nde turuktü söz aykası/ frazeolojizm/ körköm söylüm, Gagavuz Türkçesi'nde bölünmez laf birleşmesi, Tatar Türkçesi'nde obrazlı tağbir, Özbek Türkçesi'nde ibara, Türkiye Türkçesi'nde durnuklu söz dizimleri bu sözcükler deyimlerin yerini tutar (Sinan 2015: 17). Deyimler bütün Türk milletleri için önemli olup her Türk boyu farklı isimle adlandırmıştır.

Vecihe Hatiboğlu deymi, anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan, bazı kelimeleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır. Buna göre, deyimın anlamında, az çok mantık dışı hayaller, düşünceler aramak özellikle verilen kalıbın kelimelerinden birisinin veya ikisinin fiil veya isim çekimlerinden birine girip girmediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu, Türk deyimının özelliğidir (Hatiboğlu 1964: 221).

Türkçe sözlük: Deyimi genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir olarak tanımlar vb. bunlara benzer birçok tanım mevcuttur (Türkçe sözlük: 651).

Deyimler üzerine yapılan çalışmalar kısaca şu şekildedir:

İlk defa Şinasi *Halk Hikmeti* diyerek deyimleri toplamıştır. Ahmet Mithat 1873 yılında *Durub-ı Emsali Osmaniyye Hikemiyatının Ahkâmını Tasvir* adıyla yayımlanmıştır. Ebuzziya Tefvik 1885 yılında Şinasi'nin eseri eserine eklemeler yapmak suretiyle söz sayısını 4004 olarak vermiştir. Tekezade M. Sait de *Durub-ı Emsal-i Türkiyye* veya *Atalar Sözü* adını verdiği eserini 1895 yılında yayımlanmış ve herhangi bir ayrıma gitmemiştir (Sinan 2015:36). Deyimler üzerine yapılan ilk çalışmalar Tanzimat dönemine denk gelir.

Sadi Kırımlı 1939 yılında yayımladığı *Atalar Sözü* adlı eserinde 2742 atasözünün yanında 2140 deyim vermiştir. Mustafa Nihat Özön tarafından 1943 yılında yayımlanan *Türkçe Tabirler Sözlüğü* daha ayrıntılı, örnekli bir deyimler sözlüğüdür. Mehmet Ali Ağakay'ın 1949 yılında Ankara'da yayımlanan *Türkçede Mecazlar Sözlüğü* adlı eseri de anahtar kelimeleri esas alarak ilgili deyimleri sıralanmıştır. Feridun Fazıl Tülbentçi tarafından ilk defa 1963 yılında yayımlanan *Türk Atasözleri ve Deyimleri* atasözü ve deyim ayrımı yapmadan yayımlanmamıştır. Ömer Asım Aksoy'un 1965'te yayımlanan *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* bu alanda yapılmış en ciddi yayındır (Sinan 2015: 37). Tanzimat'tan sonra da birçok araştırmacının ilgi odağı olup günümüze kadar yoğun çalışmalar yapılmıştır.

Hüseyin Kazım Kadri *Büyük Türk Lügati*'nde birçok maddede deyimlerden örnekler vermiştir. Kemal E. Eyüboğlu'nun *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler* 1975'teki bu çalışmada ikinci cildi deyimlere ayrılmıştır.

H. Fethi Gözler'in 1983 yılında çıkan *Büyük Deyimler Sözlüğü* bulunmaktadır (Sinan 2015: 38).

1. Söz Varlığı ve Sözlük İlişkisi

Dillerin söz varlığı denince akla bir dildeki kelimelerin tamamı gelir. Sözcük hazinesi, kelime hazinesi, söz dağarcığı, vokabüler gibi değişik terimlerle de karşımıza çıkan söz varlığı geniş kapsamlı düşünülünce deyimler, terimler, atasözleri gibi alanları da kapsar.

"Kelime hazinesi (Alm. Wortshatz; Fr. Vocabulaire; İng. Vocabulary) Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı." (Korkmaz 1992: 100). "Sözcük hazinesi (Fr. Vocabulaire; İng. Vocabulary; Alm. Wortshatz) (Derl. söz hazinesi) Bir dildeki sözcüklerin bütünü." (Hatiboğlu 1982: 111). "Söz varlığı (İng. Vocabulary; Alm. Wortshatz, Wortbestand; Fr. Vocabulaire) Bir dilde bulunan yerli ve yabancı bütün sözcüklerin oluşturduğu bütünlük." (Hengirmen 1999: 342).

Söz varlığını basit bir terim şeklinde, kelimeler bütünü şeklinde anlamak ve yorumlamak da doğru değildir. Söz varlığı dili kullanan toplumun kültürünü, düşünce yapısını, dünya görüşünü yansıtan en önemli araçtır. "Söz varlığı, sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar- ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmalıdır." (Aksan 1996: 7).

Temel söz varlığı, insan organ adları, esas hareketleri ifade eden fiiller, öncelikli ihtiyaç maddelerini karşılayan kelimeler, sayı isimleri, akrabalık isimleri gibi sözleri kapsamaktadır. İnsan için birinci derecede önemli olan ve zaman içinde de çok az değişikliğe uğrayan bu kelimeler, çekirdek kelimeler olarak da adlandırılır. Deyimlerin ve terimlerin oluşturulmasında temel söz varlığına ait kelimelerin çok sık kullanıldığı bilinmektedir (Şahin 2006: 124).

"Bir dilin söz varlığı içinde özellikle o dile özgü anlatım yollarının en tipik taşıyıcıları olarak düşünülen deyimler, dilde çekici anlatım özelliği taşıyan, kelimelerin çoğu kez gerçek anlamından uzaklaştığı kalıplaşmaları içerir. Deyim nitelikli söz kalıplaşmaları, bir durumu ve bir davranışı çeşitli benzetmeler ve aktarmalarla daha güçlü ve daha ilginç bir biçimde anlatmaya yararlar. Bir başka deyişle dildeki kelime kadrosunu ustaca kullanarak değişik yapılarla değişik anlatım yollarını ortaya çıkararak dilin yapı ve anlam zenginliğine katkıda bulunurlar." (Şahin 2004: 2).

Deyimler, terimler vs. kelime kadrosu ise gelişimini büyük ölçüde genel söz varlığına bağlı olarak devam ettirirler. Bunların gelişmesi, genel söz varlığına bağlıdır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi deyimler de terimler de kaynaklarını genel söz varlığından alırlar (Şahin 2006: 125).

Söz varlığı içerisinde yer alan organ isimleri yalnızca Türkçe'nin değil bütün dillerin temelinde var olduğu ve insanlığın temelinde yer aldığı için temel söz varlığımıza da girmiş bulunmaktadır ve söz varlığının en kalıplaşmış şekli olan deyimlerde bu organ isimlerinden fazlaca beslenmiş olup birçok farklı şekilde kullanılmıştır. Bu organ isimlerinin sıklık oranları açısından da bu makale de el ve ayak organ isimlerinin geçtiği deyimler incelenmeye uygun görülmüştür.

Sözlük ise söz varlığını içerisinde barındıran kelime listesi kitabıdır. Bu çalışmada da kullanılacak sözlükler yukarıda tanıtıldı.

1.1. Söz Dizimi ve Eş Dizimlik

Yan yana dizilen kelimeler ya yargı bildirerek cümleyi ya da varlık, kavram ve hareketleri karşılayarak kelime gruplarını meydana getirir. Bu diziliş, belirli kurallara dayalı bir diziliştir. Kurallar dillere göre farklılıklar gösterse de diller arasında söz dizimi yapıları bakımından bazı ortaklıklar ve benzerlikler bulunabilir. Bu oranı, o diller arasındaki köken ilişkilerinin derecesine göre değişmektedir. Hatta aralarında hiç ilişki olmadığı kabul edilen diller arasında bile birtakım evrensel ortaklıklar görülebilir. Bütün bunlara rağmen her dil az veya çok farklı bir söz dizimi yapısına sahiptir (Karahan 2014:9). Söz dizimi sözcük gruplarından oluşur.

Türkçede sözdiziminin en belirgin özelliği, kelime gruplarında ve cümlede ana unsurun genellikle sonda bulunmasıdır. Bu özellik, Türkçeyi diğer birçok dilden, mesela Hint-Avrupa dillerinden ve Arapçadan ayırır, Moğolca, Mançu-Tunguzca gibi bugün köken birliği tartışılan bazı dillere yaklaştırır (Karahan 2014: 9). Asıl unsurun sonda bulunması özelliği Türkçeyi diğer diller yanında ayrıcalıklı ve kolay anlaşılır kılar.

“Sözdizimi”nin konusu, yargısız bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargılı bir anlatım birimi olan cümlenin yapısı, işleyişi, görevleri ve anlam özellikleridir. Cümlelerin bağlanma şekilleri ile bağlanan cümleler arasındaki şekil ve anlam ilişkileri de sözdiziminin konusudur (Karahan 2014: 9). Cümlenin şekli ve anlamsal yapılarının tamamı söz diziminin konusudur.

Söz dizimi başlığı altında incelenmesi gereken bir konuda eş dizimliliklerdir. Deyimler gibi kalıplaşma göstermeyen ancak bir araya gelmeleri veya bir arada bulunmaları bakımından alışkanlık gösteren biçimbirim birlikteliğine eşdizimlik (collocation) denmektedir. Bir biçimbirimin kullanım sıklığı gösterdiği diğer biçimbirimlerin onun eşdizimlisi olarak kabul edilmesi sebebiyle eşdizimlik ve kullanım sıklığı, yakın kavramlardır.

Kavramı ilk kullanan Firth'e göre eşdizimlik, kelimenin içerisinde yer aldığı cümleden soyutlanan ve kelimenin anlamsal tanımından ayrılan bir anlamlandırma işidir. Gece (night) ve karanlık (dark) örneğini vererek durumu açıklayan Firth, eşdizimliliğin kelimenin birlikte kullanıldığı diğer kelimeler ile alakalı olduğunu ileri sürmektedir (Firth 1957: 123). Firth'in 1957'deki çalışmasında erkek (man) kelimesinin eşdizimlisinin yaşlı (old) olduğunu fakat genç (young) olmadığı belirtmekte; bununla birlikte insan (person) kelimesinin ise hem yaşlı hem de genç eşdizimlilerine sahip olabildiğini vurgulamaktadır (1957: 195). Kelime birlikteliği olarak nitelendirilebilecek olan bu durum Fernandez'e göre bir dilde sıklıkla veya tesadüfen daha sık bir araya gelen kelime birleşmeleridir. Diğer bir ifadeyle, bir şeyleri söylemenin uzlaşım sal yollarına karşılık gelen iki veya daha fazla kelimedenden oluşan bir ifadedir (Fernandez 2009: 2). Eşdizimliliğin temel noktası iki sözcüğün birbirine ihtiyaç duymasıdır.

Martyńska, kelimelerin birlikte var olması olarak tanımladığı eşdizimlik konusunda kelime anlamının bir kısmının, başka bir kelime ile bir araya getirilmesi ile oluşacağını belirtmektedir. Sözcüksel yaklaşımı savunan dilbilimciler, bir kelimenin anlamının eşdizimlisi olduğu kelimeler tarafından belirlendiğini iddia eder (Martyńska 2004: 2). Anlam bütünlüğü oluşması için eşdizimli sözcüklerin bir arada olması gerekir.

Eşdizimlik, çok soğuk (very cold) gibi serbest birleşmelerden çok daha sınırlı ve soğuk bir duş almak (get the cold shoulder) gibi deyimlerden daha az sınırlı olan acı soğuk (bitterly cold) ya da cinayet işlemek (commit murder) ifadeleri gibi kelime birleşmeleri olarak bilinmektedir (Leśniewska 2006: 95). Ghazali'ye göre sınırlandırılmamış, yarı sınırlı ve sınırlı eşdizimliler, serbest kelime birleşmelerinden

ayrılan belirli özelliklere sahiptir. Ona göre İngilizceyi anadil olarak konuşan biri, beyaz süt (white milk) değil beyaz boya (white paint); ateşli karşılama (hot greeting) değil sıcak karşılama (warm greeting) birliklerini kullanmaktadır (Ghazali 2006: 3). Eşdizimlikte her ana dil kullanıcıları kendi dil öbeklerine uygun ve anlamsal uygunluğuna göre sözcük birliklikleri oluştururlar.

Eşdizimliliğin yatay (horizontal) ve dikey (vertical) ekseninde olmak üzere iki boyutuna dikkat çeken Gitsaki'ye göre sözlüksel birimlerin dizimsel (syntagmatic) ve örneklemsel (paradigmatic) ilişkileri, söz konusu eksenleri belirlemektedir. Dilin yatay eksenini, dizimseldir ve kelimenin diğer kelimelerle birleşebilme yeteneğini gösterir. Örneklemsel eksen ise dikeydir ve aynı sınıfa ait olan, birbirini yerine değiştirilebilir olan kelime takımlarını içerir. Örneğin John elma yedi cümlesinde elma kelimesi portakal, sandviç, biftek, çikolata, kek vb. kelimelerle örneklemsel; yemek ve John kelimeleriyle dizimsel ilişki kurmaktadır (Gitsaki 1996: 114). Örneklemsel eksen aynı türde sözcüklerle yer değiştirilebilir olan iken dizimsel olan ise değiştirilemez olandır.

Bir kelimenin eşdizimlilerinin belirlenmesi konusunda iki görüşün ağırlık kazandığı görülmektedir. Sıklık temelli yaklaşım ve kelime seçimi yaklaşımı olarak adlandırılan görüşlerin odak noktasında hedef kelimenin eşdizimlisi olan kelimelerin kullanım sıklığına göre mi yoksa anlamsal ilişkilere göre mi belirleneceği hususu bulunmaktadır. Eşdizimlik çalışmalarının önemli isimlerinden biri olan Nesselhauf'a göre, bu kavram belirli bir mesafedeki kelimelerin birliklikliği şeklinde nitelendirilmekte ve genellikle sık olan ve sık olmayan birliklikle arasındaki ayrım olarak değerlendirilmektedir. Bu tür bir görüş istatistik odaklı yaklaşım (statistically oriented approach) veya sıklık temelli yaklaşım (frequency-based approach) olarak adlandırılmaktadır. Diğer taraftan eşdizimlik, tamamen olmasa bile yaygın olarak birlikte bir dereceye kadar tespit edilmiş kelime birlikliğinin bir türü olarak görülmektedir. Bu görüş, literatürde, anlam odaklı yaklaşım (significance oriented approach) veya kelime seçimi temelli yaklaşım (phraseological approach) olarak adlandırılmaktadır (Nesselhauf 2005: 11-12). Eşdizimlikte en önemli unsurlardan biri sözcükleri birlikte kullanım sıklığıdır.

Eşdizimliliğin kullanım sıklığı veya anlamsal odaklı olarak kelime seçimi yoluyla belirlenmesinde yazılı metin çalışmalarının önemi büyüktür. Bununla ilgili Logar vd., eşdizimliliğin özgün örneklerin daha gerçek olduğu metin temelli (corpus-based) çalışmaları gerektirdiğini belirtmektedir (Logar 2014: 49). Söz konusu çalışmalarda kullanım birliklikliği gösteren en az iki kelimedenden meydana gelmiş ifadeler, başta deyimler olmak üzere, atasözleri ve kalıplaşmış sözlerle karıştırılabilir. Çetinkaya, bu birlikliklerin deyim, atasözü ve kalıp sözlerden farklı olarak köpek ve havlamak, kitap ve okumak örneklerinde görüldüğü üzere daha esnek nitelikteki yapılar içerisinde de yan yana gelebileceğini vurgulamaktadır (Çetinkaya 2009: 197). Ördem, Çetinkaya'dan farklı olarak eşdizimliliğin tamamen serbest bir şekilde iki kelimenin (kitap okumak gibi) bir araya gelmesinden oluşabileceği gibi hiçbir şekilde serbestliğe izin vermeyecek kalıplaşmış bir eşdizimlik (uğurlu gelmek gibi) şeklinde de meydana gelebileceğini savunmaktadır. Eşdizimlik süresiz bir birleşimden ziyade kelimelerin kullanımının sürekliliğine vurgu yapar (Ördem 2013: 908). Eşdizimlik deyim ve atasözü gibi kalıplaşmış ifadelerden farklıdır.

Mantıksal ve anlam bilimsel seçme kuralları zemininde bir araya gelen iki veya daha fazla kelimenin eşdizimsel kullanımında dil bilgisi ve söz diziminin dışında kelimelerin sıklıkla birlikte kullanımları sonucu oluşan eşdizimsel sınırlılıklarının (collocation restrictions) da belirleyici olduğu görülür (Doğan 2015: 70). Firth'e (1968) göre

bir kelimenin eşdizimlikleri o kelimenin diğerleriyle alışlagelmiş ya da sıklık gösteren kullanımlarıdır; bununla birlikte bir kelimenin ya da birimin eşdizimliliği sadece bitişiklik ya da aynı dizimde yer almak değildir, eşdizimlik karşılıklı birbirini gerektirme ilişkisidir (Doğan 2015: 71). Eşdizimlikte sözcükleri bir araya gelmesi bazen tesadüfi bazen de anlamsal uyum gerektirdiği içindir.

Biçimbirimlerin birlikte kullanımını ve birliktelik ilişkisini bildiren bir kavram olan eşdizimlik, bahsi edildiği gibi pek çok çalışmada kelime birleşmesi ya da kelime birlikteliği olarak geçmektedir. Bir kelimeyi cümlede anlamca tamamlayan, yan yana geldiklerinde belirli bir anlam alanına işaret eden eşdizimlik, hedef kelime kullanıldığında diğerini çağrıştıran seçimlik ilişki şeklinde tanımlanabilmektedir. Örneğin araba kelimesinin anlamını tamamlayan ve birlikte kullanımları durumunda belirli bir anlam ya da kavram alanına işaret eden eşdizimlikleri arasında sürmek, kullanmak, teker gibi kelimeler yer almaktadır. Bu kelimeler yerine uçmak, yemek, balkon gibi başkaları teklif edilemez, çünkü bir arada bulunmaları ve belirli bir nesne ya da fiili kodlamaları imkânsıza yakındır. Bunun gerçekleşmesi için kullanıcılar tarafından tanımlanmış yeni anlamlara ve zamana ihtiyaç vardır. Eşdizimlik yalnızca kelime birleşmesi olarak görülemez. Bir cümlede belirli bir anlamı karşılamak üzere bir araya gelmiş kelimeler grubu (çay içmek, ilaç almak, yazı yazmak, bilgisayar kullanmak vs.) karşılıklı ihtiyaç ilişkisi içinde bulunurlar. Çay kelimesi, aynı cümlede içmek, demlemek, koymak türünden sık kullanıldığı bir başka kelimeye ve hatta fiile ihtiyaç duymaktadır. (Hirik 2017:722). Yan yana gelerek birlikte kullanılan sözcükler birbirini çağrıştırmalıdır.

Bu bilgilerin ışığında eşdizimlik konusu söz dizimi konusunu da kapsadığı ve eş dizimliliğin söz öbeklerinin deyimleşme yolundaki ifadeleri olduğu yani eş dizimlilik tam olarak deyim değildir. Bundan yola çıkarak Ahmet Turan Sinan'ın Deyim söz varlığı kitabındaki söz dizimi tasnifi esas alınarak deyimlerin tasnifi yapılmıştır. Tasnifi yapısal ve çok az da olsa anlamsal bağlamda ve yer yer de eş dizimlik açısından incelenecektir.

1.2. Kelime Grupları

Deyim yapılarında görev alan birçok kelime birbirleri ile ekli veya eksiz bağlanarak yeni bir anlamı karşılamaktadır. Bu dil birliklerini oluşturan kelimelerden en az birisi anlam kaymasına uğrayıp kalıplaşmaktadır. Türkçedeki deyimlerin yapısında ilk dikkati çeken husus deyimlerin ya bir cümle şeklinde olması veya birden fazla kelimenin bir anlam bütünlüğü çerçevesinde kullanılması ile oluşan kelime grupları biçiminde olmalarıdır. Cümle biçiminde olmayan Türkçe deyimler yapı bakımından kelime gruplarından oluşmaktadır. Bu deyimler; isim tamlaması, sıfat tamlaması, tekrar grubu, kısaltma grubu, edat grubu, bağlama grubu, birleşik fiil grubu gibi kelime gruplarından meydana gelmektedir (Sinan 2015: 98).

1.2.1. İsim Tamlaması

İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. Bu kelime grubunda iki isim unsuru aitlik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme vb. anlam ilgileri çerçevesinde birbirine bağlanır (Karahana 2014: 42).

1.2.1.1. Belirtili İsim Tamlaması

Tamlayan ve tamlanan öğelerinden ilkinin ilgi eki, ikincisinin iyelik üçüncü kişi eki aldığı kelime grubudur (Karahana 2014: 42).

1.2.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması¹

Tamlayan ve tamlanan ögelerinden ilkinin yalın durumda olduğu, ikincisinin iyelik üçüncü kişi aldığı kelime grubudur. Genellikle varlıkların, nesnelere ve yerlerin adları bu yapıda kurulur (Karahan 2014: 44).

Ayak bağı	ÖAA, s. 600	Kişinin bir yere ayrılmasına ya da yaptığı işi bırakmasına engel olan şey.	İsim tamlaması
Ayakbastı parası	ÖAA, s. 600	Bir yere dışarıdan gelen insan ve eşyadan alınan vergi.	İsim tamlaması
Ayak divanı	ÖAA, s. 600	Olağanüstü durumlarda o anda bulunulan yerde toplanan kurul.	İsim tamlaması
Ayak işi	ES, s. 147	Şuraya, buraya gidilerek yapılan getir götür işi.	İsim tamlaması
Ayak kirası	ES, s. 147	Bir yere gönderilen kimseye verilen bahşiş.	İsim tamlaması
Ayak patırtısı	ES, s. 147	Sözle yapılan tehditleri anlatmada kullanılır.	İsim tamlaması
Ayak kavafı	ÖAA, s. 601	Şurada, burada kendisiyle ilgili olmayan çok ve gereksiz şeyler konuşan.	İsim tamlaması
Ayak oyunu	ÖAA, s. 601	Gizli ve aşağılık çalışmalarla gerçekleştirilen düzenbaz işi, entrika.	İsim tamlaması
Ayak satıcısı	ÖAA, s. 602	Gezerek mal satan kimse.	İsim tamlaması
Ayak sesi	ES, s. 147	Yürürken ayakların çıkardığı ses.	İsim tamlaması
Ayak takımı	ÖAA, s. 602	Bilgisizlikleri, görgüsüzlükleri ve yararlı bir iş göremeyişleri dolayısıyla toplum içindeki durumları aşağı düzeyde olan kişiler.	İsim tamlaması
Ayakucu	ES, s. 147	Yatılan bir yerin ayak uzatılan yönü.	İsim tamlaması
Ayaküstü (üzeri)	ÖAA, s. 602	Ayakta durarak, ayakta olarak.	İsim tamlaması
El alışkanlığı	ES, s. 412	Bir iş ya da eylemin birçok kez yapılması sonucu kazanılan özellik.	İsim tamlaması
Elinin (ölünün) körü	ÖAA, s. 760	Kes şu soruları artık, kötü bir şey söyleyeceğim şimdi!	İsim tamlaması
El kapısı	ÖAA, s. 763	1) Bir kızın gelin gittiği ev. 2) Genellikle başkalarının evi, yurdu.	İsim tamlaması
El kesesi	AP, s. 329	Başkalarının parası.	İsim tamlaması
El kiri	ÖAA, s. 763	Elde kalmayan, kolayca vazgeçilebilen şey, para.	İsim tamlaması
El peşrevi	ES, s. 416	(Argo) El ile yapılan sarkıntılık.	İsim tamlaması
El şakası	ÖAA, s. 764	Güldürmek ya da kızdırmadan tedirgin etmek için bir kimseye elle yapılan ilişme.	İsim tamlaması
El yatkınlığı	ÖAA, s. 765	Eli işe alışmış olma durumu.	İsim tamlaması
El yazısı	ÖAA, s. 765	Bir kimsenin kendi eliyle yazdığı.	İsim tamlaması
El yazması	ÖAA, s. 765	Basma olmayıp yazma olan (kitap vb.).	İsim tamlaması
Şeytanın art ayağı	ÖAA, s. 1059	Çok kurnaz ve afacan.	İsim tamlaması
Ver elini (falan yer)	ÖAA, s. 1096	Haydi falan yere (gittim ya da gideceğim).	İsim tamlaması

¹ Bu çalışmada yer alan deyimler gösterilirken "ÖAA: Ömer Asım Aksoy 1965, MH: Mehmet Hengirmen 2007, İP: İsmail Parlatur 2007, AP: Ali Püsküllüoğlu 1995, ES: Ertuğrul Saraçbaşı 2010 kısaltmaları kullanılmıştır.

1.2.2. Sıfat Tamlaması

İsmi niteleyen ya da belirten kelime ya da kelime gruplarının isimlerle kurdukları kelime gruplarıdır (Karahan 2014: 48).

Ağır ayak	MH, s. 49	1) Tembел, ağır hareket eden, vurdumduymaz. 2) Doğumu yaklaşmış kadın.	Sıfat tamlaması
Ağır elli	ÖAA, s. 534	1) Yavaş iş yapan, çabuk iş yapmayan, yapamayan. 2) insana vurunca çok acıtan.	Sıfat tamlaması
Art elden	ÖAA, s. 585	Bir yandan kişiyi oyalarken öbür yandan ondan habersiz.	Sıfat tamlaması
Ayaklı canavar	ÖAA, s. 601	Yürümeye başlayıp eline geçirdiği her şeye zarar veren çocuk.	Sıfat tamlaması
Ayaklı gazete	ES, s. 149	Her şeyden haberi olan kimse.	Sıfat tamlaması
Ayaklı kütüphane	ÖAA, s. 601	Çok şey okumuş ve öğrenmiş olan, sorulan her şeye cevap verebilen bilgin.	Sıfat tamlaması
Ayaklı meyhane	ES, s. 149	Seyyar içki satıcısı.	Sıfat tamlaması
Bin bir ayak	ES, s. 213	Çok kalabalık.	Sıfat tamlaması
Bir el	ES, s. 221	Tabanca ile bir kez ateş etmek.	Sıfat tamlaması
Bir elden	İP, s. 189	1) Tek kişinin tarafından. 2) Aynı merkezden.	Sıfat tamlaması
Çarpık ayak	AP, s. 237	Uğursuz (kimse).	Sıfat tamlaması
İki ayaklı eşek	ES, s. 639	İncelikten yoksun, kaba kimse.	Sıfat tamlaması
İkinci elden	ES, s. 644	Dolaylı, aracılı olarak.	Sıfat tamlaması
Kelek ayak	AP, s. 537	Uygunsuz davranış, kötü tutum, dalavere, hile.	Sıfat tamlaması
Tek elden	İP, s. 827	Bir yerin veya bir merkezin kumanda ve yönetimi altında olarak.	Sıfat tamlaması
Tez elden	ÖAA, s. 1073	Çarçabuk.	Sıfat tamlaması
Uzun elli	ES, s. 1148	Fırsat buldukça hırsızlık yapan.	Sıfat tamlaması
Üç ayak	AP, s. 771	Darağacı.	Sıfat tamlaması
Yad el	ES, s. 1174	Gurbet.	Sıfat tamlaması
Yalın ayak, başı kabak	ÖAA, s. 1104	Ayağında ve başında giyecek olmada, üstü başı perişan.	Sıfat tamlaması tekrarı ile
Yedi kat el (yabancı)	ES, s. 1200	Hiçbir yakınlığı bulunmayan, yabancı.	Sıfat tamlaması

1.2.3. Kısaltma Grupları

Kelime gruplarıyla cümlelerin kısalıp yıpranması ve kalıplaşma ile ortaya çıkan gruplardır: baş başa, baş üstüne, eller yukarı (kalksın), günaydın (olsun), güle güle (gidiniz), o gün bugün, omuz omuza, yan yana, yüz yüze gibi. Bu grupların herhangi bir kuralı olmamakla birlikte genellikle iki isim unsurundan oluşur (Karahan 2014: 79).

Kısaltma grupları, kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplardır. Bu gruplar genellikle isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil gruplarından kısalmış ve bunların bir kısmı kalıplaşmıştır. Kısaltma gruplarını isnat, belirtme (yükleme), yaklaşma (yönelme), bulunma, uzaklaşma ve vasıta grupları şeklinde incelemek mümkündür (Karahan 2014: 79).

1.2.4. Ayrılma Grupları

İsmi fiile bağlayan ve genellikle fiilin kendisinden uzaklaştığını, ayrıldığını belirten bir haldir. Türkçede ayrılma hali -Dan ekiyle yapılır: masadan, beyefendiden, yurttan, sepetten, evinden, okullarından, ağaçtan vb. (Vural-Böler 2012: 150).

Ayrılma hali eki ismi genellikle isme bağlar. Fakat bazen ismi isme veya edata bağladığı da olur: günlerden bir gün, onlardan biri, deminden beri, babamdan başka, yazdan sonra vb. (Vural-Böler 2012: 151).

Baştan ayağa	ÖAA, s. 628	Tamamıyla, hepsi, baştan sona kadar.	Ayrılma grubu
Elden düşme	ÖAA, s. 751	Satışı yapılan yerden değil, daha önce edinmiş olan kimseden ucuza alınan (nesne).	Ayrılma grubu
Elden ele	ES, s. 420	Bir kimsenin elinden bir diğerininkine.	Ayrılma grubu

1.2.5. İsnat Grubu

Unsurlarından çekim eki bulunmayan veya sadece birinci unsurunda iyelik eki bulunan kısaltma gruplarıdır (Karahan 2014: 80).

Ayağı cıvık	ÖAA, s. 595	Durmadan gezip dolaşan.	İsnat grubu
Ayağı karıncalı	ES, s. 142	İffetsiz kadın, fahişe, orospu.	İsimden vasıf ismi teşkil eden -lı eki ile sonlanan isnat grubu
Ayağı uğurlu	ÖAA, s. 599	Geldiği yere iyilikler getirdiğine inanılan (kişi).	İsimden vasıf ismi teşkil eden -lı eki ile sonlanan isnat grubu
Ayağı üzengide	ÖAA, s. 599	Hemen yola çıkmak üzere olan.	İsimden vasıf ismi teşkil eden -lı eki ile sonlanan isnat grubu
Eli açık	ÖAA, s. 754	Çok para harcayan, cömert.	İsnat grubu
Eli ağır	ÖAA, s. 754	1) Yavaş iş yapan, çabuk iş yapmayan, yapamayan. 2) İnsana vurunca çok acıtan.	İsnat grubu
Eli bayraklı	ÖAA, s. 755	Şirret, edepsiz, kavgacı olarak tanınmış.	İsnat grubu
Eli bol	ÖAA, s. 755	1) Elinde iş yapmaya yarayacak çok para ve eşya bulunan. 2) İş yaparken kullanılacak gereçleri esirgemeyen.	İsnat grubu
Eli boş	AP, s. 320	O sırada yapacak bir işi bulunmayan.	İsnat grubu
Eli (eline) çabuk	ÖAA, s. 755	Çabuk iş yapan.	İsnat grubu
Eli dar (darda).	ÖAA, s. 756	Para sıkıntısı içinde olan.	İsnat grubu
Eli geniş	ES, s. 425	Cömert.	İsnat grubu
Eli hafif	ÖAA, s. 756	Acıtmadan iğne yapan, diş çeken (doktor, dişçi).	İsnat grubu
Eli koynunda	ÖAA, s. 757	Kimsenin işine karışmaz, sessiz.	İkinci unsuru hal eki taşıyan isnat gruplarından oluşan deyimler
Eli kulağında	ÖAA, s. 757	Olması, gerçekleşmesi çok yakın. (müezzinin ezan okumaya başlamak üzere elini kulağına götürmesinden).	İkinci unsuru hal eki taşıyan isnat gruplarından oluşan deyimler

Eli kurusun	AP, s. 322	Eli iş göremez olsun, eli tutmaz olsun anlamında bir ilenç.	İsnat grubu
Eli (elim, eliniz, elimiz, elleri) mahkûm	AP, s. 322	Vermek, yerine getirmek, yapmak zorunda.	İsnat grubu
Eli maşalı	ÖAA, s. 757	Edepsiz, kavgacı, saldırgan.	İsnat grubu
Eli pek	ÖAA, s. 761	Borcunu kolay kolay ödemeyen.	İsnat grubu
Eli sıkı	ÖAA, s. 761	Kolay kolay para harcamayan, cimri.	İsnat grubu
Eli sopalı	ÖAA, s. 761	Dayak da atan sert yönetici.	İsnat grubu
Eli şakağında	İP, s. 347	Düşünceli, kaygılı, sıkıntılı.	İkinci unsuru hal eki taşıyan isnat grubu
Eli uz	ÖAA, s. 761	Usta, becerikli, hünerli.	İsnat grubu
Eli uzun	ÖAA, s. 761	Fırsat buldukça öteberi aşırın.	İsnat grubu
Eli yatkın (bir işe)	ÖAA, s. 762	Eli o işi yapmaya alışık olan.	İsnat grubu
Eli yufka	ES, s. 427	Fakir, yoksul.	İsnat grubu
Eli yüreğinde	ES, s. 427	Kaygılı.	İkinci unsuru hal eki taşıyan isnat grubu

1.2.6. Yaklaşma Grubu

İsmi fiile bağlayan ve genellikle fiilin kendine doğru yöneldiğini, yaklaştığını belirten haldir. Yönelme hali -a ekiyle yapılır: vatana, kaleme, kapıya, sürüye, odasına, bilgilerine vb. (Vural-Böler 2012: 150).

Ayağına çabuk	ÖAA, s. 596	Bir yere alışıldan daha az zamanda gidip gelen.	Yaklaşma grubu
Eline ağır	ÖAA, s. 759	1) Yavaş iş yapan, çabuk iş yapmayan, yapamayan. 2) insana vurunca çok acıtan.	Yaklaşma grubu
Eline çabuk	ÖAA, s. 759	Çabuk iş yapan.	Yaklaşma grubu
Eline sağlık	ÖAA, s. 759	Yaptığın işe teşekkür ederim; sağ ol.	Yaklaşma grubu

1.2.7. Bulunma Grubu

İsimleri fiillere bağlar ve genellikle fiilin içinde, üstünde, üzerinde oluştuğunu belirtmek için kullanılır. Bulunma hali eki -da'dır: avda, evde, ağaçta, iptede, aklında, gözlerinde, direkte, okulumuzda, derede vb. (Vural-Böler 2012: 150).

Ayakta kalmak	ÖAA, s. 602	Oturacak yer bulamamak.	Bulunma grubu
Elde bir	ÖAA, s. 750	Kesinlikle gerçekleşecek şey.	Bulunma grubu
Elde bulunan	ÖAA, s. 750	Hazırda bulunan, var olan.	Bulunma grubu

1.2.8. Bağlama Grubu ile Kurulmuş Deyimler

Eş ögeler ve onları bağlayan bağlaçlardan oluşur: Ayşe ve Ahmet, olmak ya da olmamak. İsimleri bağlayan ile bağlacıyla, isimleri fiile bağlayan ile edatının karıştırılmaması gerekir: gece ile gündüz fakat araba ile gir vb. Birinci örnekte bir bağlama grubu varken ikincisinde bir edat grubu söz konusudur (Demir-Yılmaz 2012: 241).

Art ayağı ile kulağını kaşımak	ÖAA, s. 584	Aşağılık kişi, densizce davranışlarla olmayacak işlere girişmek.	İle kurulmuş bağlama grubu
--------------------------------	-------------	--	----------------------------

1.2.9. Tekrar Grubu

Bir nesneyi veya hareketi karşılamak için eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur. Grupta her unsur kendi vurgusunu taşır; kelimeler arasında virgül konmaz.

Eğri büğrü, çoluk çocuk, er geç, senli benli, ezildi büzüldü, delidolu,

Vah vah, oh oh, fısıf fısıf, şırl şırl, zıp zıp, yavaş yavaş, sabah sabah,

Baka baka, gide gele, olmaz olmaz, bitmez tükenmez, demet demet, öbek öbek...

Yapılış şekillerine göre çeşitleri

a. Aynı kelimenin tekrarı: Mışıl mışıl, yavaş yavaş, koşa koşa, ılık ılık, koca koca...

b. Yakın veya eş anlamlı kelimeler: Doğru dürüst, eğri büğrü, kılık kıyafet, dayalı döşeli, güle oynaya... Okul mokul, çanta manta, halı malı...

c. Zıt anlamlı kelimeler: Bata çıka, irili ufaklı, ölüm kalım, dost düşmana...

* Tekrarlar anlamı kuvvetlendirir; nesneye ve harekete çokluk, süreklilik ve beraberlik anlamları katar.

* Grubu oluşturan kelimeler çekim eki alabilir: evi barkı, evini barkını, sağa sola, işinde gücünde, varını yoğunu, dereden tepeden...

* Çoğunda kelimelerin yeri değiştirilemez. Eğri büğrü→büğrü eğri

* Tekrar grupları, cümlede ve kelime gruplarında isim, sıfat ve zarf olarak kullanılır (Karahan 2014: 60-61).

Ayak ayak üstüne atmak	İP, s. 128	Otururken bir bacağına ötekinin üstüne atmak.	Mastarla biten deyimlerde tekrar grubu
Ayaklar baş, başlar ayak olmak	ÖAA, s. 601	Değersiz kimseler buyurucu, değerli kimseler buyruk altında olmak.	Mastarla biten deyimlerde tekrar grubu
Ayak uçlu, baş uçlu yatmak	ES, s. 147	Atakta, ayakları bir başkasının baş koyduğu yere gelecek şekilde yatmak.	Kelime tekrarı ile oluşan tekrar grubu
Bin (bin bir) ayak bir ayak üstüne	ÖAA, s. 640	Hepsi ayakta büyük bir insan kalabalığı.	Kelime tekrarıyla oluşan tekrar grubu
El avuç açmak	ES, s. 413	Dilenmek.	Mastarla biten deyimlerde bulunan tekrar grubu
El ayak çekilmek	ÖAA, s. 749	Gece herkes evine, yerine çekilip ortada kimsecikler kalmamak.	Mastarla biten deyimlerde bulunan tekrar grubu
El ayak öpmek	ES, s. 413	Bir işi yaptırmak için şuna buna çok yalvarmak.	Mastarla biten deyimlerde bulunan tekrar grubu
El bebek gül bebek	ÖAA, s. 749	El üstünde tutulan, çok sevilen (çocuk, genç).	Tekrar edilen isimlerle oluşan tekrar grubu
Elde avuçta ne varsa	ES, s. 418	Hepsi.	Deyimin başında yer alan tekrar grubu
Eli ayağı bağlı	ÖAA, s. 754	Yapması gereken işi, engeller	Mastarla biten

olmak		yüzünden yapamaz durumda olmak.	deyimlerde tekrar grubu
Eli ayağı boşanmak	ES, s. 423	Çok korkmak.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Eli ayağı buz kesilmek	ÖAA, s. 755	Ansızın aldığı bir habere üzülen iş yapamayacak bir durgunluk içine girmek.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Eli ayağı buz kesilmek	ÖAA, s. 755	Ansızın aldığı bir habere üzülen iş yapamayacak bir durgunluk içine girmek.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Eli ayağı dolaşmak	ÖAA, s. 755	Telaştan, heyecandan ne yapacağını şaşırarak düzensiz, karışık iş yapmak. krş." eteği ayağına dolaşmak.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Eli ayağı düzgün	İP, s. 340	Vücutça sağlam ve kusursuz, sakat değil.	Deyimin başında bulunan tekrar grubu
Eli ayağı gevşemek	ÖAA, s. 755	Sıcaktan ya da korkudan hareket etme gücü azalmak.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Eli ayağı kesilmek	ES, s. 423	Halsiz ve mecalsiz kalmak.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Eli ayağı tutmak	ÖAA, s. 755	İş yapacak gücü bulunmak.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Eli dursa ayağı durmaz	AP, s. 321	Genellikle çocuklar için) çok hareketli, yerinde duramayan, kıpırdak.	Fiil cümlelerinde bulunan kelime tekrarı
Eli işte (aşta), gözü oynaşta	ÖAA, s. 756	İş yapar gibi görünüyor ama aklı başka yerde, havai. krş. "eliyle hamur ovalar, gözüyle dana kovalar."	İkinci unsuru hal eki taşıyan isnat grup tekrarıdan oluşan deyimler
Eli kolu bağlı	ES, s. 426	Bir işi yapamaz durumda olan.	Deyimin başında yer alan tekrar grubu
Eli kolu (ayağı) bağlı olmak (kalmak)	ÖAA, s. 757	Yapması gereken işi, engeller yüzünden yapamaz durumda olmak.	Masterla biten deyimlerde bulunan tekrar grubu
Elini ayağını kesmek/çekmek	İP, s. 345	1) Bir yere uğramaz olmak, gitmemek. 2) Uğraşmamak, ilgilenmemek.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Elini eteğini çekmek	İP, s. 345	Yaptığı işle ilgisini kesmek, bir daha uğraşmaz olmak.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Elini kolunu bağlamak (bir şey birinin)	ES, s. 433	(Onu) bir şey yapamaz duruma getirmek, her işine engel olmak.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Elinle ver, ayağıyla ara	ES, s. 434	Ödünç aldığı şeyi geri vermeyi geciktirenler için söylenir.	Vasıta grubu tekrarı
Eli yüzü düzgün	ES, s. 427	Sevimli, güzel.	Deyimin başında bulunan tekrar grubu
Eli yüzü yaprak açmak	ES, s. 428	Çok zayıf olmak.	Masterla biten deyimlerde bulunan tekrar grubu
Eli yüzü düzgün	ÖAA, s. 762	Çirkin sayılmaz, güzelce.	Deyimin başında bulunan tekrar grubu
Elli ayaklı	ES, s. 435	Çalışkan, eli ayağı tutan, hünerli, işgüzar, gösterişli.	Tekrar grubu

Ön ayak olmak	İP, s. 696	Bir işe ilkin başlayıp herkesi arkasından sürüklemek.	Masterla biten deyimlerde tekrar grubu
Sıfıra sıfır, elde var sıfır (hiç)	ÖAA, s. 1034	Bu denli çalışmalar işe yaramadı. Hiçbir şey kazanılmadı.	Kelime tekrarı ile oluşan tekrar grubu
Üç ayaklı sac ayak	ES, s. 1149	Üç kişinin sıkı bir iş birliği içinde olması.	İsimlerde kelime tekrarı ile oluşan tekrar grubu

1.2.10. Sıfat-Fiil Grubu

Deyimler arasında, tamlayanı ekli veya eksiz isim, tamlananı da sıfat-fiil olan sıfat-fiil grubu yapısında kalıplaşmış deyimler de mevcuttur. Bir masterla sonlanan deyimler de cümle içinde sıfat-fiil grubu biçiminde kullanılabilir (Sinan 2015: 104).

Ayak değmemiş	AP, s. 121	İnsan ayağı basmamış (orman, yer).	Sıfat-fiil
El değmemiş	ÖAA, s. 750	Hiç dokunulmamış, kullanılmamış.	Sıfat-fiil öbeğinde
El ermez, göz görmez	ÖAA, s. 753	O iş ya da kişi ile hemen ilişki kuramazsınız. Bulduğu yer o kadar uzak ki.	Sıfat-fiil ekleriyle kalıplaşanlar
El ermez, güç yetmez	ES, s. 415	Acizlik duyulan işler, durumlar karşısında söylenir.	Sıfat-fiil ekleriyle kalıplaşanlar
Ellenmiş dillenmiş	ÖAA, s. 763	İffetsizliği herkesin dilinde.	Sıfat-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla oluşanlar
Eli silah tutan	ES, s. 427	Silah kullanabilen.	Sıfat-fiil

1.2.11. Birleşik Fiil Şeklindeki Deyimler

Bu grupta yer alan deyimler anlam kaymasına uğrayarak kaynaşıp kalıplaşmış birleşik fiil yapısındadır. Birleşik fiil grubunu oluşturan unsurlardan biri veya tamamı kendi sözlük anlamının dışında kullanılarak anlamca kaynaşıp kalıplaşmaya uğramışlar ve zamanla deyimleşmiştir. Deyimi oluşturan isim unsuru tek olabildiği birden fazla da olabilmektedir. Bu tür deyimlerde isim unsuru yalın olabildiği gibi isim çekim eklerini de alabilmektedir (Sinan 2015: 122).

Birleşik Fiil Biçimindeki Deyimlerin Masterla Kurulması:

Master eki ile sonlanan deyimlerin yapısına bakıldığında yalın kullanım dışında isim unsurunun bütün isim çekim eklerini aldığı görülmektedir. Bu deyimlerde cümle kuruluşunda yer alan cümle unsurlarının da mevcut olduğu görülmektedir. Masterlı deyimler kullanım esnasında gerekli şahıs ve zaman eklerini alarak kullanılabildiklerinden kurallı cümle hükmündedirler. Bu deyimlerin yapısında gerekli bütün cümle unsurları bulunabilmektedir (Sinan 2015: 124).

Birleşik fiil grubu biçiminde kalıplaşan bu kelime grubunda bir isim ve bir fiil unsuru bulunmaktadır. İsim unsuru önce, fiil unsuru daha sonra gelmektedir. Türk dilinin ihtiyaç duyduğu her alanda yeni birleşikler yapmaya uygun olan yapısı içinde isim ve fiil unsurları ekli ya da eksiz birleşebilmektedir. İsim unsuru isim çekim eklerini (iyelik eki+isim durum eki) bulundurabilmekte ve cümlede kullanılırken de fiil unsuru gerekli fiil çekim eklerini almaktadır. Bu biçimdeki deyimler cümlede kullanılırken; cümlelerin yüklemi de diğer unsurları da olabilmektedir (Sinan 2015: 125).

Birleşik fiil yapısında oluşmuş deyimlerin diğer birleşik fiil gruplarından farkı, ismin veya fiilin veya her ikisinin sözlük anlamı dışında bir anlamla kullanılması, böylece grubun yeni bir anlamla karşılaşmasıdır (Sinan 2015: 125).

Ayağa düşmek	İP, s. 122	1) Basitleşmek, sıradanlaşmak. 2) Bir işe ilgisiz ve yetkisiz kimseler karışmak	İsim (yönelme) - fiil
Ayağa fırlamak	İP, s. 122	Birdenbire ve hızla ayağa kalkmak, oturduğu yerden fırlamak.	İsim- (yönelme) -fiil
Ayağa kaldırmak (herkesi)	ÖAA, s. 595	Telaş ve heyecana düşürmek.	İsim- (yönelme) -fiil
Ayağa kalkmak	ÖAA, s. 595	1) Hasta iyileşip dolaşmaya başlamak. 2) Birisine saygı göstermek için oturma durumundan ayaküzeri durumuna geçmek.	İsim- (yönelme) -fiil
Ayağı alışmak (bir yere)	ÖAA, s. 595	Bir yere gidip gelme alışkanlığı edinmek.	İsim-iyelik-fiil
Ayağı (ayakları) (birbirine) dolaşmak	ÖAA, s. 595	Utancıdan, heyecandan yürüyüşünü şaşırarak.	İsim-iyelik-fiil
Ayağı düşmek (bir yere)	ÖAA, s. 595	O yer, yolu üzerinde bulunmak.	İsim-iyelik-fiil
Ayağına çağırmak	ÖAA, s. 596	Yanına gelmesini istemek.	İsim-iyelik eki-yaklaşma-fiil
Ayağına dolaşmak (dolanmak)	ÖAA, s. 596	Başkasına yaptığı kötülük, kendi başına gelmek. İş yapmakta olan birine engel olmak.	İsim-iyelik eki-yaklaşma-fiil
Ayağına düşmek	İP, s. 124	Yalvar yakar olmak, çok yalvarmak.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Ayağına geçirmek (bir şeyi)	ES, s. 143	Ayakkabı, pantolon vb. giymek.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Ayağına gelmek	ÖAA, s. 596	1) Bir kimse ya da şey, kendisinin yanına gelmek. 2) Emek çekilmeden elde edilmek.	İsim-iyelik-yaklaşma
Ayağına getirmek	İP, s. 124	Zor kullanarak veya saygıyı bir kenara bırakarak birinin yanına gelmesini sağlamak.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Ayağına gitmek (birinin)	ÖAA, s. 596	Alçak gönüllülük edip (birinin) yanına gitmek.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Ayağına üşenmek	İP, s. 124	İşinde çalışkan olmak, ayak işlerini bıkmadan ve yorulmadan sabırla yapmak.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Ayağına yatmak	ES, s. 144	(Argo) (...) imiş gibi yapmak.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Ayağını almak (birinin)	ÖAA, s. 597	Bir kimse için kötü şeyler söylemek. (gözden düşürmek amacıyla).	İsim-iyelik eki-yükleme-hali-fiil
Ayağını bağlamak	İP, s. 125	Yürümesine, işine engel olmak.	İsim-iyelik eki-yükleme-fiil
Ayağını çekmek (bir yerden)	ÖAA, s. 597	Daha önce sık gittiğini bir yere artık gitmez olmak.	İsim- (iyelik) -yükleme-fiil
Ayağını çıkarmak	ÖAA, s. 597	Ayakkabısını çıkarmak.	İsim- (iyelik) -yükleme-fiil
Ayağını giymek	AP, s. 118	Ayakkabısını ayağına geçirmek.	İsim- (iyelik-yükleme-fiil
Ayağını kaldırmak	ES, s. 144	Hızla yürütmek.	İsim-iyelik-yükleme-fiil
Ayağını kaydırmak	ÖAA, s. 598	Bir yolunu bulup işinden uzaklaştırmak.	İsim-iyelik-yükleme-fiil

(ayağının altına karpuz kabuğu koymak).			
Ayağını kesmek (bir yerden)	ÖAA, s. 598	1) Bir yere gitmez olmak. 2) Başkasını bir yere artık uğramaz hale getirmek.	İsim-iyelik-yükleme-fiil
Ayağını sürümek	AP, s. 119	1) Bir yerden gitmek üzere bulunmak. 2) Bir işi ağırdan almak ya da gisiş işini, bir yerden uzaklaşmayı geciktirmek. 3) Ölümü yakın, ölmek üzere olmak. 4) İnanışa göre, bi kimsenin bir yere gelmesi, ardından art arda başkalarının da gelmesine yol açmak.	İsim-iyelik-yükleme-fiil
Ayağını sürmek	ÖAA, s. 599	1) Bir yerden uzaklaşmak üzere bulunmak. 2) Ölmek üzere olmak. 3) Bir yerden uzaklaşmayı geciktirmek. 4) Halk inanışına göre bir kimsenin gelmesi, ardından başkalarının da gelmesine yol açmak.	İsim-iyelik-yükleme-fiil
Ayağını vurmak (ayakkabı)	ÖAA, s. 599	Ayakkabı ayağını yara etmek.	İsim-iyelik-yükleme-fiil
Ayak basılmamış	ES, s. 146	İnsanın ayağının değmediği yerler için söylenir.	Sıfat-fiil
Ayaklarına kapanmak	İP, s. 129	1) Yalvar yakar olmak, yerlere kadar eğilerek özür dilemek. 2) Af dilemek.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Ayakta tutmak	ÖAA, s. 602	Yıkılmamasını, bozulmamasını, sürüp gitmesini sağlamak.	İsim-bulunma hal eki-fiil
Ayakta uyumak	İP, s. 130	1) Aşırı dalgın veya yorgun olma. 2) Yapılan işin veya oynanan oyunların farkına varmamak.	İsim-bulunma-fiil
Baş elde iken	ÖAA, s. 618	Sağ iken, ölmeden.	Zarf-fiil
Elde etmek	ÖAA, s. 750	1) Bir şeye herhangi bir yolla sahip olmak. 2) Yansız ya da başkasına bağlı olan bir kimsenin kendinden yana olmasını sağlamak.	İsim-bulunma-fiil
Elde kalmak	ÖAA, s. 750	1) Bir mal, isteklisi bulunmadığından satılmayıp durmak. 2) Harcanandan artmış olarak durmak.	İsim-bulunma eki-fiil
Elden almak	ES, s. 419	Aracısız olarak, doğrudan doğruya sahibinden almak.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden çıkarmak	ÖAA, s. 751	Satmak.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden çıkarılmak (bir şey)	AP, s. 315	Satılmak.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden çıkmak	ÖAA, s. 751	Satılmak.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden düşürmek	ES, s. 420	Az kullanılmış olmak ve sahibinin elinden ucuza alınmak.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden geçmek	ES, s. 420	1) (Onu) onarmak, düzeltmek. 2) (Onu) incelemek, kontrol etmek.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden geçirmek	ÖAA, s. 751	1) Sayısı çok şeyleri tek tek ele alıp ne durumda olduklarını yoklamak. 2) Bir şeyi inceleyip düzeltilecek yerlerini düzeltmek, onarmak.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden gelmek	ES, s. 420	Yapabilmek.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden gitmek (bir şey)	ÖAA, s. 751	Bir şey yitirilmiş olmak, o şeyden yoksun kalınmak.	İsim-uzaklaşma-fiil

Elden kaçırmak	İP, s. 337	Alınması gereken bir şeyi alamamak, elde edilebilecek bir şeyden türlü sebeplerle yararlanamamak.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden kaçmak	İP, s. 337	1) Elde edememek veya tutamamak. 2) Fırsatı kaçırmak.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elden vermek	ES, s. 420	Aracısız olarak, doğrudan doğruya sahibine vermek.	İsim-uzaklaşma-fiil
Elde olmak (olmamak)	ÖAA, s. 751	Yapabilir olmak.	İsim-bulunma-fiil
Elde tutmak	İP, s. 337	Bir malın sahibi olmak, onu mülkiyeti altına bulundurmak.	İsim-bulunma-fiil
Ele almak	ÖAA, s. 752	1) Üzerinde çalışmaya, uğraşmaya başlamak. 2) Kötü yanlarını belirterek eleştirmek. 3) Bir kimseyi iyice dövmek.	İsim-yaklaşma-fiil
Ele bakmak	İP, s. 337	1) Başkalarının yardımına muhtaç olmak. 2) Avuç içindeki çizgilere bakıp kişinin geleceğini okumak, el falına bakmak.	İsim-yaklaşma-fiil
Ele geçirmek	ÖAA, s. 752	1) Kaçmakta olan kişiyi yakalamak. 2) Pek kolay bulunmayan bir şeyi edinmek.	İsim-yaklaşma-fiil
Ele geçmek	ÖAA, s. 752	1) Yakalanmak. 2) Elde edilmek.	İsim-yaklaşma-fiil
Ele gelmek	ÖAA, s. 752	1) El ile tutulabilir olmak. 2) Bebek kucağa alınabilecek duruma gelmek.	İsim-yaklaşma-fiil
Ele getirmek	ES, s. 421	Tutmak, yakalamak, tutsak etmek, ele geçirmek.	İsim-yaklaşma-fiil
Ele vermek	ÖAA, s. 754	Suçluyu, arayana haber vermek ya da teslim etmek.	İsim-yönelme-fiil
Eli bollaşmak	ES, s. 424	Para sıkıntısından kurtulmak, eline çok para geçmek.	İsim-iyelik-fiil
Eli boşalmak	ES, s. 424	O sırada yapacak bir işi olmamak.	İsim-iyelik-fiil
Eli değmek	İP, s. 341	Çalışmaya başlamak, bir şey yapmaya vakit ve fırsat bulmak.	İsim-iyelik-fiil
Eli ermek	ES, s. 425	Bir iş yapmaya zaman ve fırsat bulmak (bulamamak).	İsim-iyelik-fiil
Eli ferahlamak	ES, s. 425	Paraca sıkıntısı kalmamak.	İsim-iyelik-fiil
Eli genişlemek	ÖAA, s. 756	Bolca paraya kavuşmak.	İsim-iyelik-fiil
Eli gitmek	ES, s. 425	Bir şeyi tutmak, kavramak istemek.	İsim-iyelik-fiil
Eli kırılmak	İP, s. 342	Eli, işe yatkın bir duruma gelmek, elinden iş çıkmaya başlamak.	İsim-iyelik-fiil
Elinden almak (bir şeyi, birisi)	ES, s. 429	Birinin sahip olduğu bir şeyden yoksun bırakmak.	İsim-iyelik-ayrılma-fiil
Elinde büyüme	İP, s. 342	1) Birinin gözetiminde büyütülmek, bakılmak. 2) Eğitilmek, bilgi, görgü ve terbiye sahibi olmak, yetiştirilmek.	İsim-iyelik-bulunma-fiil
Elinde kalmak	ÖAA, s. 757	Bir şeyi satmak istediği halde satamamak, elinden çıkarmayı başaramamak.	İsim-iyelik-bulunma-fiil
Elinde tutmak	İP, s. 342	1) Başkalarına vermemek, kendi elinde bulundurmak. 2) Kıymetli bir malı satmayı bekletmek.	İsim-iyelik-bulunma-fiil
Elinden çekmek (birinin)	ES, s. 429	Birinden çok bıkmak; onun yüzünden eziyet çekmek.	İsim-iyelik-ayrılma-fiil
Elinden çıkmak	İP, s. 343	1) Çok bilinen biri tarafından yapılmak. 2) Ustaca hazırlanmak üretilmek.	İsim-iyelik-ayrılma-fiil
Elinden gelmek	ÖAA, s. 758	Yapabilmek.	İsim-iyelik-ayılma-fiil
Elinden kurtulmak (birinin)	ES, s. 430	Birinden kaçmayı başarmak.	İsim-iyelik-ayrılma-fiil
Elinden tutmak	ÖAA, s.	İlerlemesine yardım etmek.	İsim-iyelik-

(birinin)	758		ayrılma-fiil
Elinde (elde) olmak (bir iş)	ÖAA, s. 758	Yapabilir olmak	İsim-iyelik-bulunma-fiil
Eline almak	İP, s. 343	1) Bir işin veya yerin yönetimini üstlenmek. 2) Bir işi kendi yapmaya başlamak.	İsim-iyelik-yönelme-fiil
Eline bakmak	ÖAA, s. 759	Ancak onun yardımıyla geçinebilir durumda olmak.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Eline doğmak (büyümüş bir çocuk, birinin)	ÖAA, s. 759	Aile dostu olarak, bu çocuğu doğduğundan beri tanımak.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Eline düşmek (birinin)	ÖAA, s. 759	Kendisine hıncı bulunan birinin egemenliği altına girmek.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Eline geçmek	İP, s. 344	1) Kazanmak, elde etmek. 2) Bir tesadüf sonucu rastlamak, bulmak. 3) Yakalamak.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Eline gelmek (birisi)	ES, s. 431	Bir kimseye, bakıp büyütülmek üzere verilmek.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Eline kalmak (birinin)	ÖAA, s. 759	Kendisine yardım edecek ondan başka kimse bulunmamak.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Eline tutuşturmak	İP, s. 344	Beklenmedik bir anda veya aniden karşısındakinin isteyip istemediğini düşünmeksizin bir şeyi eline verivermek.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Elini almak	ES, s. 432	1) Elinden tutmak, yardım etmek. 2) Büyüyüp iş görecektir, aileye katkıda bulunacak yaşa gelmek.	İsim-iyelik-yükleme-fiil
Elini oynatmak	ÖAA, s. 760	1) İşi çabuk yapmak, el hareketlerini hızlandırmak. 2) Gereken yere para vermekten çekinmemek. (bahşış vb.)	İsim-iyelik-yükleme-fiil
Elini uzatmak	ES, s. 433	Yardım uzatmak.	İsim-iyelik-yükleme-fiil
Elini yıkamak, (el yıkamak) (bir şeyden)	ÖAA, s. 761	O şeyle ilgisini kesmek, uğraşmaktan vazgeçmek.	İsim-iyelik-yükleme-fiil
Eli olmak	ÖAA, s. 761	Kötü bir işte gizli bir ilgisi, etkisi bulunmak.	İsim-iyelik-fiil
Eli yatmak (bir işe)	ÖAA, s. 762	Eli bir işe yapabilecek alışıklık kazanmak, bir işi yapacak el becerisi bulunmak.	İsim-iyelik-fiil
İki ayağını bir pabuca sokmak (koymak) (birinin)	ÖAA, s. 874	Birini, bir işi hemen yapması için çok sıkıştırmak.	Deyimleşmiş birleşik fiiller

1.3. Cümle Şeklinde Olan Deyimler

Deyimler arasında çok sayıda bir yargı anlatan yapılar da bulunmaktadır. Basit ve birleşik cümle şeklinde görülen bu deyimler, zaman zaman atasözleri ile karıştırılmıştır. Tam bir yargı taşımaları atasözleri ile karıştırılmıştır. Tam bir yargı taşımaları atasözleri ile karıştırılmalarına sebep olmuştur. Bu deyimler arasında her çeşit cümle yapısında örneğe rastlamak mümkündür (Sinan 2015: 148).

Ağanın eli tutulmaz	İP, s. 33	Varlıklı kimsenin cömertliği ve elinin açıklığı tartışılmaz.	Özne-yüklem
Allah emeklerini eline vermesin	AP, s. 67	Çok çalıştın, tanrı bunca çalışmanı, didinmeni değerlendirsin, onu boşa çıkarmasın, bu çalışmanın iyi sonucunu almanı dilerim anlamında kullanılır.	Özne-nesne-yüklem
Allah sağ eli sol ele muhtaç etmesin	İP, s. 78	Allah kimseyi kimseye, hatta en yakınlarına bile muhtaç duruma düşürmesin.	Özne-nesne-yüklem
Altın eli bıçak	İP, s. 86	Paralı ve varlıklı kimselerin elini kimse	Özne-nesne-

kesmez		bükemez.	yüklem
Atlar nallanırken kurbâğalar ayak uzatmaz	İP, s. 114	Küçükler büyüklerin yanında saygılı ve terbiyeli davranmalı.	Zarf tümleci-özne-yüklem
Ayağına bağ vurmak	İP, s. 123	Rahat çalışmasına veya iş yapmasına bir engel çıkarmak.	Dolaylı tümleş-yüklem
Ayağına bağ olmak (biri, bir durum)	ÖAA, s. 596	Bulunduğu yerden ayrılmasına ya da yaptığı işi bırakmasına engel olmak, özgürce iş yapmasına engel olan durumda bulunmamak.	Dolaylı tümleş-yüklem
Ayağına yer etmek	ÖAA, s. 597	Bir yerde, bir işte yerleşip tutunmak.	Dolaylı tümleş-yüklem
Ayağına yüz sürmek	ES, s. 144	Bir kimseye yalvarıp yakararak, bağlılığını belirtmek, aşırı saygı göstermek.	Dolaylı tümleş-yüklem
Ayağını denk almak	ÖAA, s. 597	Başkalarının kendisine yapması olanağı bulunan kötülöklere karşı uyanık ve tetikte bulunmak.	Nesne-yüklem
Ayağını denk basmak	İP, s. 125	Tetikte bulunmak, dikkatli ve uyanık davranmak.	Nesne-yüklem
Ayağının bastığı yerde ot bitmez	İP, s. 126	Gittiği veya uğradığı yere bereketsizlik ve uğursuzluk getirir.	Dolaylı tümleş-özne-yüklem
Ayağının tozunu silmeden	İP, s. 126	Uzak bir yerden veya yoldan gelir gelmez, henüz dinlenmeden ve yerleşmeden.	Nesne-yüklem
Ayağını öpeyim	İP, s. 127	Senin için istersen öleyim, yalvarırım.	Nesne-yüklem
Ayağı (ayakları) suya ermek (değmek)	ÖAA, s. 599	Gerçeğin istenip beklenen biçimde olmadığını anlayarak düş kırıklığına uğramak.	Özne-yüklem
Ayaklarını öpeyim	İP, s. 129	Senin için istersen öleyim, yalvarırım.	Nesne-yüklem
Ayakları suya ermek	ÖAA, s. 601	Gerçeğin istenip beklenen biçimde olmadığını anlayarak düş kırıklığına uğramak.	Nesne-yüklem
Başına (kafasına, eline) vur ekmeğini elinden (lokmasını ağzından) al	ÖAA, s. 622	Sessiz, zavallı, aciz, pısrık, miskin.	Zarf tümleci-nesne-dolaylı tümleş-yüklem
Bir ayağı üzengide olmak	ÖAA, s. 642	Geziye çıkmak üzere olan.	Nesne-yüklem
Bir ayaküstünde bin yalan söylemek	ÖAA, s. 643	Ayaküzeri bir konuşmalık zaman içinde birçok yalan söylemektir.	Zarf tümleci-nesne-yüklem
Bu ayaklar koktu	AP, s. 205	Bu yollar, bu hileler artık çok biliniyor, bunları kimse yutmaz.	Özne-fiil
El altında	ÖAA, s. 748	İstenildiği zaman kullanılmak üzere hazır.	Özne-yüklem
El bende	ÖAA, s. 749	Tekrarlanan oyunda başlama sırası (ya da başlama hakkı) bende.	Özne-yüklem
Elden gel (parayı)	ÖAA, s. 751	Hemen ver.	Dolaylı tümleş-yüklem
Ele alınır	AP, s. 317	Oldukça iyi durumda, işe yarar, kullanılabilir.	Dolaylı tümleş-yüklem
Ele alınmaz	ÖAA, s. 752	Çok kötü.	Dolaylı tümleş-yüklem
Ele avuca sığmaz (çocuk, genç için)	AP, s. 317	Taşkın davranışları olan, çok yaramaz, haşarı.	Dolaylı tümleş-yüklem
El elden üstündür	İP, s. 338	Bir kimse, kendisinden üstün birinin de bulunabileceğini düşünmelidir.	Özne-dolaylı tümleş-yüklem
Elimi öpene veririm	ES, s. 428	Satılacak şeyin çok değerli, çok aranan şey olduğunu anlatmada kullanılır.	Dolaylı tümleş-yüklem

Elinden kabuklu koz yenmez	ÖAA, s. 758	Çok pis, temizlik bilmez bir kişidir.	Dolaylı tümleş-özne-yüklem
Elinden uçan, kaçan kurtulmaz	ES, s. 430	1) Becerikli, işini bilir, her şeyin üstesinden gelir, açık göz. 2) İyi avcıdır.	Dolaylı tümleş-özne-yüklem
Eline su dökemez. (biri, onun)	ÖAA, s. 759	Söz konusu kişi, onun چراغی olamaz, değerce ondan çok geride.	Dolaylı tümleş-nesne-yüklem
Eline vur, ekmeğini (ağzından) al.	ÖAA, s. 759	Hasta, ya da ne yaptığını bilmez duruma getirmek.	Zarf tümleci-nesne-yüklem
Elini ayağını öpeyim	ES, s. 432	Çok yalvarırım anlamında söylenir.	Nesne-yüklem
Elini veren kolunu alamaz (birine)	ÖAA, s. 760	1) O, küçük bir yardımda bulunmak isteyen, kendi çıkarı için büyük büyük fedakârlıklara zorlar, ağır zararlara uğrattır. 2) Ona verilen şeyi geri almak olanaksızdır.	Nesne-yüklem
Elini veren parmağını eksik alır (ona)	ÖAA, s. 761	Emanet olarak aldığını bile geri vermez; ya da işe yaramaz durumuna getirir.	Nesne-yüklem
Eller yukarı	ÖAA, s. 764	Ellerini yukarı kaldırarak teslim ol!	Özne-yüklem
Ellerim yanıma gelsin	AP, s. 329	Tanrı canımı alsın ki doğru söylüyorum anlamında bir ant.	Özne-dolaylı tümleş-yüklem
Ellerim yanıma gelecek	ÖAA, s. 763	Öleceğim, öbür dünyada hesap vereceğim; doğru söylemeliyim.	Özne-dolaylı tümleş-yüklem
Ellerin dert görmesin	İP, s. 349	"Allah senden razı olsun, sağlık içinde yaşa!"	Özne-nesne-yüklem
El öpenlerin çok olsun	İP, s. 349	Bana gösterdiğin saygıyı başkaları da sana göstersiz.	Nesne-zarf tümleci-yüklem
El yakıyor	ES, s. 418	Çok pahalı anlamında kullanılır.	Nesne-yüklem
İki elim yanıma gelecek	ÖAA, s. 875	Bir gün nasıl olsa öleceğim. Öbür dünyada ceza görmemek için yalan söylememeliyim.	Özne-dolaylı tümleş-yüklem
İnsan ayağı değmemiş/basma mış	İP, s. 501	İçine insan girmemiş (yer).	Özne-yüklem
İnsan eli değmemiş/dokun mamuş	İP, s. 501	Bakımsız kalmış (yer).	Özne-yüklem
İt ayağı yemiş	ES, s. 678	Çok gezip tozanlar için söylenir.	Nesne-yüklem
Sidiği ile eli yüzü yunmuş	ÖAA, s. 1037	Aşağılık, pis adam.	Zarf tümleci-özne-yüklem

1.3.1. Masterla Biten Deyimler

Master ekiyle kurulmuş ve anlam kaymasına uğrayarak kalıplaşmış, birleşik fiil grubu yapısındaki deyimleri söz dizimi özelliklerine göre sınıflandırmak mümkündür (Sinan 2015: 134).

Ana baba eline bakmak	ÖAA, s. 572	Kendisinin kazancı olmadığından ana ve babanın vereceği para ile geçinir olmak.	Dolaylı tümleş-fiil
Analık eliyle vermek	ÖAA, s. 573	Çok az vermek.	Zarf tümleci-fiil
Arının dikenini görüp balından el çekmek	İP, s. 102	Bir işin tehlikeli ve zor yanlarını görüp ondan vazgeçmek.	Dolaylı tümleş-özne-fiil
Ayağına çelme	İP, s. 123	1) Yürüyen birinin ayakları arasına ayağını	Dolaylı tümleş-

takmak		uzatıp düşürmek veya yürütmesine engel olmak. 2) (Birinin) İş yapmasına veya işinde yükselmesine engel olmak.	özne-fiil
Ayağı düze basmak	ÖAA, s. 595	Güçlüklerden kurtularak işi kolay yürütür duruma gelmek.	Özne-zarf tümleci-fiil
Ayağı ile gelmek	ÖAA, s. 596	1) Kendi isteğiyle gelmek. 2) Emek çekilmeden elde edilmeden.	Zarf tümleci-fiil
Ayağına ip takmak	ÖAA, s. 596	Bir kimseyi çekiştirmek.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
Ayağına kapanmak	ÖAA, s. 596	Alçalırcasına yalvarmak.	İsim-iyelik-yaklaşma-fiil
Ayağına (ayaklarına) kara su inmek	ÖAA, s. 597	Uzun süre ayakta beklemekten çok yorulmak.	Dolaylı tümleş-yüklem
Ayağına kira istemek	İP, s. 124	Nazlanmak, bir yere gitmeye üşenmek.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
Ayağına oturmak	E.S: 2010:143	Ayakkabı, çizme ayak ölçüsüne denk düşmek, ayağına göre gelmek.	Dolaylı tümleş-fiil
Ayağını berk basmak	ÖAA, s. 597	Direnmek.	Nesne-zarf-tümleci-fiil
Ayağının altına almak	ÖAA, s. 598	1) Çiğnercesine dövmek. 2) Yararlanabileceği şeyi hor görüp tepmek.	Dolaylı tümleş-fiil
Ayağının altında olmak (bir yer birinin)	ÖAA, s. 598	Kendisinin bulunduğu yerden çok aşağıda olmak.	Dolaylı tümleş-fiil
Ayağının altını öpeyim	İP, s. 126	Senin için istersen öleyim, yalvarırım.	Nesne-fiil
Ayağının bağını çözmek	ÖAA, s. 598	1) (Karisını) boşamak. 2) (Birisinin) özgür davranmasını engelleyen ilişkilere son vermek.	Nesne-fiil
Ayağının pabucunu başına giymek	ÖAA, s. 598	1) Dengi olmayan birisiyle evlenmek. 2) Değersiz bir kimseye üstün değer vermek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Ayağının türabı olmak (biri ötekinin)	ÖAA, s. 599	Biri ötekine köle gibi hizmet eder, her emrini yerine getirir durumda olmak.	Nesne-fiil
Ayağı (ya da ayakları) suya ermek	AP, s. 119	Olmadığını görüp, anlayıp aklı başına gelmek, gerçekleri görür duruma gelmek.	Nesne-fiil
Ayağını yere (toprağa) basmak	ÖAA, s. 599	Hayal kurmaktan vazgeçip gerçekçi bir tutuma yönelmek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Ayağını yorganına göre (yorganına göre ayak) uzatmak	ÖAA, s. 599	Giderini gelirine uydurmak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Ayağı uğurlu gelmek	ES, s. 142	Geldiği yere bolluk, bereket, iyilik, uğur getirdiğine inanılan (kimse).	Özne-zarf-tümleci-fiil
Ayağı yerden kesilmek	ÖAA, s. 600	1) Ayağı yere değmez olmak. 2) Taşıta binip yaya yürümekten kurtulmak.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Ayağı yere basmak	İP, s. 127	Hayal kurmak yerine gerçekleri görüp ona göre hareket etmek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Ayağıyla tuzağa düşmek	ÖAA, s. 600	Safça davranışı ve işe önem vermemesi yüzünden açık bir hile ya da tehlikenin kurbanı olmak.	Zarf tümleci-dolaylı tümleş-fiil
Ayakaltına almak	İP, s. 131	Hor görmek, ezmek, rezil etmek.	Dolaylı tümleş-fiil
Ayak altında bırakmak	AP, s. 120	Ezilmesine aldırmış etmemek, korumamak.	Dolaylı tümleş-fiil

Ayak altında dolaşmak	AP, s. 120	Bir işe yaramadığı halde iş yapıyormuş gibi, başkalarının işine engel olacak biçimde, ortalıkta dönüp durmak.	Dolaylı tümleş-fiil
Ayak altında kalmak	ÖAA, s. 600	1) Çok gelinip geçilen yerde bulunmak. 2) Çevresince hor görülme, kendisine karşı kötü davranılmak.	Dolaylı tümleş-fiil
Ayak atmak	İP, s. 128	1) Bir yere girmek, gitmek, uğramak. 2) İlk defa uğramak.	Nesne-fiil
Ayak bağını çözmek	ES, s. 146	Boşanmak, birbirinden ayrılmak.	Nesne-fiil
Ayak basmak	ÖAA, s. 600	Bir yere varmak.	Nesne-fiil
Ayak çekmek	İP, s. 128	Göz boyamak, avutmak.	Nesne-fiil
Ayak değiştirmek	İP, s. 128	1) Eğitim yürüyüşünde adımlarını başkalarının adımlarına uydurmak. 2) Halk şiirinde, özellikle âşıklar arası atışmalarda yeni bir kafiye düzeni oluşturmak.	Nesne-fiil
Ayak diremek	ÖAA, s. 600	Birine karşı kendi tutumundan şaşmamak.	Nesne-fiil
Ayaklar altına almak	ÖAA, s. 601	Önem verilecek şeyleri hiçe saymak, çiğnemek.	Dolaylı tümleş-fiil
Ayakları dolaşmak	İP, s. 129	Yürürken heyecandan veya telaştan ayakları birbirine takılmak, bilinç dışı iyi yürüyememek.	Nesne-fiil
Ayak dolaştırmak	ÖAA, s. 601	Yürümekte olan bir işe engel çıkarmak, bir kimseyi kötü duruma düşürecek davranışta bulunmak.	Nesne-fiil
Ayakları geri geri gitmek	ÖAA, s. 601	Bir yere istemeye istemeye gitmek.	Nesne-zarf tümleci-fiil
Ayaklarına kara su inmek	ÖAA, s. 601	Uzun süre ayakta beklemekten çok yorulmak.	Dolaylı tümleş-özne-fiil
Ayaklarının ucuna basmak	İP, s. 129	Çok yavaş, sessiz, gürültü yapmamaya özen göstererek yürümek.	Dolaylı tümleş-fiil
Ayakları suya basmak	İP, s. 129	Hayal kurmak yerine gerçekleri görüp ona göre hareket etmek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Ayaklarını yerden kesmek	AP, s. 122	Bir taşıta binerek yürümekten kurtulmak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Ayak sürtmek	ES, s. 147	Sağda solda hiçbir amacı olmaksızın gezip dolaşmak.	Nesne-fiil
Ayak sürümek	ÖAA, s. 602	1) Verilen işi yapmama yolları aramak. 2) Gönderilen yere isteği ile gitmemek, gitmeyi geciktirmek.	Nesne-fiil
Ayak uydurmak	ÖAA, s. 602	Kendi gidiş ve davranışını başkasınıninkine benzetmek.	Nesne-fiil
Ayak vermek	İP, s. 130	Saz şairi geleneğinde âşıkların atışmalarında dinleyicilerden biri atışmayı başlatmak için kafiye veya uyak seçmek.	Nesne-fiil
Ayak yapmak	İP, s. 130	Birini oyuna getirmek, aldatmak veya kandırmak için hile yapmak.	Nesne-fiil
Azrail'in elinden kurtulmak (kurtarmak)	ES, s. 157	Ölümden kurtulmak (kurtarmak).	Dolaylı tümleş-fiil
Bıyıkları ele almak	İP, s. 181	1) Delikanlılık havasına veya çağına girmek. 2) Aşırı derecede kızmak, çok öfkelenmek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Bir ayağı bir yerde olmak	ÖAA, s. 642	O yere sık sık gitmek.	Dolaylı tümleş-fiil
Bir ayağı çukurda	ÖAA, s.	Çok yaşlanmış, ölümü çok yaklaşmış	Nesne-dolaylı

olmak	642	olmak.	tümleç-fiil
Cihandan el çekmek	ES, s. 291	Ölmek.	Dolaylı tümleç-nesne-fiil
Cinleri ayağa kalkmak. (cinleri başına toplanmak), (cini tepesine çıkmak), (cini tutmak)	ÖAA, s. 683	Çok sinirlenmek.	Özne-dolaylı tümleç-fiil
Çoluk çocuk elinde kalmak	MH, s. 199	Genç, tecrübesiz kimselerin yönetimi altında bulunmak.	Özne-dolaylı tümleç-fiil
Damarları ayağa kalkmak	İP, s. 275	Bir şeyi aşırı derecede istemek.	Özne-dolaylı tümleç-fiil
Delinin eline değnek vermek	İP, s. 282	Kötülük yapabilecek bir kimseye fırsat vermek, işini kolaylaştırmak.	Dolaylı tümleç-nesne-fiil
Dimdik ayakta durmak	İP, s. 301	Bütün sıkıntılarını göğüsleyerek yıkılmamak.	Zarf tümleci-fiil
Dizginleri ele almak	İP, s. 307	İdareyi veya yönetimi eline geçirmek, aşırı disiplinli davranmak.	Nesne-dolaylı tümleç-fiil
Dizginleri ele vermek	İP, s. 308	Bir başkasının buyruğu altına girmek, onun yönetimini kabullenmek.	Nesne-dolaylı tümleç-fiil
Dört ayak olmak	AP, s. 294	Domalmak.	Nesne-fiil
Dört ayaküstüne düşmek	ÖAA, s. 732	Tehlikeli bir durumdan hiç zarar görmeden kurtulmak.	Zarf tümleci-fiil
Dört elle sarılmak	ÖAA, s. 732	1) Bir işi iyice benimseyerek ve eksiksiz yapma kararıyla ele almak. 2) Desteklemesinden ya da yardımından yararlanmak için bir kimse ile sıkı bağ kurmak.	Zarf tümleci-fiil
Dümeni elinde olmak	ES, s. 393	Birisini, bir işi yönetmek.	Nesne-dolaylı tümleç-fiil
Dünyadan elini eteğini çekmek	İP, s. 321	Bir kenara çekilip çevresiyle ilgisini kesmek, dünya işleriyle ilgilenmez olmak.	Dolaylı tümleç-nesne-fiil
Dünyadan geçmek/ el çekmek	İP, s. 321	Bir kenara çekilip çevresiyle ilgisini kesmek, dünya işleriyle ilgilenmez olmak.	Nesne-fiil
Ekmeğini eline almak	MH, s. 240	Çalışarak para kazanmaya ve geçimini sağlamaya başlamak.	Nesne-dolaylı tümleç-fiil
El açmak	ÖAA, s. 748	1) Başkasından para ister duruma düşmek. 2) Dilenmek.	Nesne-fiil
El almak	ÖAA, s. 748	1) Yetkinliğe ulaşan mürit, mürşit gibi işler yapmak üzere, ondan izin almak. 2) Bir sanatı öğrenmiş olan çırak, ustasından, kendi başına iş yapabilme izni almak.	Nesne-fiil
El altında tutmak	AP, s. 313	Her zaman hazır bulundurmak.	Dolaylı tümleç-fiil
El atmak (bir işe)	ÖAA, s. 749	1) Yeni bir işe başlamak. 2) Birisinin işine karışmak.	Nesne-fiil
El bağlamak	ÖAA, s. 749	Saygı göstermek için ellerini göbeği üstünde kavuşturup durmak.	Nesne-fiil
El basmak	ÖAA, s. 749	Kutsal bir şey üzerine elini koyup ant içmek.	Nesne-fiil
El birliği etmek	İP, s. 335	Hep birlikte çalışmak, hareket etmek, davranmak, dayanışmak.	Nesne-fiil
El çekmek	ÖAA, s. 749	Yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek.	Nesne-fiil
El çektirmek	İP, s. 335	Görevinden uzaklaştırmak.	Nesne-fiil
El çırpmak	ÖAA, s.	İki elin yüzünü arka arkaya birkaç kez	Nesne-fiil

	750	birbirine vurmak, alkışlamak.	
El değiştirmek (bir şey)	ÖAA, s. 750	Sahip değiştirmek, bir kişiden başka bir kişiye geçmek.	Nesne-fiil
Elden ağza yaşamak	ÖAA, s. 750	Günlük kazancı, ancak günlük harcamasına yetmek.	Dolaylı tümleş-fiil
Elden ayaktan düşmek	ÖAA, s. 750	Yaşlılık ya da hastalık nedeniyle iş yapamaz, yürüyemez olmak.	Dolaylı tümleş-fiil
Elden ayaktan olmak	ES, s. 419	Sağlığı büsbütün bozularak çalışamaz duruma gelmek.	Dolaylı tümleş-fiil
Elden ele dolaşmak (bir şey)	ÖAA, s. 751	Uyandırdığı ilgi dolayısıyla birçok kimsece alınıp bakılmak ya da kullanılmak.	Zarf tümleci-fiil
Elden ele geçmek (bir şey)	ÖAA, s. 751	Birçok sahip değiştirmek.	Zarf tümleci-fiil
El ele vermek	ÖAA, s. 753	İş birliği yapmak, güçlerini birleştirmek.	Nesne-fiil
El eliyle yılan tutmak	ÖAA, s. 753	Yapılacak güç ve tehlikeli bir işe kendisi girişmeyip başkasını ileri sürmek.	Zarf tümleci-nesne-fiil
El el üstünde oturmak	İP, s. 338	Boş gezmek, bir iş yapmadan avare avare dolaşmak.	Zarf tümleci-fiil
El ense etmek (çekmek)	ÖAA, s. 753	Güreşçi, elini yarışmacısının ensesine atıp onu çekmek.	Nesne-fiil
El etek çekilmek	ES, s. 415	Ortalıkta hiç kimse kalmamak, ıssızlaşıp sessizleşmek.	Özne-fiil
El etek çekmek (bir şeyden)	ÖAA, s. 753	O şeyle artık uğraşmaz olmaz.	Nesne-fiil
El etek (ayak) öpmek	ÖAA, s. 753	Bir işi yaptırmak için şuna buna çok yalvarmak.	Nesne-fiil
El etmek	ÖAA, s. 753	El ile "gel" işareti yapmak.	Nesne-fiil
Eli ağzına değmek (yetmek)	ES, s. 422	Ekmeğin parası kazanacak bir çağa gelmek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Eli ağzına uymak	ES, s. 422	Yakışıklı ve becerikli kişi.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Eli ağzında kalmak	ES, s. 422	Çok şaşırarak, şaşırıp kalmak.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Eli akçe tutmak	ES, s. 422	Tutumlu olmak.	Özne-nesne-fiil
Eli alışmak	İP, s. 339	1) Bir işte ustalık kazanmak, eli işe yatkın olmak. 2) Herhangi bir davranışı adet edinmek.	Özne-fiil
Eli altında olmak (bir şey birinin)	ÖAA, s. 754	İstedığı zaman kullanabileceği yerde, durumda olmak.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Eli bollaşmak	ES, s. 424	Para sıkıntısından kurtulmak, eline çok para geçmek.	İsim-iyelik-fiil
Eli boş çevrilmek	ES, s. 424	İstedığı verilmemek.	Özne-zarf tümleci-fiil
Eli boş çıkmak	İP, s. 340	Beklentisi gerçekleşmemek, umduğunu bulamamak, başarısızlığa uğramak.	Özne-zarf tümleci-fiil
Eli boş olmak	ÖAA, s. 755	O sırada işi bulunmamak.	Özne-fiil
Eli boş dönmek	ÖAA, s. 755	Umduğunu elde edemediğinden dönmek.	Zarf tümleci-fiil
Eli boş gelmek (gitmek) (bir yere)	ES, s. 424	Bir yere armağansız gelmek (gitmek).	Zarf tümleci-fiil
Eli böğründe kalmak	ÖAA, s. 755	İş yapamaz duruma düşmek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Eli ekmeğin tutmak (ekmeğini eline almak)	ÖAA, s. 756	Geçimini kazancıyla sağlayacak duruma gelmek.	Özne-nesne-fiil
Eli işe yatmak	ÖAA, s.	Eli bir işi yapabilecek alışıklık kazanmak,	Özne-dolaylı

	756	bir işi yapacak el becerisi bulunmak.	tümleş-fiil
Eli kalem tutmak	ÖAA, s. 757	Bir konu üzerine gereği gibi yazı yazabilmek.	Özne-nesne-fiil
Eli kaşık tutmak	ES, s. 426	Tüketici durumuna geçmek.	Özne-nesne-fiil
Eli (böğründe) koynunda kalmak	ÖAA, s. 757	Çaresizlikten bir iş yapamaz durumda bulunmak.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Eli para görmek	ÖAA, s. 761	Daha önce kazancı yokken artık para kazanmaya başlamak, para sıkıntısından az çok kurtulmak.	Özne-fiil
Elinden bir kaza çıkmak	ÖAA, s. 758	İstemeyerek birini yaralamak ya da öldürmek.	Dolaylı tümleş-özne-fiil
Elinden geleni ardına (geri) koma (sın)	ÖAA, s. 758	Yapabileceğin bütün kötülükleri yap.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Elinden geleni yapmak	ES, s. 430	Gücünün yettiğini yapmak.	Nesne-fiil
Elinden iş gelmek	ES, s. 430	Becerikli, hünerli olmak.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
Elinden iyi iş gelmek	AP, s. 323	Becerikli, hünerli olmak.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
Elinden kan çıkmak	İP, s. 343	Adam öldürmek, cinayet işlemek.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
Eline ayağına düşmek (sarılmak)	ÖAA, s. 759	Ayaklarına kapanıp bir dilekte bulunmak.	Dolaylı tümleş-fiil
Eline erkek eli değmemiş olmak	İP, s. 344	Bir kız hiçbir erkekle çıkmamış olmak, temiz ve namuslu olmak.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
Eline eteğine sarılmak	İP, s. 344	Bir iş için birine çok yalvarmak, ısrarcı olmak.	Nesne-fiil
Eline yüzüne bulaştırmak	İP, s. 345	Bir işi usulüne göre veya gerektiği gibi yapamamak, başarısız olmak, becerememek.	Nesne-fiil
Elini cebine atmak	ÖAA, s. 760	Para çıkarmaya davranmak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Elini çabuk tutmak	ÖAA, s. 760	Çabuk yapmaya çalışmak.	Nesne-zarf tümleci-fiil
Elini kana bulamak	ÖAA, s. 760	Birini yaralamak ya da öldürmek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Elini kolunu sallaya sallaya gelmek	ÖAA, s. 760	Elinde, getirmesi beklenen şey olmadığı halde ya da bitirmeye gittiği işten sonuç almaksızın gelmek.	Zarf tümleci-fiil
Elini kolunu sallaya sallaya gezmek	ÖAA, s. 760	(Ortada görünmemesi gereken kişi) hiçbir engelle karşılaşmadan, hiç kimseden korkmadan serbestçe gezmek.	Zarf tümleci-fiil
Elini kulağına atmak	İP, s. 345	Gazel veya türkü söylemek için elini kulak kepeçesinin arkasına koymak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Elinin hamuruyla erkek işine karışmak	ÖAA, s. 760	Anlamadığı, beceremeyeceği işi yapmaya kalkışmak.	Zarf tümleci-dolaylı tümleş-fiil
Elini vicdanına koyarak söylemek	ÖAA, s. 761	Doğru, tarafsız, hakça söylemek.	Zarf tümleci-fiilimsi-iyelik-yükleme-fiil
Elini yüzüne almak	ÖAA, s. 761	Birisine ricada bulunmak için utanarak kendini zorlamak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Eli yerden gökten kesilmek	ÖAA, s. 762	Hiçbir yerden yardım görememek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Eli yüreğinin	ÖAA, s.	Kötü bir sonuç çıkacak diye kaygı ile	Nesne-dolaylı

üstünde olmak	762	beklemek.	tümleç-fiil
El kaldırmak	ÖAA, s. 763	1) Oy verdiğini ya da söz istediğini elini kaldırarak belirtmek. 2) Kendisinden büyüğe eliyle vurma girişiminde bulunmak.	Nesne-fiil
El kapısına düşmek	İP, s. 348	Başkalarına veya yabancılara muhtaç olmak.	Dolaylı tümleç-fiil
El katmak (bir işe)	ÖAA, s. 763	Yapılmasına yardım etmek.	Nesne-fiil
El kazanıyla aş kaynatmak	İP, s. 348	Başkalarının hazırladığı imkanları ve ortamı kendi adına kullanarak iş çevirmek.	Zarf tümleci-nesne-fiil
El koymak (bir şeye)	ÖAA, s. 763	1) Hükümet, bir malı, bir kuruluşu buyruğu altına almak. 2) Bir yolsuzluğu ortaya çıkarma incelemesine girişmek.	Nesne-fiil
Elleri nasır bağlamak	ÖAA, s. 764	Ellerini sert, ağır işlerde uzun süre kullanmış olmak.	Özne-nesne-fiil
El ovuşturmak	ÖAA, s. 764	1) Bir kimse karşısında saygılı durum alıp buyruk beklemek. 2) Ne yapacağını ne söyleyeceğini bilememek.	Nesne-fiil
El öpmek	İP, s. 349	Yaşlıların veya saygı gösterilmesi gereken kimselerin sağ elinin üstünü önce dudağa koyarak öpmek, sonra da alna götürmek.	Nesne-fiil
El pençe divan durmak	ÖAA, s. 764	Büyük bir kimse katında, ellerini göğsü üzerinde kavuşturup ayakta durmak.	Zarf tümleci-fiil
El sallamak (bir taşıta binip ayrılanlarla kalanlar için)	ES, s. 416	Havada el sallayarak vedalaşmak.	Nesne-fiil
El sıkışmak	ES, s. 416	1) İki kişi karşılaştıklarında ya da ayılırlarken sevgi ve saygı gereği birbirlerinin ellerini tutup hafifçe sıkmak. 2) Pazarlıkta uyuşmak.	Nesne-fiil
El sıkmak	ÖAA, s. 764	Selamlaşmak için bir kimsenin elini tutmak.	Nesne-fiil
El sunmak	ÖAA, s. 764	El uzatmak, yaklaşmak istemek.	Nesne-fiil
El tazelemek	ÖAA, s. 765	Bir işte yorulan kimse yerine başka birini getirmek.	Nesne-fiil
El tutmak	ES, s. 417	Bir iş vakit almak, uzun sürmek.	Nesne-fiil
El ucuyla vermek	ÖAA, s. 765	Çok az vermek.	Zarf tümleci-fiil
El uzatmak	ÖAA, s. 765	1) Dokunmaya, almaya kalkışmak. 2) Yardım etmek.	Nesne-fiil
El üstünde tutmak	İP, s. 350	Herkes tarafından çok sevilme ve takdir edilmek.	Dolaylı tümleç-fiil
El üstünde tutulmak. (ellerde gezmek) (bir kimse)	ÖAA, s. 765	Bir kimseye çok sevgi, saygı gösterilmek.	Dolaylı tümleç-fiil
El vermek	ÖAA, s. 765	Mürşit, artık yetişmiş olan müridine mürşitlik izni vermek.	Nesne-fiil
El vurmak	ES, s. 417	1) Birini çağırmak ya da alkışlamak için ellerini birbirine vurmak. 2) Elle dokunmak.	Nesne-fiil
El vurup etek silmek	ÖAA, s. 765	Uğraştığı bir işi kesin olarak bırakmak.	Zarf tümleci-nesne-fiil
El yıkamak (bir işten)	ÖAA, s. 766	Yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek.	Özne-fiil

El yumak (bir işten)	ES, s. 418	El çekmek, bırakmak, ilgisini kesmek.	Özne-fiil
Eşeğe binmeden ayaklarını sallamak	AP, s. 338	Bir işin daha başındayken, iş olmuş bitmiş, gerçekleşmiş gibi sevinmek.	Zarf tümleci-özne-fiil
Eteği ayağına dolaşmak	ÖAA, s. 772	İvmesinden, heyecanından, şaşkınlıktan karışık iş görmek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Geceyi ayakta geçirmek	ES, s. 485	Tüm geceyi yatağa girmeden, başka bir işle meşgul olarak hiç uyumadan geçirmek.	Nesne-zarf tümleci-fiil
Gururunu ayaklar altına almak	İP, s. 422	Her türlü fedakârlığı göze alıp taviz vermek, ilkelerden vazgeçmek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Güvendiği dal elinde kalmak	İP, s. 432	Yardım, destek veya katkı beklediği kimselerden herhangi bir iyilik gelmemek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
İki ayak da obadan almak	ÖAA, s. 874	Bir yere gitmeye çok istekli olmak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
İki eli böğründe kalmak	ÖAA, s. 875	Çaresiz kalıp ne yapacağını bilememek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
İki eli on parmağı yakasında olmak	ES, s. 641	Öteki dünyada (o kimseden) davacı olmak, hakkını aramak.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
İki eli şakaklarında düşünmek	ES, s. 641	Derin derin düşünmek.	Zarf tümleci-fiil
İnsiyatifi ele almak	AP, s. 478	Herhangi bir konuda eylem üstünlüğünü sağlamak, yönlendirmeyi ve yönetimi üstlenmek ve gerekli kararları verip uygulamak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
İpi eline geçmek	İP, s. 503	İdaresi başkasının eline geçmek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
İpin ucu birinin elinde olmak	İP, s. 503	İdare birilerinin kontrolünde bulunmak, birinin buyruğuna girmek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
İş ayağa düşmek	İP, s. 507	İş, sorumsuz ve yetkisiz olanların elinde kalmak.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
İşe dört elle sarılmak	AP, s. 485	İşi severek yapmak.	Dolaylı tümleş-zarf tümleci-fiil
İşe el koymak	AP, s. 485	İşi incelemeyi, durumu düzeltmeyi vb. üzerine almak.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
İşten el çektirilmek	AP, s. 492	(Biri) bir yolsuzluğu bulunup bulunmadığı araştırılmak üzere görevinden uzaklaştırılmak.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
İşten el çektirmek	ÖAA, s. 891	Bir yolsuzluğu bulunup bulunmadığını araştırma süresince görevliyi işinden ayırmak.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
Kapanın elinde kalmak (bir şey)	ÖAA, s. 907	Bir şeyden, ancak çabuk davranabilenler yararlanmak.	Dolaylı tümleş-fiil
Karaya ayak basmak	İP, s. 546	1) Deniz, göl vb. den karaya çıkmak. 2) Deniz taşıtlarından karaya çıkmak.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
Kendini ele vermek	İP, s. 564	Ağızından kaçırıldığı bir sözle kendi suçunu ortaya çıkarmak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Kısmeti ayağına (kadar) gelmek	ÖAA, s. 931	Güzel bir şey, zahmet çekmeden onun emrinde olmak.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Kısmetini ayağıyla tepmek	ÖAA, s. 931	Yararlı ve kazanç getirecek bir durumu, iyi düşünüp taşınmadan istememek.	Nesne-zarf tümleci-fiil
Kıtlıkta elinde buğday bulunmak	İP, s. 578	Zor günler için bir kenara bir şeyler ayırmak.	Zarf tümleci-dolaylı tümleş-özne-fiil
Kitaba el basmak	ÖAA, s. 935	Kutsal kitap üzerine elini koyarak ant içmek.	Dolaylı tümleş-nesne-fiil
Kuran'a el	ES, s. 821	Kuran'ın üzerine elini koyarak yemin	Dolaylı tümleş-

basamak		etmek	nesne-fiil
Mahalleyi ayağa kaldırmak	ÖAA, s. 958	Bağırıp çağırarak konu komşuyu rahatsız etmek ve telaşlandırmak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Maşa varken elini yakmak	ES, s. 861	Kendisine zarar gelebilecek bir durumdan korunma yolu varken o yolu tutmamak.	Zarf tümleci-nesne-fiil
Midesi ayağa kalkmak	MH, s. 451	Kusacak gibi olmak.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Nimeti ayağıyla tepmek	ÖAA, s. 980	Kavuşturulacağı iyi bir durumu, değerini bilmeyerek istememek.	Nesne-zarf tümleci-fiil
Olmuş armut gibi eline (kollarının arasına) düşmek (birinin)	ES, s. 918	Hiç çaba harcamadan eline geçmek.	Zarf tümleci-dolaylı tümleş-fiil
Pabucunu eline vermek	İP, s. 701	Kapı dışarı etmek, kovmak, defetmek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Post elden gitmek	ÖAA, s. 1014	1) Öldürülmek. 2) Bulunduğu yüksek orundan ayrılma zorunda kalmak.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Sağ eliyle (başının arkasından) sol kulağını göstermek	ÖAA, s. 1024	Kısa yoldan kolayca yapılabilecek bir işi, dolanbaçlı yollara başvurarak, güç başarılabilir biçimde yapmaya girişmek.	Zarf tümleci-nesne-fiil
Sakalı ele vermek	ES, s. 1001	Birisinin sözünden dışarı çıkamaz olmak, onun oyuncağı durumuna gelmek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Sinirleri ayağa kalkmak	ES, s. 1032	Aşırı derecede sinirlenmek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Sinirleri ayakta olmak	ÖAA, s. 1039	Çok öfkelenmiş olmak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Sol eli beklemek	AP, s. 705	Yemeğe beklenen birine, yemeğe başlanıldığını şaka yollu anlatmak için söylenir.	Özne-fiil
Söz ayağa düşmek	ÖAA, s. 1043	Bir konu, sorumsuz ve yetkisiz kimselerin düşünce bildirdikleri duruma gelmek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Şeytan elini çekmiş (birinden)	ÖAA, s. 1059	Çok yaşlıdır; uygunsuz bir iş yapacak, kötülük düşünecek durumu yoktur.	Özne-nesne-fiil
Şeytanın ayağını (bacağını) kırmak	ÖAA, s. 1059	1) Bir türlü gidememiş olduğu bir yere gitmekle artık gitme yolu açılmış olmak. 2) Bir türlü başlanamayan bir işe başlamak.	Nesne-fiil
Tezkeresini eline vermek	İP, s. 839	İşine son vermek, kovmak, defetmek.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Tuttuğu dal elinde kalmak	İP, s. 848	Güvendiği bir kimse veya şey değerini ve önemini kaybederek işe yaramaz duruma gelmek.	Özne-dolaylı tümleş-fiil
Usta elinden çıkmak	İP, s. 859	Uzman bir kimse tarafından yapılmak.	Dolaylı tümleş-fiil
Vurmadan kaçmaya eli değmemek	ÖAA, s. 1097	İçinde bulunduğu sıkışık durumdan yapmak istediği başka bir işe fırsat bulamamak.	Zarf tümleci-özne-fiil
Yakayı ele vermek	ÖAA, s. 1103	(Bir şeyden, bir yerden kaçan kimse) yakalanmak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil
Yorganına göre ayak uzatmak	ÖAA, s. 1125	Giderini gelirine uydurmak.	Zarf tümleci-nesne-fiil
Yuları birinin elinde olmak	İP, s. 930	Bir kimsenin buyruğu altında olmak, birinin elinde oyuncak olmak.	Nesne-dolaylı tümleş-fiil

1.3.2. Devrik Cümle

Yüklemi sonda yer almayan, ortada veya başta yer alan cümle çeşididir (Boz-Yaman 2012:165). Türkçe deyimler arasında çok az da olsa devrik yapıda deyim bulunmaktadır (Sinan 2015: 167).

Ayağında donu yok, fesleğen ister başına	ÖAA, s. 597	Yoksulluğuna bakmaz; süs, lüks düşünür.	Devrik cümle şeklindeki deyim
Öp babanın elini	ÖAA, s. 997	Beklenmedik bir durum. Hadi bakalım, şimdi ne yapacağız?	Devrik cümle şeklindeki deyim

1.3.4. Deyimlerde Soru Cümleleri

Türkçe deyimler arasında soru cümlesi biçiminde kurulmuş olan deyimlerde bulunmaktadır (Sinan 2015: 214).

Ayağına sıcak su mu (şerbet mi) dökelim?	ÖAA, s. 597	Çoktandır gelmiyordun; nasıl oldu da geldin? Teşekkürümüzü nasıl belirteceğimizi bilmiyoruz.	Soru cümlesi
Ayağının altında yumurta mı var?	ÖAA, s. 598	Neden böyle yavaş yürüyorsun?	Soru cümlesi
Elden ne gelir?	ÖAA, s. 751	Yapılacak bir şey yok; yapabileceğimiz bir şey yok.	Soru cümlesi
Eli armut mu devşiriyor?	ÖAA, s. 754	O, buna vuruyorsa bunun eli yok mu? Elbette sille, tokatla karşılık verecek.	Soru cümlesi
Eli armut mu topluyor? (eli armut toplamıyor ya)	ES, s. 422	O, buna vuruyorsa bunun eli yok mu? Elbette sille, tokatla karşılık verecek.	Soru cümlesi
İtin ayağını taştan mı esirgiyorsun?	ÖAA, s. 892	Bir işe o herifi göndersen ayağı mı aşınır? Ayağını taş mı incitir?	Soru cümlesi

1.3.5. Sıralı Cümle Şeklinde Kurulan Deyimler

Art arda sıralanan basit cümlelerden meydana gelir. Cümleler; noktalama işaretleriyle, bağlaçlar ve aynı kipteki yüklerle ayırt edilir (Boz ve Yaman 2012: 160).

Sıralı cümle biçimindeki deyimlerin birçoğunda kafiye, ses tekrarları, ölçü gibi şiir unsurları çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Bazılarında nükte de olan bu deyimlerin öğrenilmesi ve ezberlenmesi de daha kolaydır. Bunların bir kısmı bir kip ekiye kalıplaşmıştır. Bir kısmı ise masterla bitmektedir. Masterla bitenler metin içinde kullanılırken gerekli bütün çekim eklerini alabilirler (Sinan 2015: 154).

Adı ata bindi, ayağı yerde gezer	ÖAA, s. 530	Sözde durumu iyileşti, ama yine eskisi gibi yoksul yaşamı sürüyor.	Sıralı cümle
Ata nal çakıldığını görmüş; kurbağa ayaklarını uzatmış	ÖAA, s. 589	Değerli kimselerin hakkı olan şeyleri, buna layık olmayan da istiyor.	Bir kiple kalıplaşan sıralı cümle biçimindeki deyimler (sıralı cümle biçimindeki deyimler)
Bir eli balda bir eli yağda	ÖAA, s. 646	1) Bolluk içinde bir yaşayışı olmak. 2) Elinde bulunan geniş olanaklarından bol bol yararlanır olmak.	Bir kiple kalıplaşan sıralı cümle biçimindeki deyimler
El benden,	ÖAA, s.	Hastayı iyi etmek için ben	Sıralı cümle

sebepe Allah'tan	749	yapacağımı yapıyorum. Şifayı veren Tanrı'dır.	
El değer etek değmez	AP, s. 315	Büyük bir çabuklukla, çarçabuk.	Bir kiple kalıplaşan sıralı cümle biçimindeki deyimler
Eli ermez gücü yetmez	İP, s. 341	Beceriksiz, çaresiz, zavallı.	Bir kiple kalıplaşan sıralı cümle biçimindeki deyimler
İti an, taşı eline al	ES, s. 680	Kendisinden söz edilen kişi, bu konuşma üzeine çıkageldiği zaman şaka yollu söylenir.	Sıralı cümle
Kafasına vur, ekmeğini elinden al	MH, s. 376	Çok uysal, çok sessiz.	Bir kiple kalıplaşan sıralı cümle

1.3.6. Eksiltili Cümle Şeklinde Oluşmuş Deyimler

Kimi deyimlerde bulunan kelime ya da kelimeler zaman zaman kullanılmamaktadır. Burada elliptik bir durum söz konusudur. Eksilti veya kimilerine göre "düşüm"; daha çok dilin en az çaba yasası gereği anlatımda kısalığı sağlayan bir dil olarak kabul edilmektedir (Sinan 2015: 170).

Bir ayağı kıyıda, bir ayağı kuyuda	ÖAA, s. 642	1) Yarı güvenli, yarı tehlikeli durumda. 2) Son günlerini yaşıyor, göçmesi yakın.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
Bir ayak önce (evvel)	ÖAA, s. 642	Olabildiğince ivedi olarak, çarçabuk.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
Davul (falanın) boynunda, tokmak (filanın) elinde	ÖAA, s. 707	İşi yapıyor görünen ve sorumluluğu yüklenen falan kişidir. Ama ona bu işi yaptıran filandır ki, kendisini ortaya atmıyor.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
Deniz derya ayaklar altında	ES, s. 347	Deniz manzaralı ve görüş açısı geniş yerler için kullanılır.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
El elde baş başta	ÖAA, s. 752	Gereken harcamalar yapıldı; eldekiler tükendi.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
El ele	ÖAA, s. 753	Birbirlerinin elini tutmuş olarak, iş birliği yaparak.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
Eli ayağı (birinin)	AP, s. 319	Her işine yarayan, yardımcı.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
Elinde avucunda nesi varsa	ES, s. 428	Neye sahipse, tüm malı mülkü.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
Elinin altında	ES, s. 434	Her zaman kolayca yararlanabileceği yerde ve yatkınlıkta.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
İki ayağı çukurda	ES, s. 639	Ölüme iyice yaklaşmış olmak.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
İlk elde	ES, s. 649	İlk önce, başta.	Eksiltili cümle şeklinde oluşmuş deyim
İlk elden	ES, s. 649	Baştan, baştan başlayarak.	Eksiltili cümle

			şeklinde oluşmuş deyim
Kulağın elinde	MH, s. 425	Müjde, müjdeli haber.	Eksilteli cümle şeklinde oluşmuş deyim

1.4. Edatla Kurulan Deyimler

Türkçede vasıta ve beraberlik bildiren ile benzerlik bildiren gibi, hal bildiren göre, miktar bildiren kadar son çekim edatları ile kurulmuş edat gruplarından deyimleşmiş çok sayıda deyim bulunmaktadır. Bunların dışında edat gruplarının kendilerinden sonra gelen unsurla kalıplaşmasıyla oluşmuş deyimler de mevcuttur (Sinan 2015: 112).

Ayağı yanmış it gibi dolaşmak	ÖAA, s. 599	Bir yerde duramayıp sürekli olarak gezmek.	Gibi edatıyla kurulan deyim
Ayağının tozuyla	ÖAA, s. 598	Yoldan gelir gelmez, dinlenmeden.	İle edatıyla kurulan deyim
El çabukluğu ile	ÖAA, s. 749	Hilesini kimseye sezdirmeyecek bir çabuklukla.	İle edatıyla kurulan deyim
Elden geldiği kadar	ES, s. 420	Yapabildiği, mümkün olduğu kadar.	Kadar edatı ile kurulan deyim
Elinden geldiği kadar	ES, s. 429	Gücü yettiği ölçüde.	Kadar edatı ile kurulan deyim
El kadar	ÖAA, s. 762	Küçük, küçücük.	Kadar edatıyla kurulan deyim
El yordamıyla	ÖAA, s. 766	1) Bakmadan, bulunduğu yeri tahmin edip ele yoklayarak. 2) El alışkanlığının yardımıyla.	İle edatıyla kurulan deyim
Kedi gibi dört ayak üstüne düşmek	ÖAA, s. 918	En güç durumlardan, zarar görmeksizin kurtulmak.	Gibi edatıyla kurulan deyim
Pişmiş armut gibi eline düşmek	İP, s. 721	Emeksiz ve zahmetsizce eline geçmek.	Gibi edatıyla kurulan deyim
Tabanı (ayağı) yanmış it gibi dolaşmak	ÖAA, s. 1062	Bir yerde duramayıp sürekli olarak gezmek.	Gibi edatıyla kurulan mastarlı deyim

1.5. Kendi Dönüştülük Zamiriyle Kurulan Deyimler

Dönüştülük zamirleri asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların anlamca daha kuvvetlileri olan bir tür şahıs zamirleridir. Zamir yapılan işin yapana geri dönüşünü gösterir bir işlev yüklediğinden bu tür zamirlere dönüştülük zamiri adı verilmiştir. Bugün dönüştülük zamiri kendi kelimesidir. İyelik eklerini alarak kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri biçiminde bütün şahısları karşılar (Vural-Böler 2012: 197).

Dönüştülük zamirleri de şahıs zamirleri gibi ekleri alarak çekime girerler, tamlama ve gruplar oluşturabilirler. Fakat çekim sırasında kendi kelimesiyle 3. Şahıs iyelik eki arasına zamir /n/'si girer. Kendini vb. (Vural-Böler 2012: 198).

Kendi ayağıyla gelmek	ES, s. 758	1) Kendiliğinden gelmek. 2) Hiç emek çekilmeden elde edilmek.	Kendi dönüştülük zamiriyle oluşmuş deyim
Kendi	ÖAA, s. 921	Kendisinde bulunan büyük	Kendi

gözündeki mertegi görmez, elin gözündeki çöpu görür		kusurlara bakmaz da başkasında gördüğü küçük bir kusuru kınar.	dönüşlülük zamiriyle oluşmuş deyim
---	--	--	------------------------------------

1.6. Deyimlerde Olumsuzluk

Türkçe deyimlerin bir kısmı olumsuz kalıplaşmıştır. Çekimli bir fiille sonlanan deyimler arasında fiil unsuru -mamak biçiminde kalın ünlü bulunduran fiillerle olumsuz kalıplaşmış deyimler bulunmaktadır. Bir de fiil unsuru taşımayan deyimlerde olumsuz ifadeler “değil ve yok” kelimeleri ile yapılır (Sinan 2015: 211-2).

Ayağına pabuç olmamak (bir başkasının)	ÖAA, s. 597	Kıyaslanamayacak derecede ondan aşağı olmak.	Olumsuz deyim
Ayağına üşenmemek	ES, s. 144	Her türlü getir götür işini bıkmadan yapmak.	Olumsuz deyim
Ayağını alamamak	ÖAA, s. 597	1) Alıştığı bir yere gitmekten vazgeçmemek. 2) Ağrı ya da uyuşma dolayısıyla ayağını oynatamamak.	Olumsuz deyim
Ayağının pabucu olamamak	ÖAA, s. 598	Değeri kendisinden pek aşağı olmak.	Olumsuz deyim
Ayağı (ayakları) yere değmemek	ÖAA, s. 600	Çok sevinmek, sevinçten hoplayıp zıplamak.	Olumsuz deyim
Ayak atmamak (bir yere)	ÖAA, s. 600	Hiç gitmemek.	Olumsuz deyim
Ayak basmamak (bir yere)	ES, s. 146	Bir yere hiç uğramamak, gitmemek.	Olumsuz deyim
Ayakları yere değmemek	ÖAA, s. 601	Çok sevinmek, sevinçten hoplayıp zıplamak.	Olumsuz deyim
Ayak uyduramamak	ES, s. 147	Uyum sağlayamamak.	Olumsuz deyim
Elde avuçta bir şey kalmamak	ÖAA, s. 750	Parasını, malını harcıyıp bitirmiş olmak.	Olumsuz deyim
Elde değil	ES, s. 418	Olanaksız.	Olumsuz deyim
Elden bırakmamak/düşürmemek	İP, s. 336	Bir şeyle sürekli ilgilenmek, elde tutmak, sahip olmak.	Olumsuz deyim
Elden düşürmemek	AP, s. 316	Bir şeyi bir süre sürekli kullanmak.	Olumsuz deyim
Elden gelememek	İP, s. 337	Yapamamak, dayanamamak.	Olumsuz deyim
Ele avuca sığmamak	ÖAA, s. 752	Söz dinlememek, kural tanımamak, şımarıkça ve taşkınca davranışlarda bulunmak.	Olumsuz deyim
Eli ağzına yetmemek	ÖAA, s. 754	Kazancı geçimini karşılayamayacak kadar az olmak.	Olumsuz deyim
Eli ayağı tutmamak	ES, s. 424	Beden gücü yerinde olmamak; çok yaşlanmış olmak.	Olumsuz deyim
Eli aza varmamak	İP, s. 340	Her şeyi bol bol alma veya çokça verme alışkanlığında olmak.	Olumsuz deyim
Eli cebine varmamak	ÖAA, s. 755	Para harcamamaya kıymamak.	Olumsuz deyim
Eli değmemek	ÖAA, s. 756	Bir işi yapmaya vakit bulamamak.	Olumsuz deyim
Eli ermemek	ÖAA, s. 756	Bir işi yapmaya vakit bulamamak.	Olumsuz deyim

Eli gitmemek	ES, s. 425	Bir işi yapmaya gönlü razı olmamak.	Olumsuz deyim
Elinden bir şey gelmemek	ÖAA, s. 758	1) Bir iş yapma olanağını bulamak. 2) Bir iş yapmayı bilmemek.	Olumsuz deyim
Elinden düşürmemek	ÖAA, s. 758	Sürekli olarak elinde tutup kullanmak.	Olumsuz deyim
Elinden gelmemek	AP, s. 323	Başka türlü davranmamak, yapamamak.	Olumsuz deyim
Elinden hiçbir şey (uçan kuş, uçan kağan) kurtulmamak	ÖAA, s. 758	Çok hünerli, her şeyi becerebilir olmak.	Olumsuz deyim
Elinden iş çıkmamak	ÖAA, s. 758	Çabuk iş yapamamak.	Olumsuz deyim
Elinde olmamak	ES, s. 429	İstenci, iradesi dışında bulunmak.	Olumsuz deyim
Eline ayağına üşenmemek	AP, s. 324	Her türlü ayak hizmetlerini yüksünmeden yapmak.	Olumsuz deyim
Elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak	ÖAA, s. 760	Hiçbir ev işine el sürmemek.	Olumsuz deyim
Elini sürmemek	İP, s. 346	1) Eliyle dokunmamak, bakmamak. 2) Bir işi kendine yakıştırmayarak yapmamak.	Olumsuz deyim
Eli varmamak	ÖAA, s. 762	Yapmaya gönlü razı olmamak, kıyamamak.	Olumsuz deyim
Elle tutulacak tarafı (yanı) kalmamak	AP, s. 329	1) Parçalanmış, hırpalanmış, kötü durumda olmak, sağlam bir yanı bulunmamak. 2) Değersizleşmek, işe yaramazlaşmak, güvenilmezleşmek.	Olumsuz deyim
El sürmemek (el vurmamak)	ÖAA, s. 764	1) Dokunmamak. 2) Yapmaya başlamamak.	Olumsuz deyim
El vurmamak	ÖAA, s. 765	1) Dokunmamak. 2) Yapmaya başlamamak.	Olumsuz deyim
El tutmamak	ÖAA, s. 774	(Çok hareketli olması dolayısıyla) şişmanlayamamak.	Olumsuz deyim
Kazın ayağı öyle değil	İP, s. 555	Bir sorun veya bir durum hiç de öyle sanıldığı gibi değil.	Olumsuz deyim

1.7. Kafiye Deyimler

Aslında kısa yapılar olan deyimlerden birçoğunda hatırdaki kalıcılık sağlamak, anlamı pekiştirmek, söyleyiş ve duyuş güzelliğini sağlamak amacıyla kelime tekrarı, ölçü, ses tekrarları ve kafiye gibi ahenk unsurları da kullanılmaktadır. Bu husus deyimleri inceleyen bazı araştırmacılar tarafından da belirtilmiştir. Türkçe deyimlerden çok sayıda örnek vermek de mümkündür. Bu deyimler arasında; yarım, tam ve zengin kafiye örneklerine rastlanabilir. Bunların pek çoğu mastar ekiyle sonlanmayan deyimlerdir (Sinan 2015: 172).

Babamın (ustamın) adı Hıdır, elimden gelen budur	ÖAA, s. 609	Gücüm ancak bu kadarını yapmaya yeter; daha fazlasını beklemeyin.	Kafiye deyim
Başı göl, ayağı sal	ÖAA, s. 619	Kimseden izin alma gereğini duymadan gezer.	Kafiye deyim
Bir eli kan, bir eli katran	ÖAA, s. 646	Çeşit çeşit kötülükler yapmasıyla tanınmış kişi	Kafiye deyim
Ekmek elden su gölden	MH, s. 241	Başkalarının kazançlarıyla, çalışmadan, bedavadan yaşamak.	Kafiye deyim
Eliyle hamur ovalar, gözüyle dana kovalar	ÖAA, s. 762	Dikkatini yaptığı iş üzerinde toplamaz; iş yaparken başka şeylerle de ilgilenir.	Kafiye deyim

El kesesinden sultanım, develer olsun kurbanım	ÖAA, s. 763	Başkasının parasıyla şatafatlı bir yaşam süren ve gerekli olmayan şeyler için bol para harcayan kimsenin durumu.	Kafiyeli deyim
Elle tutulur, gözle görülür	ÖAA, s. 764	Çok belirgin, çok açık.	Kafiyeli deyim
Ne sihirdir ne keramet, el çabukluğu marifet	ÖAA, s. 978	Gözbağcının yaptığı iş, gözbağcı tutumu ile yapılan iş.	Kafiyeli deyim
Tıngır elek tıngır saç, elim hamur karnım aç	ÖAA, s. 1074	Uğraşarımla başkalarına yarar sağlıyorum ama bundan kendim yararlanamıyorum.	Kafiyeli deyim
Ustamın adı Hıdır, elimden gelen budur	ÖAA, s. 1084	Gücüm ancak bu kadarını yapmaya yeter; daha fazlasını beklemeyin.	Kafiyeli deyim
Vursam ölecek, vurmasam ekmeğimi elimden alacak	ÖAA, s. 1098	Benim için zararlı iki durum karşımdayım.	Kafiyeli deyim
Yeldir elek, yeldir saç; elim hamur, karnım aç	MH, s. 575	Tüm işi ben yaptığım halde hiç kar sağlayamadım.	Kafiyeli deyim

Sonuç

Söz dizimi ve eşdizimlik birbirine benzer gibi görünsede tam olarak değiller. Eşdizimlik söz grubunun deyimleşme yolundaki aşamasıdır ama söz dizimi deyimi oluşturan unsurlardır. Eş dizimlilikte bulunan sözcükler birbirini gerektirdiği şekliyle kullanılırken deyimi oluşturan sözcükler halk ağzında birleşerek söz varlığı içindeki yerii alıp sözlüğe girer. Bu yüzden bu çalışmada eşdizimlik yerine söz dizimi çalışılması uygun görülmüştür.

Bu çalışmada beş sözlükte içinde el ve ayak geçen toplam 548 deyim bulunmaktadır.

1) İsim tamlaması şeklinde oluşmuş kelime grubu 25 tane olup bu söz grubu içerisinde en farklı ve günümüzde çok kullanılmayan söz grupları “el peşrevi” ve “ayak kavafı”dır. El peşrevi, el şakası yapan anlamında olup günümüzde kullanımına çok yer verilmez ve bir diğer söz grubu ayak kavafıdır bu da “Şurada, burada kendisiyle ilgili olmayan çok ve gereksiz şeyler konuşan.” Anlamına gelir ve bu söz grubu da çok kullanılmaz.

2) Sıfat tamlaması şeklinde oluşmuş kelime grubu sayısı 21’dir. Bu söz dizimi içerisindeki en farklı söz grubu “kelek ayak”tır. Bu sözcük birleşimi günümüz dilinde çok kullanılmamaktadır.

3) Ayrılma grubu şeklinde oluşmuş kelime grubu sayısı 3’tür.

4) İsnat grubu şeklinde oluşmuş kelime grubu sayısı 27’dir. Bu grup içerisinde bulunan tek beddua ifadesi “eli kurusun” dur.

5) Yaklaşma grubu şeklinde oluşmuş kelime grubu sayısı 4’tür. Bu grup içerisinde de teşekkür etmek yerine kullanılan “eline sağlık” ifadesi aslında birden fazla yerde kullanılabilen bir ifadedir. Örneğin; başkası tarafından yapılan yemeklerin teşekkürü için başkası tarafından yapılan bir işin teşekkürü için kullanılır.

6) Bulunma grubu şeklinde oluşmuş kelime grubu sayısı 3’tür.

7) Bağlama grubu şeklinde oluşmuş kelime grubu sayısı 1'dir. Bu grup içerisinde bulunan deyim aşağılık kişi, densizce davranışlarla olmayacak işlere girişmek anlamında kullanılan "art ayağı ile kulağını kaşımak" deyimidir.

8) Tekrar grubu şeklinde oluşmuş kelime grubu sayısı 32'dir. Bu grup içerisinde konuşma dilinde çok kullanılmayan çok zayıf anlamında "eli yüzü yaprak açmak" kullanılmıştır.

9) Sıfat-fiil grubu şeklinde oluşmuş kelime grubu sayısı 6'dır.

10) Birleşik fiil şeklinde oluşmuş kelime grubu sayısı 88'dir. Bu grup içerisinde en farklı olan söz grubu sağ iken anlamında kullanılan "baş elde iken" söz grubudur.

Cümle şeklinde oluşmuş deyim sayısı

1) Cümle şeklinde oluşanlar 47 tanedir. Bu grup içerisinde en farklı olan grup küçükler büyüklerin yanında saygılı ve terbiyeli olmalıdır anlamında kullanılan "atlar nallanırken kurbağalar ayak uzatmaz" deyimidir.

2) Masterla biten cümle şeklindeki deyim sayısı 202'dir. Bu grup içerisinde 1) Dengi olmayan birisiyle evlenmek ve değersiz bir kimseye üstün değer vermek anlamlarına gelen ayağının pabucunu başına giymek deyimini günümüz Türkçesi'nde çok kullanılmamaktadır.

3) Devrik cümle şeklinde oluşmuş deyim sayısı 2'dir.

4) Soru cümlesi şeklinde oluşmuş deyim sayısı 6'dır. Aynı anlama gelen iki sözcükle iki farklı deyim oluşturulmuştur. Eli armut mu devşiriyor? Eli armut mu topluyor? (eli armut toplamıyor ya) O, buna vuruyorsa bunun eli yok mu? Elbette sille, tokatla karşılık verecek. Devşiriyor ve topluyor aynı anlama gelen kelimelerdir ve iki farklı deyim oluşturulmuştur.

5) Sıralı cümle şeklinde oluşmuş deyim sayısı 8'dir. Değerli kimselerin hakkı olan şeyleri, buna layık olmayan da istiyor. Anlamına gelen "ata nal çakıldığını görmüş; kurbağa ayaklarını uzatmış" deyimini kullanılmıştır. Bir de Büyük bir çabuklukla, çarçabuk. Anlamına gelen "el değer etek değmez" deyimini kullanılmış olup bu iki deyimde konuşma dilinde çok kullanılmamaktadır.

6) Eksilteli cümle şeklinde oluşmuş deyim sayısı 13'tür.

Bunların dışındakiler ise şu şekilde incelenmiştir.

Edatla kurulan deyim sayısı 9'dur.

Kendi dönüşlülük zamiriyle kurulmuş deyim sayısı 2'dir.

Olumsuz deyim sayısı 37'dir.

Kafiyeli şekilde oluşmuş deyim sayısı ise 12'dir.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde bulunan içinde el ve ayak organ isimleri deyimlerin söz dizimi açısından incelenmesi amaçlanmış ve uygulanmıştır. Her bir söz grubu için ayrı başlık açılıp detaylı olarak incelenmiş söz gruplarında bulunan yapısal özelliklerine dikkat çekilmiştir. Sonuç kısmında ise bulunan bulgularla ilgili kaçır adet olduğuyla alakalı bilgi verilip farklı olan söz grupları incelemiştir.

Kaynakça

Açıkgöz, Halil ve Yelten (2005). Muhammet, *Kelime Grupları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

- Akalın, Şükrü (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, Doğan (1996). *Türkçenin Sözcükleri*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım (2016). *Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Boz, Erdoğan ve Yaman, Ertuğrul (2012). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çetinkaya, Bayram (2009). Eşdizimli Sözlükler. *Turkish Studies*, 4(4), 196-206.
- Demir, Nurettin ve Yılmaz, Emine (2012). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Doğan, Nuh (2015). Türkçe Sözlük'te Fiiselsel Eşdizimlik. *Gazi Türkiyat*, 17, 67-84.
- Doğan, Nuh (2019). Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlik. X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 17-19 Ekim 2018, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 535-45.
- Fernández, Rafael Forteza vd. (2009). Collocations in the vocabulary English teaching as a foreign language. *Acimed*, 19(6), 1-6.
- Firth, John Rubert (1968). *A Synopsis of Linguistic Theory, 1930-1955*, Selected papers of J. R. Firth 1952-1959. (Ed. F. R. Palmer). 168-205. Bloomington: Indiana University Press.
- Firth, John Rubert (1957). *Modes of Meaning. Papers in Linguistics 1934-1951*, 190-215. Newyork: London-Oxford University Press.
- Ghazalı, F. A. (2006). Collocations and Word-Combinations in English: Considerations, Classifications, and Pedagogic Implications. *The Centre for English Language Studies (CELS)*, 1-19. The University of Birmingham.
- Gıtsaki, Christina (1996). The Development of ESL Collocational Knowledge. The Center for Language Teaching and Research at the University of Queensland, A thesis submitted for Ph. D.
- Hatiboğlu, Vecihe (1964). Kelime Grupları ve Kuralları. *Bellekten Dergisi*.
- Hatipoğlu, Vecihe (1982). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet (2011). *Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayıncılık.
- Hirik, Seçil (2017). İstemselsel Eşdizimlik ve Kiplik İlişkisi: Tahmin Kiplikleri Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (2), 719-33.
- Karahan, Leyla (2014). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları
- Leśniewska, Justyna (2006). Collocations and Second Language Use. *Studia Linguistica*, 123, 95- 105.
- Logar, Nataša vd. (2014). Collocations and Examples of Use: A Lexical-Semantic Approach to Terminology. *Slovenščina 2.0*, 2(1), 41-61.
- Martyńska, Malgorzata (2004). Do English language learners know collocations?. *Investigationes Linguisticae*, XI, 1-12, Poznań.

- Nesselhauf, Nadja (2005). *Collocation in a Learner Corpus*. Philadelphia: John Benjamin Publishing Co.
- Ördem, Eser (2013). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Leksikal Yaklaşım: Bir Eşdizimlik Çalışması Modeli. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6(11), 905-931.
- Parlatır, İsmail, (2007). *TDK Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Püsküllüoğlu, Ali (1995). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Saraçbaşı, Ertuğrul (2010). *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sinan, Ahmet Turan (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şahin, Hatice (2004). *Türkçede Organ İsimleriyle Kuruluş Deyimler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, Hatice (2006). Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler. Bursa: *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 123-29.
- Vural, Hanifi ve Böler, Tuncay (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 235-249.
|| Geliş Tarihi-Received: 30.11.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

"Topkapı Sarayı'nda Gül Kokulu Şiirler" Üzerine Bazı Tespit ve Teklifler

Some Findings and Proposals on "Rose Scented Poems in Topkapı Palace"

Halil AKSOY*

Öz

Türk edebiyatı, İslamiyet'ten önceki dönemden beri varlığını hem şiir hem de nesir sahasında devam ettirerek günümüze kadar gelmiştir. Türk edebiyat tarihinin en uzun dönemi ise bugün farklı adlarla ifade edilen klasik Türk edebiyatı dönemidir. Bu dönemde şiir ayrı bir öneme sahiptir. 13. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar devam eden klasik Türk edebiyatında şiiri esas alan en önemli eser türleri divanlar, mesneviler ve şiir mecmualarıdır. Bunlar içinde değişik tertip özellikleri ve muhtevaya sahip olan şiir mecmuaları ayrı bir öneme sahiptir.

Bu öneme istinaden son zamanlarda şiir mecmuaları üzerinde lisansüstü tezler, bilimsel makaleler ve müstakil kitap çalışmalarının sayısında bir hayli artış olmuştur. Üzerinde çalışılan ve müstakil bir kitap çalışması olarak yayımlanan mecmualardan biri de Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde Revan Yazma Eserler Bölümü 1968 numarada kayıtlı şiir mecmuasıdır.

Bu çalışmada Nazım Yahya'nın asıl adı "Mecmû'a-i Nazım Li-Na'tın-Nebî Salla'llâhü 'Aleyhi ve Sellem Bâ-Hatt-ı Ta'lik" olan fakat "Topkapı Sarayı'nda Gül Kokulu Şiirler" adıyla yayımlanan çalışma hakkında bilgi verilmiş, bu eserde tespit edilen bazı eksiklikler ve okuma yanlışlıkları üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, 18. yüzyıl, Nazım, mecmua-i eş'âr.

Abstract

Turkish literature has survived until today by continuing its existence in the field of both poetry and prose since pre-Islamic period. The longest period in the history of Turkish literature is the period of classical Turkish literature, which is now referred to with different names. In this period, poetry has particular importance. The most important types of literary works based on poetry in classical Turkish literature from the 13th century to the end of the 19th century are divans, masnavis and poetry journals. Among them, poetry journals, which have different composition features and content are of particular importance.

Based on this importance, recently there has been a considerable increase in the number of postgraduate dissertations, scientific articles and books self-study on the poetry journals. One of the journals that has been studied and published as an independent- study book is

* MEB Emekli Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Mersin/Türkiye, e-posta: h.aksoy33@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7010-1814.

the poetry journal which is registered at the Revan Manuscript Section, number 1968 in Topkapı Palace Library.

In this study, information has been given about the literary work of Nazım Yahya’s real name of which is “Mecmû’ai Nazım Li-Na’tın-Nebî Salla’llâhü ‘Aleyhi ve Sellem Bâ Hatt-ı Ta’lik” but published as “Rose Scented Poems in Topkapı Palace”, and some deficiencies and reading errors identified in this study have been evaluated.

Key Words: Classical Turkish literature, 18th century, Nazim, collection poems.

Giriş

İlk örneklerine İslamiyet’ten önceki dönemde rastladığımız Türk edebiyatı, varlığını kesintisiz bir şekilde bugüne kadar devam ettirmiştir. Çok geniş bir coğrafyada, Türkçenin çeşitli lehçe ve şiveleriyle varlığını sürdüren Türk edebiyatı, bugün de bütün canlılığıyla yaşamaktadır.

Türk edebiyatının hem yetiştirdiği sanatkarlar hem de yazılan eserler bakımından en parlak ve canlı dönemini, 13 ile 19. yüzyıllar arasında özellikle Osmanlı’nın hüküm sürdüğü coğrafyada hayat bulan ve genel olarak “klasik Türk edebiyatı” olarak adlandırılan dönem teşkil etmektedir. Manzum, mensur veya manzum-mensur karışık sayısız eserin kaleme alındığı klasik Türk edebiyatı 20. yüzyıla, hatta günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Her edebî geleneğin vücuda getirdiği has eserleri olduğu gibi klasik Türk şiiri geleneğinin de kendine has eserleri bulunmaktadır. Bunlar arasında divanlar, mesnevîler ve şiir mecmuaları önemli bir yer tutar. Bunlar içinde sahip oldukları zengin muhtevayla tertip edildikleri dönemin edebî zevkini ve sanat telakkisini yansıtan şiir mecmuaları ayrı bir öneme sahiptir. Bu eserler birçok şairin, divanlarında yer almayan bazı şiirlerini ihtiva etmesi, tezkireler ve biyografik kaynaklarda adı zikredilmeyen bazı şairlere yer vermesi gibi özellikleriyle oldukça önemlidir. Bu özellikleriyle de edebiyat araştırmacılarına önemli imkânlar sunan bir hazine gibidirler.

Şiir mecmuaları, mürettibinin şiir zevkine ve bilgi birikimine göre farklı şekillerde tertip edilmiştir. Kaside, gazel, rubaî veya musammat türündeki şiirlere hasredilmiş örnekleri olduğu gibi naat, miraciyye, tarih ve lugaz gibi belli konuları işleyen ve belli bir tür özelliği gösteren manzumeleri havi örnekleri de bulunmaktadır.

Sahip oldukları zengin muhtevalarıyla edebiyat tarihimizde önemli bir yere sahip olan şiir mecmuaları üzerine yapılan çalışmaların sayısında son zamanlarda bir hayli artış söz konusudur. Gerek yüksek lisans gerekse de doktora seviyesinde tez olarak çalışılan mecmualar, ayrıca bilimsel makalelerin konusunu teşkil etmekte veya müstakil kitap çalışması olarak yayımlanmaktadır.¹

Üzerinde çalışılan ve müstakil bir kitap çalışması olarak yayımlanan mecmualardan biri de Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nde Revan Yazma Eserler Bölümü’nde 1968 demirbaş numarası ile kayıtlı olup asıl adı *Mecmû’a-i Nazım Li-Na’tın-Nebî Salla’llâhü ‘Aleyhi ve Sellem Bâ-Hatt-ı Ta’lik* olan ve Dr. Ömer İnce tarafından *Topkapı Sarayı’nda Gül Kokulu Şiirler* adıyla yayımı gerçekleştirilen naat türünde çeşitli şiirleri ihtiva eden tematik mecmuadır. Bu makalede mezkûr çalışmada tespit edilen eksiklikler

¹ Bu meyanda İncinur Atik Gürbüz’ün *Mecmû’atü’l-Letâif ve Sandûkatü’l-Maârif*, Ülkü Çetinkaya Karakoyun’un *Mecmû’a-i Eş’âr*, Mehmet Özdemir’in *Nuh b. Mustafa Konevî’nin Mecmû’a-i Gazeliyyâtı*, Murat A. Karavelioğlu’nun *Mecmû’a-i Kasâ’id-i Türkiyye*, Gülçiçek Akçay’ın *Hisarcıklızâde Mes’ûd’un Mecmû’a-i Eş’ârı* adlı çalışmaları örnek olarak verilebilir.

ve okuma yanlışlıkları üzerinde bazı değerlendirmeler ile birtakım tespit ve tekliflerde bulunulmuştur.

1. "Topkapı Sarayı'nda Gül Kokulu Şiirler" Adlı Çalışma Hakkında

Makalemizin konusu Ömer İnce tarafından "*Topkapı Sarayı'nda Gül Kokulu Şiirler*" adıyla yayımlanan eserdir. Toplam 320 (XII+308) sayfadan oluşan eser şu bölümlere ayrılmıştır:

1. Ön Söz
2. Nazım Yahya Çelebi (öl. 1139/1726-27)
3. Giriş
4. Transkripsiyonlu Metin Çevirisi
5. Kaynakça
6. Ekler

Ön Söz'de (IX-X) divan edebiyatı çerçevesinde oluşturulmuş mecmua külliyatı üzerinde durulmuş sonra da Nazım Yahya Çelebi'nin eseri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra bu eserin nasıl hazırlandığı bilgisini veren yazar, son paragrafta ilgililere teşekkür etmiştir.

Nazım Yahya Çelebi (XI-XII) başlıklı bölümde, farklı kaynaklardan yararlanılarak Nazım Yahya'nın hayatı hakkında bilgi verilmiştir.

"Giriş" (1-4) bölümünde kasidenin Arap edebiyatında başlayan, Fars ve Türk (Selçuklu, Osmanlı) edebiyatlarında devam eden gelişimi ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

"Transkripsiyonlu Metin Çevirisi" (5-295) bölümünde farklı şairlerin kaside, gazel, terki-i bend, terci-i bend, tahmis, rubaî ve kıt'a gibi nazım şekilleriyle yazdıkları örneklere yer verilmiştir.

"Kaynakça" (297-298) bölümünde eserin hazırlanmasında faydalanılan kaynaklar yazar soyadlarına göre sıralanmıştır.

"Ekler" bölümünde (299-308) ise yazma nüshadan sekiz sayfanın tıpkıbasımı verilmiştir.

Kitabı okumaya başlarken duyduğumuz sevinç, kitabın "Transkripsiyonlu Metin Çevirisi" bölümüne geldiğimizde yerini derin bir hüzne bıraktı. Her sayfada rastladığımız yanlış veya yanlışlar, bizde kitabın gereken titizlik gösterilmeden hazırlandığı ve tashih edilmeden bastırıldığı düşüncesi meydana getirdi.

2. Çalışmada Yer Alan Bazı Eksiklikler

Metin neşrinde tespit ettiğimiz hatalara değinmeden evvel çalışmada olması gerektiği hâlde olmayan bazı hususlara dikkat çekmekte fayda olacaktır.

2.1. Kitapta dizin olmaması: İlmî çalışmalarda dizin, olması lazım değil, elzem olan bir husustur. Okuyucuyu zaman israfından kurtaracak önemli bir unsur olan dizinin yapılmaması kitaptan istifadeyi azaltmaktadır.

2.2. Kitapta geçen kavramlar: (Ashâb-ı Kehf (28.9.2)², Burâk (156.2.2), Cibrîl-i Emîn (26.10.2), havz-ı Kevser (34.9.2), hilâl-i Ramazân (23.8.2), Kerbelâ (12.7.1), Mi'râc (21.10.1), Nahl-i Tûbâ (26.10.2), Nâmûs-ı Ekber (55.10.1), Nây-ı İsrâfil (16.3.1), Refref (16.10.1), tâk-ı Kistrâ (20.8.2) zî'n-nüreyn (11.4.1) ve şahsiyetler 'Îsâ (35.6.1), Kays-Leylâ (37.6.2), Lokmân (34.8.2), Mûsâ (26.13.1), Rüstem (29.3.2), Şîrîn-Ferhâd (37.6.1) Züleyhâ (35.12.1) gibi kavramlar/ifadeler/özel isimler hakkında kısa da olsa bilgi verilmesi faydalı olurdu.

2.3. Bazı beyitlerde yer alan Kur'ân ayetlerinden kısmî iktibaslar ve Arapça-Farsça ifadeler: "bi'l'aşiyi ve'l-ibkâr" (13.8.1), "mâ zâga'l-basar" (55.9.1), "rahmeten li'l-âlemîn" (141.3.1) bazı Arapça ve Farsça mısraların "sâdetî ennî vecedtü fakrahû ağne'l-gnâ" (132.11.2), "celle'l-ulûm müftehîran minke men kadem" (198.9.2) "Ez katre-i tûnem şüd 'ummândur vü çûnem şüd / Bî tû cihân 'adem şüd 'âlem zi tû münevver" (34.13) tercümeleleri dipnotta veya kitabın sonunda liste hâlinde verilmeliydi.

2.4. Kitapta adları geçen şairler: Dervîş Vechî-i Gülşenî, Fevrî Efendi, Ganî-zâde Nâdirî, Haylî, Nâlî, Nihânî, Şehrî, Şeyh Sivâsî, Vecîhî vd. hakkında birkaç cümle de olsa bilgi verilmesi faydalı olurdu.

2.5. Kitapta yer alan nazım şekilleri: Sadece kaside (s. 3-4) hakkında bilgi verilmiş, diğer nazım şekilleri (gazel, terki-i bend, terci-i bend, rubâî, kıt'a vd.) hakkında ise bilgi verilmemiştir.

2.6. Kitaptaki şiirlerin aruz kalıplarının yazılmaması: Her şiirin, aruzun hangi kalıbı ile yazıldığı, şiirin başına veya sonuna yazılmıyordu. Bu husus da ihmal edilmiştir.

2.7. Okunuşunda tereddüt edilen kelimeler: (Piser...? - 31.9.1), (yekşâ? - 35.7.1), (felekin? - 137.7.1), (sû? - 204.9.1), (Nûr-ı gaynın? - 209.5.1) veya "Bağlandığı bilüne sengin hemîşe budur?" (202.9.1), "Yâna yâna ehl-i îmân ağlasun vâfir kattâ?" (52.6.2) örneklerinde olduğu gibi mısraların sonuna (?) işareti konulmuş. Bunun yerine o kelimenin -daha iyisi o kelimenin geçtiği mısram- görüntüsü konmalıydı.

2.8. Kitapta eksikliği göze çarpan bir diğer husus: "Kullanılan Aruz Kalıpları Cetveli", "Nazım Şekli ve Şiir Sayısı Tablosu", "Mecmuada Yer Alan Şairler Tablosu" ve "Şiirler Tablosu" gibi tabloların olmayışı. Bu tabloların hazırlanmasının araştırmacılar için kolaylık sağlayacağına şüphe yok.

3. Çalışmada Göze Çarpan Yanlışlar

3. 1. Aruz kalıbına uymayan yanlış okumalar:

"Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla yazılan "Seg-i *kannâredür el-hakk dem-i har-ı deccâl*" (8.13.2) mısraı "Seg-i *kanâredür el-hak dem-i har-ı deccâl*" şeklinde okunmalıydı.

"Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün" kalıbıyla yazılan "Hatt-ı mazmûnum üzre katre-i *kilkdür efşânun*" (83.3.1) mısraı "Hat-ı mazmûnum üzre katre-i *kilk-i dürr-efşânun*" okunmalıydı.

"Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" kalıbıyla yazılan Hâletî Efendi'nin gazelindeki "Çeker mi Hâletî *gamm-ı yevm-i mahşer*" (129.5.1) mısraı, "Çeker mi Hâletî *gam yevm-i mahşer*" şeklinde okunmalıydı. "Mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün" kalıbıyla yazılan Nazîm'in gazelindeki "Gel dâg-ı derdin olsun bu *çemenistânda mahfûz*" (180.9.2) mısraı "Gül-i dâg-ı derdün olsun bu *çemensitânda mahfûz*" okunması isabetli olurdu

² Parantez içindeki ilk rakam sayfa, ikincisi o sayfanın kaçınıcı beyti, üçüncüsü ise o beytin kaçınıcı mısraı olduğunu belirtmektedir.

3.2. Kelimelerin imlâsında birlik olmayışı:

İlmî çalışmalarda şairin tasarrufu haricindeki imlada birlik olması esastır. Bu eserde aynı kelimenin birden fazla imlasına şahit oluyoruz: (Ahmed-i muhtâr - 138.8.1, Ahmed-i Muhtâr - 11.8.2), (a'lâyımış - 175.7.2; a'layımış 175.10.2), (Cibrîl-i emîn - 16.9.2; Cibrîl- i Emîn 26.11.2), (Feyzî-i Küfüvî - 39. sayfada şiir başlığında; Feyzî-i Kefevî 123. ve 269. sayfalarda şiir başlığında), (Hudâ - 285.6.1; Hüdâ - 106.15.1), (izedî - 19.9.1; Îzed 152.4.1), (kâ'inât - 165.5.2; kâyinât - 130.3.1), (Kirdgâr - 100.6.2; Kird-gâr - 253.8.2; kirdgâr - 260.6. mısra), (Mesîhâ - 233.4.2; mesîhâ-dem - 252.9.1), (Rasûlâllâh - 65.13; Rasûla'llâh - 213.9; Resû'l-allâh - 261.6. mısra), (Sidre - 111.6.1; sidre 156.2.1), zî'n-nûreyn - 11.4.1; Zü'n-nûreyn 22.7.1)...

3.3. Muzaaf kelimelerin okunuşu:

Arapçadan dilimize giren muzaaf kelimeler tek başına kullanıldıklarında ikinci ses düşer. Yahya Kemal Beyatlı'dan iki mısra: "*His var mı bu âlemde nekâhet gibi tatlı*", "*Bir med zamânı gökyüzü kurşunla örtülü*". Muzaaf kelimeler ek aldıklarında ikinci ses de kullanılır. İstiklâl Marşı'ndan ve Nedîm'den birer mısra: "*Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl*", "*Zannım budur ki sen de peşîmânsın ey gönül*".

Divan şairlerinin muzaaf kelimelerde vezin gereği ikinci sesi kullanıştan düşürerek kullanması bilinen bir husustur. Bu kitapta vezin gereği ikinci ses kullanılıştan düşürülmesi gerektiği hâlde düşürülmeden okunan kelimeler bulunmaktadır. Birkaç örnek: "*Benim bir vaz' u tavr u kav l ü fi'lim yok Hakk'a yarar*" (41.4.2) mısraındaki "Hakk'a" kelimesi "Hak'a" okunmalıydı. "*Garaz olmasa ruh-ı hûb-ı hatt-ı mergûbı*" (68.9.1) mısraındaki "hatt-ı" okunuşu "hat-ı" okunmalıydı. "*Keff-i nevâzişile zülf-i sâzını tezyîn*" (74.7.2) mısraındaki "Keff-i" okunan kelime "Kef-i" okunmalıydı.

3.4. Eksik veya Yanlış Yazılan/Okunan Kelimeler:

bir - biri "*Bir Ahmed vü Muhammed biri Mustafâ degil mi*" (221.5.2) mısraındaki bir kelimesi biri olmalı ve mısra şu şekilde okunmalıydı: "*Biri Ahmed ü Muhammed biri Mustafâ degül mi*" (83b, 5.2)

eşfa' - eşfak "*Tab'-ı şefîkin senin cümleden eşfa'*" (186.8.2) mısraındaki eşfa' kelimesi kafiye sebebiyle eşfak olmalı ve beyit şu şekilde okunmalıydı: "*Tab'-ı şefîkün senün cümleden eşfak*" (70b, 3.2)

gülsitâna - gülistâna "*Hevâ-yı feyz-i tahrîkile 'azm itdi gülsitâna*" (79.7.2) mısraındaki "gülsitâna" kelimesi vezin kalıbı gereği "gülistâna" okunmalıydı. (29b, 7.2)

iderüben - idüben "*Gark iderüben katre-i deryâ-yı 'isyân el-gıyâs*" (151.9.2) mısraındaki "iderüben" kelimesi kalıp gereği "idüben" okunmalıydı. (57b, 5.2)

kâşân - kâşâne "*Kabûl-i 'akse kâbildür o denlü ferş-i kâşân*" (79.4.2) mısraındaki "kâşân" kelimesi kafiye gereği "kâşâne" okunmalıydı. (29b, 4.2)

makhû - makhûr "*Kad iste'antü bihî min 'adüvveike'l-makhû*" (101.8.2) mısraındaki "makhû" kelimesi kafiye gereği "makhûr" yazılmalıydı. (38a, 3.2)

serverdür - servdür "*Nûrdan bir serverdür düşmez zemîne sâyesi*" (229.7.2) mısraındaki "serverdür" kelimesi kalıp ve anlam gereği 'servdür" okunmalıydı. (86b, 10.2)

şeker - şükr "*Şeker idüp sürdü yüzün ferş-i zemîne cûybâr*" (54.5.2) mısraındaki "şeker" kelimesi kalıp ve anlam gereği "şükr" okunmalıydı. (20a, 4.2)

vechle - vech ile "Ne vechle sürem yüz hâk-i dergâh-ı mu'allâya" (63.10.1) mısraındaki "vechle" kelimesi kalıp gereği "vech ile" okunmalıydı. (23b, 7.1)

yekdür - yegdür "Sülûk ehline yekdür sözün müjgân-ı hûrâdan" (58.12.1) mısraındaki "yekdür" kelimesi "yegdür", "hûrâdan" kelimesi "havrâdan" okunmalıydı. (21b, 12.1) Yazmada da bir kelime eksik. Bu sebeple mısraın okunuşu kalıba uymamaktadır.

Örnek mısralardaki diğer yanlışlara temas edilmemiştir.

3.5. Bazı mısraların eksik olması:

Kitapta görülen bir diğer husus da bazı mısraların eksik olmasıdır. Bu eksikliğin sebebinin ilgili mısralardaki kelimelerin yazılırken unutulması olduğunu düşünüyoruz. Bu tür mısralara iki örnek vermekle iktifa ediyoruz: Sâbit'in "mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün" kalıbıyla yazılan kasidesindeki "Aftâb-ı enveri pervîn-i sipihr nûr" (96.2.1) mısraında bir kelime eksik. Bu mısra yazmada şu şekildedir: "Senâm-ı âfitâb-envârı Pervîn-i sipihr-i nûr" (35b, 19.1) Şuhûdî'nin "mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün" kalıbıyla yazdığı gazelindeki "Mahabbet kasrının olan bünyâdına bâ'is" (150.8.2) mısraında bir kelime eksik. Bu mısra, yazmada şu şekildedir: "Mahabbet kasrının sensin olan bünyâdına bâ'is" (57a, 8.2).

3.6. "ve" bağlacının yanlış okunması:

Kitapta göze çarpan yanlışlardan biri de vezin gereği "u" veya "ü" okunması gereken ve bağlacının "vu" veya "vü" okunmasıdır. İki örnek: "Hayâl vü fikr ü vehm ve yâdına gelmez benim bir kez" (41.3.1) mısraındaki "vü", "ve" bağlaçları "ü" okunmalıydı. "Zî kadr vü zihâ sadr vü zihâ pâye-i 'ulyâ" (105. 8.2) mısraındaki "vü" bağlacının her ikisi de "ü" okunmalıydı. Çünkü bu bağlaçlar kendinden önceki kelimenin son harfi ünsüz olduğunda "u", "ü"; ünlü olduğundaysa "vu", "vü" şeklinde okunur.

3.7. Özel isimlerin küçük harfle yazılması:

"Özel adlar büyük harfle başlar." kuralı bazı özel isimlerde ihmal edilmiş. "Der idi yâ ehad ol 'âşik-ı samed her bâr" (13.2.1) mısraında geçen ve esmaü'l-hüsna olan "ehad" ve "samed" kelimeleri büyük harfle başlamalıydı. "Değişmem ben velâ-yı hubbini câh-ı ferîdûna" (84.7.2) mısraında geçen "ferîdûn" kelimesi büyük harfle başlamalıydı. "Oldı mecnun dîvâne muhyî hüsnün sezeli" (221.12.2) mısraında geçen "muhyî" kelimesi şair Şeyh Bezci-zâde'nin mahlası olduğu için "Muhyî" yazılmalıydı. "Cümle mü'minlerle zâtı derd-mendi haşrda" (230.7.1) mısraında geçen ve şairin adı olan "zâtı" kelimesi "Zâtı" yazılmalıydı. Örnek verdiğimiz mısralardaki diğer yanlışlara dikkat çekilmemiştir.

3.8. Kesme İşaretinin kullanılması:

Metinde geçen özel isimlerde kesme işaretinin kullanılmasında da birlik yok. Kesme işareti, ek gelen özel isimlerde bazen kullanılmış bazen de ihmal edilmiş: "Çünkü oldun Beyt-i Makdis'de imâmü'l-mürselîn" (16.5.2) "Ma'den-i 'adl ü kerâmet 'Ömer-i Fârûk'un" (22.5.1); "Çün sensin olan rahmet-i Mevlâya sebeb" (273. 4. rubaî, 4. mısra); "Gencîne-i envâr-ı Hudâsın zîrâ" (285.3. rubaî, 3. mısra).

4. Göze Batan Dikenler

Çalışma baştan sona okunduğunda mazur görülüp müsamahayla karşılanamayacak kadar fazla yanlış okumaların olduğunu tespit ettik. 5. sayfadan başlayan "Transkripsiyonlu Metin Çevirisi" 295. sayfada sona ermektedir. 5. sayfadan 20. sayfaya kadar her sayfadan; 25. sayfadan 200. sayfaya kadar her beşinci sayfadan; 210. sayfadan 291. sayfaya kadar (210-211, 220-221, 230-231, 240-241, 250-251, 260-261, 270-271, 280-281, 290-291) ikişer sayfadan bazen bir bazen iki örnek verdik.

- Delîl-i vahdet zâtı mükevvinât-ı dü kevn
Kitâb-ı 'ibret **vü** hikmet bedâyi'-i ef'âl (5.6)³
- Delîl-i vahdet-i zâtı mükevvinât-ı dü kevn
Kitâb-ı 'ibret ü hikmet bedâyi'-i ef'âl (1b, 6)*
- Gör ki** bu kudreti kim kıldı pîl-i gerdûna
Nücûmu cevşen-i zerrîn hilâli **zer-i çengâl** (6.3)
- Görün bu kudreti kim kıldı pîl-i gerdûna
Nücûmu cevşen-i zerrîn hilâli **zer çengâl** (1b, 13)*
- Bilen celâlini her dem idüp **enîn bekâ**
Dümû'un âldur han zerd vü kaddin eyledi dâll (7.2)
- Bilen celâlini her dem idüp **enîn-i bükâ**
Dümû'un al u ruhun zerd ü kaddin eyledi dal (2a, 10)*
- Degil mi '**âlim ma'nâda** echelü'l-cühhâl (8.12.2)
- Degül mi '**âlem-i ma'nâda** echelü'l-cühhâl (2b, 15.2)*
- Kebâ'ir ehline **ol-dur** şefî' **ve puşt u** penâh
Celâl-ı zâtını idrâk **ânun hâyâl-i** muhâl (9.4)
- Kebâ'ir ehline **oldur** şefî' **u puşt ü** penâh
Celâl-i zâtını idrâk **anun hayâl-i** muhâl (3a, 2)*
- İdem **derd vü şerîfinde** nazm-ı 'ıkd-ı le'âl (10.2.2)
- İdem **dürûd-ı şerîfunde** nazm-ı 'ıkd-ı le'âl (3a, 13.2)*
- Hayâ idüp **edebden** mukarribân-ı Hüdâ (11.7.1)
- Hayâ idüp **edebinden** mukarribân-ı Hudâ (3b, 13.1)*
- Cemâl ve **hulki** hasen hazret-i İmâm **Hasen**
Ki sabr **vü** hilm vü sebâtına reşk iderdi cibâl (12.4)
- Cemâl ü **hulki** hasen Hazret-i İmâm **Hasan**
Ki sabr **u** hilm ü sebâtına reşk iderdi cibâl (4a, 6)*
- Nehârı gaflet **ve** leyli **betâletiyile** geçer
Benim gibi 'acabâ **vâr** mı cîfe-i battâl (13.9)
- Nehârı gaflet ü leyli **betâletile** geçer
Benüm gibi 'acabâ **var** mı cîfe-i battâl (4b, 7)*
- Budur niyâzum **eşiginde** ey **cevvâdü** kerîm (14.9.1)

³ Parantez içindeki ilk rakam sayfayı, ikinci rakam o sayfanın kaçınıcı beyti olduğunu ifade eder. Bazı beyitlerde kullandığımız üçüncü rakam ise o beytin kaçınıcı mısraı olduğunu belirtir: (5.6) 5. sayfanın 6. beytidir. (85.11.2) 85. sayfanın 11. beytinin 2. mısraıdır. İlk metinler kitaptan alınan, altına yazdığımız ise yazma nüshanın mikrofilminden doğrusunu yazdığımız metinlerdir. (1b, 6) 1. varığın b sayfasının 6. beytidir. (2b, 15.2) 2. varığın b sayfasının 15. beytinin 2. mısraıdır.

- Budur niyâzum **işigünde ey cevâd ü kerîm** (5a, 2.2)
- Ey şeh-i ‘izzet-**penâh taht-gâh-ı mısır-ı dîn**
Hizmetinde bir **hümâm nâme bi-rûhi’l-emîn** (15.4)
- Ey şeh-i ‘izzet-**penâh-ı taht-gâh-ı Mısır-ı dîn**
Hizmetünde bir **hümâm-ı nâme-ber Rûhu’l-Emîn** (5a, 11)
- Çünkü erdi râh-ı ikbâlin makâm-ı sidreye
Ânda kaldı pûyeden **rahşanla** Cebrîl-i emîn (16.9)
- Çünkü erdi râh-ı ikbâlün makâm-ı Sidreye
Anda kaldı pûyeden **rahşunla** Cibrîl-i Emîn (5b, 12)
- Nice tahkîk oldu ol sohbetde sırr-ı ‘ışkdan
Lîk savt **vü** harfden yok zerrece **ânda** tanîn (17.1)
- Niçe tahkîk oldu ol sohbetde sırr-ı ‘ışkdan
Lîk savt **ü** harfden yok zerrece **anda** tanîn (5b, 18)
- Tîğ-i cellâd **maraz-ı cismim** dü nîm etdi meded
Âz kalmışdır ki kalbimde ide kat’-ı vetîn (18.7)
- Tîğ-i cellâd-ı **maraz cismiim** dü nîm itdi meded
Az kalmışdur ki kalbümde ide kat’-ı vetîn (6a, 19)
- Rûhunu tervîh idüp yüz bin salât-ı **îzedî**
Âline ashâbına rızvân-ı Hakk olsun karîn (19.9)
- Rûhunu tervîh idüp yüz bin salât-ı **Îzedî**
Âlüne ashâbuna rızvân-ı Hakk olsun karîn (6b, 16)
- Nice reşk eylesesün cennet o **şeb-i dünyâya**
Ki **reh kûyuna** ‘azm eyledi hûr u **gilmân** (20.10)
- Nice reşk eylesesün cennet o **şeb dünyâya**
Ki **reh-i kûyuna** ‘azm eyledi hûr u **gilmân** (7a, 12)
- Erdi emr-i Hakk’la her bir **diraht-i gülşenin**
Âyet-i **fe’nzurû ilâ** âsâri rahmetden nişân (25.3)
- İrdi emr-i Hakk’la her bir **dirahtı gülşenin**
Âyet-i **fe’nzur ilâ** âsâri rahmetden nişân (9a, 2)
- Mündericdür dilde eşkâl-i mezâyâ-yı **sûr**
Levh-i dil âyine-i rûh-ı revânumdur benim (30.13)
- Mündericdür dilde eşkâl-i mezâyâ-yı **suver**
Levh-i dil âyîne-i rûh-ı revânumdur benüm (11a, 8)
- Kavs-ı kazâ-yı ebrû **kor yelidür?** be-her sû
Der nezd-i çeşm-i câdu **töp kazâ-yı** kemter (35.9)
- Kavs-ı kazâ-yı ebrû **kuruludur** be-her sû
Der nezd-i çeşm-i câdu **töp-ı kazâ-yı** kemter (12b, 17)

- Ne **râh-ı aksar** ne **zâd-ı ekser** ne hem-râh **vü** ne bir rehber (40.9.2)
 Ne *râh aksar* ne *zâd ekser* ne hem-râh *ü* ne bir rehber (14b, 11.2)
- Feyz-i na'tınla mu'attar o kadar oldum ki
 Nükhet-i vasfun ile oldu demim **nâfe-çîn** (45.12)
 Feyz-i na'tunla mu'attar o kadar oldum ki
 Nükhet-i vasfun ile oldu demüm **nâfe-i Çîn** (16b, 11)
- Bir yere cem' olsalar halk-ı zemîn **vü** âsmân
 Sâna lâyıık idemezler medh **u** ta'zîm ü senâ (50.5)
 Bir yere cem' olsalar halk-ı zemîn **ü** âsmân
 Sana lâyıık idemezler medh **ü** ta'zîm ü senâ (18b, 2)
- Şâh geldi ol-kadar** bülbül şatâret etdi kim (55.2.1)
Şâh-ı gülde ol kadar bülbül şatâret itdi kim (20a, 14.1)
- Veliyy-i 'ahdin** karındâşın vasiyy-i âl ü evlâdun
 Seninle **lahmun lahmı** idi ol rûh-ı insânî (60.11)
Velî'ahdün karındaşun vasiyy-i âl ü evlâdun
 Seninle **lahmüke lahmü** idi ol rûh-ı insânî (22b, 3)
- Yemm-i lutf ü keremdür **ibn-i 'amm** nûr-ı ekremdür (65.10.1)
 Yem-i lutf ü keremdür **ibn-i 'amm-i** nûr-ı ekremdür (24a, 15.1)
- Kül ola bu **'azm** ü vüs'ile bahr-i **mu'azzam** (70.1.2)
 Kül ola bu **'azim** ü vüs'ile bahr-i **mu'zam** (26a, 3.2)
- Yâ menba'al-ma'ârif **yâ** mecma'a'l-kemâl (75.9.1)
 Yâ menba'al-ma'ârif **ü** **yâ** mecma'a'l-kemâl (28a, 7.1)
- Ey şâh-bâz-ı sidre-**nişîn-i 'arş-âşiyân**
 Medhinde oldu mürğ-i dil ebkem **şikeste bâl** (75.10)
 Ey şâh-bâz-ı sidre-**nişîn 'arş-âşiyân**
 Medhünde oldu murg-ı dil ebkem **şikeste-bâl** (28a, 8)
- Olur mu bir nefes âsûde bin kez girmese **kâna** (80.8.2)
 Olur mı bir nefes âsûde bin kez girmese **kana** (30a, 4.2)
- Semend-i çarh-ı vâlâ gelmemişken **dâhî cevelâna** (80.14.2)
 Semend-i çarh-ı vâlâ gelmemişken **dahi cevlâna** (30a, 10.2)
- Müeyesser eyle yâ **Rabbi** kühl-i çeşm etmek musammemdür (85.11.2)
 Müeyesser eyle yâ **Rab** kühl-i çeşm etmek musammemdür (32a, 4.2)

Reh-i gafletde gird-bâd-ı ‘isyân-ile dirhemdür	(85.12.2)
<i>Reh-i gafletde gird-i bâd-ı ‘isyân-ile derhemdür</i>	(32a, 5.2)
Şehzâdeler ki biri Hasan’dur biri Hüseyin Virdi kazâya her biri bin cânla rızâ	(90.7)
<i>Şeh-zâdeler ki biri Hasan’dur biri Hüseyn Virdi kazâya her biri bin cân ile rızâ</i>	(33b, 16)
Kâna döndi şefkat-ile şafak ditredi semâ	(90.11.2)
<i>Kan dökdi şefkat ile şafak ditredi semâ</i>	(34a, 1.2)
N’ola bî-sâye olsa serv-kadd-i sidre-i bâlâsı Ânun zıllin dahî Mevlâ düşürmez hâke ta’zîmâ	(95.2)
<i>N’ola bî-sâye olsa serv-kadd ü sidre-bâlâsı Anun zıllin dahi Mevlâ düşürmez hâke ta’zîmâ</i>	(35b, 5)
Füsürde zâhidâ ger ‘âşık-ı ciger-sûza	(100.2.1)
<i>Füsürde zâhid eger ‘âşık-ı ciger-sûza</i>	(37b, 1.1)
Cân virse yeridür yoluna Hızır u Mesîhâ	(105.3.2)
<i>Cân virse yeridür yoluna Hızr u Mesîhâ</i>	(39b, 1.2)
Hûşîd ‘izârından eger keşf ola burka’	(105.4.1)
<i>Hurşîd-i ‘izârından eger keşf ola burka’</i>	(39b, 2.1)
Temevvücden karardı pür-habâb oldı yemm-i hazrâ (110.10.2)	
<i>Temevvücden karardı pür-habâb oldı yem-i hazrâ</i>	(41b, 4.2)
Yümn-i na’tundan güher olmuş Fuzûlî sözleri Ebr-i nîsândan tutan tek lü’lü-i şehvâre su	(115.8)
<i>Yümn-i na’tundan güher olmuş Fuzûlî sözleri Ebr-i nîsândan tutan tek lü’lü’-i şehvâre su</i>	(43b, 1)
Ânı Hakk eylemiş rûh-ı musavver Ânun-çün sözleri rûh-ı âşînâdur	(120.4)
<i>Anı Hak eylemiş rûh-ı musavver Anun-çün sözleri rûh-âşînâdur</i>	(45a, 11)
Geldi çün ol nûr zât-ı Âdeme virdi hayât	(125.7.1)
<i>Geldi çün ol nûr zât Âdeme virdi hayât</i>	(47b, 12.1)
Buldı o Mî’râcını hem ser-minhâcını	(125.11.1)
<i>Buldı o mi’râcını hem-ser-i minhâcını</i>	(48a, 3.1)

- Hilkatin **oldur** oldun lîk hatmü'l-mürselîn
Zât-ı pâkinle şeref-yâb evvelîn ü intihâ (130.4)
- Hilkatün evveldür oldun lîk hatmü'l-mürselîn*
Zât-ı pâkinle şeref-yâb evvelîn ü intihâ (49b, 8)
- Murâd-ı **Hakk** tapun olup tufeylindür **kamû** 'âlem
Ânun-çün cümle-i mahlûka irsâl eyledi Mevlâ (135.4)
- Murâd-ı Hak tapun olup tufeylündür kamu 'âlem*
Anun-çün cümle-i mahlûka irsâl eyledi Mevlâ (51b, 4)
- Nûş iden 'uşşâka la'linden kelâmun câmunı
Neş'e virmez câm-ı **cemden** içilen la'l-i **mezâb** (140.12)
- Nûş iden 'uşşâka la'lünden kelâmun câmunı*
Neş'e virmez câm-ı Cem'den içilen la'l-i müzâb (53b, 7)
- Mazhar-ı sırr-ı hakâyık **muttali'**-i nûr-ı ezel (145.9.1)
- Mazhar-ı sırr-ı hakâyık matla'-i nûr-ı ezel* (55a, 15.1)
- Vasfını ve'ş-şems ve'n-necm **ve tebârake** söyledi (145.11.1)
- Vasfunı ve'ş-şems ve'n-necm ü tebârek söyledi* (55a, 17.1)
- Mahabbet kasrının **olan** bünyâdına bâ'is (150.8.2)
- Mahabbet kasrının sensün olan bünyâdına bâ'is* (57a, 8.2)
- Hâtif-i gaybî bu na'ti **sabah**-dem ilhâm idüp
Sâkî-i **lâ reyb** sundı cânuma câm-ı **subûh** (155.3)
- Hâtif-i gaybî bu na'ti subh-dem ilhâm idüp*
Sâkî-i lâ-reyb sundı cânuma câm-ı sabûh (58b, 17)
- Seni dilersen eger **iyilük eyle** yâd ideler
Yamanlığ eylemeyüp hâsil eyle **yahşî** ad (160.6.)
- Seni dilersen eger iyilük ile yâd ideler*
Yamanlığ eylemeyüp hâsil eyle yahşi ad (60b, 15)
- Bu mazâhir gerçi esmâ vü **sıfât-ı âsâridur** (165.4.1)
- Bu mazâhir gerçi esmâ vü sıfât âsâridur* (62b, 6.1)
- 'Ulüvv-i **himmetle** ol **hümâ**-yı evc-i şeref (170.5.1)
- 'Ulüvv-i himmetile ol Hümâ-yı evc-i şeref* (64a, 17.1)
- Hvâce-i levh u kalem münşî-i **hikmet-i rakam**
Şâh-ı **risâlet-i harem** dâver-i dîvân-ı 'arş (175.2)
- Hvâce-i levh u kalem münşî-i hikmet-rakam*
Şâh-ı risâlet-harem dâver-i dîvân-ı 'arş (66a, 9)

- Yâ Habîballâh cenâb-ı ‘izzetin ‘âşıklara
Ka’be-i ‘ulyâ-yı a’zam **mescid-i ‘aksâyimiş** (175.8)
- Yâ Habîballah cenâb-ı ‘izzetin ‘âşıklara
Ka’be-i ‘ulyâ-yı a’zam **Mescid-i Aksâ imiş*** (66a, 15)
- Dil ü cânda hıfz idersem **gamm-ı ‘ışkını ‘aceb mi**
Ki **dahî** ezelden olmuş dil ü cânda **ânda** mahfûz (180.11)
- Dil ü cânda hıfz idersem **gam-ı ‘ışkını ‘aceb mi**
Ki **dahi** ezelden olmuş dil ü cânda **anda** mahfûz* (68a, 14)
- Bezm-i **gamm-ı ‘ışkında mânend-i Nazîm zâr**
Nâlem ney **vü** kaddim çeng eşkim mey **vü** sînem def (185.7)
- Bezm-i **gam-ı ‘ışkında mânend-i Nazîm-i zâr**
Nâlem ney **ü** kaddüm çeng eşküm mey **ü** sînem def* (70a, 7)
- Bu ‘âlem-i **kibriyâya** sebep oldu vücûdun
Şânunda nüzûl oldu senin âyet-i lev-lâk (190.9)
- Bu ‘âlem-i **kübrâya** sebep oldu vücûdun
Şânunda nüzûl oldu senün âyet-i lev-lâk* (72a, 4)
- Ey **dürr-i dürc-i risâlet güher-i kân-ı celîl** (195.6.1)
- Ey **dür-i dürc-i risâlet güher-i kân-ı Celîl*** (73b, 13.1)
- Bî-mesel** yaratmış seni Hakk ey şeh-i ‘âlem (200.11.1)
- Bî-misl** yaratmış seni Hakk ey şeh-i ‘âlem* (75b, 13.1)
- Şehen-şâh-ı hüsn ü **melâhat serîr**
Sabâhat-i kalem-rev şeh-i nâzenîn (210.7)
- Şehen-şâh-ı hüsn ü **melâhat-serîr**
Sabâhat kalem-rev şeh-i nâzenîn* (79a, 16)
- Hâk-i der-i şerîfini bûs etdi yüz **urub**
Yüz yüzüzlük ile kıldı kapunda günâh-rû (211.7)
- Hâk-i der-i şerîfünü bûs itdi yüz **urup**
Yüzüzlük ile kıldı kapunda günâh-rû* (79b, 13)
- Ser-kûyunda** şehâ şemm iden âsârından
Neyler ol ‘anber-i hâmi **dahî** müşg-i Hoten’i (220.6)
- Ser-i kûyunda** şehâ şemm iden âsârundan
Neyler ol ‘anber-i hâmi **dahi** müşg-i Hoten’i* (53a, 9)
- İşigin **tâşına bâşın** koyar Âdem **vü** melâ’ik
Ayağın türâbı ey **şâh-ı** tâc-ı asfiyâ degil mi (221.6)
- İşigün **taşına başın** koyar Âdem **ü** melâ’ik
Ayağın türâbı ey **şâh** tâc-ı asfiyâ degül mi* (83b, 6)

- Cümle mü'minlerle **zâtı** derd-mendi haşrda
Vâr ümmîdi k'idesin âteş-i **gammdan** ber-taraf (230.7)
- Cümle mü'minlerle Zâtî derd-mendi haşrde*
Var ümîdi k'idesin âteş-i gamdan ber-taraf (87a, 7)
- İsbât-ı nübüvvetinde el-hakk
 Yok mu'cizene **hadd** ü nihâyet (231.7)
- İsbât-ı nübüvvetünde el-hakk*
Yok mu'cizene had ü nihâyet (87b, 4)
- İdüp **i'câz-ı içinde seher** helâl (240.1.2)
- İdüp i'câz içinde sihr-i helâl* (91a, 1.2)
- İtme **nehî** eylesem **ümmîd-i** nevâl (240.5.2)
- İtme nehy eylesem ümîd-i nevâl* (91a, 5.2)
- Güm-reh-i **zulmet zalâlet** için (241.5.1)
- Güm-reh-i zulmet-i zalâlet için* (91b, 1.1)
- Bâ'is-i dü** cihâna evvel âhir
 Zâtındur olan hafî vü zâhir (250.12)
- Bâ'is dü cihâna evvel âhir*
Zâtındur olan hafî vü zâhir (95a, 7)
- Deryâ-yı kerem **yemm-i** mürüvvet (251.7.2)
- Deryâ-yı kerem yem-i mürüvvet* (95a, 16.2)
- Ey cemâlîn **şem'-i** bezm-ârâ-yı kurb-ı **kirdgâr** (260.6. mısra)
- Ey cemâlün şem'-i bezm-ârâ-yı kurb-ı Kirdgâr* (100a, 1. mısra)
- Ya **Resû'l-allâh** bir ednâ **çâkerîndir** Nâdirî (261.6. mısra)
- Ya Rasû'l-allah bir ednâ çâkerüündür Nâdirî* (100b, 1. mısra)
- 'Urve-i **vuskâ** ki şer'inden kinâyetdir **ânın** (270.4. kıt'a, 3. mısra)
- 'Urve-i vüskâ ki şer'inden kinâyetdür anın* (105a, 2. kıt'a, 3. mısra)
- Meh yüzine nâzil oldu ve'z-zuhâ
Âna mahsûs eyledi **Hakk kevserî**
 Hem saçı **vasvıdırır** ve'l-leyl bil
 Hem e lem-neşrah **lek** dil cevheri (271.2. kıt'a)
- Meh yüzine nâzil oldu ve'z-zuhâ*
Ana mahsûs eyledi Hak Kevser'i
Hem saçı vasfidurur ve'l-leyl bil
Hem e lem-neşrah leke dil cevheri (105a, 7. kıt'a)

Na’âtnla gönül olmada **canâ mahfûz**
Şekkerden **olur tûtî guyâ** mahzûz
Mahzun-ı **gam günâh** isem de olurum
Ümmîd-i şefa’tinle **amma** mahzûz (280. 3. rubaî)

Na’tunla gönül olmada **cânâ mahzûz**
Şekkerden **olur tûtî-i gûyâ** mahzûz
Mahzûn-ı **gam-ı günâh** isem de olurum
Ümmîd-i şefâa’tünle **ammâ** mahzûz (109a, 5. rubaî)

Ey nûr-ı **ilâhiye** cemâlin matla’
Ruhsârına hurşîd-i melâhat bürka’
Vasfın yazanın kalem-**trâşına** olur
Hakkâ ki **helâlin üstühâni** makta’ (281.2. rubaî)

Ey nûr-ı **İlâhiye** cemâlün matla’
Ruhsâruna hurşîd-i melâhat burka’
Vasfun yazanın kalem-**tırâşına** olur
Hakkâ ki **hılâlün üstühânî** makta’ (109b, 2. rubaî)

Ümîd bûy-ı mihrin ideliden hümây-ı rûh
Bîmâr-ı ‘aşka derd-i gamındır gıdâ-yı rûh (290.3)

Ümmîd-i bûy-ı mihrün idelden Hümâ-yı rûh
Bîmâr-ı ‘aşka derd-i gamundur gıdâ-yı rûh (113a, 8)

Cemâl-i pâkine baksun-mı cism-i her küstâh
Seni ne veçhile seyr eylesün **nazar-ı küstâh** (290.4)

Cemâl-i pâküne baksun mı cism-i her küstâh
Seni ne vechile seyr eylesün **nazar küstâh** (113a, 9)

Yusûfî meftûn ider olsa **kâddîn** cilve-rîz
Mısr-ı dü ‘**alemde Hakk** zâtını itmiş ‘azîz (291.4)

Yûsuf’ı meftûn ider olsa **kadin** cilve-rîz
Mısr-ı dü ‘**âlemde Hak** zâtını itmiş ‘azîz (113b, 7)

Sonuç

Bir naat şairi, bestekâr ve hanende olan Nazîm Yahya’nın bu eseri için; “Edebiyatımızda na’t konusunda yetkinliği kabul edilen Nazîm Yahya Çelebi’nin bu eserini özenle hazırladığı ilk varaktan son varağa kadar hissedilmektedir.” (İnce, 2018, IX) yargısında bulunan yazarın aynı özeni kendi hazırladığı ve “Topkapı Sarayı’nda Gül Kokulu Şiirler” adını verdiği bu eseri hazırlarken gösterdiğini söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Bir ilmî çalışmada müsamaha gösterilebilecek sınırların çok üstünde bu kadar çok yanlışın olması, çalışmaya gereken titizliğin gösterilmediğini ortaya koymaktadır.

Bu makale vesilesiyle herhangi bir art niyet taşımadan yapmış olduğumuz tespitler ve tashih tekliflerinin yazarın çalışması üzerinde yapacağı muhtemel baskılarda dikkate alınması yanında, burada yapılan değerlendirmelerin asıl amacının bu minvalde yapılacak çalışmalarda benzer hatalara düşülmemesi adına bilhassa bilimsel çalışma safhalarının başlangıcında olan genç araştırmacılara bir nevi örnek teşkil etmesini olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Atik Gürbüz, İncinur (2018). *Mecmû'atü'l-Letâif ve Sandûkatü'l-Maârif*. Ankara: KTB. Yayınları. [Erişim Tarihi: 28.08.2020]. e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57123,mecmuatul-letaif-ve-sandukatul-maarifpdf.pdf?0>.
- Gülçiçek, Akçay (2020). *Hisarcıklızade Mes'ud Mecmûa-i Eş'ar (İnceleme-Metin)*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- İnce, Ömer (2018). *Topkapı Sarayı'nda Gül Kokulu Şiirler Mecmu'a-i Nazîm*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Karavelioğlu, Murat A. (2015). *Mecmûa-i Kasa'id-i Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nazîm Yahya Çelebi (t.y). *Mecmû'a-i Nazîm Li-Na'tın-Nebî Salla'llahü 'Aleyhi ve Sellem Bâ Hatt-ı Ta'lîk*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1968.
- Özdemir, Mehmet (2017). *Nûh b. Mustafa Konevî Mecmûa-i Gazeliyyât*. Ankara: KTB. Yayınları. [Erişim Tarihi: 23.08.2020]. e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55868,nuh-b-mustafa-konevi-mecmua-i-gazeliyyatpdf.pdf?0>.

